ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
FILIALA IAȘI

# ANUARUL

# INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL"

V

1968

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
Cota P-124

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

## COMITETUL DE REDACŢIE:

*Redactor responsabil:*

M. PETRESCU-DÎMBOVIŢA

*Membri:*

CONST. C. ANGELESCU, J. BENDITER, D. BERLESCU, L. BOICU, C. CIHODARU, N. CORIVAN

*Secretar ştiinţific de redacţie:*

I. CAPROŞU



*Adresa redacţiei:* Institutul de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" al Academiei Republicii Socialiste România, Filiala Iaşi, str. Karl Marx nr. 15



https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Academia
Republicii Socialiste România
Filiala Iași

Tom. V, 1968

Anuarul
Institutului de istorie
și arheologie
„A. D. Xenopol"

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
Nr. 8505

# SUMAR

*UNIREA CEA MARE* . . . . . 5

STUDII

C. CIHODARU, Tradiția letopisețelor și informația documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea . . . . . 11

N. GRIGORAȘ, Robia în Moldova (De la întemeierea statului pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea) (II) . . . . . 43

IULIU C. CIUBOTARU, Așezămintele agrare moldovenești (1766—1832) (I) 87

L. BOICU, Căile de comunicație terestre în Moldova între 1834—1848 (II) 121

GH. BUZATU, Problema petrolului românesc și naționalizarea subsolului minier în 1923 . . . . . 145

D. ȘANDRU, Contribuții la cunoașterea legislației românești din perioada stabilizării relative a capitalismului . . . . . 161

COMUNICĂRI ȘI NOTE

TAHSIN GEMIL, Două documente tătărești referitoare la campania din 1476 a sultanului Mehmed al II-lea în Moldova . . . . . 185

N. CORIVAN, Informații inedite din Arhiva Ministerului de Externe de la Viena cu privire la răscoala lui Tudor Vladimirescu . . 195

GH. PLATON, Informații noi privind teritoriul și populația Dobrogei în prima jumătate a secolului al XIX-lea . . . . . 203

STUDII DOCUMENTARE

ILIE CORFUS, Pagini de istorie românească în noi publicații poloneze . . 217

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
Cota P-124

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

## DISCUȚII

Cu privire la „Orașul București — reședință și capitală a Țării Românești, 1459—1862" . . . . . 233

## RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

ACAD. D. PRODAN, Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea, vol. I, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967, 596 p. *(N. Grigoraș)* . . . . . 243

Mélanges Pierre Renouvin, Études d'historire de relations internationales, Paris, P.U.F., 1966, 241 p. *(V. Cristian)* . . . . . 246

Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII—XVIII). Studiu și ediție critică de Dan Simonescu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967, 349 p. *(V. Ciobanu)* . . . . 249

OVIDIU PAPADIMA, Cezar Boliac, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966, 349, p. *(Constantin C. Angelescu)* . 250

VASILE NETEA, George Barițiu. Viața și activitatea sa, București, Editura Științifică, 1966, 364 p. *(St. Marieș-Agapi)* . . . . . 254

MIHAIL KOGĂLNICEANU, Scrisori. Note de călătorie. Texte ingrijite, adnotate și prezentate de Augustin Z. N. Pop și Dan Simonescu, București, Editura pentru literatură, 1967, 311 p. *(D. Vitcu)* . . . . . 257

MIHAIL KOGĂLNICEANU, Texte social-politice alese. Volum alcătuit de Dan Berindei (coordonator) Leonid Boicu, Nicolae Ciachir, Matei Ionescu și Dan Simonescu, București, Editura Politică, 1967, 423 p. *(D. Vitcu)* . . . . . 261

N. COPOIU, Refacerea Partidului Social-Democrat din România( 1900—1916), București, Editura Științifică, 1966, 299 p. *(Gh. Florescu)*. . . 262

Prima monografie a răscoalei țăranilor din 1907 *(A. Macovei)* 263

Colonel ION CUPȘA, Armata română în campaniile din 1916, 1917, București, Editura Militară, 1967, 342 p.+18 hărți *(Gh. Florescu)* . 265

NICOLAE TITULESCU, Discursuri, București, Editura Științifică, 1967, 622 p. *(I. Agrigoroaie)* . . . . . 266

ION M. OPREA, Nicolae Titulescu, București, Editura Științifică, 1967, 406 p. *(I. Ciupercă)*. . . . . 267

## VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Simpozionul „25 de ani de la moartea profesorului Ilie Minea" *(V. Ciobanu)*. 271

Sărbătorirea a 120 de ani de la revoluția din anul 1848 în Țările Române *(D. Vitcu)*. 274

Valerian Popovici (1908—1967 (necrolog) . . . . 279

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Académie
de la République Socialiste de Roumanie
Filiale de Jassy

Annuaire
de l'Institut d'histoire
et d'archéologie
„A. D. Xenopol"

Tome V, 1968

# SOMMAIRE

LA GRANDE UNION DE ROUMAINS 5

ÉTUDES

C. CIHODARU, Les luttes politiques en Moldavie pendant la deuxième moitié du XIVe siècle . . . . . 11

N. GRIGORAȘ, L'esclavage en Moldavie (De la fondation de l'État à la fin du XVIIIe siècle) (II) . . . . . 43

JULES C. CIUBOTARU, Les établissements agraires moldaves (1766–1832) (I) 87

L. BOICU, Les voies de communication terrestre en Moldavie de 1834 à 1848 (II) . . . . . 121

G. BUZATU, Le problème du pétrole roumain et la nationalisation du sous-sol minier en 1923 . . . . . 145

D. ȘANDRU, Bref aperçu sur la législation roumaine de la période de relative stabilisation du capitalisme. . . . . 161

COMMUNICATIONS ET NOTES

TAHSIN GEMIL, Deux documents tartares concernant la campagne de 1476 en Moldavie du sultan Mehmed II . . . . . 185

N.CORIVAN, Informations inédites puisées dans les Archives du Ministère des Affaires Etrangères de Vienne concernant l'insurrection de Tudor Vladimirescu . . . . . 195

G. PLATON, Nouvelles informations concernant le territoire et la population de la Dobroudja pendant la première moitié du XIXe siècle. 203

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

## ÉTUDES DOCUMENTAIRES

ÉLIE CORFUS, Pages d'histoire roumaine dans de récentes publications polonaises . . . . . 217

## DISCUSSIONS

À propos de „La ville de Bucarest, résidence et capitale de la Valachie 1459—1862" . . . . . 233

## COMPTES—RENDUS ET NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

D. PRODAN, membre de l'Académie de la R. S. de Roumanie, Le servage en Transylvanie au XVI-e siècle, Tome I, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1967, 596 pages *(N. Grigoraș)* . . . . . 243

MÉLANGES PIERRE RENOUVIN, Etudes d'histoire des relations internationales, Paris, P.U.F., 1966, 241 pages *(V. Cristian)* . . . . . 246

DAN SIMONESCO, Chroniques et récits en vers (XVII-e—XVIII-e siècles), Etude et édition critique, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1967, 349 pages *(V. Ciobanu)*. 249

OVIDE PAPADIMA, César Boliac, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1966, 349 pages *(Constantin C. Angelescu)* . . . . . 250

BASILE NETEA, Georges Barițiu. Sa vie et son oeuvre, Bucarest, Editions Scientifiques 1966, 364 pages *(St. Măriș-Agapi)* . . . . . 254

MICHEL KOGĂLNICEANU, Lettres et notes de voyages, publiées avec des notes par Augustin Z. N. Pop et Dan Simonesco, Bucarest, Editions Littéraires, 1967, 311 pages *(D. Vitcu)*. . . . . 257

MICHEL KOGĂLNICEANU, Textes choisis sociaux-politiques, publiés par D. Berindei, L. Boicu, N. Ciachir, M. Ionesco et Dan Simonesco, Bucarest, Editions Politiques, 1967, 423 pages *(D. Vitcu)* . . . 261

N. COPOIU, Le redressement du Parti Social-Démocrate de Roumanie (1900—1916), Bucarest, Editions Scientifiques, 1966, 299 pages *(G. Florescu)* 262

La première monographie sur la révolte des paysans de 1907 *(A. Macovei)*. 263

Colonel JEAN CUPȘA, L'armée roumaine dans les campagnes de 1916 et 1917, Bucarest, Editions Militaires, 1967, 342 pages+18 cartes *(G. Florescu)*. . . . . 265

NICOLAS TITULESCO, Discours, Bucarest, Editions Scientifiques, 1967, 622 pages *(I. Agrigoroaie)*. . . . . 266

JEAN M. OPREA, Nicolas Titulesco, Bucarest, Editions Scientifiques, 1967, 406 pages *(J. Ciupercă)* . . . . . 267

## LA VIE SCIENTIFIQUE

Symposium consacré à la vie et à l'oeuvre du professeur Elie Minea (1881—1943). . . . . 271

La Commémoration de la Révolution de 1848 dans les pays roumains à l'occasion de son 120e anniversaire . . . . . 274

VALÉRIEN POPOVICI (1908—1967) (nécrologue) . . . . . 279

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

# UNIREA CEA MARE
1918—1968

*Anul 1918 reprezintă în istoria patriei noastre momentul culminant al unui îndelungat și glorios proces istoric : procesul creării și desăvîrșirii statului național.*

*Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, sfîrșitul războiului, prăbușirea imperiilor reacționare și hrăpărețe din centrul și răsăritul Europei au oferit popoarelor din această parte a continentului, și printre ele și poporului român, condiții care au favorizat întrunirea lor firească în entități naționale, în forme ale conviețuirii de natură să le înlesnească propășirea.*

*Pentru noi românii, una din zilele acelui an a devenit o dată memorabilă, simbolică. Este ziua de 1 decembrie 1918, cînd, la Alba Iulia, o adunare a poporului dintre cele mai reprezentative din istoria noastră, alcătuită din 100.000 de luptători, de conștiințe, a dat glas și putere de lege unei dorințe de veacuri : Unirea Transilvaniei cu patria mamă.*

*Acest act istoric nu este nici opera unui concurs favorabil de împrejurări, nici fructul victoriei asupra puterilor centrale și cu atît mai puțin al platformei-proclamație în 14 puncte a lui Wilson, deși fiecare din acești factori, într-o măsură diferită, a jucat un rol bine stabilit. Rodul unei combinații de factori externi, oricît de puternici și importanți ar fi ei, nu poate fi viabil. Unirea Transilvaniei cu patria mamă este rezultatul unei lupte de secole pentru eliberarea socială și națională a întregului popor român, luptă la care s-au alăturat reprezentanții cei mai luminați ai naționalităților pe care soarta le-a așezat pe pămînt românesc.*

*Împrejurări istorice obiective, ca și vitregia vremurilor au făcut ca românii să viețuiască timp îndelungat în unități statale separate. Unirea lor a fost inevitabilă, dictată de cursul istoriei. Ea s-a produs atunci cînd condițiile economice, sociale, politice și conștiința națională au devenit apte pentru înfăptuirea unui act istoric firesc. Premisele unirii au existat însă dintotdeauna.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*În primul rînd, românii au vieţuit şi vieţuiesc pe un teritoriu care formează o unitate geografică perfectă.*

*În al doilea rînd, unitatea etnică a poporului român a fost o premisă temeinică şi permanentă, o garanţie a unirii politice. Şi tocmai Transilvania a fost leagănul statului dac şi al romanităţii noastre.*

*În al treilea rînd, românii au beneficiat de o unitate de limbă cu care puţine ţări din Europa se pot compara.*

*Unitatea, specificul şi particularităţile evoluţiei istorice a poporului român au fost atît de vii şi pregnante, încît încercările străinilor de asimilare au sfîrşit prin a eşua. Un exemplu remarcabil în această privinţă ni-l oferă Transilvania.*

*De la cucerirea maghiară pînă la unirea cu provinciile surori, Transilvania a rămas, în ciuda dominaţiilor străine (ungară, austriacă, turcă), o ţară cu o organizare specifică, distinctă, asemănătoare cu cea a Moldovei şi Ţării Româneşti, păstrîndu-şi timp de secole autonomia. Acesta este un alt factor istoric care a înlesnit, a favorizat menţinerea şi întărirea legăturii între provinciile locuite de români.*

*Cercetări istorice mai vechi, şi îndeosebi cele recente, au demonstrat cu lux de amănunte că relaţiile economice între Transilvania, pe de o parte, Moldova şi Ţara Românească, pe de altă parte, au fost permanente şi în continuă creştere. Paralel, s-a desfăşurat şi procesul dezvoltării conştiinţei unităţii românilor. În evul mediu nu se poate vorbi, firesc, decît de o creştere a spiritului de solidaritate. Dar, secolul al XV-lea ne oferă deja prima dovadă scrisă a conştiinţei unităţii de limbă. Conştiinţa comunităţii de origine o are Nicolae Olachus (Românul) şi este vădită la Grigore Ureche („Românii cîţi se află lăcuitori în Ţara Ungurească şi la Ardeal şi la Maramureşu, de la un loc sîntu cu moldovenii şi toţi de la Rîm se trag") şi Miron Costin (munteni, moldoveni, transilvăneni „toţi un neam şi o dată discălecaţi sîntu").*

*În secolul al XVII-lea, biserica ortodoxă din cele trei provincii a dus o luptă comună împotriva propagandei protestante şi catolice, limba română a luat locul celei slavone, cărţile bisericeşti scrise în româneşte au circulat pe tot teritoriul locuit de români, iar un Coresi îşi înscria numele în istorie.*

*Conştiinţa existenţei unei comunităţi a provinciilor locuite de români este dezvăluită în chip remarcabil de încercările de întrunire a lor în tot cursul evului mediu. La Varna (1444), armata lui Iancu de Hunedoara era numită „oastea valahilor" şi el însuşi a şi fost recunoscut într-o vreme ca suveran al celor trei ţări române. Pericolul otoman a contribuit la o „strîngere a rîndurilor", la apropierea celor ameninţaţi. Ştefan cel Mare a continuat, din acest punct de vedere, politica lui Iancu de Hunedoara. El, ca şi domnii care i-au urmat, au pătruns adeseori în Transilvania, iar străinii au remarcat uşurinţa cu care se instalau acolo „din cauza comunităţii de limbă". Mihai Viteazul a înscris o filă de aur în istoria unificării românilor,*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reușind, fie și vremelnic, să adune sub același sceptru cele trei țări. Un cronicar ungur a notat că atunci cînd Mihai Viteazul a pătruns în Transilvania, „poporul... a făcut o conspirație și s-a unit cu cei de același neam veniți de dincolo". Politica lui Mihai Viteazul a fost urmată, cu mai puțin succes, de Radu Mihnea, Constantin Șerban, Gheorghe Ștefan, Mihnea al III-lea ș.a. Mai mult, înșiși principii maghiari, calvini, în lupta lor contra catolicismului, habsburgilor și turcilor, s-au străduit să strîngă legăturile dintre țările române invocînd, adeseori, devizia „Daciei".

Progresele vieții materiale și spirituale, ivirea „zorilor epocii moderne", aveau să lărgească, să adîncească perspectivele, să pregătească calea luptei conștiente pentru eliberarea națională. Structura social-demografică a Transilvaniei (iobagi — în majoritate covîrșitoare români, nobilii — maghiari) a jucat, în această privință, un rol hotărîtor: luptele sociale, de clasă, îmbrăcau într-o măsură tot mai mare și un caracter național.

Secolul al XVIII-lea a fost nu numai epoca marilor răscoale de eliberare socială, ci și cea a începuturilor luptei pentru emancipare națională. Programul conceput de Inochentie Micu, Școala Ardeleană, răscoala condusă de Horia, Supplex Libellus Valachorum formează piedestalul pe care se va întruchipa minunata înfățișare a unei națiuni viguroase, hotărîtă să-și apere drepturile și să meargă în pas cu vremea marilor zguduiri pe care le trăia Europa.

Dincoace de Carpați, conștiința unității politice a românilor, care apare pentru prima dată la Dimitrie Cantemir, își croia drum în pofida vitregiei împrejurărilor istorice. Între cele două versante ale Carpaților a început procesul de simbioză. Transilvăneanul Gh. Lazăr a inaugurat la București învățămîntul în limba maternă, dascăli (Gherman Vida), profesori, juriști transilvăneni au profesat în Moldova și Țara Românească. Cuvîntul „Dacia" își făcea loc în titlurile revistelor editate de M Kogălniceanu, N. Bălcescu și transilvăneanul August Treboniu Laurian ș.a.

Așa cum pe bună dreptate s-a remarcat, în deceniile IV—V ale secolului trecut Transilvania a fost cuprinsă în mișcarea națională comună: o societate secretă înființată la Cluj, în 1834, își propunea drept țel o „republică unitară română", bănățeanul E. Murgu făcea parte, la București, din aceeași conspirație cu N. Bălcescu. Pe această cale, anul 1848 marchează o nouă etapă.

Condițiile istorice n-au îngăduit revoluționarilor de la 1848 să pună deschis și manifest problema unirii. Ea a rămas însă o dorință vie și un țel constant, transpuse în proiecte ce au îmbrăcat forme variate. Glasul poporului adunat la Blaj („Noi vrem să ne unim cu Țara"), acțiunea comună a patrioților în revoluția de la 1848—1849 și apoi în emigrație sînt alte dovezi peremptorii ale faptului că unitatea națională trecea din stadiul de pură conștiință și proiect în cel de practică și acțiune.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*Vitregia împrejurărilor istorice a impus înfăptuirea unității în etape și într-un timp îndelungat. Dar, în vreme ce dincoace de Carpați se realiza prima etapă a Unirii în 1859 și se cucerea independența în 1877—1878, Transilvania era alipită forțat de Ungaria și supusă asprului regim rezultat din dualismul proclamat în 1867.*

*Românii au răspuns prin rezistență, care s-a transformat curînd în luptă activă. Ei au protestat prin Pronunciamentul de la Blaj (1868) și prin alte manifestări contra alipirii Transilvaniei la Ungaria, au intensificat activitatea Astrei, au format partide naționale, apărîndu-și drepturile cu atîta tărie încît, în cele din urmă, prin celebrul proces al Memorandumului (1894) au făcut din asuprirea transilvănenilor o chestiune europeană.*

*Reprezentanții noii generații, în frunte cu Vasile Lucaciu, Octavian Goga, Gh. Coșbuc, Ion Agîrbiceanu, Ilarie Chendi, Emil Isac ș.a., grupați în jurul revistelor „Tribuna", „Românul", „Luceafărul", la care se adaugă I. L. Caragiale, M. Sadoveanu, Al. Vlahuță etc. au renunțat la „calculele bătrînești", pornind deschis, hotărît, pe calea luptei pentru unirea cu provinciile surori. Lupta a fost sprijinită de cei de dincoace de Carpați (Academia română, Asociația „Transilvania", „Liga pentru unitatea culturală a românilor" etc.).*

*Paralel, în Transilvania s-a dezvoltat și s-a organizat o puternică mișcare muncitorească și socialistă, care a jucat un rol hotărîtor în dezagregarea Imperiului Habsburgic și în desprinderea naționalităților din acest conglomerat hibrid.*

*Luptele muncitorești din anii 1905—1907 și 1909—1913, cele ale țăranilor și ale naționalităților asuprite au zdruncinat din temelii Imperiul Austro-Ungar și l-au apropiat la un pas de prăbușire.*

*Dezlănțuind primul război mondial, pe care l-a purtat cu deznădejdea muribundului, Imperiul Habsburgic a făcut și acel ultim pas. A urmat degringolada. Izbucnirea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie a fost semnalul loviturii finale. La 11 noiembrie 1918, revoluția burghezo-democratică a semnat actul de deces al unei monarhii milenare.*

*În înfăptuirea acestui act istoric, Transilvania, alături de celelalte provincii ale Imperiului, a avut o contribuție importantă. În vara anului 1917 și în tot cursul anului 1918 grevele muncitorești și mișcările țărănești s-au ținut lanț dincolo de Carpați. Numărul ostașilor români dezertori din armata austro-ungară a atins în acea vreme cifra de 80.000. Intrarea României în război a anunțat inevitabilitatea Unirii.*

*Ea s-a produs ca urmare a luptei revoluționare a popoarelor din Imperiu și, nemijlocit, a poporului român de pe ambele versante ale Carpaților. Trimișii Transilvaniei și ai guvernului de la Iași au acționat la Paris, la Londra, la Roma ca și în S.U.A.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*Partidul Național Român a intrat în contact cu Comitetul Central Român al Partidului Social Democrat din Ungaria. Ambele partide au cerut în octombrie 1918 autodeterminarea și separarea Transilvaniei de Imperiu. La 31 octombrie 1918 ele au format Consiliul Național Român Central compus dintr-un număr egal de membri ai celor două părți. În noiembrie 1918, în întreaga Transilvanie s-au alcătuit consilii naționale locale și gărzi naționale care au înlocuit vechile autorități. La 12 noiembrie 1918 a fost publicată convocarea Adunării Naționale de la Alba Iulia.*

*Marea Adunare de la Alba Iulia a făcut bilanțul suferințelor și a luptelor trecute, a formulat cereri de reformă, a proclamat Unirea Transilvaniei cu patria mamă, pecetluind, în felul acesta, înfăptuirea aspirațiilor de veacuri ale poporului român.*

*L. Boicu*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

# TRADIȚIA LETOPISEȚELOR ȘI INFORMAȚIA DOCUMENTARĂ DESPRE LUPTELE POLITICE DIN MOLDOVA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIV-lea

DE

C. CIHODARU

În lupta pentru consolidarea statului, boierimea din Moldova din a doua jumătate a secolului al XIV-lea nu au avut o atitudine consecventă. Ea a sprijinit organizarea și întărirea puterii centrale numai în măsura în care aceasta îi asigura mijloacele pentru dominarea țărănimii și pentru a face față agresiunii feudalilor străini, dar a lucrat împotriva ei ori de cîte ori a constatat că o domnie puternică poate întreprinde acțiuni în dauna privilegiilor sale de clasă.

Dezvoltarea producției în Moldova, în perioada imediat următoare formării statului feudal, nu atinsese nivelul necesar consolidării acelor forțe sociale care ar fi putut susține domnia în lupta împotriva tendințelor centrifuge ale boierimii.

Reglementarea succesiunii la tron a constituit în acea vreme unul din principalele mijloace prin care clasa dominantă și-a manifestat cele două laturi ale atitudinii ei față de organul suprem al puterii în stat. În această privință societatea feudală din Moldova era dominată în mentalitatea ei de anumite concepții. Domnia mai era considerată ca o instituție care continua pe alt plan voievodatul din perioada cînd statul nu se suprapusese obștiilor teritoriale. Tradiția alegerii voievozilor de către cneji și întreaga comunitate (kenesii et tota comunitas) [1] se păstra încă destul de puternică. Dacă în vechime, alegerea voievodului se făcea de către cneji, iar membrii obștii

[1] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. III, ed. a 3-a, p. 163, nota 48. Cele nouă sate menționate în documentul citat formează o *crainâ*, adică o obște teritorială, avînd același înțeles ca și *marca germană*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

erau chemați să aprobe prin aclamații sau să respingă printr-o manifestare opusă acest act, în noua situație atribuțiile cnejilor trecuseră asupra marilor proprietari de pămînt, iar rolul comunității revenea acum „țării", adică celorlalți proprietari, mijlocii și mărunți, a căror proprietate era grevată de îndeplinirea unor obligații militare.

Desigur, domnia era considerată drept creația și apanajul familiei lui Bogdan întemeietorul, dar familia în a doua jumătate a secolului al XIV-lea nu avea structura familiei moderne. Ea unea în sînul ei un mare număr de rude apropiate, conducătorul fiind ales dintre cei mai în vîrstă, pe baza criteriului experienții și a capacității de a conduce [2].

Ca rezultantă a celor două concepții s-a impus principiul transmiterii puterii suverane pe calea ereditaro-electivă. Domnia s-a menținut în cadrul aceleiași familii, însă boierimea mult timp a avut dreptul de a-și alege suveranul.

Dreptul boierimii de a alege, dreptul fraților domnului defunct sau înlăturat în alt mod de a pretinde scaunul devenit vacant, chiar atunci cînd li se opuneau moștenitori în linie directă, drepturile egale ale acestora la moștenirea părintească au provocat destule tulburări în succesiunea la tronul Moldovei. Sistemul acesta ereditaro-electiv a contribuit la menținerea atotputerniciei boierești și la slăbirea periodică a puterii centrale.

Modul cum s-a transmis domnia în Moldova în cadrul luptelor politice din a doua jumătate a secolului al XIV-lea a constituit o intensă preocupare a istoriografiei noastre mai vechi, deși în multe lucrări poblemele acestei perioade au căpătat o soluționare tot atît de simplistă ca și la cronicarii din secolul al XVII-lea [3]. În afară de materialul cuprins în tratatele de istorie și lucrările cu caracter general [4], s-au publicat un mare număr de studii și articole, adeseori cu un violent caracter polemic, asupra unor probleme cum ar fi lupta dintre Ștefan și Petru, pretendenți la tronul Moldovei în anul 1359, descrisă

[2] În a doua jumătate a sec. al XIV-lea și începutul sec. al XV-lea se menținea încă în Moldova *regimul obștilor familiare*, nu numai în rîndul țărănimii, ci și în sînul boierimii. În unele documente, boierii din sfatul domnesc menționați împreună cu „frații lor" apar ca reprezentanți ai unor astfel de obști. În alte documente, întîlnim danii făcute unor boieri și „fraților lor". Vezi *Documente privind Istoria României*, A, Moldova, sec. XIV—XV, I, p. 8, 10, 11, 13, 16, 23, 29 etc.

[3] A se compara modul cum încearcă să pună de acord informația din cronica lui Jan Dlugosz cu datele letopisețelor moldovenești, Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1957, p. 72—74 și expunerile din unele tratate de istorie mai vechi.

[4] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. III, p. 109 și urm.; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, București, 1937, p. 225, 280, 309; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, p. a II-a, ed. a IV-a, București, 1942, p. 457; B. P. Hasdeu, *Istoria critică*, București, 1874, p. 83 și urm.; I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București, 1919, p. 19 și urm.; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1946, p. 227 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de cronicarul polon Dlugosz [5], domnia lui Iurg Coriatovici [6], domnia lui Iuga vodă [7] și altele.

Pe măsura publicării materialului documentar și a izvoarelor narative s-au rezolvat multe din probleme legate de această perioadă. Nu se poate totuși afirma că toate laturile acestui capitol din istoria Moldovei au fost pe deplin clarificate. Unele din ele vor fi mai bine cunoscute numai după terminarea săpăturilor arheologice întreprinse în vechile capitale ale Moldovei. Pînă atunci, o încercare de a preciza unele evenimente și de a elimina contradicțiile înregistrate în lucrările mai vechi cu privire la succesiunea urmașilor lui Bogdan I pînă la anul 1400, nu poate fi lipsită de interes pentru medieviștii noștrii.

În primul rînd se impune să fie reluată discuția cu privire la expunerea din cronica lui Jan Dlugosz asupra luptelor care au avut loc pentru tronul Moldovei în anul 1359. Pasajul în cauză a fost deseori

---

[5] A se vedea printre altele I. Bogdan, *Două disertații despre începuturile Moldovei și Țării Românești*, în „Convorbiri literare", XXIV (1890), p. 538—555; I. Minea, *Informații românești ale cronicii lui Jan Dlugosz*, Iași, 1926, p. 13 și urm.; I. Nistor, *Lucius Aprovianus erou al Țării Sipeniților*, în „An. Acad. Rom., Mem. sec. ist.", s. III-a, tom. XXIII, mem. 8, p. 153 și urm.; C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei*, în „Revista istorică română", X (1940), p. 237—332.

[6] R. Rosetti, *Despre succesiunea domnilor Moldovei dintre Laicu și Alexandru cel Bun*, în „Viața Românească", XV (1923), nr. 3, p. 363 și urm.; P. P. Panaitescu, *Diploma bîrlădeană din 1384 și hrisovul lui Iurg Coriatovici din 1374*, în „Revista istorică română", vol. III, fasc. I, p. 53—55; Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrșitul veacului al XIV-lea*, București, 1942, p. 61 și urm. La p. 61, nota 1 și p. 62, nota 2, bibliografie în limba polonă. Mai vezi G. Popovici, *Starostia sepenicensă*, în „Omagiu lui T. Maiorescu", București, 1900, p. 476—482; Idem, *Post scriptum la „Starostia Sepenicensă"*, în „Conv. lit." XXXIV (1900), p. 432 și T. Balan, *Țara Sepenicului*, Cernăuți, 1926.

[7] D. Onciul, *Opere complete*, ed. A. Sacerdoțeanu, tom. I, București, 1946 (*În chestiunea lui Iuga vodă*, p. 41 și urm.; *Originile Principatului Modovei*, p. 308 și notele de la p. 369—374, 381); Idem, *Datele cronicilor moldovenești asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun*, în „An. Acad. Rom., Mem. sec. ist.", s.a. 3-a, tom. XXVI, p. 10 și urm.; A. D. Xenopol, *Iuga și Mircea după istoria critică a d-lui Hasdeu*, în „Conv. lit.", XVII, nr. 10, p. 398—399; Idem, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", an. II, vol. IV, p. 714 și urm.; Gh. Duzinchevici, *Precizări în legătură cu Ștefan I Mușat și Iuga Ologul*, în Însemnări ieșene", an. IV, vol. IX, nr. 2, p. 291—303; D. P. Bogdan, *Despre domnii moldoveni Ștefan I și Iuga*, în „Revista istorică română", IX (1939), p. 165 și urm.; M. Costăchescu, *Observări cu privire la uricile lui Iuga vodă*, în „Ion Neculce", fasc. V (1925), p. 331—341; A. Sacerdoțeanu, *În jurul luptei din anul 1377 între moldoveni și lituanieni*, în „Omagiu fraților Alexandru și Ion Lapedatul", București, 1936, p. 373—378 etc. Alte lucrări se vor cita mai jos în legătură cu alte probleme discutate. C. Kogălniceanu, *Tabloul genealogic și cronologic al Dragoșeștilor, Bogdăneștilor, Koriatoviceștilor și Mușătești lor, domni ai Moldovei*, București, 1913, p. 9 și urm. A se vedea și A. Sacerdoțeanu, *Succesiunea domnilor Moldovei pînă la Alexandru cel Bun*, în „Romanoslavica", XI (istorie), București, 1965, p. 219 și urm. „Aserțiunile" d-sale rămîn însă neconvingătoare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reprodus în lucrările istoricilor din trecut. Totuşi pentru o mai bună înţelegere a discuţiei care urmează ne vom permite să-l redăm în rezumat. La moartea voievodului moldovean Ştefan — spune cronicarul polon — a izbucnit o luptă cîrncenă pentru domnia acestei ţări între fiii săi Ştefan şi Petru. Cel din urmă reuşise să-şi atragă simpatia moldovenilor şi obţinînd pe de altă parte ajutorul „provincialilor unguri" a răsturnat pe fratele său şi i-a luat locul. Ştefan cu partizanii săi, luînd cu el visteria, a fugit la regele Cazimir al Poloniei, s-a declarat vasalul acestuia şi i-a cerut sprijinul pentru a reocupa tronul Moldovei. Cazimir a trimis în această ţară o oştire puternică recrutată din provinciile Cracovia, Sandomir, Lublin şi Rusia. Expediţia a început a doua zi după sărbătoarea sfinţilor apostoli Petru şi Pavel, adică la 30 iunie. După ce au pătruns în Moldova, ostaşii poloni au cîştigat mai multe succese uşoare, fără a reuşi să obţină o victorie decisivă asupra adversarilor. Petru a recurs totuşi la un vicleşug şi a atras pe feudalii poloni în nişte codri mari numiţi Plonini, situaţi în ţara Şipinţilor (in terra sepeniciensi). De o parte şi de alta a drumului care străbătea această pădure, copacii fuseseră tăiaţi incomplet, iar în momentul cînd oştirea polonă a pătruns în adîncul codrului, ostaşii moldoveni i-au prăbuşit peste ea. O pradă bogată şi un mare număr de prizonieri au rămas în mîinile învingătorilor. Printre captivi se afla şi Sbigneus de Olesnica, bunicul cardinalului Sbignew, episcop al Cracoviei. De pe urma rănii căpătate în această luptă, el a şchiopătat pînă la moarte. Navoj, fiul lui Andrei de Tencin, palatin al Cracoviei, a reuşit să scape din mîinile moldovenilor şi ferindu-se să mai dea ochii cu tatăl său, a mers la Roma. Intorcîndu-se mai tîrziu în patrie, a ajuns decan al Cracoviei. Douăsprezece steaguri, trei regale şi nouă ale nobililor, au fost distruse în această înfrîngere [8].

Recent informaţia dată de cronicarul polon a fost din nou supusă unei cercetări critice [9] de pe urma căreia s-a ajuns la concluzia că evenimentele descrise de el nu au putut avea loc la data arătată, ci puţin mai tîrziu, în anul 1377. Totuşi în legătură cu datarea propusă se pot ridica obiecţiuni destul de serioase. Dacă, în adevăr, lupta dintre voievozii Ştefan şi Petru, fiii unui Ştefan voievod, luptă a cărei amintire se mai păstra în tradiţia familiei nobililor poloni Olesnicki, nu a putut avea loc în anul 1359, aşa cum o plasează Dlugoz din cauza împrejurărilor de pe atunci, e tot atît de puţin probabil că acest eveniment s-a produs în anul 1377.

[8] J. Dlugosz, *Historiae Poloniae, libri*, XIII, Lipsca, 1711, $I_1$, col. 1122—1124. Tradus în limba română, este redat în art. lui P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independenţa Moldovei în veacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independenţă ale ţărilor române*, în „Studii", IX (1956), nr. 4, p. 97—98. Tot aici şi alte cronici polone care descriu evenimentul, p. 99 şi urm. Textul tradus la Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 145—147. Textul latin extras din Dlugosz, tot aici în anexă.

[9] P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independenţa Moldovei*, p. 95.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ca argumente noi pentru susținerea tezei că lupta amintită a avut loc în acest an, pe lîngă cele aduse de istoricii mai vechi [10] s-au luat în considerație legăturile existente între Ungaria și Polonia în timpul domniei lui Cazimir al III-lea, aliat și rudă a regelui maghiar Ludovic de Anjou, vîrsta pe care ar fi avut-o în anul 1350 Sbignew de Olesnica, bunicul cardinalului Sbignew de Cracovia, protectorul lui Dlugosz, o invazie a lituanilor în Moldova, menționarea în documentele galițiene a unui voievod moldovean Giurgiu și mai ales faptul că în 1359, stăpînirea feudalilor poloni nu se consolidase în Galiția [11].

Argumentul ultim rămîne valabil. El poate fi întărit prin constatarea că în anul 1359 în Moldova domnea Dragoș din Giulești iar voievozii Ștefan și Petru apar menționați în izvoare la o dată mai tîrzie. Pe de altă parte, nu se poate accepta nici ipoteza propusă de D. Onciul, că în 1359 cei doi frați rivali se luptau pentru domnia Țării Șipinților (Terra Sepeniciensis) [12] întrucît Dlugosz arată precis că stăpînirea asupra Moldovei constituia cauza vrajbei. Prin urmare, examinarea critică a evenimentelor din anul 1359 duce la concluzia că Dlugosz a înregistrat o dată greșită și că evenimentul descris de dînsul nu a avut loc la data arătată, ci ceva mai tîrziu, celelalte elemente ale narațiunii păstrîndu-și caracterul lor veridic.

Rămîne de văzut dacă expediția întreprinsă de feudalii poloni în sprijinul fratelui mai mare Ștefan se poate plasa în 1377 sau nu.

De la început este necesar să se ia în considerație faptul că Moldova, după moartea lui Bogdan I, a reluat vechile legături cu Ungaria și că domnii ei s-au considerat cel puțin pînă la moartea lui Ludovic de Anjou, vasali ai regelui maghiar [13]. De altă parte trebuie să se țină seama că Petru a respins invazia feudalilor străini în țară nu numai cu ostașii săi ci și cu ajutorul „provincialilor unguri". În latina medievală folosită în Uungaria, termenul „provinciales" avea sensul de „populus castri" [14], adică oameni legați în ceea ce privește obligațiile lor de o cetate regală. P.P. Panaitescu a încercat să dea o nouă interpretare acestui termen, considerîndu-i orășeni și anume orășeni din tîrgurile și orașele Moldovei, formate în jurul cetăților și curților domnești [15].

---

[10] C. Racoviță, *op. cit.*, p. 238—245.

[11] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 102.

[12] I. Onciul, *Din trecutul Bucovinei*, în „Convorbiri literare", XLIX (1915), nr. 6, p. 597—598. Tot astfel la Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 153 și urm.

[13] Johannes de Küküllö (Ioan de Tîrnave), cap. 49 în cronica lui Thurocz, ed. Schwandtner. „Wayvode vero, qui per Olachos ipsius regni (Moldaviae) eliguntur se esse vasallos regis Hungariae profitentur". În tratatul încheiat în 1370 de regele Ludovic de Anjou cu împăratul Germaniei, Carol al IV-lea, Moldova este menționată ca o țară vasală Ungariei. Dobner, *Monumenta historica Bohemiae*, II, p. 385.

[14] A. Bartal, *Glosarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, Leipzig, 1901, p. 539.

[15] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 115.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La aceasta se poate obiecta însă că domnia pe la 1377 dispunea de puține cetăți și curți în țară în jurul cărora să se fi format orașe sau tîrguri. Pe de altă parte trebuie să se țină seamă că în orașele moldovenești se așezaseră coloniști sași sau maghiari veniți din Transilvania, însă numărul lor era destul de mic față de marea masă a orășenilor băștinași. Este îndoielnic deci că Petru a obținut ajutor de la coloniștii străini din orașele Moldovei. E cu mult mai sigur că Dlugosz avea în vedere un sprijin dat lui Petru de dregătorii regali din Transilvania. De altfel, oamenii cu obligații militare față de castele regale de acolo nu ar fi putut pleca de capul lor în ajutorul vecinilor, cu atît mai mult cu cît certurile dintre feudalii din Moldova îi interesau prea puțin.

Intervenția „provincialilor unguri" în luptele feudalilor din Moldova pune în discuție problema relațiilor maghiaro-polone între cele două date luate în considerație, 1359 și 1377. Trebuie să se descopere, din analiza împrejurărilor istorice, momentul cînd aceste legături au devenit de așa natură, încît au permis uneia din țările arătate să încerce o schimbare politică în Moldova în detrimentul intereselor celeilalte. Desigur, este greu de admis o expediție a feudalilor poloni în Moldova în timpul domniei regelui Cazimir al III-lea, dată fiind alianța dintre acesta și nepotul său Ludovic de Anjou din Ungaria, alianță consolidată mai ales după anul 1350, cînd s-a încheiat înțelegerea cu privire la cotropirea statului galițian. Totuși, acțiunile politice ale suveranilor din evul mediu nu trebuiesc privite numai sub aspectul acesta subiectiv. Atunci cînd interesele lor erau în joc, legăturile de rudenie și de prietenie își pierdeau orice valoare. Pe de altă parte, rezolvarea problemelor politice nu depindea numai de suveranii țărilor respective, ci și de nobilimea lor.

Unii din cercetătorii acestor evenimente au fost dispuși să pună acțiunea descrisă de Dlugosz pe seama lui Vladislav de Opolia[16] în 1377. Se înțelege însă de la sine că dacă regele Cazimir, suveran independent, nu și-a putut permite să jignească pe ruda și pe aliatul său din Ungaria, cu atît mai puțin în 1377 un simplu vasal și supus al regelui Ludovic, cum era Vladislav de Opolia, nu putea întreprinde o astfel de acțiune fără încuviințarea suzeranului său.

Se pune deci întrebarea: pentru ce Ștefan, dacă lupta a avut loc în adevăr la această dată, nu a cerut sprijinul regelui Ungariei și a recurs la ajutorul feudalilor din Halici și Polonia Mică, vasalii și supușii acestuia. Dacă regele Ludovic a încuviințat atacarea Moldovei de vasalii și supușii săi din țările arătate, nu se mai poate explica în nici un fel intervenția provincialilor unguri în favoarea lui Petru.

---

[16] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 111; C. Racoviță, *op. cit.*, p. 238—245. Aceeași teză se susține de O. Gorka, *Zagadnienie Czarnomorskie w polityce polskiego sredniowiecza*, în „Przegled Historiczny", X, p. 341—345; N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 263.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nici considerațiile asupra vîrstei pe care ar fi putut-o avea Sbignew de Olesnica în momentul luptei, nu pot fi luate drept criteriu pentru a o fixa în 1377. Atît în „Vita Sbignei cardinalis et episcopi Cracoviensis" [17], biografie alcătuită în secolul al XV-lea de un anonim pe baza datelor cuprinse în cronica lui Dlugosz sau chiar de însuși acesta [18], cît și într-un poem al lui Callimachus [19] se arată din motive patriotice sau din lingușire că Sbignew ar fi murit în lupta din codrii Plonini cu moldovenii și se exagerează rolul său de conducător al expediției. În schimb J. Dlugosz în cronica sa ni-l prezintă ca pe un simplu participant. E mai veridică afirmația acestuia că bunicul protectorului său a fost numai rănit cu acea ocazie și că din această cauză a șchiopătat pînă la moarte.

Sbignew ca tînăr dornic de aventuri și de bogăție ar fi putut participa la o luptă care ar fi avut loc prin 1359. Unii din cei 12 copii ai săi care participau de la începutul secolului al XV-lea la evenimente importante, s-au putut naște și după această dată [20].

Mai există și alte motive care împiedică plasarea acestui eveniment în 1377. Dlugosz arată că expediția feudalilor poloni în Moldova a început a doua zi după sărbătoarea sfinților apostoli Petru și Pavel (29 iunie) [21]. Prin urmare, ea s-a desfășurat în cursul lunei iulie. Dar în aceeași lună, în anul 1377 a avut loc expedița regelui Ludovic de Anjou în Galiția împotriva litvanilor cneazului Cheorghe Narimuntovicz. Războiul a fost destul de greu și nu s-a putut termina cu o totală înfrîngere a vrăjmașilor politicii maghiaro-polone în această țară, ci cu o pace mediată de Keistut, un alt cneaz litvan [22]. E greu de admis deci că regele maghiar s-a putut dispensa de o parte a vasalilor săi din Polonia Mică și din Halici pentru a-i lăsa să ajute, în împrejurări atît de grele pentru dînsul, pe un pretendent al tronului Moldovei. Nici Vladislav de Opolia, chemat să participe la aceste lupte cu toate forțele sale, nu și-ar fi putut permite un asemenea gest.

În vederea confirmării ipotezei că lupta pentru tron dintre voievozii Petru și Ștefan ar fi avut loc în 1377 s-a mai adus în discuție o invazie

---

[17] J. Dlugosz, *Opera omnia*, ed. Al. Przedziecki, I, p. 551—557.

[18] Discuții în legătură cu paternitatea acestei opere la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 99 și urm.

[19] *Vita et mores Sbignei cardinalis*, ed. A. Bielovschi, în *Monumenta Poloniae Historica*, VI, p. 235—256. Pasajul privitor la luptă este reprodus în traducere românească paralel cu cel din cronica lui Dlugosz în I. Bogdan, *Două disertații despre începuturile Moldovei și Țării Românești*, în „Convorbiri Literare", XXIV (1890), p. 545—549.

[20] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 104 în aprecierile cu privire la vîrsta lui Sbignew se lasă înșelat de primele două izvoare în care se afirmă că el ar fi murit în luptă.

[21] J. Dlugosz, *op. cit.*, ed. Leipzig, 1711, vol. I, col. 1122.

[22] A. Sacerdoțeanu, *Lupta moldovenilor cu litvanii în anul 1377*, în *Omagiu fraților Alexandru și Ion Lapedatu*, București, 1936, p. 775.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a feudalilor litvani în același an în Moldova [23]. Izvoarele arată că evenimentul în cauză s-a produs în luna decembrie [24] și nu există nici o posibilitate de a stabili o concordanță între cele două acțiuni. E cu mult mai plauzibilă explicația că în vara anului 1377 domnul Moldovei în calitate de vasal al regelui maghiar și-a trimis oștile să participe la luptele împotriva litvanilor. După încheierea armistițiului amintit, aceștia vor fi căutați să se răzbune asupra unora dintre cei care au contribuit la împedicarea realizării planului lor.

Rezultă deci din analiza informației cuprinsă în cronica lui Dlugosz argumente destul de serioase pentru a respinge anul 1359 ca dată a luptei pentru tronul Moldovei dintre Petru și Ștefan, dar în același timp și propunerea de a se accepta anul 1377. Se poate constata că întreaga povestire a cronicarului amintit își păstrează autenticitatea, cu excepția datei unde o cifră a fost transcrisă greșit. Ideea că lupta descrisă de cronicarul polon ar fi avut loc după moartea voievodului Latcu, trebuie, de asemenea, să fie părăsită. Întrucît lupta în cauză nu a putut avea loc decît în timpul domniei regelui Cazimir și anume atunci cînd Moldova a fost vecină cu Polonia, trebuie să se ia în considerație spațiul de timp cuprins între 29 iunie 1367 și 29 iunie 1370, plasat între compromisul încheiat cu feudalii litvani (1366) pentru împărțirea statului galițian și moartea regelui amintit (5 noiembrie 1370). De altfel, anul 1370 trebuie să fie scos în întregime din cauză, deoarece în acel timp domn al Moldovei era Latcu [25].

La fixarea datei exacte a evenimentului cercetat trebuie să se ia în considerație cronologia primelor domnii din Moldova. În această privință nu dispunem decît de o înșiruire a domniilor din această vreme în pomelnice și letopisețe cu notarea duratei fiecăreia. Materialul acesta sărăcăcios și puțin sigur se poate însă confrunta cu informația cuprinsă în cîteva documente interne sau externe.

Anul 1359, considerat ca dată de început a statului feudal moldovenesc, constituie punctul de plecare al cronologiei dată de letopisețe pentru domniile anterioare lui Alexandru cel Bun. După modul cum înregistrează durata acestor domnii, vechile letopisețe se împart în două grupe. Prima cuprinde Letopisețul anonim, Cronica moldo-rusă și versiunea urmată de Grigore Ureche. Ultimele două atribuie în mod greșit domniilor dintre 1359 și 1399 o durată de 48 ani. Letopisețul anonim are mai puțin căci după el domnia lui Petru I numără numai 12 ani. Eronat, de asemenea, domnia lui Latcu se plasează înaintea aceleia a lui Bogdan I. În cealaltă grupă, compusă din Letopisețele de la Putna (1 și 2), Cronica moldo-polonă și Cronica scurtă,

[23] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 112.

[24] A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 373—376.

[25] În luna iulie 1370, călugării minoriți Nicolai de Mehlsack și Paul de Swidenitz mergeau la Roma și acolo informau pe papa Urban al V-lea asupra dorinței manifestată de Latcu de a se converti la catolicism, Hurmuzachi, *Documente*, I$_2$, p. 160—161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

datele sînt mai apropiate de realitate [26]. Eroarea aici se reduce numai la o depășire de cinci ani. Ordinea domniilor este aceeași ca și în Pomelnicul mănăstirii Bistrița [27], sau în documentul din 7 ianuarie 1403 [28]. Autorii versiunilor rusă și polonă s-au preocupat de altfel să elimine eroarea amintită, primul [29] punînd începutul domniei lui Alexandru cel Bun în 1407, iar al doilea [30], împingînd data de început a statului feudal moldovenesc în anul 1352.

Pentru o mai bună evidență a acestor date se dă tabloul următor:

| | Ureche | Let. anonim | Cr. moldo-rusă | Putna 1 și 2 | Cr. moldo-polonă | Cr. scurtă |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Dragoș | 2 | 2 | 2 | 2 | 2 | 2 |
| Sas | 4 | 4 | 4 | 4 | — | 4 |
| Bogdan | 6 | 6 | 6 | 4 | 4 | 4 |
| Latcu 13 | 8 | 8 | 8 | 8 | 8 | — |
| Petru | 16 | 12 | 16 | 16 | — | 16 |
| Roman | 3 | 3 | 3 | 3 | 8 | 3 |
| Ștefan | 7 | 7 ½ | 7 | 7 | 7 | — |
| Juga | 2 | 2 | 2 | 2 | 2 | 2 |
| Total | 48 | 44 | 48 | 46 | — | — |

Pentru eliminarea erorii de 5 sau 7 ani strecurată în calcularea duratei atribuită de vechile letopisețe domniilor dintre anii 1359 și 1399, istoricii noștri au emis diferite ipoteze. În general, ei nu au acceptat anul 1359 ca dată sigură a trecerii lui Dragoș din Maramureș în Moldova și au plasat, cum de altfel este just, domnia acestuia și a fiului său Sas în perioada anterioară [32]. S-a admis însă ca în anul 1359 s-ar fi produs acțiunea lui Bogdan împotriva Dragoșeștilor din Moldova.

Punctul acesta de vedere nu poate să fie acceptat. Dacă în adevăr domniile lui Dragoș întemeietorul și a fiului său Sas s-au plasat după toate aparențele înainte de 1359, acțiunea întreprinsă de Bogdan a

[26] P. P. Panaitescu, *Cronicele slavo-române*, București, 1959, p. 14, 39—40, 48, 60—61, 69, 160, 177.

[27] Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, București, 1941, p. 50—86.

[28] *Doc. privind Istoria României*, A, Moldova, XIV, XV, vol. 1, p. 13.

[29] P. P. Panaitescu, *Cronicele slavo-române...*, p. 160.

[30] *Ibidem*, p. 177.

[31] În *Cronica* lui Ureche, *Letopisețul anonim* și *Cronica moldo-rusă*, Latcu este plasat înaintea lui Bogdan.

[32] În această privință, vezi mai ales D. Onciul, *Opere complete*, ed. cit. (*Dragoș și Bogdan*, p. 52 și urm., *Originile Principatelor Române*, p. 206 și urm.); Idem, *Din istoria României*, București, 1913, p. 184. La fel s-a procedat recent la întocmirea listei cronologice a domnilor din Moldova în *Documente privind Istoria României*, Introducere, vol. I, p. 485—486, unde s-au folosit listele publicate anterior de N. Iorga, C. C. Giurescu și A. Sacerdoțeanu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

avut loc de asemenea înainte de această dată [33]. În 1359 s-a produs intervenția feudalilor din Transilvania și Maramureș, conduși de Dragoș din Giulești în Moldova. La 20 martie 1360, el era răsplătit cu donații de moșii de către regele Ludovic de Anjou pentru meritele cîștigate „prin multe feluri de acte de credință și totală supunere... și mai cu seamă în *restaurarea țării noastre moldovene*, unde pe mai mulți români porniți spre abatere de la calea cuvenitei credințe, prin necontenita lui strădanie... i-a readus la păstrarea neclintitei credințe față de coroana regelui" [34].

Dintr-un alt document dat de același rege la 2 februarie 1365 se poate de asemenea constata că după „restaurarea" amintită ca domn al Moldovei în calitate de vasal al regelui maghiar a rămas Balc, fiul lui Sas. La data amintită el era un simplu fugar în Transilvania și regele răsplătea credința lui cu donarea tuturor proprietăților confiscate de la Bogdan [35]. Din tonul iritat al regelui se constată că oștirile sale suferiseră, și nu cu mult timp înainte, înfrîngeri grele în Moldova. Putem presupune că protejatul regilor maghiari a fost izgonit din Moldova cu puțin timp mai înainte de data de 2 februarie 1365. Ar rezulta de aici că autorul vechilor însemnări despre durata primelor domnii în Moldova confunda pe Dragoș din Giulești, restauratorul suzeranității regelui maghiar în Moldova, cu Dragoș întemeitorul, iar pe Balc, cu tatăl său Sas. În orice caz, Bogdan nu a reluat domnia în 1359, ci cu vreo cinci ani mai tîrziu. Prin urmare, diferența în plus calculată la durata domniilor dintre 1359 și 1399 nu rezultă de aici, cum au crezut istoricii mai vechi.

Documentele emise din cancelaria domnilor moldoveni în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea ne arată că eroarea s-a produs la înregistrarea duratei domniilor din această parte și anume la domnia lui Ștefan I și Juga. Primul a deținut puterea cel mult din vara anului 1394 pînă în vara anului 1399, iar Juga nu a domnit singur, fără a fi asociatul lui Ștefan, decît doar cîteva luni. Prin urmare, dacă se suprimă domnia lui Juga, se scad doi ani din durata domniei lui Ștefan [36] și se mai adaugă un an rezultat din rotunjirea domniilor care nu împlineau exact durata atribuită de letopisețe, obținem, cu mici modificări, valorile înscrise în Letopisețele de la Putna : Dragoș, 2 ani (considerat ca protector al lui Balc). Balc fiul lui Sas, 4 ani, Bogdan, a doua oară, 4 ani ; Lațcu, 8 ani ; Petru, 16 ani ; Roman, 3 ani ; Ștefan,

[33] În această privință, vezi C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc și lupta pentru realizarea independenței lui*, în „Studii și cercetări științifice, Istorie", Iași, XI (1960), 1, p. 61 și urm.

[34] I. Mihali, *Diplome maramureșene din sec. XIV–XV*, Sighet, 1900, p. 37—40.

[35] *Ibidem*, p. 56—57.

[36] Vechile însemnări privind durata domniilor nu s-au păstrat nealterate. Din această cauză, indeosebi cifrele s-au citit cu greutate și au fost confundate. Așa se explică durata de 6 ani atribuită domniei lui Bogdan de letopisețele din prima grupă, durata domniei lui Petru I, de 12 ani, din *Letopisețul anonim* și cea de 8 ani a domniei lui Roman I, dată de *Cronica moldo-polonă*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5 ani ; Juga, la început asociat al lui Ștefan, domnește singur doar cîteva luni. De altfel, însăși domnia lui Ștefan depășește începutul anului 1399. Împreună cu acesta se obțin în total 42 ani cum e și firesc. Ținînd seama de tabloul de mai sus, se poate stabili următoarea cronologie pentru primele domnii din Moldova : Dragoș, 1359—1360, Balc, 1361—1364, Bogdan I, 1364—1368.

Ar fi interesant de știut ce s-a petrecut la moartea lui Bogdan I. E normal să se presupună că într-o vreme cînd domnia era departe de a fi consolidată și cînd nu există norme precise pentru transmiterea puterii, s-au produs ca și mai tîrziu frămîntări și lupte între pretendenții la tron susținuți de diferite grupări boierești.

Bogdan, așa cum arată documentul regelui Ludovic de Anjou din 2 februarie 1365 avea mai mulți fii. Se acceptă în mod obișnuit că unul din aceștia a fost Lațcu. Nu era însă nici cel mai în vîrstă și nici singurul care va fi pretins puterea la moartea lui Bogdan. P.P. Panaitescu a încercat să identifice în Ștefan, înscris pe o piatră de mormînt de la mănăstirea Probota ca tată al lui Petru I, un alt fiu al lui Bogdan [37]. Nu ne îndoim că voievodul Ștefan menționat de Dlugosz ca tată al lui Petru și Ștefan a fost fiul lui Bogdan I, dar inscripția în cauză a fost rău citită. De altfel, nu se poate descifra decît partea de la început. Se arată acolo în limba slavă că piatra a fost făcută de Roxanda, fiica lui Petru voievod, fiul lui Ștefan voievod cel Bătrîn. E vorba deci de Ruxanda Lăpușneanu, fiica lui Petru Rareș, fiul lui Ștefan cel Mare. Mai mult nu se poate citi, dar întrucît piatra are dimensiuni destul de mici, tragem concluzia că Ruxanda a pus-o pe mormîntul unui alt frate al ei, Ioan, mort la vîrsta de 10—12 ani și înmormîntat la Probota în anul 1532. Vrejul de pe această piatră se aseamănă cu cel de pe lespedea de marmoră pusă de aceeași doamnă pe mormîntul fratelui său Ștefan Rareș din aceeași biserică. Mormîntul lui Ioan Rareș se află lîngă peretele de sud al bisericii. Pe zid în dreptul lui s-a descoperit portretul acestui fiu necunoscut al lui Rareș. Peste acest mormînt s-a plasat piatra funerară a doamnei Oltea, mama lui Ștefan cel Mare, piatră adusă de la vechea biserică a Probotei, ruinată, din vale [37 bis].

Existența acestui Ștefan era bănuită și de unii cărturari din secolul al XVI-lea. Unul din aceștia, încercînd să rectifice lista de domni cunoscută sub denumirea de „Cronica scurtă a Moldovei", nota un domn cu numele Ștefan, între Sas și Bogdan [38]. Evident, i se cunoștea existența, însă autorul însemnărilor nu avea destulă siguranță în ceea ce privește plasarea domniei lui. Întrucît nu figurează în documentul lui Alexandru

---

[37] P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei*, p. 106—107.

[37 bis] Vezi Sorin Ulea, *Portretul funerar al lui Ion, un fiu necunoscut al lui Petru Rareș, și datarea ansamblului de pictură de la Probota*, în „Studii și cercetări de istoria artei", VI (1959), 1, p. 61—70.

[38] P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XIV—XV*, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cel Bun din 7 ianuarie 1403, s-a tras concluzia că el nu a domnit [39]. Acest Ştefan este tatăl voievozilor Ştefan şi Petru prezentaţi de cronica lui Dlugosz ca înverşunaţi adversari în anul 1359.

Din analiza datelor acestui preţios izvor a rezultat mai sus că evenimentul descris acolo nu a putut avea loc decît între anii 1367 şi 1369. Pe de altă parte, dacă luăm în consideraţie cronologia stabilită mai sus, intervalul acesta de timp se poate restrînge la anul 1368, data morţii lui Bogdan I, şi ultimele luni ale anului 1369, cînd a început domnia lui Laţcu. Prin urmare, credem că nu este greşit să se fixeze luna iulie 1369 ca dată a expediţiei feudalilor poloni în Moldova. În manuscrisul sau în informaţia lui Dlugosz s-a strecurat numai o simplă eroare la transcrierea sau reţinerea unei cifre : 1359 în loc de 1369.

Ar rezulta, prin urmare, că la moartea lui Bogdan, în 1368, a izbucnit lupta pentru tron între nepoţii săi, Ştefan şi Petru, fiii voievodului Ştefan, mort mai înainte. Atrăgînd în jurul său partizani mai numeroşi, Petru a reuşit să învingă şi să izgonească din ţară pe fratele său. Acesta s-a întors însă în vara anului următor cu ajutorul feudalilor poloni şi galiţieni. Modul dezastruos în care s-a sfîrşit expediţia acestora în Moldova este cunoscut.

Întrebarea dacă nu cumva raporturile polono-maghiare ar fi constituit o piedică în calea unei astfel de întreprinderi aventuroase este necesar să capete răspuns. Se pare că relaţiile dintre cele două state au suferit o uşoară răcire după 1365, cînd în loc de a sprijini planul polon de cotropire a Haliciului, Ludovic de Anjou s-a angajat puternic în cunoscuta sa aventură balcanică. În timp ce oştile acesteia sufereau, după unele succese efemere, grele şi răsunătoare înfrîngeri, regele polon Cazimir al III-lea încheia în 1366 pacea cu litvanii, curmînd astfel îndelungatul conflict pentru Haliciu. Partea de răsărit a acestui stat intra în stăpînirea cnezilor litvani. Podolia era dată lui Alexandru Coriatovici, unul din aceştia, în calitate de vasal al regelui polon. Profitînd de încurcăturile balcanice ale lui Ludovic, feudalii poloni au încercat desigur să schimbe şi situaţia din Moldova în favoarea lor [40].

A doua întrebare care se pune în mod normal în această problemă e pentru ce Petru a refuzat să *recunoască drepturile fratelui său mai* mare Ştefan. Cauza luptelor pentru tron în Moldova pînă la jumătatea secolului al XV-lea trebuie căutată în caracterul închis al economiei feudale, în lipsa unor strînse legături economice între diferitele regiuni ale ţării, în fărămiţarea politică şi în apariţia unor grupări boiereşti

[39] P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XIV—XV*, p. 107.

[40] *Ibidem*, p. 106, susţine însă că din cauza caracterului provizoriu ar fi fost politiceşte imposibil să se încerce o expansiune peste graniţele noii provincii poloneze spre sud, cu atît mai mult cu cît suzeranitatea lui Ludovic de Anjou asupra Moldovei era recunoscută. Dacă s-ar putea pretinde că regele Cazimir nu se gîndea să transforme stăpînirea sa provizorie în una definitivă, nu tot aceleaşi gînduri se pot atribui şi nobililor poloni.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dispuse să-și apere interesele lor regionale. Taberele boierești rivale sfîșiindu-se pentru interese meschine și egoiste, găseau ușor motivele pentru a se încăiera între ele cu ocazia deschiderii succesiunii la tron, negînd sau susținînd drepturile unor candidați născuți din părinți a căror căsătorie nu era recunoscută de biserică drept valabil sau probată cu o suficientă mărturie. Probabil Petru considera pe fratele său drept fiu natural.

Nu se pot cunoaște împrejurările în care Petru a fost nevoit să cedeze locul unchiului său Latcu. Asocierea la tron era o formă prin care se putea împăca multe ambiții. În orice caz, în ultimele luni ale anului 1369 domn al Moldovei era Latcu. Din activitatea desfășurată de dînsul se cunosc numai tratativele duse cu biserica romano-catolică în vederea convertirii sale la catolicism și a înființării unei episcopii de acest rit în orașul Siret [41]. Actele păstrate dau însă numai cîteva informații pentru anii 1370—1372. Totuși, domnia acestui al doilea fiu al lui Bogdan, dacă ținem seama de durata de 8 ani ce i se acordă unanim în vechile letopisețe din secolul al XV-lea a continuat și după această dată [42]. Sfîrșitul trebuie căutat prin 1377.

Este cazul să bănuim că și de data aceasta s-au repetat într-o măsură mai mică sau mai mare tulburările care au urmat după moartea lui Bogdan. Dintr-o scrisoare a papei Grigore al IX-lea, din 25 ianuarie 1372, se poate constata că Latcu nu avea la acea dată fii [43]. Chiar dacă domnul ar fi avut în cele din urmă un fiu, acesta nu putea fi decît un minor cu puțini sorți de izbîndă. De pe urma lui Ștefan, fiul lui Bogdan, rămăseseră însă trei fii, Ștefan, Petru și Roman, precum și o fică, al cărui nume nu-l cunoaștem. Ea este mama lui Ștefan I, și a starostelui Mihul [44]. Bogdan se pare că a avut și fii din căsătorii considerate ca nerecunoscute de biserică. Unul din aceștia a pretins și, probabil a ocupat pentru cîteva luni tronul în 1377, fiind în cele din urmă izgonit de gruparea de boieri ce susținea pe Petru I. Această constatare rezultă din următoarele dovezi:

1. Documentul din 28 noiembrie 1399, prin care Juga voievod dăruia împreună cu frații săi Alexandru și Bogdan două sate boierului Țiban [45]. În cuprinsul acestui interesant act al cărui text original s-a păstrat numai în parte, iar restul într-o traducere cu unele lipsuri,

[41] Hurmuzaki, *Documente*, I$_2$, p. 160—161, 162—163, 168—171, 174—175, 197. *Magazinul istoric pentru Dacia*, III, p. 140; C. Auner, *Episcopia de Siret*, în „Revista Catolică", II, (1913), p. 242—243 și anexe. Gh. Moisescu, *op. cit.*, p. 79.

[42] În listele cronologice ale domnilor din Moldova, domnia lui Latcu se punea între 1365—1373 sau 1374. Vezi *Documente privind istoria României*, Introducere, vol. I, p. 485.

[43] Hurmuzaki, *Documente*, I$_2$, p. 197; *Magazinul istoric pentru Dacia*, III, p. 140. C Auner, *op. cit.*, anexe.

[44] *Documente privind istoria României*, A, Moldova, sec. XIV, XV, p. 3.

[45] *Ibidem*, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apare motivarea că Țiban „a slujit mai înainte întru sfinți odihniților părintelui nostru... lui Petru voievod și lui Roman voievod... și lui Ștefan voiveod, iar acum ne slujește și nouă cu dreaptă și credincioasă slujbă". La prima vedere, acestui text nu-i lipsește nimic și în felul acesta a fost acceptat de istoricii din trecut. În cazul acesta, introducerea punctelor de suspensie în textul tradus devine enigmatică și fără rost. Totuși la o analiză mai atentă a acestui pasaj se poate constata că din cauza unei lacune traducătorul nu a putut reda numele tatălui lui Juga și, de asemenea, expresia care arată legătura de rudenie dintre Juga și Ștefan. Domniile fiind înregistrate în ordine cronologică, urmează că tatăl lui Juga a precedat pe Petru I. Vom vedea mai jos cum se pot restabili lipsurile din text semnalate.

Documentul, în cazul cînd este luat drept complet, mai prezintă contradicția dintre calitatea lui Juga de fiu al lui Petru și aceea de frate al lui Alexandru și Bogdan care erau fiii lui Roman I. Neîncercînd să rezolve această contradicție, unii dintre istorici au considerat pe Juga drept fiu al lui Petru I,[46] alții al lui Roman, iar o altă parte, pentru a scăpa din încurcătură, au declarat documentul fals.

2. Într-un alt document dat de Roman I la 30 martie 1392, printre membrii sfatului domnesc apare un dregător cu numele de Juga Giurgevici, adică Juga fiul lui Giurgiu[47]. Față de ceilalți boieri al căror nume sînt însoțite de titlul *pan*, Juga ca și Bogdan, fratele lui Alexandru cel Bun, sau Ștefan, nepot de soră a lui Roman I, este calificat drept jupan. Titlul acesta, după cum se vede, era rezervat rudelor domnești[48]. Sub urmașii lui Ștefan I, Juga nu mai apare în documente. Moartea sau o altă cauză la împiedicat să mai facă parte din sfatul domnesc.

3. Istoricii noștri au cunoscut un alt document, purtînd data de 10 noiembrie 1377, document prin care Vladislav „duce al Opoliei și al Rusiei", dăruia credinciosului său Giurgiu (Jurg), voievod valah, adică moldovean, răsplată pentru grija binevoitoare manifestată față de dînsul, două sate, anume Novosilcze și Stupnicza, ambele situate

---

[46] Faptul acesta a fost observat de *C. Kogălniceanu, op. cit., p. 9, dar el crede* că domnul al cărui nume s-a pierdut prin deteriorarea documentului este Juga Koriatovici, soțul Margaretei, fiica lui Bogdan I. Juga ar fi fost deci văr cu Alexandru cel Bun. Termenul de „frate", întrebuințat în documente pentru a arăta legăturile de rudenie dintre ei, ar avea, după el, sensul de „văr". În sensul de asociat se întîlnește și în unele documente. Astfel, Petru al II-lea numește frate pe nepotul său Roman al II-lea. Vezi *Doc. privind istoria României*, A, veacul XIV, XV, vol. I, p. 6—7.

[47] *Documente privind istoria României*, A, Moldova, sec. XIV, XV, 1, p. 3; Gh. Popovici, *Ocoalele iugaene*, în „Convorbiri literare", XXIV (1891), nr. 12, p. 1009—1010, nota 1, observă acest lucru, dar crede că Iuga ar putea să fie fiul lui Iuga Koriatovici, dacă nu e un frate uterin al lui Alexandru cel Bun.

[48] Astfel, în „Revista istorică română", X (1940), p. 388.

[49] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, București, 1937, p. 264; P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei*, p. 113.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în apropiere de orașul Sambor [50]. Giurgiu (în alt act apare ca Dzurdziu) fusese obligat să se așeze în țara Rusiei (Galiția Orientală), împreună cu soția și copiii, din cauza „defecțiunii neașteptate a poporului său (propter defectum gentis urgentem).

S-a arătat în analiza făcută acestui document că avem de a face cu un domn pribeag, cu un refugiat din motive politice și că nu poate fi vorba de un voievod maramureșean, pentru că Vladislav de Opolia, ca vasal al regelui Ludovic, nu ar fi sprijinit pe față pe unul din supușii acestuia [51]. Ultimul argument însă nu poate să fie invocat. Vladislav l-ar fi putut desigur sprijini căci voievodul nu se refugiase în Galiția ca un răzvrătit împotriva regelui, ci fiindcă supușii săi îl izgoniseră. Totuși, dacă el ar fi fost maramureșean, ar fi cerut concursul regelui pentru a-și aduce supușii la ascultare sau i-ar fi solicitat un domeniu în altă parte a țării și nu ar fi trecut în Galiția. S-a subliniat de altfel, că în actele maramureșene din acest timp nu figurează un voievod cu numele amintit [52].

Prin urmare, rămîne bine stabilit că nu avem de a face cu un voievod colonizator, ci cu un domn pribeag izgonit din Moldova în urma luptelor politice pentru tron declanșate de moartea lui Latcu. Voievodul acesta e una și aceeași persoană cu părintele lui Iuga vodă, al cărui nume nu a putut fi descifrat de traducătorul uricului din 28 noiembrie 1399. Numele purtat de fiul său (Juga Giurgevici) ca boier în Moldova ne dă posibilitatea de a-l cunoaște. Textul corupt al actului amintit ar putea fi deci reconstituit în felul următor: „ce au slujit mai înainte întru sfinți odihniților părintelui nostru (Giurgiu voievod și) lui Petru voievod și lui Roman voievod (și fratelui nostru) Ștefan voievod, iar acum ne slujește și nouă cu dreaptă și credincioasă slujbă". Calitatea de frați, atribuită lui Alexandru și Bogdan, a rezultat de pe urma asocierii la domnie, așa cum se va arăta mai jos.

După fuga sa din Moldova, Giurgiu a trăit pînă mai tîrziu pe teritoriul Galiției. Ca „Giurgiu (Dziurdziu) de Stupnicza wayewoda Walachorum" figurează printre martorii unui act din 13 decembrie 1390, prin care Spytek de Melsztyn, voievodul Cracoviei, acorda orașului Sambor libertatea municipală cu dreptul de Magdeburg [53].

Nu se poate spune cu precizie cine era acest Giurgiu. Pretențiile sale la tron, apoi coincidența dintre numele dat fiului său și cel purtat de fratele lui Bogdan I, dau oarecare indicii că el făcea parte din familia acestuia. Aparține generației lui Petru și Roman. Putea deci să fie un alt nepot al bătrînului Bogdan. Faptul că nu este menționat

---

[50] Al. Iablonowski, *Sprawie wołoskie za Jagellonow*, în „Zrodla dziejowe", X (1878), Varșovia, p. 155—156 (anexe). Citat la P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei*, p. 113.

[51] P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei*, p. 113.

[52] *Ibidem*.

[53] *Acta drodzkie i zemskie*, VI, Liov, 1874, la P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei*, p. 113.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în documentul lui Alexandru cel Bun din 7 ianuarie 1403 poate fi luat drept indiciu [54] că el, ca și Ștefan, se născuseră din legături matrimoniale nerecunoscute de cei doi fii ai Margaretei-Mușata și erau considerați drept impostori. Juga, fiul lui Giurgiu, apare totuși în pomelnicul mănăstirii Bistrița ale cărei înregistrări au început din anul 1407. Urmașii lui Bogdan sînt înșirați aici în ordine cronologică. Deși unele domnii mărunte începuseră acum să se șteargă din amintirea contemporanilor lui Alexandru cel Bun, totuși între Lațcu și Petru se interpune în acest pomelnic domnia unui Costea voievod [55], care, probabil, va fi încercat și va fi reușit să pună, timp de cîteva luni, în acest an, 1377, mîna pe putere. O astfel de domnie prea scurtă era repede uitată. Ca și în cazul lui Giurgiu, nu se poate determina precis locul ocupat de acest domn în spița urmașilor lui Bogdan.

În legătură cu Giurgiu voievod este necesar să se mai ia în discuție o problemă dificilă și anume a confuziei ce s-a făcut între acest personaj și cneazul litvan Jurg Coriatovici din Podolia.

Nimeni nu se mai îndoiește în prezent că documentul din 3 iulie 1374 dat de Jurg Coriatovici din Bîrlad este un fals incontestabil. El a fost făurit pe baza unor date culese din cronici lituaniene și polone. Existența unui domn cu numele de Jurg Coriatovici ales de boierii Moldovei dintre cnejii litvani nu se mai poate susține în prezent pe baza acestui act. Totuși unele afirmații ale cronicilor litvane și polone trebuie să fie luate în considerație și să capete o lămurire satisfăcătoare. Numai cine voiește să scape din impas fără a da o explicație clară acestor știri, poate să declare pasajele respective drept interpolări tîrzii sau informații eronate, provenind de la niște oameni care nu au cunoscut împrejurările de la noi. Pentru a ușura urmărirea și analizarea lor, se vor reda mai jos, în traducere românească, pasajele care interesează. Iată, de pildă, că în cea mai veche cronică lituaniană se afirmă că „fratele marelui cneaz Olgerd, cneazul litvan Coriat, a stăpînit Novgorodul și a avut patru fii : cneazul Jurie, cneazul Alexandru, cneazul Constantin, cneazul Teodor... Pe cneazul Jurie valahii l-au luat ca să le fie voievod și l-au otrăvit acolo" [56]. Această informație a fost cunoscută mai tîrziu de cronicarul polon Matei Stryjkowski, care ne spune că *analele litvane și rusești* (s.n.) adeveresc că Jurie Coriatovici a fost, pentru faptele sale vitejești, ales de valahi la domnia Moldovei și l-au încoronat după obiceiul lor în capitala lor Suceava, dar fiind din fire oameni nestatornici și iubitori de a-și schimba domnul, în curînd l-au otrăvit în Suceava. E îngropat într-o

[54] Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, București, 1941, p. 25—26, crede că în acest document publicat numai într-o traducere polonă s-au strecurat unele omisiuni.

[55] *Ibidem*, p. 25 și 26.

[56] *Letopisiec Litwy i kronika ruska staraniem i prasa*, ed. Ig. Danilowicz, Vilna, 1827, p. 50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mănăstire de piatră la Vaslui, la o jumătate de zi în sus de Bîrlad, unde eu însumi am fost în anul 1575" [57].

Prin urmare, informația privind domnia lui Jurg Coriatovici în Moldova există în cronicile lituaniene din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, atunci cînd scria Stryjkowski. Ea era cunoscută de iezuitul Albert Wünk Kojalowicz și a servit lui Basilovitz pentru a amplifica datele culese de el relativ la activitatea desfășurată de frații Coriatovici în Podolia. Ambii afirmă că Gheorghe (Jurg) Coriatovici, chemat să domnească în Moldova, ar fi murit otrăvit la Suceava [58].

Totuși, Jurg Coriatovici mai trăia pe la anul 1401 în Podolia [59]. Nu există, în afară de informația citată mai sus, nici o altă dovadă pe baza căreia să se poată susține că el va fi deținut un timp oarecare domnia în Moldova. Pasajul despre alegerea lui Jurg Coriatovici ca domn al Moldovei și otrăvirea sa de către boierii de aici își are originea într-o știre despre domnia lui Giurgiu voievod în această țară, știre care parvenise la cunoștința autorului vechii cronici litvane. Din cine știe ce considerație el confunda pe pretendentul la domnia Moldovei cu cneazul litvan.

Nu se poate ști dacă Giurgiu s-a întors în țară după moartea lui Petru I. În 1392, fiul său făcea însă parte din sfatul lui Roman I.

De asemenea nu se poate ști nici dacă mormîntul văzut de M. Stryjkowski în biserica din Vaslui a aparținut acestui pribeag reîntors în țară sau fiului său Juga. Biserica a fost refăcută în mai multe rînduri, iar mormintele distruse din neglijență. Totuși mărturia lui Stryjkowski în această privință pare să se confirme.

Se pot face, desigur, multe supoziții greu de verificat. E cazul totuși să se amintească faptul că în apropiere de Vaslui există două pîrae, care în problema care ne preocupă poartă un nume foarte sugestiv, anume Horiata [60]. În cazul cînd Giurgiu ar fi avut curtea pe o astfel de vale, el ar fi purtat un nume care ar fi îndemnat, fără îndoială, pe un cronicar litvan să comită confuzia arătată.

La începutul anului 1378, frămîntările și luptele pentru tron luaseră sfîrșit în Moldova. Invazia feudalilor litvani fusese respinsă și noua domnie intrase într-o fază de consolidare. Schimbările politice întîmplate la această margine a lumii catolice erau urmărite cu o deo-

[57] M. Stryjkowski, *Cronika polska*, Königsberg, 1582, p. 418. Pasajul a fost reprodus cu oarecare omisiuni de B. P. Hasdeu în „Arhiva istorică", II, p. 7; vezi și Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XV, p. 1—2; R. Rosetti, *op. cit.*, p. 364.

[58] Albert W. Koialowicz, *Historiae Litvae pars prior*, Dantesci, 1630, p. 303 și urm. Se dă greșit anul 1339 și Olgerd în loc de Vitold.

[59] D. Onciul, *Opere complete*, ed. cit., p. 42.

[60] Unul din acestea izvorăște la 10 km sud-vest de Vaslui și se varsă în Bîrlad în fața gării Banca. Este menționat și în documente. Vezi M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 195, 322, 592. Celălalt curge, de asemenea, în apropiere de Vaslui, pe lîngă satul Mînjăști.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sebită atenție de curia papală, ale cărei speranțe legate de convertirea lui Lațcu la catolicism se pare că nu au dat roadele așteptate. Din 1372, corespondența acestuia cu Roma și Avignonul încetase. Totuși, odată cu schimbarea domniei în 1377, propaganda catolică reușise să cîștige aici din nou sprijinitor în persoana Margaretei-Mușata, mama noului domn. Curia papală îi acorda favoruri excepționale, numind-o în scrisoarea din 1378 „domina Valachiae Minoris" [61]. Titlul acesta a îndemnat pe unii din istoricii noștri să-și formeze convingerea că ea a deținut o bucată de timp puterea efectiv în Moldova, domnind în locul fiilor ei minori [62]. Titlul de mai sus nu o arată însă în calitate de cap al statului. El se dă obișnuit mamei sau soției domnului.

Mai sînt și alte amănunte de adăugat în legătură cu familia lui Petru I. Într-un document dat mănăstirii catolice Sf. Ioan Botezătorul din orașul Siret, el numește pe mama sa Margareta [63]. În scrisoarea prin care cere un împrumut de bani, Vladislav Iagello, regele Poloniei, se angajează să răspundă de restituirea lor și față de fratele lui Petru, Roman [64]. Acesta ca domn, trece în actul de danie făcut la 18 noiembrie 1393 fiilor lui Dragomir Albul ca martoră pe mama sa Mușata. De aici s-ar putea trage următoarele concluzii : 1) cei doi domni erau frați vitregi ; 2) Mușata și Margareta sînt nume ale uneia și aceleiași persoane [65]. Totuși, în Letopisețul Anonim al Moldovei îi spune lui Petru „fiul Mușatei" (Петръ Мѹшатин)[66], ceea ce înseamnă că mama lui Roman, Mușata, este aceeași persoană cu Mușata mama lui Petru I, iar numele de Margareta este o simplă traducere a primului. Că așa stau lucrurile se poate vedea din faptul că mama celor doi domni primise la naștere un nume de floare. Floarea aceasta care poate fi văzută prin grădinile noastre, poartă în prezent numele de „margaretă" împrumutat evident de la grădinarii apuseni. În trecut, floarea în cauză se numea în limba română „mușată", dovadă la aceasta fiind denumirea de „romaniță" sau „mușețel" dată margaretei de cîmp. Prin urmare, numele din actul latinesc al lui Petru I din 1384 este traducerea numelui românesc și între Margareta și Mușata trebuie să se pună definitiv semnul egalității

---

[61] Ștefan Pascu, *Contribuții documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, în „Anuarul Institutului de istorie națională", Sibiu, X (1945), p. 191 și urm. Cu privire la Margareta, în același volum, recenzia la P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 430 și urm.

[62] *Ibidem*, p. 195.

[63] M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 4—6.

[64] *Ibidem*, vol. II, p. 606.

[65] A. Sacerdoțeanu, *Succesiunea domnilor Moldovei*, citat p. 230—231, face deosebire între Mușata și Margareta.

[66] P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, București, 1959, p. 6—14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mai rămîne de lămurit încă un semn de întrebare în legătură cu mama celor doi domni. În 1384 se afirma că dania lui Petru I față de călugării dominicani de la Sf. Ioan Botezătorul din Siret, a fost făcută, *in villa Horleganoio, in curia matris nostrae carissimae*[67]. M. Costăchescu traduce „în tîrgul Hîrlău (?), în adunarea mamei noastre prea iubite". În *Documente privind istoria României*[68] s-au făcut unele mici modificări : „în orașul Hîrlău, în curtea mamei noastrei prea iubite". S-a șters semnul întrebării și s-a făcut în notă observația că lectura corectă pentru Horleganovo ar fi trebuit să fie *Horleyanovo*. Emendarea este ingenioasă, dar și fantezistă. Identificarea lui Horleganoio cu Hîrlăul[69] trebuie să fie părăsită.

În document se arată că biserica Sf. Ioan Botezătorul e ctitoria Margaretei și că ea și-a ales acolo locul pentru îngropare. E cazul să ne punem întrebarea : dacă ea locuia în orașul Hîrlău pentru ce nu a construit dominicanilor o mănăstire în acest oraș, unde putea să asiste, fără greutățile unui drum lung la slujbă ? Pentru ce papa în scrisoarea pe care i-o trimitea în 1377 îi spunea Margaretha de Ceret (Siret) și nu Margaretha de Hîrlău ? Surprinde apoi faptul că se dă în textul latin acestui „oraș" Horleganoio calificativul de *villa* și nu acela de *opidum* sau de *civitas*. Prin urmare, avem de a face cu un simplu sat și nu cu un *oraș* cum pompos îl numesc editorii de documente. Cred că e mai plauzibil să revenim la identificarea făcută de P. P. Panaitescu cu cîteva decenii în urmă : Horloganoio = satul Horlăceni[70], situat între Dorohoi și Siret nu departe de acesta. Mușata avea reședința în Siret, iar satul Horlăceni făcea parte din domeniile ei. Pentru a arăta că niște oameni au venit dintr-un sat, să zicem, Horlog[71], întrebuințăm sufixele *ani* sau *eni*. Deci oameni de la Horlog sînt Horlăgani sau Horlăceni.

Alte amănunte în legătură cu domnia lui Petru I nu interesează aici. Trebuie să reținem însă că în vechile letopisețe, cu excepția Letopisețului anonim al Moldovei și cronica moldo-polonă, unde, evident, s-a strecurat o eroare, îi acordă lui Petru I o domnie de 16 ani[72]. În 1392, documentele arată ca domn pe fratele său Roman. Probabil, Petru a încetat din viață în 1391. De la această dată pînă la 1377, retrospectiv, sînt aproape 15 ani, dar dacă adăugăm la aceștia anul

---

[67] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 5—6.

[68] *Documente privind istoria României*, A, Moldova, veacul XIV, XV, vol. I, p. 2.

[69] A fost admisă recent la Const. C. Giurescu, în *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967, p. 228.

[70] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, *București*, 1946, p. 228, nota 21. La A. Sacerdoțeanu, *Succesiunea domnilor Moldovei*, p. 230, greșit *Corlăteni*.

[71] Sufixul *-og* în loc de *-ov*, are o rezonanță care trimite la Maramureș sau Transilvania.

[72] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, ed. P. P. Panaitescu, p. 14, 39, 48, 61, 69, 160, 177.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cît Petru a deținut puterea în 1368—1369, obținem cifra exactă: 16. Durata de 3 ani acordată domniei lui Roman I nu contrazice de asemenea informația documentară. În vara anului 1394 noul domn a încetat din viață în împrejurări grele pentru țară.

Războiul declanșat împotriva Poloniei de coaliția maghiaro-moldo-podoliană urmărea printre altele sprijinirea planurilor separatiste ale lui Teodor Coriatovici, cneazul litvan al Podoliei și ale nobilimii feudale ucrainene de aici. O oștire moldovenească, trimisă peste Nistru, a cucerit Braclawul, dar, cu toate acestea, acțiunea, nefiind serios sprijinită de aliați, s-a prăbușit. Vladislav Jagello, regele Poloniei și Vitold, marele cneaz al Lituaniei, au rămas învingători. Teodor Coriatovici a fost silit să se refugieze în Ungaria, în timp ce resturi din oștirea sa înfrîntă găseau adăpost în Moldova [73].

În astfel de împrejurări s-a terminat domnia lui Roman I în anul 1394. El a murit în țară căci mormîntul său se află la Rădăuți. Trebuie să se facă deosebire între Roman I și omonimul, pentru care, spre a-l scăpa din închisoare, garanta pe la 1400 în Polonia Ivașco, fiul lui Petru I [74].

Odată cu moartea lui Roman I, problema succesiunii la tron se deschidea din nou în Moldova. Boierimea precum și puterea suzerană erau chemate să decidă iarăși lupta care se angaja între pretendenții la tron. Printre aceștia, dacă ținem seamă de modul cum s-a soluționat problema în cursul acestor evenimente, fii lui Roman, anume Alexandru și Bogdan, nu aveau, se pare, vîrsta cerută pentru a înfrunta greutățile conducerii unei țări. În aceeași situație se găsea, de asemenea, fiul lui Petru I, Ivașco, dus la moartea tatălui său de boierii rămași credincioși în Polonia. Alegerea acestuia ca domn avea puțini sorți de izbîndă, întrucît boierimea nu avea siguranță că regele polon îi va permite să se întoarcă în țară fără a-i impune, așa cum s-a întîmplat mai tîrziu, grele obligații pentru țară. În aceeași situație cădea orice pretendent care se afla în afară de granițele țării. Din această cauză, majoritatea boierilor s-a grupat, probabil, în jurul celor doi fii ai lui Roman [75]. Totuși niciunul din ei, nu avea posibilitatea să se impună imediat. Pînă la majoratul lor, puterea putea fi luată ca regent cu *titlul* de domn de un coborîtor în linie feminină din Bogdan I.

În unanimitate, letopisețele, ca și puținele documente și resturi de documente ce s-au mai păstrat prezintă ca domn al Moldovei după moartea lui Roman I pe Ștefan I. După letopisețe el apare ca frate al lui Petru și Roman.

---

[73] C. Racoviță, *op. cit.*, p. 298; N. Iorga, *Istoria Românilor*, București, 1937, vol. III, p. 280.

[74] Actul dat de Ivașcu în anul 1400 pentru Roman, la M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 617—618.

[75] Ei sînt menționați de tatăl lor în cele două documente interne păstrate de la el. *Doc. privind ist. Rom.*, A, Moldova, sec. XIV, XV, 1, p. 2—3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

E greu de stabilit cine este acest Ștefan și ce loc ocupă el în genealogia descendenților din Bogdan I. În actul de omagiu făcută față de regele polon la 6 ianuarie 1395, el afirmă că „a ocupat" și „s-a așezat în voievodatul țării Moldovei" cu sprijinul „mărețului crai Vladislav al Poloniei" [76]. În cazul cînd noul domn ar fi aceiași persoană cu pretendentul din 1369, găzduirea sa pe teritoriul polon în continuare după 1387 rămîne foarte îndoielnică. Vladislav Iagello era rudă apropiată [77] lui Petru I. Împrumutase apoi de la acesta o mare sumă de bani [78]. Nu ar fi putut-o obține dacă s-ar fi transformat în ocrotitorul dușmanilor domnului. Petru nu ar fi depus jurămîntul de omagiu din 1387 și ar fi devenit un aliat al Ungariei sau Ștefan ar fi căutat în această țară reazimul speranțelor sale. În cronici și în documentele vremii nu se înregistrează totuși conflicte provocate de pretențiile sale.

Dacă feudalii poloni ar fi instalat în vara anului 1394 ca domn în Moldova pe Ștefan, pretendentul din 1369, devine curios faptul că el nu a izgonit din țară resturile oștirii înfrînte a lui Teodor Coriatovici [79].

Cercetînd atitudinea acestui domn față de ceilalți membri ai dinastiei, descoperim alte fapte care nu s-ar putea atribui lui Ștefan, potrivnicul lui Petru I. Nu s-ar înțelege în primul rînd pentru ce în loc de a nimici pe urmașii Margaretei-Mușata, el i-a ocrotit și i-a asociat la domnie, așa cum se va constatat în continuare. Nu a încercat să asigure tronul fratelui său Mihail [80] sau fiilor săi [81]. Se pare că a cedat înainte de moarte locului de prim deținător al puterii lui Juga [82]. În actele sale de danie către mănăstiri, Alexandru cel Bun punea să fie pomenit alături de străbunicul, unchii și tatăl său. Era deci prezentat ca un domn care ar fi deținut puterea în mod legal, în timp ce Juga ca un impostor este lăsat la o parte [83].

---

[76] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 613.

[77] *Ibidem*, p. 605—606.

[78] *Ibidem.*

[79] Acești ostași se mai aflau în Moldova atunci cînd Ștefan voievod, la începutul anului 1397, acorda lui Spytko de Melsztyn, palatinul Podoliei, un salv-conduct spre a veni în Moldova în vederea unor tratative. M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 616—617.

[80] Mihal este menționat atît în actul din 6 ian. 1395 prin care boierii întăresc omagiul depus de Ștefan regelui polon, precum și în cel dat de boieri cu ocazia tratativelor duse în Polonia după această dată. El este fratele domnului și nu al doamnei. *Frater voievodae*, „fratele voievodului", din textul latin traduce corect expresia slavă братъ воеводина, terminația -ина întrebuințîndu-se pentru a forma genitivul unor substantive masculine de formă feminină ca воевода. De ex. nom. Петрика gen. Петричина. Vezi însă C. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 21—22.

[81] Ștefan este menționat împreună cu fiii și ca asociat al lui Iuga în actul dat de acesta boierului Brae pentru un loc pe Strahotin. *Doc. privind ist. Rom.*, A, Moldova, XIV, XV, 1, p. 5.

[82] *Doc. privind ist. Rom.*, A, Moldova, XIV, XV, 1, p. 5. Documentul este dat de Iuga, iar Ștefan este menționat numai în lista martorilor.

[83] *Ibidem*, doc. din 3 ianuarie 1403, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cu cît aprofundăm mai mult aceste împrejurări, cu atît Ştefan apare ca un ocrotitor al intereselor fiilor lui Roman I, ca un tutore al acestora. El nu se mai poate identifica nicidecum cu Ştefan, fratele nerecunoscut al lui Petru I, ci cu Ştefan nepotul de soră al acestuia şi al lui Roman [84].

Probabil la moartea acestuia s-au produs tulburări în Moldova. Nu putem şti cine a încercat să înlăture pe fiii lui Roman de la putere. Bănuielile pot să cadă asupra lui Iuga. În acele împrejurări grele, Ştefan a mers în Polonia şi s-a întîlnit la Chelm cu regele Vladislav Iagello care i-a dăruit un coif şi o platoşă [85]. A obţinut, probabil, un mic ajutor cu care a venit în ţară şi a înlăturat pe duşmanii descendenţilor din Margareta-Muşata. În actul de omagiu din 6 ianuarie 1395 el afirmă că „a ocupat" şi „s-a aşezat în voievodatul ţării Moldovei" (nu întrebuinţează expresia „domnia"), cu ajutorul măreţului crai Vladislav al Poloniei [86]. În actul menţionat mai sus, Ştefan nu poartă titlul de *domn* (господарь). Se intitulează simplu numai *voievod* [87].

În schimb, boierii în actul dat în continuarea celui de mai sus, spre întărirea omagiului depus de domn, promiteau că vor fi credincioşi împreună cu „domnii noştri, voievozii ţării Moldovei, cei de faţă şi cei care vor fi după" [88]. Expresia „domnii noştri... cei de faţă" arată clar că boierii se angajau în numele mai multor domni, care în acea vreme împărţeau puterea între dînşii sau aşteptau să ajungă la vîrsta legiuită pentru a o prelua. Se vede că boierimea acceptase domnia lui Ştefan I mai mult sub forma unei regenţe pînă la majoratul fiilor lui Roman I.

Împărţirea puterii domneşti după moartea lui Roman I s-a reflectat şi în actele interne. Acestea însă nu s-au mai păstrat în original sau rămîn încă necunoscute. În prezent dispunem numai de două scurte rezumate care nu sînt de nici un folos în rezolvarea problemei [89]. Unul din acestea s-a făcut după un document al mănăstirii Probota din 2 iulie, 1398, document care a apărut la judecăţi şi a izbit pe unii din cărturarii de altă dată prin particularităţile lui pe care aceştia nu le-au putut explica în mod just. Unul dintre aceştia a fost mitropolitul

[84] Este menţionat printre membrii sfatului în cele două documente ale lui Roman I. *Ibidem*, p. 3, „Jupan Ştefco cu fraţii lui"..., „Jupan Ştefan, nepotul nostru de soră".

[85] Gh. Popovici, *Anul de la martie în Moldova*, p. 211 şi nota 1.

[86] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 613.

[87] Presiunea poloneză din a doua parte a anului 1394 nu s-a mărginit, probabil, numai la Moldova. Ea a cuprins şi Ţara Românească, făcîndu-se vinovată, alături de agresiunea otomană, de înlăturarea lui Mircea. Vlad, rivalul acestuia afirmă că a obţinut domnia în Ţara Românească, avînd ajutorul regelui polon. Hurmuzaki, *Documente*, $I_2$, p. 374.

[88] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 614.

[89] *Doc. privind istoria României*, A, Moldova, XIV, XV, 1, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dosoftei, care în anul 1667 a reprodus subscripția și o parte din textul slav. După notele luate de Dosoftei documentul suna în felul următor :... ....„Ștefan voievod și cu fratele domniei mele Alexandru voievod"... „am dat acestei adevărate mănăstiri a noastre din Poiană care este între Șomuze pe pîrâul Probota două sate, unul anume Budinții, iar altul mai sus de acesta, Tatarii"... **дадоѫ томѹ истинномѹ нашемѹ монастирю wт Полани иже ест между Шѣмѣзѡ Побратовѣмъ потоком двѣ сѣлѣ, едно ѡ нмѣ Бѣдинци, а другоѥ кѣшѣ того, Татарѣи** [90].

Uricul acesta a mai apărut apoi la un proces din 1804. În anaforaua redactată cu acea ocazie și întărită de domnul Moruz apare ca emitent al actului „Ștefan voievod, fiul lui Roman voievod". Confuzia provenea, probabil, din faptul că în document Alexandru era înregistrat ca frate al lui Ștefan și se știa că Alexandru a fost fiul lui Roman [91]. Menționarea lui Alexandru în documente ca asociat al lui Ștefan putea să provoace nedumerirea celor care cunoșteau conținutul cronicilor în care domnia fiului lui Roman era înregistrată după aceea a lui Ștefan și Juga. Constatînd această nepotrivire, mitropolitul Dosoftei, spre a evita orice bănuială, afirma categoric că „așa dzice la uric".

Alte elemente existente în partea finală a documentului au fost scoase în evidență de Axinte Uricarul și de secretarul lui Constantin Mavrocordat [92].

Cunoscînd acest uric, Axinte Uricarul făcea următoarea însemnare într-o compilație de cronici moldo-muntene, alcătuită de dînsul : „Avut-au Roman voievod șase feciori, anume : Alexandru, Bogdan, Ștefan, Mihail, Juga și alt Alexandru". În continuare, adaugă că „de acest Ștefan voievod nici un istoric n-au știut să-l scrie că au fost fecior lui Roman vodă, iar noi am adiverit dintr-u acel uric al său, carele s-au aflat iarăși la mănăstirea Probota, în care uric a pus credință tuturor fraților săi (ce se însemnează mai sus la domnia părintelui său, Roman vodă) și credința lui Iosif vlădicăi" [93]. Aceiași succesori se atribuie lui Roman I și de secretarul lui Constantin Mavro-

---

[90] M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 16.

[91] *Ibidem.*

[92] Unii istorici dau acestui secretar numele de Scarlatti, dar Scarlatti este însuși numele sub care Constantin Mavrocordat era cunoscut în străinătate. Secretarul amintit de Pray poate fi Axinte Uricarul însuși sau Chezarie Daponte.

[93] Copilația aceasta a fost publicată într-un mod care lasă de dorit în gazeta „Trompeta Carpaților". Damian P. Bogdan, *Despre domnii moldoveni Ștefan I și Juga*, în „Revista istorică română", IX (1989), p. 165 și urm., a stabilit că autorul ei este Axinte Uricarul și nu Ștefan logofătul cum s-a crezut pînă atunci. Acesta nu are altă contribuție decît aceea de a fi copiat Manuscrisul lui Axinte Uricarul. Textul citat e dat de Damian P. Bogdan la p. 170—174. Vezi și M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 16—17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cordat. Lista întocmită de acesta, care poate fi una și aceeași persoană cu Axinte Uricarul, a intrat în analele lui Pray [94].

Luînd în considerație referințele prezentate mai sus, sîntem puși în situația de a admite că uricul mănăstirii Probota din 2 iulie 1398 prezenta ca emitenți în protocol pe Ștefan voievod și pe „fratele" său Alexandru voievod, iar în lista martorilor se menționa „credință" lui Ștefan voievod și a fraților săi „Alexandru voievod Bogdan voievod, Mihail voievod, Juga voieod și credința Vlădicăi Iosif. În total apar aici cinci persoane. Axinte Uricarul atribuia lui Roman șase fii, făcînd greșeala de a considera pe Alexandru din protocol ca o persoană deosebită de Alexandru inclus în lista martorilor [95]. Prin urmare, al doilea Alexandru trebuie eliminat din rîndul fiilor atribuiți lui Roman voievod.

Axinte Uricarul a interpretat mecanic termenul *frate* din documentul Probotei și a prezentat în mod eronat legăturile de rudenie dintre domnii din această vreme. Ca și alți cercetători de mai tîrziu [96], el nu și-a dat seama că în documentul citat termenul „frate" are sensul de „asociat la domnie" sau de persoană cu care se împarte puterea. În realitate, nu toți cei cinci voievozi erau frați. Ei formau după rudenie mai multe grupe. Alexandru și Bogdan erau fiii lui Roman, verii lor Ștefan și Mihal erau fiii unei surori a lui Roman, iar Juga era fiul lui Giurgiu, fiu natural al unuia din urmașii imediați ai lui Bogdan. Se formaseră deci trei grupe de veri care își disputau puterea sau se înțeleseseră s-o împartă.

Nu numai Ștefan, ci și Juga menționa ca frați pe Alexandru și Bogdan [97]. În schimb, Roman, în cele două documente care ne-au parvenit de la dînsul, arată ca fii și pune de-i trece alături de dînsul chiar în suscripție, numai pe Alexandru și Bogdan. Nepotul său de soră, Ștefan, ca și Juga Giurgevici, sînt menționați numai printre membrii sfatului cu titlul deosebit de jupani.

Prin urmare, dacă luăm în considerație datele pe care ni le oferă analiza documentelor externe, precum și uricul mănăstirii Probota din 2 iulie 1398, ajungem la concluzia că la moartea lui Roman boierii

[94] *Dissertationes historico-criticae in annales veteres Hunorum, Avarum, Hungarorum auctore Georgio Pray, Viena,* 1774, p. 140: „Romanus Ps. M. pr. an. 3 et iste Romanus habuit uxorem Anastasiam filiam Pr. Laczko et peperit VI filios, ex quibus Alexandar senex est ultimus filius ejus..." Înșiră apoi în ordine și cu specificările următoare: „I, Alexander, Ps. M. pr. an. 2, II, Stephanus, 1391, Ps. M. an. 7, III, Bogdanus, IV, Michael, V, Jurgas, 1399 et Alexander senex Ps. M. pr. an. 32".

[95] Aceeași greșală se repetă și la Pray. Și la acesta ca și la uricarul moldovean în loc de Juga se înregistrează Jurga. Se vede deci că acest secretar cunoscut pînă în prezent sub numele de Scarlatti nu este altă persoană decît Axinte Uricarul.

[96] M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 17; Gh. Duzinchevici, *Precizări în legătură cu Ștefan I Mușat și Juga Ologul,* în „Însemnări ieșene", an IV, vol. II, nr. 2, p. 291—303; Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 165 și urm. La N. Iorga, *Istoria Românilor,* vol. III, p. 309. Juga apare ca fiu natural al lui Roman.

[97] *Doc. privind istoria României,* A, Moldova, XIV, XV, 1, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au ales ca domn pe Alexandru, fiul său. Acesta era însă minor [98] și răspunderea guvernării a căzut în sarcina vărului său Ștefan, care a mers în Polonia, a încheiat pacea cu regele Vladislav și cu ajutorul acestuia a înfrînt opoziția ce se crease în Moldova. A fost totuși silit să accepte ca părtaș la domnia luată sub această formă pe Juga Giurgevici. S-a adăugat apoi grupului instalat la putere Mihal, fratele lui Ștefan, care la început deținea înalta funcție de staroste sau, cum i se spunea în documentele latine, „capitaneus moldoviensis"), ceea ce înseamnă comandant suprem al întregii oștiri moldovenești.

Sigismud de Luxemburg, care pînă la această dată manifestase destulă șovăială în sprijinirea aliaților săi împotriva Poloniei, s-a hotărît acum să intervină spre a readuce întregul spațiu carpato-dunărean în sfera dominației politice a feudalilor maghiari. Prezența sa în Transilvania și pregătirile sale de război au produs îngrijorare în Moldova. Voievodul Ștefan s-a grăbit să depună la 6 ianuarie 1395 omagiul regelui polon [99]. În cele două acte, al domnului și al boierilor, scrise în continuare, nu se iau alte obligații în afara celor relative la păstrarea credinței și la ajutorul militar nelimitat.

Împreună cu solii regelui, care primiseră la Suceava jurămîntul de omagiu al domnului, a plecat în Polonia o delegație de patru boieri pentru a prezenta actul și a determina pe rege să grăbească trimiterea ajutoarelor. La data de 8 februarie 1395 boierii se aflau la curtea polonă [100], și informau pe Vladislav despre grava primejdie care amenința Moldova. Ei primeau acolo, probabil pentru întreținere, 100 grivne.

Regele Vladislav Iagello a profitat de situația grea în care se afla Moldova în acel timp și a constrîns pe boieri să-i dea o declarație prin care promiteau că vor sili pe domn să răspundă oricînd la chemarea regelui și să meargă în Polonia, spre a-i depune jurămîntul de omagiu. Prin același act ei declarau că domnul lor va renunța la stăpînirea Pocuției, precum și la sumele de bani împrumutate mai înainte de Petru voievod regelui. Acesta mai ridicase pretenții și asupra Țării Șpinților, dar a admis ca o astfel de problemă litigioasă să fie rezolvată mai tîrziu.

Moldovenii urmau să cumpere prea scump ajutorul polon. Evenimentele s-au desfășurat însă cu repeziciune și lacomul suzeran nu

---

[98] În anul 1407, Alexandru, atunci cînd punea să i se menționeze în documente pe primii săi fii, Roman și Vasilisa, avea cel mult 25 de ani. Căsătoria sa era de dată recentă. Prin urmare, la moartea tatălui său avea vreo 12 ani. N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 6, aprecia că în anul 1418, atunci cînd a murit Mircea cel Bătrîn, Alexandru „putea să aibă doar vreo patruzeci de ani, cel mult".

[99] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 250 și nota 45.

[100] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 609—610. Data atribuită documentului de editor este greșită. El a fost redactat în jurul datei de 8 februarie. Altfel nu se poate înțelege pentru ce s-a tratat numai cu patru boieri și pentru ce condițiile impuse în acest act nu apar și în documentele lui Ștefan din 6 ianuarie 1395.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a mai dispus de timpul necesar spre a-şi trimite oştile în Moldova. Ştefan a reuşit totuşi cu forţe proprii să înfrîngă pe feudalii invadatori la Hindău, mai sus de Cetatea Neamţului [101], şi să-i izgonească din ţară.

E greu de urmărit evoluţia relaţiilor politice dintre Moldova şi Polonia în anii care au urmat după această luptă. După cum se vede din actele următoare, moldovenii au păstrat mai departe Ţara Şpinţilor şi nu au renunţat la sumele de bani împrumutate de Petru I regelui Vladislav. Nefiind plătite, ridicau pretenţii de stăpînire asupra Pocuţiei [102]. Nu se cunoaşte natura tratativelor care au avut loc în ianuarie 1397 între domn şi palatinul Podoliei Spytko de Melsztyn [103].

În anul următor, în relaţiile dintre feudali poloni şi lituanieni s-a produs o criză care a provocat desfacerea temporară a uniunii dintre ţările lor. Vitold, marele duce al Lituaniei, a confirmat, la 12 octombrie, pe insula Salin, înţelegerea încheiată mai înainte cu ordinul teutonic şi s-a lăsat atras în aventuroasele planuri urzite de acesta în vederea cotropirii pămînturilor ruse din est. Pentru realizarea unor astfel de combinaţii politice, Vitold avea nevoie de colaboratori devotaţi. Printre aceştia se puteau număra şi domnii din Moldova, îndeosebi Ştefan. Ca şi feudalii poloni ei şi-au trimis oştile în 1399 să participe alături de litvani la lupta de la Vorskla.

Înfrîngerea suferită de Vitold acolo a şubrezit nu numai poziţia sa, ci şi pe a aliaţilor săi din Moldova. Boierimea nemulţumită a găsit acum momentul prielnic de a se răzvrăti. Ecoul acestor tulburări, care s-au produs după data de 12 august 1399 în Moldova, s-a păstrat în unele izvoare tîrzii. Evenimentele sînt prezentate însă destul de confuz. Astfel, Leunclavius afirmă că Ştefan ar fi fost detronat de un oarecare Roman în urma răscoalei unor boieri la Hîrlău. Cronicarul polon M. Styjkowski ştia, de asemenea, că Roman Petrilovicz ar fi detronat pe Ştefan, dar cînd a voit să se proclame domn, ar fi fost făcut prizonier de fratele lui Vladislaw Iagello, Svidrigaillo, care obţinuse acum Podolia ca feudă [104].

E dificil de controlat veridicitatea acestor informaţii. Se ştie totuşi că Svidrigaillo a făcut prizonier pe un oarecare Roman, care ar putea să fie un fiu natural al lui Petru I. În anul 1400, Ivaşcu, alt fiu al lui

[101] E. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina*, Viena, 1903, p. 105. *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, ediţia P. P. Panaitescu, p. 48. Satul Hindău este menţionat ca existent în prima parte a sec. al XV-lea. Se află pe pîrîul cu acelaşi nume, un afluent al Topoliţei, lîngă actualul sat Ghindăuani în preajma căruia se găseşte un loc numit Jindău. În apropiere, satul Solomoneşti stă pe acelaşi Hindău (Vindău). Vezi, *Documente privind istoria României*, A, Moldova, sec. XIV, XV, 1, p. 6, 67; *ibidem*, sec. XVII, 4, p. 455.

[102] Astfel se explică revenirea asupra acestor pretenţii în actele date de Ivaşcu regelui polon. Vezi M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 617—620.

[103] *Ibidem*, p. 616.

[104] I. Minea, *Politica orientală a împăratului Sigismund*, p. 95.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Petru I, intervenea pe lîngă regele polon în favoarea unui Roman și cerea eliberarea lui din închisoare. Făgăduia că acesta nu se va plînge nimănui pentru deținerea sa și „nici împotriva cneazului Svidrigaillo [105]. Personajul în cauză nu se poate indentifica, așa cum s-a încercat cu Roman I, căci în acest caz s-ar fi specificat fatpul că a fost voievod al Moldovei.

În legătura cu intervenția lui Svidrigaillo în Moldova se pot pune domeniile cîștigate de el în această țară pe care i le confirma regele polon o dată cu cele din Polonia [106].

S-ar putea trage de aici concluzia că în toamna anului 1399, înainte de 28 noiembrie 1399, s-a produs această intervenție a lui Svidrigaillo în Moldova în vederea restabilirii situației politice în favoarea uniunii polono-litvane. Cei care l-au invitat să-i ajute l-au dăruit cu moșii. În urma intervenției sale, Roman, pretendentul la tron, a fost făcut prizonier și dus în Podolia [107]. Ștefan a fost restabilit în domnie, însă cu un rol scăzut și în poziție de subordonat față de Iuga. În felul acesta s-ar explica modul în care este formulată mărturia unui document din anul 1399, probabil din ultimile luni, păstrat numai în copie slavă. La întărirea unei proprietăți a boierului Brae, Iuga invocă și credința lui Ștefan voievod și a fraților săi Alexandru și Bogdan [108]. Nu după mult timp Ștefan a murit. La 28 noiembrie 1399 era trecut în rîndul domnilor răposați [109].

Nu s-a păstrat un document prin care să se constate că Iuga a depus omagiul regelui polon și nu cunoaștem nici ce atitudine a adoptat față de el în anii 1398—1399. A continuat să păstreze bune relații cu Vitold. Se pare că acesta plănuia să provoace cu sprijinul lui o schimbare politică în Țara Românească. În vremea aceasta magistrii transilvăneni Mihan și Ioan din Gorubov știau că emisarii săi veneau la niște boieri valahi, probabil refugiați din Țara Românească în Transilvania, anume Vlad, Lucaci banul și Grozea (Gruza), cu care ducea tratative. Acești boieri se numărau printre partizanii lui Vlad Uzurpatorul. Se persupune deci că marele cneaz al Lituaniei plănuia cu dînșii și cu domnul Moldovei înlocuirea lui Mircea din Țara Românească prin Vlad [110].

---

[105] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 617–618. Pasajul: **а того нѣтека Романъ не имѣетъ оуспомиинат, а ни жаловати, ни пред одинъмъ человѣкомъ, а ни на князя Шкитригайла...** a fost aici tradus greșit în felul următor: „Iar despre această captivitate Roman nu va pomeni și nici nu se va jălui nici unui om și nu se va jălui nici cneazului Svitrigail. Corect: „nici asupra cneazului Svitrigail".

[106] *Scriptores rerum prusicarum*, III, Leipzig, 1866, p. 244; Cf. E. Picot et Georges Bengesco, *Alexandre le Bon, prince de Moldavie*, Viena, 1884, p. 2.

[107] El nu se poate identifica nici cu Roman de Siret, care apare la 28 noiembrie 1399 în sfatul lui Iuga vodă. *Doc. privind ist. României*, A, XIV, XV, 1, p. 7.

[108] *Ibidem*, p. 5.

[109] *Ibidem*, p. 6.

[110] I. Minea, *op. cit.*, p. 97.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Planurile politice ale lui Vitold au dat greș. În urma campaniei întreprinse de Mircea în Moldova spre sfîrșitul anului 1399, Iuga a fost făcut prizonier și dus spre Țara Românească [111]. Domnia a revenit lui Alexandru cel Bun, avînd ca asociat pe fratele său Bogdan. Noul domn a intrat repede în legătură cu Vitold. În ianuarie 1400, marele magistru al Ordinului teutonic aflase de la însuși Vitold că acesta trimisese o solie în Moldova și că primise de la domnul acestei țări răspuns favorabil și ofertă de supunere [112]. Se reluau deci tratativele obișnuite la începutul oricărei domnii. La data de 11 februarie 1400 din cancelaria noului domn se emitea primul document din cele cîte ne-au parvenit [113].

Totuși, în legătură cu începutul domniei lui Alexandru cel Bun există unele contradicții. Letopisețul de la Bistrița fixează acest eveniment la data de 23 aprilie 1399 [114]. În continuare se arată că această domnie a durat 32 ani și 8 luni. După același izvor, moartea lui Alexandru s-ar fi întîmplat la 1 ianuarie 1432. Dacă facem legătura cu documentul dat de Iliaș vodă în ziua de 2 ianuarie 1432 la Gura Cracăului, se va putea rectifica ultima dată în sensul că în ziua de 1 ianuarie 1432 Alexandru a fost înmormîntat la mănăstirea Bistrița și că moartea lui s-a produs cu cel puțin trei, patru zile mai înainte. Trebuie să avem în vedere timpul necesar pregătirilor pentru înmormîntare și pentru transportarea rămășiților defunctului de la Suceava la Bistrița. Dacă purcedem de la aceste ultime zile ale anului 1431 și numărăm cei 32 de ani și opt luni, ajungem în preajma zilei de 23 aprilie 1399. Prin urmare, data de început a domniei, așa cum este consemnată în letopisețul anonim al Moldovei nu este greșită, cum consideră P. P. Panaitescu [115]. Faptul că în anul 1399, cel puțin în ultima sa parte, Iuga dă documente ca domn, trebuie explicată în alt mod. Într-o lucrare mai veche, domnia aceasta a fost caracterizată ca o locotenență [116]. Atît Ștefan cît și Iuga s-au considerat și s-au impus ca tutori ai fiilor lui Roman I, dar Alexandru, atunci cînd a juns la maiorat la data de 23 aprilie 1399, a refuzat să mai recunoască această calitate, pe care o pretindea acum numai Iuga. În actele emise în cancelaria sa, Alexandru nu-l menționează, ceea ce înseamnă că îl privea ca uzurpator al drepturilor sale. Altă atitudine adoptă față de

[111] Probabil a murit în timpul reîntoarcerii oștilor muntene și a fost îngropat la Vaslui.

[112] I. Minea, *op. cit.*, p. 97—98.

[113] *Doc. privind ist. Rom.*, A, XIV, XV, 1, p. 7—8.

[114] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, ediția P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 6, 14.

[115] *Ibidem.*

[116] I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, p. 93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ștefan I [117]. Putem deci considera data de 23 aprilie 1399 ca o dată cînd Alexandru cel Bun, care domnise de la moartea tatălui său pînă acum sub tutela lui Ștefan I și a lui Iuga, s-a considerat major și capabil de a prelua puterea.

În conflictul care s-a produs între Alexandru și tutorele său, cea mai mare parte dintre boieri s-au declarat de partea fiilor lui Roman I. Din sfatul noului domn nu mai fac parte Bratul Netedul, Roman de Siret și Costea Viteazul. Acesta din urmă apare prin 1402 în Polonia nu ca un trimis al domnului, spre a mijloci o împăcare, așa cum s-a crezut, ci ca un fugar compromis în tulburările care au avut loc în Moldova spre sfîrșitul anului 1399. Înainte de 12 martie 1402 el jura regelui polon credință și promitea să atragă de partea sa și pe alți boieri din Moldova. Se mai obliga să constrîngă pe voievodul acestei țări să-și păstreze credința față de suzeranul său [118].

Intrebuințarea lui Costea ca instrument al intrigilor politice ale feudalilor poloni are loc, desigur, înainte de data de 12 martie 1402, cînd depunea Alexandru în Suceava jurămîntul de omagiu regelui polon [119]. În orice caz, Costea se compromisese mai rău decît Vîlcea, sprijinitorul lui Ivașcu. Vîlcea prin 1407 s-a reîntors în țară, a fost iertat de Alexandru și pus în dregătorii înalte, pe cînd celuilalt i se pierde urma în Polonia.

Răsturnarea lui Iuga contrazicea planurile politice polono-litvane în legătură cu Moldova. Din cauza neînțelegerilor dintre dînșii, Vladislaw Iagello și Vitold nu au putut interveni imediat. Îndată ce au reluat între ei discuțiile care au dus la înțelegerea ratificată la Radom în 1401, s-a pus și problema unei schimbări poltice în Moldova. La Brest, pe teritoriul aparținînd pe atunci Lituaniei, se afla Ivașcu, fiul lui Petru I, împreună cu sprijinitorul său Vîlcea. El a depus la 9 decembrie 1400, în calitate de moștenitor (дѣдичь) al Moldovei, jurămîntul de omagiu regelui polon și marelui cneaz al Lituaniei. În actul dat cu această ocazie promitea suzeranului său polon să-i cedeze țara Șpinților și să nu-i mai ceară sumele împrumutate de tatăl său [120].

Speranțele sale însă nu s-au împlinit. Vladislav nu a găsit mijloacele spre a interveni imediat. În anul următor, atît Vladislav cît și Vitold s-au încurcat într-un război cu Ordinul teutonic, iar Svidri-

---

[117] *Doc. privind ist. Rom.*, A, XIV, XV, 1, p. 13. Actul din 7 ianuarie 1403. Iuga este prezentat ca un uzurpator și de D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. cit., p. 101.

[118] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 619—620.

[119] *Ibidem*, p. 621—622.

[120] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 619—620. Data de 25 martie 1400 atribuită aici documentului în cauză este greșită și nu corespunde cu aceea pe care el o poartă: „în orașul Brest, joi în ziua concepțiunii Maicii Domnului, în anii de la nașterea lui Hristos 1400". „Concepțiunea Maicii Domnului" nu cade la 25 martie, cum crede autorul, ci la 8 decembrie în calendarul catolic și la 9 decembrie în cel ortodox. În anul 1400, ziua de 9 dec. a căzut în adevăr într-o joi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gaillo din Podolia a făcut defecțiune, fugind în tabăra teutonă. Alexandru cel Bun se găsea deci față de pretențiile feudalilor poloni într-o situație avantajoasă. Totuși, el a ținut seama de situația tulbure din Ungaria, unde Sigismud de Luxemburg fusese făcut prizonier de feudalii ostili politicii sale. A căutat deci o apropiere de vecinii săi de la nord. Privilegiul dat de el pentru înființarea episcopiei armene reflectă această schimbare a poziției sale politice față de Vitold [121]. În anul următor, la 12 martie, Alexandru recunoștea ca suzeran al său pe Vladislav și promitea depunerea jurămîntului de omagiu [122].

Cu lunga domnie a lui Alexandru cel Bun se încheie primul capitol din istoria luptelor pentru tron în Moldova. Concentrînd rezultatele obținute de pe urma acestei analize a puținelor date ce ne-au păstrat izvoarele, se poate ajunge la constatarea că tendințele centrifuge ale unei părți din boierime nu au găsit sprijin în masele largi ale poporului și, cu toate împrejurările grele în care s-au manifestat, ele au fost înfrînte de acele forțe care sprijineau consolidarea domniei. Necesitatea organizării rezistenței în fața încercărilor de cotropire din afară a avut drept urmare concentrarea unei mari părți din boierime în jurul lui Petru I, a fratelui său Roman și apoi în jurul fiului acestuia, Alexandru.

Pe de altă parte, cercetarea acestui capitol din istoria politică a Moldovei lasă posibilitatea unor ușoare rectificări în modul cum a fost prezentată cronologia domnilor din Moldova din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și genealogia urmașilor lui Bogdan I. În ceea ce privește prima problemă, ar rezulta următorul tablou, anii de domnie fiind puși de acord cu durata atribuită de letopisețul de pe Putna:

| | | |
|---|---|---|
| 1. Restaurarea suzeranității maghiare prin Dragoș din Giulești [123] | 2 ani | 1359—1360 |
| 2. *Balc* (confundat în cronici cu tatăl său Sas) . . . . . | 4 „ | 1361—1364 |
| 3. Bogdan I (a doua domnie) [124] . | 4 „ | 1364—1368 |
| 4. Petru I (fiul lui Ștefan și al Margaretei) . . . . | 1 „ | 1368—1369 |
| 5. Latcu (fiul lui Bogdan) . . | 8 „ | 1369—1377 |

[121] *Doc. privind ist. Rom.*, A, XIV, XV, I, p. 12. Considerații pe marginea acestui act privind relațiile cu Polonia și Lituania, la P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava*, în „Revista istoria română", IV, p. 53 și urm.

[122] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 621—622.

[123] Întemeietorul este Dragoș din Bedeu. A venit în Moldova înainte de 1347. Vezi Augustin Bunea, *Încercare de istoria Românilor pînă la 1382*, București, 1912, p. 164; C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 75—76.

[124] Prima domnie a lui Bogdan a început, probabil, în 1342 (vezi C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 76).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

| | | |
|---|---|---|
| 6. Giurgiu (probabil nepot al lui Bodgan) | — | 1377 |
| 7. *Petru I* (a doua domnie) . . . . | 15 ani | 1377—1391 |
| 8. *Roman* I (fiul lui Ștefan și al Margaretei) [125] . . . . . | 3 „ | 1392—1394 |
| 9. Ștefan I (nepot de fiică al lui Ștefan fiul lui Bogdan I. Domnește asociat cu Iuga, Alexandru, Bogdan și Mihail) | 5 „ | 1394—1399 |
| 10. Iuga (fiul lui Giurgiu) asociat . . | — | 1399 |
| Total . . . . | 42 ani | |

Aceeași rectificare se impune și la genealogia urmașilor lui Bogdan. În urma constatărilor de mai sus ea trebuie să apară în forma următoare :

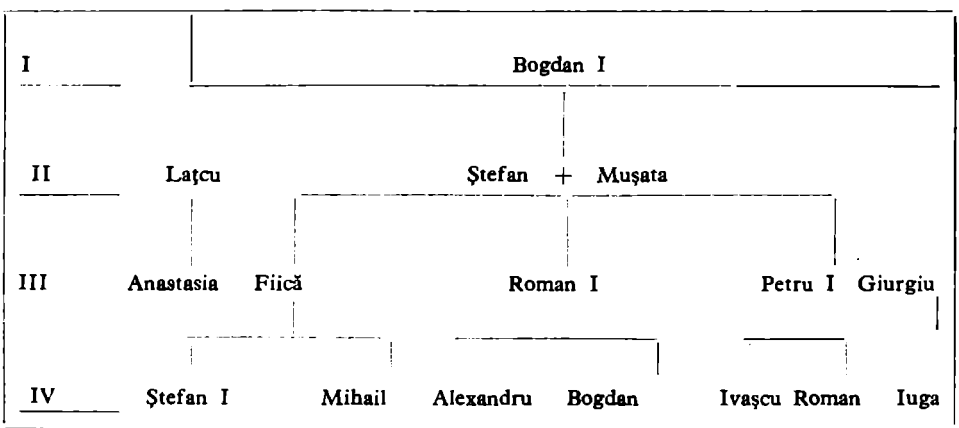


Cu toată nesiguranța care domnește în privința modului cum se leagă de familia lui Bogdan unele personaje ca Giurgiu de la Frătăuți, Costea, Mihail de la Dorohoi, Olga și soția boierului Vîlcea, genealogia de mai sus oferă o mai bună înțelegere a evenimentelor din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Trebuie să se noteze, de asemenea, că expresia de „dinastie a Mușatinilor" nu poate găsi un loc în istoria Moldovei.

[125] Anii pînă la domnia lui Ștefan sînt cei dați de Letopisețul de la Putna. Petru I domnește 16 ani, însă în două rînduri. Domnia lui Roman este de doi ani și jumătate. Începe de prin ianuarie 1392 și sfîrșește în vara anului 1394. Autorul vechiului letopiseț a neglijat lunile, rotunjind datele. În domnia lui Ștefan se înregistrează în letopiseț o eroare de 2 ani, iar domnia lui Iuga, ca asociat, coincide cu a sa.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

## LES LUTTES POLITIQUES EN MOLDAVIE PENDANT LA DEUXIÈME MOITIÉ DU XIV$^{e}$ SIÈCLE.

**RÉSUMÉ**

La pénurie de documents a imprimé à l'histoire de la Moldavie de la deuxième moitié du XIV$^{e}$ siècle un caractère extrêmement controversé. Certaines données puisées dans les documents ont été interprétées de manière erronée ; d'autres ont été négligées en faveur de sources littéraires. C'est ce qui a déterminé l'auteur à reprendre les recherches dont il présente ici les résultats qui consistent surtout à rectifier la chronologie des règnes de cette période.

L'auteur s'est efforcé a mettre d'accord les données des documents avec celles des chroniques. Ainsi, l'intervention de Dragoș de Giulești (1359—1360), envoyé par le roi magyar Louis d'Anjou pour soumettre les Moldaves révoltés, a été suivie par le règne de Balc, fils de Sas (1360—1364) et ensuite par celui de Bogdan (1365—1368). Bogdan a eu plusieurs fils. On connait seulement le règne de l'un d'eux, Latcu, (1369—1377). Il semble que les autres fils n'ont pas régné, mais ils ont laissé des successeurs qui se sont disputés le trône. L'une de ces luttes, à savoir celle entre Etienne et Pierre, fils d'Etienne et neveu de Bogdan, est décrite avec profusion de détails par le chroniqueur polonais Dlugosz. En corrigeant la date mentionnée par celui-ci (1359 en 1369), les contradictions entre ses affirmations et celles d'autres documents sont écartées.

Le voïevode Giurgiu fut un autre descendant de Bogdan, prétendant au trône de la Moldavie aux environs de 1377. Les chroniques lituaniennes l'ont confondu avec Jurg Coriatovici. Juga Giurgievici, prince de Moldavie en 1399, a été son fils. De 1377 à 1391 ce fut le règne de Pierre I-er, suivi par celui de sont frère, Roman (1392—1394). Ce dernier laissa deux fils mineurs, Alexandre et Bogdan. Leur tuteur, Etienne I-er, neveu du côté maternel de Roman, régna de 1394 à 1399. Ensuite il s'associa son frère, Michel, ainsi que Iuga, le fils de Giurgiu. Les princes associés sont cités comme frères dans les documents, quoiqu'ils fussent en réalité des cousins.

En 1399 Alexandre devint majeur et, à la mort d'Etienne qui eut lieu la même année il écarta du trône les autres associés, sauf son frère Bogdan. Le long règne de Bogdan qui suivit mit fine durant une certaine période, aux luttes politiques en Moldavie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

# ROBIA ÎN MOLDOVA (DE LA ÎNTEMEIEREA STATULUI PÎNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVIII-lea) (II) *

DE

N. GRIGORAŞ

## V. INSTANŢELE JUDICIARE ŞI PROCEDURA DE JUDECATĂ PENTRU ROBI

S-ar părea că iniţial autorităţile de stat feudale, atît centrale cît şi locale, n-au intervenit în raporturile dintre stăpîni şi robi. Potrivit informaţiilor pe care le avem, în Moldova, încă din secolul al XV-lea, exista un „drept al robilor" [1], adică un număr de norme care se refereau, în primul rînd la obligaţiile pe care le aveau robii faţă de stăpîni şi de stat, la pedepsele de care erau pasibili, cînd nu le-ar fi îndeplinit sau cînd s-ar fi făcut vinovaţi de orice infracţiuni, precum şi instanţele care trebuiau să-i judece. De asemenea, existau şi norme care reglementau raporturile dintre robi şi persoanele libere, precum şi instanţele chemate să observe respectarea lor.

Primul judecător al robului a fost stăpînul său [2], fie el boier, căluger sau domn. Evident că robii puteau fi judecaţi de instanţele obişnuite competente, cînd erau acuzaţi de crime, furturi etc.

Stăpînii de robi din Ţările Române nu au avut dreptul să-şi pedepsească robii cu moartea [3] şi dacă totuşi abuzau în acest sens, ei erau pasibili chiar de pedeapsa capitală. Astfel, boieroaica Maria Greceanu, care în anul 1634 a omorît cu mîna ei „doi feciori de ţigani", a fost condamnată la moarte de instanţa supremă de judecată a Ţării Româneşti. Pentru a fi absolvită de această pedeapsă conform practicii feudale, după care orice crimă putea fi răscumpărată, a fost nevoită să

---

* Prima parte a acestei lucrări s-a publicat în tomul al IV-lea (1967) al acestui „Anuar", p. 31—79.

[1] *Documente privind istoria României*, A, Moldova, (în continuare se va cita D.I.R., A), sec. XIV, XV, vol. I, nr. 439.

[2] *Ibidem*, nr. 325 (1454 august 25).

[3] I. Peretz, *Curs de istoria dreptului românesc*, vol. II, Bucureşti, 1922, p. 100—101; B. Scurtulencu, *Situaţia juridico-economică a ţiganilor din Principatele Române*, f.a., p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plătească „deșugubina" [4]. Înainte de 27 septembrie 1660 un boiernaș moldovean a ucis un rob. Fiind trimis în judecată și condamnat, ca să se poată răscumpăra de la pedeapsa capitală a trebuit să plătească suma de 30 lei [5]. Aceste exemple ne arată clar că stăpînii sau orice persoană liberă, care omorau, cu premeditare, robi erau pasibili de pedeapsa cu moartea. Asemenea procese se judecau de instanța judecătorească supremă a țării prezidată de domn. Obișnuit, asemenea criminali erau absolviți de pedeapsă dacă plăteau sumele de bani fixate de instanță.

Robii nu puteau fi făcuți răspunzători, în justiție, pentru daunele provocate persoanelor libere, care trebuiau suportate de stăpîni. Aceștia însă puteau renunța la robii infractori, în favoarea părții lezate, cînd suma pretinsă ca despăgubire o considerau exagerată. Dacă un rob omora un rob al altei persoane, obișnuit, deși era condamnat la moarte nu se executa sentința, fiindcă era dat în locul celui ucis. Asemenea procese, la început, se judecau de sfatul domnesc, prezidat de domni [6], ceea ce arată, încă o dată, interesul deosebit acordat robilor de către membrii clasei exploatatoare.

Stăpînii robilor criminali plăteau sume mari de bani, ca daune interese pentru a și-i putea păstra sau salva de la pedeapsa capitală. Astfel, un rob al postelnicului Iani Hadîmbul, care înainte de 25 aprilie 1665 omorîse un rob al vornicului Solomon, a fost condamnat la moarte de instanța prezidată de Eustratie Dabija. Hotărîrea instanței preciza ca ucigașul „să piaie, să fie moarte dreptu moarte". Dar stăpînul robului criminal s-a înțeles cu al celui ucis, plătindu-i 70 lei, „toată cheltuiala temniței", „ciubotele", „gloaba armașilor", precum și 70 de lei părinților robului omorît [7]. Instanța a aprobat înțelegerea dintre cei doi stăpîni, absolvindu-l de pedeapsă pe criminal.

Anularea pedepsei capitale s-a făcut însă numai cu consimțămîntul familiei celui ucis. Stăpînul criminalului rob a trebuit să prezinte în instanță declarația părților victimei, prin care-l iertau și numai după aceea s-a dat hotărîrea de anulare a pedepsei [8]. Membrii familiilor victimelor, cărora li se solicitau asemenea declarații, pretindeau pe lîngă despăgubirile în bani, și plata datoriilor, lăsînd la latitudinea domnului pedeapsa care urma să se aplice ucigașului [9], în afară de cea capitală. Chiar dacă victima ar fi fost un om liber, dacă familia declara că-l iartă pe robul criminal, instanța îl putea absolvi de pedeapsa capitală

---

[4] V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1957, p 158.

[5] Biblioteca Centrală de Stat, I/57.

[6] *D.I.R., A*, sec. XV, vol. II, nr. 75; sec. XVII, vol. III, nr. 27; Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XVIII/2; XXXII/9—10 etc.

[7] Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXV/21.

[8] *Ibidem.*

[9] *Ibidem*, XXVI/4 (1665 august 25); M-rea Secul, I/29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la care-l condamnase [10]. Totuşi, domnul, cercetînd antecedentele criminalului, şi dacă mai fusese condamnat, îi putea menţine pedeapsa hotărîtă de instanţă [11].

Neînţelegerile dintre stăpîni în legătură cu robii se judecau de sfatul domnesc prezidat de domn, după procedura obişnuită. Partea care nu putuse produce probe concludente pierdea procesul [12].

În judecata sfatului domnesc, pe lîngă robii criminali, se trimiteau şi cei acuzaţi de furturi şi falsificări de monede. La 11 septembrie 1622, înaintea sfatului domnesc prezidat de Ştefan Tomşa, un preot a reclamat pe un ţigan căruia îi dăduse o sumă de bani pe care i-a schimbat-o cu „bani răi", făcuţi de dînsul şi pentru că dintr-un guler de fir „de cele bătrîne" şi din „alte mărunţişuri", din care trebuia să scoată argintul, i-a dat aramă. Ştefan Tomşa, apreciind paguba adusă reclamantului a hotărît ca ţiganul să fie închis în temniţă, voind „să-i facă pre deala lui", adică să-l condamne la moarte, pentru ca alţii ca el să nu mai facă pagubă şi altor locuitori [13]. Vina ţiganului a fost răscumpărată de un boier, care a prezentat instanţei probele din care s-a constatat că inculpatul îi era rob „de moşie" şi că îi mai plătise „capul de cîteva răutăţi". Deci, voind să şi-l păstreze a plătit şi acuma daunele şi cheltuielile de judecată [14]. Din acest caz se înţelege că veniturile pe care le aducea acest rob stăpînului — probabil că era un meseriaş foarte bun — depăşeau tot ce plătise el şi de aceea a căutat şi acuma să-l scape de pedeapsa capitală.

Aproape în toate cazurile stăpînii robilor infractori căutau să-i absolve de închisoare sau pedeapsa capitală plătind daunele provocate de ei, care se ridicau la sume mari, sau cel puţin o parte din ele, după o prealabilă înţelegere cu cei păgubiţi şi cu membrii completului de judecată [15].

În foarte rare cazuri robii condamnaţi la moarte [16] erau executaţi. Fiindcă numeroşi robi infractori puteau fi pasibili de pedepse privative de libertate sau chiar capitale şi deoarece mulţi boieri erau ameninţaţi să rămînă fără robi, în Pravila lui Vasile Lupu s-au prevăzut următoarele: „Ţiganul (se înţelege robul) sau ţiganca lui, sau copilul, de va fura o dată, sau de două ori, sau şi de trei ori, găină, gîscă, sau

---

[10] N. Iorga, *Studii şi documente*, tom. V, p. 106, nr. 123. Printr-o declaraţie dată înainte de 10 martie 1736, un armean ierta pe un rob al mănăstirii Slatina, care-i ucisese un frate. În declaraţia sa a scris următoarele: „căci am socotit că cu moartea ce i să va face lui, moartea frăţine-meu nu oi întoarce". Instanţa a dat pe criminal ca rob Mitropoliei din Iaşi.

[11] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. G. Adamescu, Bucureşti, f.a., p. 104.

[12] *D.I.R., A*, sec. XVI, vol. IV, nr. 286.

[13] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, tom. XXIII, p. 149—150.

[14] *Ibidem*, p. 150.

[15] *D.I.R., A*, sec. XVII, vol. IV, nr. 303 (1618 martie 13); Arh. St. Bucureşti, M-rea Răchitoasa, VII/16—17; Bibl. Acad. IX/30.

[16] Arh. St. Bucureşti, Schitul Brazi, XXXIII/7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alt lucru micșor să se iarte, iară de va fi lucru mai mare furat, să se certe ca și fiece fur" [17].

Apreciem ca foarte interesant și din cele mai rare procesul unui rob numit Leontie, judecat de Mihai Racoviță, la 1 octombrie 1717, care, după cum preciza hotărîrea instanței, se făcuse „cătană" și împreună cu alți „vicleni" se ridicase împotriva domnului, dedîndu-se la „jacuri și prăzi". Pentru aceasta a fost condamnat „la pierzare... după fapta lui, cu moarte groaznică", dar fiindcă și Episcopia Romanului fusese „prădată" de el împreună cu alți „făcători de rele", i l-a dat rob, împreună cu toată familia. În hotărîre se menționa că altcineva, probabil fostul stăpîn, nu mai putea avea nici o pretenție, deoarece robul fusese „orînduit de moarte și n-ar hi avut parte de dînsul" [18].

Dacă daunele provocate de robi unor terțe persoane erau prea mari, stăpînii lor puteau renunța la ei în folosul celor păgubiți. Asemenea litigii se judecau de sfatul domnesc, care hotăra dacă era sau nu cazul ca robul infractor să fie cedat persoanei căreia îi adusese prejudicii [19].

Robii care-și însușeau din bunurile stăpînilor și apoi fugeau, cînd erau prinși, puteau fi judecați și de sfatul domnesc și condamnați la pedeapsa capitală [20]. Dacă un rob era grav rănit sau omorît din imprudență de o persoană liberă, aceasta, potrivit hotărîrii unei instanțe judecătorești trebuia să-l despăgubească pe stăpîn în bani, sau dîndu-i în schimb un alt rob [21].

Sfatul domnesc prezidat de domn, putea, la cerere, să dispună cercetări în legătură cu pierderea documentelor de proprietate a robilor. Cei care cereau reconstituirea unor asemenea documente, urmîndu-se o procedură relativ complicată, trebuiau să producă în instanță probele de care dispuneau. Un mare număr de asemenea acte s-au pierdut din cauza jafului tătărăsc din vara anului 1574 [22], altele au fost distruse intenționat prin abuz de autoritate [23], multe pierdute din cauza unor accidente [24], din cauza războaielor [25] etc [26].

Din cauza marelui număr de robi și a numeroaselor delicte și infracțiuni comise de ei, domnii, fiind în imposibilitate de a le rezolva pe toate, au început să dea delegație de a judeca unor dregători. Dar, încă din secolul al XV-lea, deci mai înainte ca autoritățile centrale

[17] *Carte românească de învățătură*, Editura Academiei, București, 1961, p. 68.
[18] Bibl. Acad., LXV/145.
[19] *Ibidem*, CXXXIII/56 (1694 iunie 13).
[20] N. Iorga, *op. cit.*, p. 109, nr. 140.
[21] Th. Codrescu, *Uricarul*, tom. VII, p. 5.
[22] *D.I.R., A*, sec. XVI, vol. III, nr. 143, p. 265.
[23] *Ibidem*, nr. 335.
[24] *Ibidem*, sec. XVII, vol. IV, nr. 48.
[25] Bibl. Acad., Mss. nr. 90, p. 31—32; Arh. St. Iași, CDXXVII/23.
[26] *D.I.R., A*, sec. XVI, vol. IV, nr. 286.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de stat să fi luat o asemenea măsură, o parte din slujbaşii administraţiei locale sau centrale, ca vornicii şi ilişarii, urmăreau să judece neînţelegerile dintre robi [27], deşi domnii se opuneau [28].

Asemenea delegaţii au primit marii vornici [29], hatmanul, marele logofăt [30], alţi membrii ai sfatului domnesc [31] şi diferiţi dregători [32]. Totuşi, la cererea expresă a stăpînilor, pentru crimele deosebite, ieşite din comun, robii au continuat să fie judecaţi de sfatul domnesc. Un asemenea caz, relatat la 12 martie 1670, se referea la un rob care violase o minoră şi apoi o asasinase. Dar şi un asemenea criminal, în loc să fie executat, cum prevedea pravila, a avut posibilitatea să-şi salveze viaţa, acceptîndu-se ca un boier să plătească pentru el „gloaba", cheltuielile de judecată, cheltuielile de deplasare (ciubotele) celor care-l urmăriseră şi astfel să-l ia în proprietatea sa [33].

Considerîndu-i pe mitropolit şi pe episcopi ca fiind cei mai în măsură să judece litigiile pentru robi dintre mănăstiri şi membrii clerului, domnii obişnuiau să le dea lor asemenea delegaţii. Aceste „pricini" se refereau la omucideri [34], împărţiri de robi [35], pretenţii de stăpînire nejustificate [36], despăgubiri pentru daunele săvîrşite de robi [37], preluări abuzive de robi [38] şi chiar reclamaţiile robilor împotriva egumenilor [39]. Hotărîrile mitropolitului sau episcopilor în asemenea procese se aduceau la cunoştinţa domnului, care da dispoziţii de executare. Cînd un număr de robi au reclamat pe un egumen ca fiind vinovat de acte imorale, instanţa l-a găsit nevinovat. Aducîndu-se hotărîrea judecătorului la cunoştinţa domnului, acesta a poruncit ca reclamanţii să fie pedepsiţi cu cîte 100 de toiage şi să plătească cheltuielile de judecată [40].

În special, începînd cu a doua jumătate al secolului al XVI-lea, un rol deosebit, poate cel mai de seamă, în rezolvarea şi judecarea litigiilor dintre stăpîni pentru robi, ca şi a infracţiunilor săvîrşite de aceştia, au avut hatmanul şi subalternii săi. Boierii, ştiind că acest mare dregător controla slujitorii însărcinaţi cu supravegherea prestării muncilor şi a perceperii veniturilor de la robii domneşti şi judecarea neînţelegerilor şi infracţiunilor comise de ei, pentru a obţine o rezol-

[27] *D.I.R., A*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 325.
[28] *Ibidem*, nr. 309; sec. XVI, vol. II, nr. 125; vol. IV, nr. 323.
[29] *Ibidem*, sec. XVII, vol. II, nr. 419; vol. IV, nr. 526.
[30] *Ibidem*, vol. III, nr. 320; Arh. St. Bucureşti, Achiziţii Noi, MDCCCLXI/3.
[31] Arh. St. Bucureşti, M-rea Sf. Sava, XXVI/5.
[32] *Ibidem*, XXVII/1.
[33] Idem, Achiziţii Noi, MMDCXLI/4.
[34] *D.I.R., A*, sec. XVII, vol. III, nr. 227.
[35] Arh. St. Bucureşti, M-rea Neamţ, LXVI/3.
[36] Idem, Mss. nr. 578,f. 381.
[37] N. Iorga, *op. cit.*, tom. XVI, p. 325—326, nr. 81.
[38] Arh. St. Bucureşti, M-rea Secul, II/90.
[39] Idem, M-rea Sf. Sava, XXXII/37.
[40] *Ibidem*, (1754 mai 10).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vare mai rapidă a litigiilor pentru robi, ca şi judecarea celor vinovaţi, au început să i se adreseze, cînd considerau că este cazul. În acelaşi timp, urmărindu-se descongestionarea rolurilor sfatului domnesc de procesele de mică însemnătate, s-a dat hatmanului şi o asemenea atribuţie. Astfel, el a fost delegat să confirme în proprietatea oricărei persoane libere ţiganii veniţi din alte ţări, care cereau în mod expres aceasta [41]. Actele hatmanului fiind provizorii, serveau drept probe principale cînd se cerea eliberarea documentelor domneşti de proprietate [42]. Hatmanul atesta, în prima instanţă, daniile, vinderile şi cumpărările de robi [43] şi judeca diferite neînţelegeri în legătură cu proprietatea robilor [44]. De asemena, cînd robii voiau să scape de situaţia lor, stăpînii, pentru a-şi dovedi dreptul de proprietate asupra lor, prezentau hatmanului probele de care dispuneau [45]. Astfel, hatmanul putea judeca şi pedepsi robii domneşti şi particulari, care, în cete, se dedau la jafuri, la drumul mare, ziua sau noaptea, săvîrşind şi crime împotriva persoanelor libere. În asemenea cazuri, mai ales dacă făptaşii principali nu fuseseră prinşi, evident că pentru ei răspundeau stăpînii. Aceştia, nemulţumiţi de daunele pe care trebuiau să le suporte, şi de hotărîrea hatmanului, se puteau adresa instanţei supreme. Hotărîrea acesteia trebuia aplicată însă de hatman [46].

Şi hotărîrile altor instanţe, în procese similare, arată că în mod obişnuit instrucţia robilor, care omorîseră şi jefuiseră persoane libere, se făcea de către hatman, dar fiindcă daunele interese pe care urmau să le plătească stăpînii se urcau la sume mari, se judecau de sfatul domnesc. Totuşi şi asemenea robi, potrivit obiceiului pămîntului, puteau fi răscumpăraţi de la pedeapsa capitală de oricine voia să-i aibă în proprietate [47].

Hatmanul judeca singur robii care omorîseră persoane de aceeaşi condiţie cu ei. Dacă stăpînul condamnatului nu voia să plătească

---

[41] Arh. St. Iaşi, CDXXV/11.

[42] Bibl. Acad., XXI/193; „Arhiva istorică", I$_1$, p. 108; Arh. St. Iaşi, CDXII/39.

[43] Arh. St. Bucureşti, M-rea Sf. Sava, XXX/19; M-rea Neamţ, I/7.

[44] Dimitrie Dan, *Mănăstirea şi comuna Putna*, Bucureşti, 1905, p. 233.

[45] Th. Codrescu, *op. cit.*, p. 388—390.

[46] *D.I.R., A*, sec. XVII, vol. IV, nr. 608 şi 629. Înainte de 14 aprilie 1620 hatmanul Vasile Şeptelici, în urma reclamaţiei fostului vornic Băseanul, judecase procesul unui rob particular şi al cîtorva robi domneşti, care intraseră în satul Băloşeşti şi ţinînd „în timpul nopţii drumul mare" au lovit şi omorît un fiu al lui Toma din Oseşti, după care l-au jefuit. Pentru că vornicul Băseanul nu a putut aduce făptaşul principal în faţa instanţei, domnul a hotărît ca să i se ia 50 de boi. Vornicul Băseanul reuşind ulterior să predea instanţei o parte din robii care participaseră la acest jaf, a primit înapoi 46 de boi, ceilalţi 4 luîndu-i-se „pentru ciubote". În plus, a mai dat şi 20 taleri armaşilor. Pentru aceşti bani Gaşpar Graţiani a hotărît ca şeful bandei, deşi fusese condamnat la moarte, să fie dat ca rob lui Băseanul.

[47] Bibl. Acad., LXXXVI/19. La 23 noiembrie 1633, un grup de robi vinovaţi de crimă şi tîlhărie, deşi condamnaţi la pedeapsa capitală, au fost răscumpăraţi de un mare armaş, care a plătit 50 de galbeni.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cheltuielile de judecată, hatmanul putea prelua în proprietate personală robul vinovat. La reclamația stăpînului păgubit domnul putea porunci hatmanului să renunțe la o asemenea „gloabă" [48].

Tot în competența hatmanului s-a trecut și judecarea proceselor robilor mănăstirești, care singuri sau în grupe omorîseră robi din aceeași categorie. Cunoscînd instanța competentă, slujbașii publici trimiteau hatmanului asemenea robi, pe care avea dreptul să-i condamne la moarte și să-i execute dacă stăpînii sau alte persoane nu ar fi „voit să le plătească capetele" [49]. Prin „plata capetelor" trebuie să se înțeleagă valoarea în bani a despăgubirilor, cheltuielile de judecată, urmărire și amenda.

Paralel cu îndeplinirea atribuției de judecător al proceselor în care erau implicați robii, hatmanul și subalternii săi s-au dedat la numeroase și grave abuzuri, care au făcut obiectul a numeroase plîngeri din partea stăpînilor de robi [50]. La cererea stăpînilor hatmanul poruncea unor dregători subalterni ca să predea celor în drept robii ținuți de ei [51], sau să despăgubească pe cei cărora le vînduseră robii peste granițe [52]. Totodată, slujitorii care prindeau robi fugiți de la stăpîni, înainte de a-i preda celor în drept, îl anunțau pe hatman [53].

Pe lîngă sfatul domnesc, hatman și dregătorii amintiți [54], procese dintre stăpîni și robi, sau datorate anumitor acțiuni ale acestora din urmă, se mai judecau și de către diferiți slujitori ai administrației locale, cărora li se delega de către domn atribuții judecătorești ca: marii vătavi [55], pîrcălabii [56], staroștii [57], ispravnicii [58], ureadnicii, șoltuzii cu

[48] Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXV/10; XXXII/9; XVIII/5; XVIII/32.

[49] „Ion Neculce. Buletinul Muzeului Municipal din Iași" (în continuare se va cita „Buletinul Ion Neculce"), fasc. 5 (1925), p. 218—219.

[50] Bibl. Acad., LXXXIV/199; LXXXV/25; „Arhiva istorică", I$_1$, p. 175; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, tom. XV, p. 66; Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXI/4.

[51] Th. Codrescu, *op. cit.*, tom. XXI, p. 385.

[52] Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXII/95.

[53] Idem, M-rea Doljești, XX bis/135.

[54] *D.I.R., A*, sec. XVII, vol. II, nr. 419. Orăș mare vornic al țării de jos scria, la 8 august 1610, lui Titul țiganul, împotriva căruia i se plînsese postelnicul Pintea, că plătise pentru el, ca să-l scape de la „streang", valoarea a două iepe foarte bune. Marele vornic a poruncit țiganului să plătească numaidecît, în caz contrar îl va spînzura. Ne întrebăm dacă nu cumva acest țigan era liber și nu rob? Vezi și vol. IV, nr. 526 (27 noiembrie 1619); vol. III, nr. 320. Marele logofăt Beldiman a judecat la 26 iunie 1615 un litigiu, pentru o roabă, dintre egumenii mănăstirilor Humor și Probota.

[55] Bibl. Acad., LXXXIV/203. Un rob al lui Ion Pisoschi, care omorise doi cai ai unui vistiernic a fost dat în judecată, la 29 mai 1671, „înaintea boierilor celor mari". Aceștia „au dat țiganul platnic". Stăpînul lui a trebuit să plătească 50 lei, păgubitorului și 4 galbeni aprozilor care l-au prins și predat instanței (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, tom. IV, p. 209—210).

[56] Arh. St. București, M-rea Secul. I/10, 13; M-rea Neamț, XLV/3 etc.

[57] Th. Codrescu, *op. cit.*, tom. XVII, p. 39—40.

[58] N. Iorga, *op. cit.*, p. 329—330, nr. 105; Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XVIII/30; XXVIII/32; M-rea Secul, II/62; M-rea Precista Răducanu, XVII/31 și 46.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pîrgarii [59], vornicii de tîrg [60], deşugubinarii [61], globnicii [62], judecătorii de ţinut [63] şi foşti dregători [64]. Dregătorii sau foştii dregători, care nu aveau delegaţie de a judeca, la cererea părţilor, puteau arbitra.

Se înţelege de la sine că şi în faţa acestor instanţe se prezentau stăpînii, care-şi pîrau robii infractori. Şoltuzul şi pîrgarii din Baia, care formau instanţa judecătorească a oraşului, pe la 1660, au judecat un rob al mănăstirii Putna, reclamat de proegumenul mănăstirii Moldoviţa, pentru că furase un cal, după care faptă fugise în Transilvania. Reîntorcîndu-se în ţară a fost prins de oamenii mănăstirii şi predat instanţei, care a hotărît ca să-i plătească daunele. Stăpînii robului n-au admis, propunînd soluţia ca cine va plăti pagubele să-l ia, dar călugării nu au acceptat. Evident că într-o asemenea situaţie robul a fost „scos la pierzare" potrivit prevederilor legii ţării, urmînd a fi executat „cum se cade furului". S-a găsit însă un boier care a plătit pentru el, ca despăgubiri, 40 lei şi 30 de lei gloaba şoltuzului şi pîrgarilor, care-l judecaseră [65]. Trebuie subliniat aici faptul că o instanţă locală, ca cea din Baia, putea aplica robilor şi pedeapsa capitală ca şi alte instanţe superioare.

Un caz deosebit de interesant ne relevă o scrisoare din 9 decembrie 1629 a unui vătav de ţigani, care era şi el rob. Acest vătav reclamase — nu ne informează cărei instanţe — pe un ţigan care-i furase, din casa proprie, 20 de taleri şi o cupă de argint. După ce l-a găsit i l-a „dat legea" şi el l-a dus „la pierdzare". Înainte ca ţiganul fur să fie spînzurat, soţia unui mare logofăt a dat păgubaşului banii şi cupa şi ca atare a preluat ţiganul condamnat ca rob [65 bis].

Deci, ca procedură, stăpînii sau păgubaşii sesizau instanţele competente cerînd judecarea robilor infractori, prezentînd în prealabil şi probele pe care îşi bazau cererea de deschidere a acţiunii. Dacă instanţa condamna robul vinovat la pedeapsa capitală şi stăpînul refuza să suporte despăgubirile pretinse de partea lezată, amenda şi cheltuielile de judecată, se găseau persoane care să plătească totul, în schimbul preluării în proprietate a robului infractor. Noii stăpîni aveau posibilitatea, datorită cererii mari, ca să vîndă asemenea robi, realizînd chiar şi cîştiguri [66]. Majoritatea boierilor plăteau daunele cauzate de robi pentru a şi-i putea păstra. Astfel, se cunosc cazuri, în care stă-

---

[59] Th. Codrescu, *op. cit.*, tom. XX, p. 336—337; Th. Balan, *Documente bucovinene*, tom. II, p. 163—164.

[60] „Th. Codrescu", an. VI (1936), p. 35—36.

[61] Dimitrie Dan, *Mănăstirea şi comuna Putna*, Bucureşti, 1905, p. 231.

[62] Arh. St. Bucureşti, Mss. nr. 572, f. 164 v.

[63] N. Iorga, *op. cit.*, tom. XVI, p. 329, nr. 90.

[64] Bibl. Acad., CXXIV/118.

[65] Th. Balan, *op. cit.*, p. 163—164.

[65 bis] Arh. St. Iaşi, MXXI/5.

[66] N. Iorga, *Studii şi documente*, tom. V, p. 102—103, nr. 108 (1720 august 28).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pînii deşi fuseseră păgubiţi de robi, care de teama pedepsei fugiseră, îi iertau după ce reuşiseră să-i găsească şi aducă la urmă. Robii însă, pentru a obţine absolvirea de pedeapsă, trebuiau să promită că nu vor mai fugi şi că vor munci, în continuare, la ce avea să-i pună stăpînul. Evident că stăpînii urmau să plătească slujbaşilor care-i prinseseră şi ţinuseră sub supraveghere sau în închisoare pe robii fugari sau infractori. Asemenea robi, pentru a fi crezuţi şi iertaţi, trebuiau să-şi caute chezaşi [67].

Pentru găsirea robilor fugari, stăpînii, cu avizul domnului, puteau apela la sprijinul întregului aparat administrativ, din orice localitate a ţării. Astfel, în sate, vornicii şi sătenii erau obligaţi să prindă şi să predea, la cererea stăpînilor sau a oamenilor acestora, robii fugari [68]. De asemenea, din porunca hatmanului, sesizat de stăpîni, subalternii acestuia trebuiau să caute, să prindă şi să predea celor în drept, robii fugiţi sau ascunşi — dintre care unii erau infractori — printre cei domneşti [69].

Egumenii mănăstirilor, alţi membri ai clerului şi poate că şi diferiţi boieri, care aveau robi în proprietate, au avut dreptul să-i judece şi să-i pedepsească pe cei vinovaţi de anumite delicte şi infracţiuni, în afară de furturi şi morţi de om [70]. Delictele şi infracţiunile judecate de stăpîni erau denumite „pricini mici, ţigăneşti", pentru care dregătorii puterii centrale sau locale de stat, fără avizul stăpînilor nu aveau dreptul să-i „bage" pe robii vinovaţi în „grosuri şi închisori" [71]. Stăpînii dispuneau deci nu numai de libertatea, dar şi de bunurile robilor, fiindcă, la rîndul lor, răspundeau material de daunele provocate de ei unor terţe persoane [72].

În concluzie, pentru delictele şi crimele comise, robii puteau fi judecaţi de stăpînii lor, în primă instanţă, avînd dreptul de a le aplica anumite pedepse, de către un număr de slujitori ai puterii centrale sau locale de stat, dintre care, începînd din a doua jumătate al secolului al XVI-lea, hatmanul a avut un rol deosebit şi, în sfîrşit, de către domn, singur sau împreună cu sfatul domnesc. Orice infracţiune sau crimă ar fi săvîrşit robii, fiind pasibili chiar de pedeapsa capitală, puteau fi răscumpăraţi de stăpîni sau de alte persoane, dacă se plăteau despăgubirile fixate de instanţe, precum şi cheltuielile de judecată şi urmărire. Totodată, trebuie subliniat că variatele şi nenumăratele litigii dintre membrii clasei exploatatoare pentru robi, ajunse în faţa instan-

---

[67] Arh. St. Bucureşti, M-rea Precista Răducanu, XVII/6; M-rea Doljeşti, XX/11, 16, 50, 51; Mss. nr. 572, f. 158.
[68] Idem, M-rea Doljeşti, XX/11.
[69] Idem, M-rea Sf. Sava, XVIII/32.
[70] *Ibidem*, XXIX/38.
[71] N. Iorga, *Studii şi documente*, tom. V, p. 109, nr. 140.
[72] *D.I.R., A*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 309.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţei judiciare supreme a ţării precum şi sumele mari de bani plătite de ei pentru despăgubirile persoanelor lezate, arată importanţa deosebită dată muncii şi veniturilor aduse de persoanele nelibere.

## VI. CNEZII, VATAMANII ŞI JUZII DE ŢIGANI ROBI

În raporturile lor cu stăpînii, fie domni, mănăstiri sau boieri, robii grupaţi în sălaşe erau conduşi de către unii dintre ei, care s-au numit juzi, cnezi sau vatamani. Pînă la începutul secolului al XVI-lea se cunosc prea puţine date despre atribuţiile lor. La 8 iulie 1428, între cele 31 sălaşe de robi ţigani dăruiţi mănăstirii Bistriţa se afla şi cneazul Coman [73]. Documentul nu precizează vreuna din atribuţiile acestui cneaz. Fiind primul amintit în document s-ar înţelege că el era şeful acestor sălaşe. Între cei 9 robi „tătari" dăruiţi mănăstirii Probota la 7 mai 1443, se afla şi robul Tulea, căruia i se zice vătăman (**Тѹлѧ ватаманъ и съ оусѧмиⷨ чел҃ѣдми своимї** [74]). Izvorul nu indică atribuţiile acestui vătăman. La 27 iulie 1448, între robii boierului Ioan Porcul este amintit şi judele Necula (**Некѹла жѹдѧ**)[75].

Oarecare indicaţii despre atribuţiile cnejilor de robi din Ţara Românească ne dă un document din 5 martie 1458 în care se preciza că robii mănăstirii Tismana nu aveau să fie tulburaţi de judecători, globnici, vameşi sau cneji de ţigani [76]. Din conţinutul acestui document s-ar putea presupune că toţi cnejii de ţigani, ca şi juzii sau vatamanii, aveau în primul rînd atribuţii fiscale, fiind poate obligaţi să strîngă şi să predea stăpînilor sumele de bani plătite de robi. Cneazul amintit, deşi rob ţigan, pare a fi fost un dregător domnesc. Evident că avea şi atribuţia de a supraveghea executarea prestaţiilor la care erau supuşi atît robii domneşti cît şi cei particulari [77]. Faţă de cneazul, judele sau vatamanul de robi, răspundea şeful familiei, în cele mai numeroase cazuri, sau al cîtorva familii înrudite.

În secolul al XVII-lea şefii grupelor de ţigani robi sînt numiţi juzi sau vătămani [78]; ei făceau parte din „slugile domneşti", sau hătmăneşti [79]. Obişnuit, fiindcă în documente vătavii sînt amintiţi înaintea juzilor, s-ar părea că erau superiori acestora, deşi un număr *de documente din secolul al XVII-lea şi din prima jumătate a secolului*

[73] *D.I.R., A*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 40. Poate că Lie şi Ţigăneşti (sic), menţionaţi în documentul din 2 august 1414, să fi fost cneji de robi ţigani. *(Ibidem*, nr. 39).

[74] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 129.

[75] *Ibidem*, p. 342—343.

[76] P. P. Panaitescu şi Damaschin Mioc, *Documenta Romaniae Historica. B., Ţara Românească*, vol. I. Bucureşti, 1966, nr. 201—202.

[77] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, p. 81.

[78] *D.I.R., A*, sec. XVI, vol. III, nr. 119; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. XX, p. 12—13 (1598 iunie 4).

[79] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

al XVIII-lea îi indică mai întîi pe vătavi şi apoi pe juzi [80]. In prima jumătate al secolului al XVIII-lea, totuşi, într-un mare număr de documente sînt indicaţi singuri vătavii de robi ţigani [81], iar în altele numai juzii [82]. S-ar părea că denumirea de jude tindea să înlocuiască pe aceea de vataman.

Juzii şi vatavii de ţigani „gospod" se recrutau sau se alegeau dintre robi şi puteau fi donaţi, schimbaţi sau vînduţi boierilor sau mănăstirilor doar în mod excepţional [83]. Asemenea danii se puteau anula, susţinîndu-se că sînt „împotriva obiceiului". Dacă totuşi dania rămînea definitivă numele acelui jude se scotea din „ispisoc" şi se da un alt rob în loc [84]. În primul rînd aceşti dregători se îngrijeau ca să nu fugă robii din cetele lor [85]. De asemenea, cînd se întăreau sau se dăruiau robi particulari se făcea cunoscut vătavilor şi juzilor ca „să nu aibă nici o treabă cu dînşii", nici să-i învăluiască, ci să-i stăpînească şi să se bucure de munca lor numai noul proprietar [86]. În afară de ordinele domneşti, concludente în acest sens, sînt şi o serie de porunci date de hatmani, din care se confirmă că vătavii şi juzii de robi aveau asemenea atribuţii [87].

Vătămanii şi juzii de robi erau grupaţi pe ţinuturi şi activau în cadrul acestor unităţi administrative [88]. Cînd robii particulari erau acuzaţi de furturi, vatavii sau juzii aveau dreptul să-i ducă în faţa oricărei instanţe pentru a fi judecaţi şi pedepsiţi după vina lor [89]. Hatmanii insistau, în dispoziţiunile lor, ca vatavii şi juzii să nu ducă la lucru domnesc robii particulari [90], cum făceau cu cei domneşti, ceea ce arată că aceasta era una din principalele lor atribuţii.

O parte din robii particulari umblau prin ţară „pentru a se hrăni". Vătavii şi juzii aflaţi în căutarea robilor domneşti, înprăştiaţi, fugiţi, sau după cei fără stăpîni, pe care voiau să-i ia pe seama domniei, abu-

---

[80] *D.I.R., A*, sec. XVII, vol. I, nr. 85; vol. IV, nr. 395, 421; N. Iorga, *op. cit.*, vol. XVI, p. 298, nr. 13; Bibl. Acad., LXXXVI/19; LXXXIV/161; Arh. St. Bucureşti, M-rea Secul, I/7 (1754 iunie 14); M-rea Sf. Sava, XXVIII/7.

[81] *D.I.R., A*, sec. XVII, vol. IV, nr. 560, 649; N. Iorga, *op. cit.*, p. 307, nr. 34; I. Antonovici, *Documente birlădene*, tom. II, p. 25—26.

[82] N. Iorga, *op. cit.*, tom. V, p. 109, nr. 140; tom. VI, p. 301, nr. 19; Melchisedec, *Cronica Huşilor*, p. 80 etc.

[83] *D.I.R., A, vol. cit.*, nr. 575; N. Iorga, *op. cit.*, tom. XVI, p. 302—303, p. 319 (1725 mai 15).

[84] Bibl. Acad., CLXXXVIII/227.

[85] *D.I.R., A*, sec. XVII, vol. I, nr. 85 (1608 iulie 2).

[86] *Ibidem*, vol. IV, nr. 395.

[87] *Ibidem*, nr. 421; Arh. St. Bucureşti, M-rea Sf. Sava, XXXI/87.

[88] Bibl. Acad., LXXXIV/68; Arh. St. Bucureşti, M-rea Secul, I/6.

[89] Arh. St. Bucureşti, M-rea Secul, I/10; Mss. nr. 572, f. 164 v. (18 mai 1658), ţigani vinovaţi de furtişaguri certaţi de pîrcălabi, după „dela" lor.

[90] Idem, M-rea Secul, I/7 (1754 iunie 14) „voi feciorii noştri şi vătaşi ţigăneşti şi giuzi".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zau încadrîndu-i în această categorie și pe unii din cei particulari. Urmau, în asemenea cazuri, reclamații din partea stăpînilor, iar organele superioare le trimiteau ordine în acest sens [91]. Pentru ca robii fugiți să se reîntoarcă li se făcea cunoscut pe diferite căi că de acum înainte vor lucra numai proprietarului, iar subalternii hatmanului, juzii și vătavii aveau să-i lase în pace de lucrul domnesc [92].

Subalternii hatmanului sînt denumiți feciori sau slugi [93], vătavi de țigani și juzi țigănești [94] sau giudeci [95]. Pe lîngă aceștia sînt amintiți și aprozii care băteau robii țigani [96]. Cu toții se comportau abuziv, prădau, globeau, ciuboteau și duceau la Iași robi particulari fără să fi avut o asemnenea „învățătură", fiindcă ei trebuiau numai să supravegheze „țiganii domnești și hătmănești". Numai dacă ar fi aflat țigani robi domnești sau hătmănești între cei particulari, aveau dreptul să se amestece [97]. Pentru comportarea lor abuzivă asemenea slujitori erau amenințați că vor „plăti cu capul", obligația lor principală fiind aceea de a controla ca „să nu se amistuiască niscai țigani domnești între țiganii" mănăstirilor [98].

Fiind repartizați pe ținut, după cum atestă un număr apreciabil de cărți domnești, activitatea acestor slujitori era supusă controlului pîrcălabilor. Aprozii și vătavii de țigani robi aveau sarcina principală de a căuta robii fugiți și de a-i preda stăpînilor cu toate bunurile pe care le-ar fi avut. „În orice sate se va prileji a trece pre acei țigani să aibă a-i petrece din sat în sat că nu cumva să scape" [99]. Subalternii hatmanului împreună cu juzii de țigani stringeau și dijmele de la robii care lucrau pămînt [100], precum și așa numita „cheltuială a mesei domnești pre tot anul" [101].

În urma unor dispoziții date de domni sau hatmani, juzii căutau robii împrăștiați, care fuseseră împărțiți între diferiți boieri sau între succesorii stăpînilor decedați [102]. Pentru a-și putea îndeplini sarcina, juzii trebuiau să-i înștiințeze pe pîrcălabi, de la care, în anumite cazuri, trebuiau să obțină forța necesară. Pentru robii considerați periculoși se

[91] Arh. St. Iași, CDXXV/6, 8.
[92] Arh. St. București, M-rea Secul, I/4.
[93] *D.I.R., A*, sec. XVII, vol. II, nr. 269; vol. IV, nr. 389; Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXX/7.
[94] *D.I.R., A*, sec. XVII, vol. I, nr. 85; vol. IV, nr. 395.
[95] *Ibidem*, vol. IV, nr. 421.
[96] Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXI/87 (1658 mai 26).
[97] Bibl. Acad., LXXXIV/161.
[98] *Ibidem*, LXXXIV/68; Arh. St. București, M-rea Secul, I/6; ordinea enumerării acestor dregători e aceeași; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. VIII, p. 308—309.
[99] Bibl. Acad., LXXXIV/202.
[100] Paul Mihailovici, *Documente*, publicate în „Arh. Bas.", an. V (1933), nr. 3, iulie-septembrie, p. 271—272.
[101] Vartolomei Măzăreanul, *Condica Mănăstirii Voroneț*, publ. de Sim. Fl. Marian, Suceava, 1900, p. 96—97.
[102] Arh. St. Iași, CCCXXI/15 (1659 aprilie 30).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luau măsuri speciale, adică erau predați stăpînilor „cu streangul de grumazi" [103]. Acești juzi mai trebuiau să încadreze pe țiganii care nu puteau dovedi că au un stăpîn între robii domnești, înscriindu-i, „la izvodul" acestora [104]. Pe lîngă „giuzii gospod" sînt amintiți și „giuzii de toiag" [105], care precepeau „venitul hatmanului", adică sumele de bani plătite de robi acestuia.

Juzii domnești aveau și dreptul de a judeca „pricini mici țigănești", putînd pedepsi pe infractori cu privațiunea de libertate, trimițîndu-i la „grosuri" și închisori [106].

Pe lîngă juzii domnești existau juzi mănăstirești și boierești. Prima obligație a acestora era de a supraveghea și a căuta prin țară robii fugiți de la stăpîni, iar cînd îi aflau, aveau dreptul să-i ia de „grumazi" și să-i ducă unde le poruncise stăpînii [107]. Acești juzi, înarmați cu ordine domnești, „făceau gîlceavă" cînd nu li se predau imediat robii reclamați [108]. Totuși, boierii și mănăstirile care aveau documente de proprietate pentru asemenea robi, nu erau obligați să-i predea, ci doar trebuiau ca în fața instanței de judecată să facă dovada că sînt ai lor [109].

La 4 martie 1735, Mitropolia Moldovei avea un jude care o slujise timp de treizeci de ani [110].

Juzii trebuiau să fie față cînd se făceau danii, împărțiri, schimburi sau vînzări de robi din cetele lor, pentru a-i putea preda noilor stăpîni [111]. Cînd acești juzi nu respectau înțelegerea dintre stăpîni sau ordinele lor, puteau fi pedepsiți imediat sau dați în judecată. În asemenea cazuri se trimiteau și porunci prin armași ca juzii să predea robii stăpînului căruia i se cuveneau [112]. Sigur că atitudinea juzilor, în asemenea cazuri, era impusă de stăpîni. Un vornic scria următoarele lui Ghiuță judele : „mai mult nu voiu a-ți scrie fără cît pentru Cristea țiganul, carele a fost dat dumisale șetrarului Hrisoverghi, că îl știi din ce ciată iaste, ci iată că-ți poruncim să cauți, viind omul dumisale șătrariul la tine să mergi să-l cauți prin toate sălașele și numai să-l găsești și să-l pui în butuci și împreună cu omul dumisale să-l aduci pînă la casa dumisali... alte meșteșuguri să nu faci, că neaducîndu-l,

[103] Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XVIII/5 ; Arh. St. Iași, CDXII/37 ; Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 80.
[104] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. VIII, p. 323—324.
[105] Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXVII/17.
[106] N. Iorga, *Studii și documente*, tom. V, p. 109, nr. 140.
[107] Arh. St. București, Mss. nr. 578, f. 379 v.
[108] N. Iorga, *op. cit.*, tom. XVI, p. 301, nr. 19.
[109] Bibl. Acad., IX/68 ; Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXVIII/21.
[110] N. Iorga, *op. cit.*, tom. V, p. 104—105, nr. 119 ; Arh. St. București, M-rea Dolești, XX, bis/128.
[111] *Ibidem*, XX bis/105, 108.
[112] *Ibidem*, XX bis/70.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vom trimite și te vom aduce pe tine legat pe lîngă cal, și-ți voi face mare certare" [113].

Cînd boierii și egumenii erau informați că între robii lor au venit robi străini, dacă nu voiau să-i rețină, porunceau juzilor să-i predea adevăraților stăpîni [114]. Adeseori juzii trimiși să preia robi care se aflau în cetele altor boieri, însoțiți fiind chiar de „om domnesc", puteau fi maltratați de către dregătorii ținuturilor [115]. Ca să-și poată îndeplini misiunea, juzii boierești și mănăstirești, trimiși să caute robii fugari, erau însoțiți uneori chiar de armășei, care inspirau mai multă autoritate [116]. Cînd găseau țiganii căutați, dacă se iveau discuții, mai ales referitoare la împărțirea copiilor rezultați din căsătorii în timpul în care lipsiseră de la stăpînii lor, juzii trebuiau să se adreseze dregătorului de ținut ca „să facă împărțeala pe dreptate" [117].

Cercetarea așezărilor de robi, în special a celor mănăstirești, de către agenții de stat sau juzii marilor boieri, însoțiți de dregătorii domnești, pentru a se găsi robii fugari, da naștere la numeroase abuzuri. Mănăstirile reclamau că din această cauză le fugeau robii. Pentru curmarea unor asemenea situații, mănăstirile și juzii lor primeau din partea domnilor împuterniciri speciale („volnicie"), ca „să-și apere țiganii" ca nimeni „să nu puie mîna pe dînșii, să-i tragă fără giudecată, măcar cu cărți domnești de ar mergi, sau și oameni domnești". Mănăstirile primeau dreptul de a nu preda asemenea robi pînă ce nu ar fi venit la divan „și stîndu de față, cum va alegi divanul așe vor urma" [118].

În procesele de împărțire, de recunoaștere a unor robi fugiți etc., mărturia juzilor și a vătavilor e consemnată și se pare că reprezenta una din probele de bază [119]. De asemenea, juzii și vătavii luau în cheză-

---

[113] Bibl. Acad., CXXXII/172; Arh. St. București, M-rea Doljești, XX/41. Poruncă trimisă unui jude să predea un rob donat. În caz de refuz era avertizat că avea să primească 300 lovituri la tălpi (1759 ianuarie 14).

[114] Arh. St. București, Achiziții noi, CDXXII/52.

[115] Idem, M-rea Sf. Sava, XXVI/5. Scrisoare din 26 august 1677 adresată de cîțiva mari boieri pîrcălabului de Roman Pîrvu împotriva căruia se jeluise egumenul de Bistrița. În reclamație se arăta că egumenul trimisese un jude de țigani și pe „un copil cu cartea măriei sale lui Vodă, să caute țiganii de la mănăstire, și unde-i vor găsi să-i ia. Găsit-au acolo niște țigani, iar alții cineva de lături să-ți fi zis ceva ai prinsu pre giudele și pre copil și i-ai bătut și i-ai închis și ai slobozit țiganii de au fugit". Scrisoarea continuă astfel: „Mai apoi nu-ș cum ți-ai băgat de seamă și ai slobozit pre giude și pre copil și ți-ai pus zi în două săptămîni să găsești țiganii, ce pînă acum nu-i mai găsiși. Pentr-acesta lucru iată că-ți scriem, ori să găsăști țiganii din pămîntu, dacă i-ai slobozit, ori să vii să dai samă, iar de nu vei veni, vom trimite de te vom aduce cu ciubote".

[116] Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XVIII/28.

[117] Th. Codrescu, *Uricarul*, tom. XXI, p. 388 (1754 mai 27).

[118] Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXVIII/39.

[119] Idem, Achiziții noi, MCCXCII/1; Arh. St. Iași, CCCL sub dată; Bibl. Acad., LXXXVI/19; N. Iorga, *op. cit.*, tom. V, p. 107, nr. 133; tom. XVI, p. 307, 318, nr. 60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şie pe unii robi, în faţa stăpînilor, că nu vor mai fugi şi că-şi vor face tot lucrul cu care se angajaseră [120].

Unii vătavi de ţigani, datorită funcţiei pe care o îndeplineau, reuşiseră să agonisească averi. O scrisoare din 9 decembrie 1629 relatează că lui Maftei, vătaful de ţigani, i se furase de către un ţigan 20 de taleri şi o cupă de argint [120 bis].

Nu ştim dacă ceata de robi se numea şi „oardî", adică hoardă, sau dacă nu cumva mai multe cete alcătuiau o „oardî". Grupări de robi astfel denumite găsim în documentele din a doua jumătate a secolului al XVII-lea [121]. Ruxanda Racoviţă, la 22 iulie 1754, dăruind lui Dediul Codreanul biv vel armaş doi băieţi şi două fete de ţigan, arăta că aceştia făceau parte din „ţigănia" de la Căliani [122]. Prin această „ţigănie" credem că ar trebui să se înţeleagă o grupare de robi boiereşti de pe o anumită moşie sau dintr-un anumit sat.

Juzii şi vătavii domneşti erau subordonaţi unui aşa numit bulucbaş. După un document din 3 iulie 1753 sîtem informaţi că domnul a făcut pe un oarecare Iancul bulucbaş „peste giuzii de ţigani domneşti lingurari", care erau în Ţara de Jos. Acest bulucbaş avea autoritatea să ţină „toţi giuzii cu cetele lor", după izvoadele domneşti, iar aceştia erau datori să-l asculte. Bulucbaşa, împreună cu juzii, trebuiau să caute robii fugiţi şi să-i readucă în cetele din care plecaseră, să ia robii domneşti, amestecaţi prin cetele de robi boiereşti sau mănăstireşti, să-i ducă la cămăraşi, care urmau să-i înscrie în „tabla gospod". Ispravnicii, căpitanii, pîrcălabii, slujitorii lor sau vornicii nu aveau dreptul să globească sau să judece robii domneşti care umblau prin ţară în afară de „bulucbaşa lor şi gloabili ce s-ar faci prin cetili lor să le ia bulucbaşa şi să le aducă aici la dumnealui numitul vtori camaraş" [123].

Cercetători mai vechi au afirmat că mai multe sălaşe de robi îşi alegeau un „bulibaşă" sau „voievod", pe care îl întărea în funcţie marele spatar sau marele armaş [124]. G. Potra a scris că „peste un număr oarecare de juzi, probabil după ţinuturi, exista şefia unui bulucbaşă, care în afară de încasarea dijmei, judeca toate diferendele dintre sălaşele unei cete, sau chiar neînţelegerile membrilor aceluiaşi sălaş" [125]. Acelaşi cercetător a mai adăugat că bulucbaşii „judecau adulterele, înşelăciunile, bătăile şi tot felul de abateri". Deoarece nu aveau dreptul să condamne pe vinovaţi la pedeapsa cu moartea sau închisoarea, le

---

[120] Arh. St. Bucureşti, M-rea Doljeşti, XX/12 (1745 octombrie 22). Gavril Coca judele şi alţi ţigani au luat în chezăşie pe Lupul, ţiganul lui Dumitrachi Hudici medelnicer, că va sta pînă în primăvară cu ei şi va lucra la fierărie.

[120 bis] Arh. St. Iaşi, MXXI/5.

[121] *Ibidem*, CDLIX/67 (1669 august 12); Arh. St. Bacău, XXIII/7 (1671 august 30).

[122] Th. Codrescu, *op. cit.*, tom. XXIII, p. 377.

[123] „Revista istorică", an. III (1917), p. 15—16; N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, tom. II, p. 524—525.

[124] Dimitrie Dan, *Ţiganii din Bucovina*, Cernăuţi, 1892, p. 11, nota 33.

[125] *Contribuţiuni la istoricul ţiganilor din România*, Bucureşti, 1939, p. 71—72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aplicau pedepse corporale [126]. Şi M. Kogălniceanu a afirmat că juzii depindeau de un bulibaşă, care în Ungaria şi Transilvania se numea voievod. Pentru ca un rob să fi fost eligibil în această funcţie trebuia să descindă dintr-o familie în care mai fusese un bulibaşă, să fi avut o anumită vîrstă, să fi fost mai bine îmbrăcat şi să fi avut o talie şi o figură impozantă. Alegerea se făcea în aer liber, cel ales fiind ridicat de trei ori pe umerii celorlalţi robi, iar adunarea scotea strigăte de bucurie.

Bulibaşa, ca şi judele, era confirmat în funcţie de marele armaş, căruia îi plătea un impozit. Tot lui i se comunicau dispoziţiile guvernamentale, şi ar fi fost chiar judecătorul lor, în ultimă instanţă [127]. După Dimitrie Dan, voievodul care era tot un bulibaşă, aduna „cu ajutorul juzilor birul pentru cap, din care 2% erau ai lui. Voievodul era judecător de primă instanţă, pedepsea pe cei vinovaţi şi da guvernului de ştire unde se află ţiganii" [128]. Majoritatea acestor constatări se referă la situaţia organizării robilor din prima jumătate a secolului al XIX-lea şi nu la cea anterioară mijlocului secolului al XVIII-lea. Totuşi, în această organizare s-au păstrat elemente din cea veche.

În ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea este menţionat în acte un nou dregător al robilor domneşti numit „vornicul de ţigani gospod", care însă nu era ţigan. El se ocupa în special cu regruparea robilor fugiţi, cu împărţirea şi înscrierea la „tabla gospod" a celor care nu erau înscrişi [129].

## VII. LUPTA ROBILOR ÎMPOTRIVA STĂPÎNILOR ŞI A EXPLOATĂRII

Principala armă de luptă folosită de robi împotriva exploatatorilor a fost fuga sau pribegia din loc în loc, jaful bunurilor stăpînilor, atacarea lor directă şi participarea la răscoale. Din cauza aceasta robia a pus statului feudal moldovenesc o problemă serioasă de poliţie şi administraţie, care se referea în primul rînd la apărarea exploatato-

---

[126] *Contribuţiuni la istoricul ţiganilor din România*, Bucureşti, 1939, p. 73. Gh. Potra afirmă (*ibidem*, p. 71) că vătavul sau bulibaşa erau unul şi acelaşi dregător, ceea ce nu pare a fi exact. I. C. Panaitescu, în lucrarea *Robii. Aspecte ţigăneşti*, Bucureşti, 1928, p. 13, a scris că „fiecare şatră îşi avea mai marele ei, un fel de poliţist, care se numea bulibaşă, ales de ei, dintre cei mai chipeşi".

[127] M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 574; Oct. Leca, *Asupra originii ţiganilor*, în „Viaţa românească", an. III (X), 1908, p. 187—188.

[128] *Ţiganii din Bucovina*, loc. cit.

[129] Th. Codrescu, *op. cit.*, tom. XX, p. 400—403 (1780 iulie 3), p. 414—415 (1783 martie 20); Th. Balan, *Documente bucovinene*, tom. VI, p. 106 (1782 septembrie 4).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rilor de acțiunile de revoltă ale robilor. Fuga robilor de pe moșiile sau de la curțile boierilor, mănăstirilor, sau de la cele domnești, se datora în primul rînd tratamentului neuman la care erau supuși.

Robii care încercau să atenteze la stabilitatea regimului și căutau să-și însușească bunurile stăpînilor erau pasibili de sancțiuni grave și își atrăgeau oprobriul și condamnarea întregii clase dominante și chiar blestemul bisericii. Statul feudal a fost nevoit să intervină des, cu forța, pentru a garanta și apăra bunurile stăpînilor de distrugeri, fiindcă robii se pretau la orice acțiuni în acest sens. Din cauza aceasta autoritatea de stat feudală supraveghea atent regiunile în care se concentrau un număr mare de robi, fiindcă aceștia se puteau deda la tulburări grave și puteau amenința serios viața și bunurile stăpînilor.

Cea mai des întîlnită formă de rezistență a robilor împotriva exploatării a fost fuga de la un stăpîn la altul, de la o mănăstire la alta [130], în cetele de robi domnești, cei particulari în orașe și în slobozii [131]. Fuga robilor de la stăpîni, de la locul de muncă, le cauza acestora pierderi serioase. Robii fugiți nu numai că-i lipseau pe stăpîni de produsul muncii lor, dar și de sumele de bani pe care trebuiau să le plătească.

Fuga robilor punea imediat problema găsirii și readucerii lor, care cauza stăpînilor multe griji, umblătură și cheltuieli. În primul rînd stăpînul robilor fugari trebuia să se deplaseze în capitală pentru a solicita „cărți domnești" cu care să-i poată căuta. Obținerea unor asemenea documente costa bani. Apoi, boierul sau egumenul ai căror robi fugiseră, trebuiau să se intereseze, să facă cercetări pe cont propriu, pentru a putea afla unde se găseau fugarii. Unele dispoziții domnești precizau că acolo unde s-ar fi găsit robi fugari căutați, în orașe sau în sate, orășenii, sătenii, precum și dregătorii locali trebuiau să intervină, să-i lege și să-i dea în mîinile stăpînilor [132]. Totuși, dispozițiile acestea nu se executau dacă stăpînii nu plăteau. După relatarea unui document din 11 iulie 1662, pentru căutarea și aducerea la urmă a șase sălașe de țigani robi, stăpînul a fost nevoit să dea slujitorilor domnești un rob [133]. *Alți stăpîni de robi promiteau, încă de la început,* recompense bănești celor care le-ar fi găsit fugarii [134]. Pentru găsirea și aducerea la urmă a unui rob fugar, un stăpîn a trebuit să cheltuiască suma de 20 lei, dînd 5 lei unui armaș, 3 lei pentru un car cu care s-au

---

[130] *D.I.R., A,* sec. XVI, vol. 2, nr. 182; vol. III, nr. 119; vol. IV, nr. 64, 148; Bibl. Acad., LXXVII/93; LXXXIV/198 etc.

[131] *D.I.R., A,* sec. XVI, vol. IV, nr. 64, 148; Bibl. Acad., LXXVII/93.

[132] *D.I.R., A,* sec. XVII, vol. II, nr. 172 și 188; Bibl. Acad., LXXXIX/132.

[133] Arh. St. Iași, CCCXXIV/2.

[134] Arh. St. Buc., M-rea Doljești, XX bis/81. Ilinca Antioh promitea 20 lei celui care avea să-i prindă un rob fugit (1737—1740); Th. Codrescu, *op. cit.,* tom. XXI, p. 414—415.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

transportat lucrurile robului, un leu „colac" altui slujbaș și 11 lei pentru zilele de muncă ale celor pe care i-a trimis în căutarea fugarului [135].

Mulți dintre robii fugari nu erau găsiți decît după un timp destul de îndelungat, după ani de zile, și atunci boierii la care se stabiliseră nu-i restituiau atît de ușor, ba chiar se opuneau, mai ales dacă acești robi se căsătoriseră cu roabe de ale lor. Pentru lămurirea unor asemenea situații, urmau procese îndelungate, pînă în fața divanului domnesc, care îi costau bani grei pe stăpîni [136]. Dacă reușeau să-și ia robii fugari înapoi, aceștia nu se acomodau ușor cu noua situație, mai ales dacă fuseseră despărțiți de familiile lor. La prima ocazie care li se oferea ei căutau să fugă din nou [137].

Problema găsirii robilor fugari era și mai greu de rezolvat cînd boierii la care fugiseră îi vînduseră altora [138]. Procesele se complicau, mai ales dacă robii căutați plecaseră de la noii stăpînii. Este însă interesant de relevat faptul că boierii nu renunțau niciodată la robii fugiți și îi căutau permanent, iar aceștia nu voiau să renunțe atît de ușor la noua situație și plecau în altă parte, iar cînd erau prinși opuneau o rezistență îndîrjită. De aceea, s-a ajuns ca cei care-i căutau să fie însoțiți de armași sau alți dregători domnești [139]. În felul acesta cheltuielile suportate de boieri cu căutarea robilor fugari creșteau.

Oricum le-ar fi fost predați, de slujbașii statului, cu știreangul de grumaz [140], sau puși în butuci [141], robii cînd voiau să fugă tot fugeau. Un document de la mijlocul secolului al XVII-lea arată că niște robi au fugit de la stăpîni cu „lanțugul" de gît și cu „fierăle" la picioare [142]. La fel procedau și robii mănăstirilor. Arma de luptă preferată și a acestora era tot fuga. Aducerea la urmă a robilor fugiți cauza multă alergătură și cheltuială pentru călugării care nu credeau că aveau ceva mai bun de făcut. Mai întîi ei pierdeau destul timp cu scoaterea „cărților domnești", cu cercetările personale, pentru a afla unde le plecaseră robii fugari, cu procesele intentate boierilor sau mănăstirilor, care nu voiau să le restituie robii, cu reclamațiile pentru robii fugari căsătoriți cu femei roabe de la alte mănăstiri sau de la diferiți *boieri* [143].

---

[135] Arh. St. București, M-rea Doljești, XX bis/17 (1737 aprilie 17).

[136] Arh. St. Iași, CDXII/28; Bibl. Acad., IX/68; N. Iorga, *Studii și documente*, tom. XVI, p. 313—314, nr. 49.

[137] N. Iorga, *op. cit.*, p. 327, nr. 85.

[138] Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXIX/15.

[139] Idem, M-rea Doljești, X/5.

[140] Idem, M-rea Sf. Sava, XXXII/14. Bibl. Acad., CCCXLI/27; LII/72; IX/52; LXXXIX/183; Arh. St. Iași, CDXII/6, 36.

[141] Bibl. Acad., CXXXII/172.

[142] Arh. St. București, M-rea Doljești, XX/145. Document fără dată.

[143] *D.I.R., A*, sec. XVI, vol. II, nr. 182; vol. III, nr. 119; vol. IV, nr. 64; 148; Bibl. Acad., LXXVII/93 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Boierii sau călugării, știind că la prima ocazie robii găsiți vor căuta să fugă din nou, cereau să se consemneze în cartea domnească respectivă ca autoritățile locale „să aibă a-i petrece din sat în sat ca nu cumva să scape" [144]. Unii robi mănăstirești fugeau la boieri și li se „închinau" [145], adică le spuneau că sînt liberi. Constituindu-se astfel ca robi, ei obțineau o sumă de bani. Cînd erau găsiți, ca să-i poată lua, evident că egumenii trebuiau să plătească acești bani. Din cauza aceasta cercetările întreprinse de egumeni, pentru aflarea robilor fugari, îi costau sume apreciabile [146].

Cînd o mănăstire împrumuta robi alteia, care nu avea suficiente brațe de muncă, pentru terminarea unor lucrări urgente, unii dintre aceștia, profitînd de deplasarea impusă, căutau să nu se mai întoarcă la stăpîni și plecau în alte părți. Evident că urmau reclamații, solicitări de „cărți" domnești pentru căutarea și aducerea lor la urmă [147]. Cererea de eliberare a unei „cărți" pentru căutarea unor robi fugari avea, în general, cam următorul cuprins : „Jăluiesc măriei tale pentru vecinii și țiganii mănăstirii... că sînt împrăștiați și nici un folos mănăstirea nu are, și mă rog măriei tale să faci o poroncă ca să mi se facă o luminată carte a măriei tale, să fiu volnic a-i strînge la mănăstire ; marea pomană va fi măriei tale... " [148].

Datorită trecerii de care se bucurau la domni, egumenii obligau întregul aparat administrativ local să facă cercetări, pentru găsirea și aducerea la mănăstire a robilor fugari [149]. Mănăstirile reclamau mereu domnilor că nu aveau „nici un folos de la robi, fiindcă aceștia umblau permanent fugari [150]. Robii mănăstirilor plecau oriunde pentru a se putea ascunde de urmăritorii lor, dar mai ales unde găseau de lucru pentru a se putea întreține, ca iarmaroace [151] sau ocne domnești [152]. Proprietarilor le venea foarte greu ca să ia robii care munceau la ocne fiindcă se opuneau dregătorii domnești. Nici domnii nu se grăbeau să dea dispoziții categorice pentru trimiterea la urmă a unor asemenea robi, fiind înștiințați, în prealabil, că dacă s-ar fi luat o astfel de măsură se putea dezorganiza munca de scoatere a sării [153].

Din cauza tratamentului neuman pe care l-a aplicat robilor săi, mănăstirea Aroneanu a rămas fără nici unul. Toți au fugit și nemai-

[144] Bibl. Acad., LXXXIV/202 (1633 septembrie 5).

[145] Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXIII/16 ; XXXII/23.

[146] Vartolomei Măzăreanul, *op. cit.*, p. 99. Pentru căutarea unui rob, călugării de la Voronet au dat 20 oi minzări și 5 cîrlani.

[147] Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, I/30.

[148] *Ibidem*, XXXIII/47 (1743 aprilie 9).

[149] *Ibidem*, XXVIII/32 ; M-rea Secul, II/62 ; M-rea Sf. Sava, XXVI/10. Să se strîngă robii M-rei Bîrnova „prin marafetul ispravnicilor de ținut" (1754 octombrie 8) ; M-rea Neamț, XLV/7.

[150] Idem, M-rea Neamț, XLV/7 ; M-rea Precista Răducanu, XVIII/4.

[151] Idem, M-rea Neamț, XLV/3.

[152] Idem, M-rea Secul, I/16 ; M-rea Precista Răducanu, XVII/27, XVIII/4, 18.

[153] Idem, M-rea Precista Răducanu, XVIII/4, 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

putîndu-i găsi, domnii au trebuit să-i dăruiască alții [154]. Pentru a-i ține pe loc, egumenii obișnuiau să ia de la robii readuși declarații scrise, semnate de martori, prin care-și luau angajamentul că nu vor mai fugi și că vor sluji cum trebuie [155].

În afară de robii boierești și mănăstirești și robii domnești fugeau și se ascundeau între robii particulari. Nu trebuie să se creadă însă că robii fugari găseau la noii lor stăpîni o situație mai bună. Pînă ce erau stabiliți undeva, pînă ce noii stăpîni se dumireau în ce condiție se află și, în sfîrșit, pînă îi găseau dregătorii domnești, [156] acești robi nu erau supuși la munci prea grele și nici obligațiile lor în bani nu erau precizate. Cînd simțeau însă că li s-a dat de urmă, plecau în altă parte, fără a înștiința pe nimeni, pentru ca să li se piardă urma. În orice caz, pînă ce erau găsiți de adevărații lor stăpîni și reașezați unde voiau aceștia, robii aveau o situație de oameni quasi-liberi.

Încercînd să-și obțină libertatea personală, eliberarea de exlpoatare și de abuzurile slujbașilor din aparatul de stat, o parte din robi fugeau în țările vecine. Primul caz cunoscut în documentele vremii este acela al robului domnesc Oană, care reușise să fugă în Polonia împreună cu toată familia sa. Ca să-l poată readuce în țară, Ștefan cel Mare i-a oferit libertatea și statutul de om liber, atît lui cît și membrilor familiei sale [157].

Se pare că între obligațiile agenților care supravegheau granițele țării era și aceea de a-i prinde pe robii fugari. Robii puteau părăsi țara mai ușor în timp de război sau de năvăliri, cînd granițele nu erau supraveghiate, atenția aparatului de stat fiind îndreptată în altă parte, și cînd stăpînii lor, dacă nu erau în armată, căutau să-și pună la adăpost familiile și bunurile ușor transportabile. După ce însă situația se normaliza, boierii și ceilalți membri ai clasei exploatatoare se interesau de țărani, moșii și robi. Între anii 1538—1540, logofătul Toma scria bistrițenilor că în timpul năvălirii turcești i-au fugit robii cumpărați din Transilvania. După ce i-a căutat și nu i-a găsit a rugat pe conducătorii orașului Bistrița, că dacă i-ar fi găsit în regiunea controlată de ei, să-i trimită în Moldova [158].

Numeroase documente arată că foarte mulți robi fugeau din Moldova în Transilvania, intervențiile care se făceau, precum și sumele de bani cheltuite de boieri și călugări pentru extrădarea și readucerea

---

[154] Arh. St. București, M-rea Aroneanu, 1 bis/12.

[155] Idem, M-rea Doljești, XX bis/127.

[156] Idem. M-rea Sf. Sava, XXXIII/15; M-rea Adam, V/5; N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, tom. II, p. 524—525; B. Scurtulencu, *op. cit.*, p. 35—36.

[157] *D.I.R., A*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 439.

[158] N. Iorga, *Documentele Bistriței*, București, 1889, II, p. 111—112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor [159]. Multe sălașe de robi fugeau în Polonia, unde încercau să se ascundă ca să poată scăpa de exploatarea stăpînilor și abuzurile dregătorilor statului. Boierii se înarmau cu scrisori domnești, plecau în Polonia, unde făceau intervenții pentru extrădarea robilor lor. Obținerea actelor și intervențiile pe care erau nevoiți să le facă îi costau mulți bani. Adeseori boierii căutau să se folosească de membrii misiunilor diplomatice, care plecau în Polonia ca să obțină extrădarea robilor fugari. În general însă unii boieri mergeau expres, cu orice riscuri și cheltuieli, ca să-și aducă robii fugiți în Polonia [160].

Dregătorii de graniță puteau obține foarte ușor o parte din robii fugiți în Polonia, deoarece erau în bune relații cu dregătorii poloni de la graniță. Staroștii moldoveni se informau prin acești dregători poloni despre robii care trecuseră din Moldova, unde se aflau în Polonia, apoi în schimbul unor sume de bani, polonezii erau dispuși să-i retrimită în țară [161].

Alți robi fugeau cînd erau informați că stăpînii voiau să-i vîndă. Chiar după ce se perfectau formele de vînzare, cînd se prezentau cumpărătorii ca să-i preia, se constata cu oarecare surprindere că robii respectivi fugiseră. Vînzătorul, dacă nu voia să restituie banii, trebuia să dea în loc alți robi [162]. Se cunosc și cazuri în care robii se întorceau de bună voie în țară. Îndată ce erau informați, stăpînii, cu ajutorul forței publice, îi aduceau imediat la locurile de unde plecaseră [163]. Indiscutabil că atunci erau aspru pedepsiți.

În timpul campaniilor dintre turci și poloni, la care participau și munteni, aceștia știind că robii sînt căutați și bine plătiți, și că îi puteau vinde foarte ușor, încercau să pună mîna pe orice țigani găsiți în Polonia, pe care îi vindeau fie foștilor stăpîni, fie altora [164]. Mulți robi din Moldova fugeau și în Țara Românească,dar de aici erau readuși mai ușor de către foștii lor stăpîni [165], cu ajutorul prietenilor, rudelor, precum și datorită convențiilor de extrădare, care s-ar părea că existau între aceste două state românești [166]. Chiar readucerea acestor robi îi costa pe stăpîni destui bani.

---

[159] N. Iorga, *Documentele Bistriței*, București, 1889, II, p. 11, nr. 80; Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXX/16; Idem, Mss. nr. 656, f. 76; un rob fugit în „Țara Ungurească" pentru care spătarul Toma plătise mucarer; idem, M-rea Sf. Sava, XVIII/42. Robi ai m-rei Bistrița fugiți de cîțiva ani în Transilvania și pentru aducerea cărora egumenul cheltuise mult „de i-au scos".

[160] *D.I.R., A*, sec. XVI, vol. II, nr. 234; vol. III, nr. 390.

[161] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, tom. XIX, p. 123.

[162] Th. Balan, *Documente bucovinene*, tom. VI, p. 57—58.

[163] Arh. St. București, M-rea Doljești, XX bis/120.

[164] *D.I.R., A*, sec. XVII, vol. IV, nr. 16.

[165] Arh. St. București, Mss. nr. 572, f. 158—158 v.

[166] Idem, M-rea Doljești, XX bis/16, 104; N. Iorga, *Studii și documente*, tom. XVI, p. 313, nr. 48, p. 322—323, nr. 75, p. 329—330, nr. 91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alţi robi fugari treceau de la un stăpîn la altul prin cumpărării. În asemenea cazuri banii plătiţi pentru ei trebuiau restituiţi de fostul stăpîn, dacă mai voia să-i ia în proprietate [167]. De asemenea, trebuiau plătite sume ridicate de bani dregătorilor locali ca să facă cercetării, să prindă şi să predea asemenea robi foştilor stăpîni. Cîteodată unii robi se întorceau de bunăvoie din Ţara Românească în Moldova. Cînd se afla însă că fuseseră robi ai vreunui boier, chiar dacă acesta nu mai trăia, urmaşii săi îi revendicau imediat [168].

Sînt informaţii că unii robi, pentru a fi siguri că vor scăpa definitiv de exploatarea stăpînilor, fugeau peste Nistru [169] şi în raialele turceşti [170], unde se pare că puteau duce o viaţă mai bună decît la curţile sau pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti din Moldova. Dîn aceste regiuni cererile de extrădare ale boierilor noştri nu erau luate în consideraţie. Un număr de documente ne informează că robii fugeau şi în alte ţări [171].

Ca să scape de stăpîni, care îi tratau neomeneşte, alţi robi susţineau apelînd la instanţele judecătoreşti, că aparţin altor persoane, şi ca atare cele în cauză nu-i puteau dărui [172]. Pentru producerea probelor şi găsirea chezaşilor se acorda timpul necesar [173]. Stăpînii aveau însă posibilitatea să cîştige asemenea procese dacă partea adversă nu era un alt boier. Pentru astfel de acte robii se pedepseau şi cu închisoarea de unde li se da drumul pe chezăşie, şi numai după ce promiteau solemn că vor asculta de stăpîni, că vor munci cît li se va cere şi că nu vor mai încerca să fugă [174].

Unii robi au îndrăznit chiar să reclame domnilor că stăpînii lor egumeni duc o viaţă imorală. Fiindcă probele lor nu erau luate în seamă ca cele aduse de persoanele libere, erau pedepsiţi şi obligaţi să plătească cheltuielile făcute de stăpîni ca să se disculpe [175]. Alţi robi acţionau în judecată pe stăpîni pe motivul că ei erau moldoveni (oameni liberi), şi nu ţigani deoarece susţineau că sînt copii nelegitimi de boieri. Fiindcă probele aduse de aceştia nu se luau în seamă, erau obligaţi să rămînă în aceeaşi situaţie [176].

---

[167] Vezi documentele citate la nota 166.

[168] Arh. St. Bucureşti, M-rea Doljeşti, XX bis/104.

[169] N. Iorga, *op. cit.*, p. 332, nr. 99.

[170] Idem, *Documente financiare* în „Economia Naţională", an. XXVI (1902), nr. 4, p. 243; Arh. St. Bucureşti, M-rea Doljeşti, XX/64.

[171] Arh. St. Bucureşti, M-rea Sf. Sava, XXXI/4; M-rea Secul, I/6; Arh. St. Iaşi, CDLIV/67 etc.

[172] Bibl. Acad., CXXX/42.

[173] *Ibidem*, CXXIV/104.

[174] Arh. St. Bucureşti, M-rea Doljeşti, XX/4, 7.

[175] Idem, M-rea Sf. Sava, XXXII/37 (1754 mai 10) „...poruncim domnia mea că să-şi pedepsească ţiganii aceştia cu 100 toiage şi să plătească cheltuiala egumenului".

[176] Th. Codrescu, *Uricarul*, tom. XXI, p. 388—390.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Într-un document din 19 august 1733 se arată că un rob a plătit stăpînului său o datorie de 90 lei. Robul pretindea că a fost eliberat de stăpîn, dar urmaşul său l-a căutat prin ţară pînă ce l-a găsit şi l-a dus în faţa divanului. Neavînd „carte" de „iertare", ţiganul a fost readus în starea de robie. Informaţia nu arată dacă urmaşul boierului decedat a restituit banii fostului rob, deşi recunoscuse că acesta dăduse 90 de lei tatălui său [177].

Ca să scape un timp de stăpîni, robii fugeau şi se căsătoreau în alte localităţi. Discuţii prelungite şi chiar procese se iveau cînd robii se căsătoreau cu persoane libere [178]. Şi această acţiune a lor poate fi considerată ca o formă de luptă împotriva stăpînilor exploatatori. Unii robi cînd fugeau de la stăpîni luau din bunurile acestora ca : bani [179], cai, cu care probabil se putea deplasa mai repede, pentru a scăpa de urmăritori. Caii şi hainele de preţ se vindeau mai uşor, robii fugari putînd realiza astfel cîte o sumă de bani din care să poată trăi un timp. Alţi robi, probabil din cei folosiţi în serviciile domestice, înainte de a fugi, luau de la stăpîni obiecte preţioase, haine etc. Cu unele plecau, iar altele le ascundeau [180]. Fuga robilor, ca şi a ţăranilor dependenţi, alarma nu numai pe stăpîni, ci şi autorităţile de stat, care interveneau ori de cîte ori li se cerea.

Nu rareori robii constituiţi în grupe atacau casele exploatatorilor, le jefuiau, iar pe unii chiar îi omorau. Pentru astfel de fapte stăpînii erau nevoiţi să plătească sume mari de bani [181].

Nu se poate susţine şi nici documenta că robii s-ar fi răsculat, în masă împotriva regimului feudal exploatator. Poate, cînd a fost cazul, ei s-au alăturat ţăranilor. Sîntem informaţi că la 12 februarie 1725 un număr de robi se împotriveau stăpînilor [182]. Alţii făceau stricăciuni recoltei boierilor, le aprindeau ariile sau plecau ostentativ să se facă „masalagii gospod" [183]. La 12 ianuarie 1767 Grigore Al. Ghica scria căpitanului Panaite, vornicul de Cîmpulung, că egumenul Antonie de Rădăuţi reclamase pe şase „ţigani corciţi" care „nu s-au supus la ascultare", nu voiau să lucreze şi chiar săriseră „toţi cu gîlceavă asupra numitului egumen, vrînd să-l bată", batjocorindu-l

[177] B. Scurtulencu, *op. cit.*, anexa XXII, p. XXXI—XXXII.

[178] Arh. St. Bucureşti, M-rea Doljeşti, XX bis/17 ; Achiziţii noi ; MDCCCLXI/15 ; N. Iorga, *op. cit.*, tom. XVI, p. 316, nr. 55 ; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. XI, p. 131—132.

[179] Bibl. Acad., LXVIII/86 ; Arh. St. Bucureşti, M-rea Doljeşti, XX bis/119 ; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. V, p. 87.

[180] „Theodor Codrescu", an. II (1916), nr. 1, p. 6—7 ; an. VI (1936), p. 35—36 ; N. Iorga, *op. cit.*, tom. V, p. 102—103, nr. 108 ; Bibl. Acad., V/84, CV/92 ; Arh. St. Bucureşti, Schitul Brazi, XXXIII/7 ; M-rea Doljeşti, XX bis/50 ; Achiziţii noi, MDCCCLXI/17 ; MDXXI/66.

[181] *D.I.R., A*, sec. XVI, vol. IV, nr. 334; sec. XVII, vol. IV, nr. 608; Bibl. Acad. CV/76.

[182] Th. Codrescu, *op. cit.*, p. 382—383.

[183] Arh. St. Bucureşti, M-rea Doljeşti, V/8 ; N. Iorga, *op. cit.*, tom. XVI, p. 325—326, nr. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„cum le-a fost voia". Domnul a poruncit vornicului ca să prindă pe acești țigani „să-i bată și să-i supuie la toate treburile mănăstirii" [184]. Un număr de 24 robi ai mănăstirii Secul, la 11 aprilie 1781, și-au luat angajamentul, în scris, că nu se vor mai ridica împotriva egumenului sau a orînduitului său sub „grea pedeapsă", că vor fi gata să slujească la orice le-ar porunci și de către oricine, „măcar un băț să fie orînduit" [185].

Acestea au fost în general formele de luptă ale robilor împotriva exploatatorilor. Multe din ele n-au fost consemnate, dar totuși se poate constata din documentele vremii că această chinuită categorie socială, care muncea fără nici un fel de plată, fără nici o perspectivă cît de îndepărtată că i se vor îmbunătăți cîndva și sub vreo formă oarecare condițiile de viață, a luptat pentru desființarea exploatării. Ca să-i poată menține, ca să se facă ascultați, stăpînii sprijiniți de forța statului îi supravegheau foarte atent, și îi pedepseau grav pe cei care nu munceau cît pretindeau. Însă cel mai adesea, „cînd le ajungea cuțitul suferinței la os și mai ales cînd erau mai puțin păziți" acești robi își strîngeau „în grabă cele cîteva bulendre și luau drumul pribegiei" [186].

## VIII. ROLUL ROBILOR ÎN ECONOMIA FEUDALĂ A MOLDOVEI

Dimitrie Cantemir a afirmat că țiganii din Moldova erau „risipiți in toată țara" și aproape că nu era „boier care să n-aibă ca robi mai multe familii de țigani". După acest autor, robii nu aveau „alte meserii decît fierăria și lucrarea aramei" [187]. Totuși Miron Costin afirma că pentru locuitorii bogați din Țara de Jos lucrau pămîntul „țiganii cumpărați" [188]. Tot Dimitrie Cantemir ne mai informează că țiganii adunau din nisipul rîurilor de munte „grăunțe din cel mai curat aur", din care dădeau o anumită cantitate soției domnului țării [189]. Țiganii care strîngeau aur ar fi avut condiții de viață mai bune decît ceilalți [190], *fiindcă numai ei cunoșteau* bine rîurile în care se puteau găsi mai ușor „fărîmele de aur [191].

---

[184] N. Iorga, *op. cit.*, tom. V, p. 109, nr. 141 ; Vartolomei Măzăreanul, *Condica Mănăstirii Voroneț*, p. 103—104.

[185] Arh. St. București, M-rea Secul, III/110.

[186] Gh. Potra, *Țiganii domnești, boierești și mănăstirești*, în „Revista istorică română", an. V—VI (1937—1938), p. 308.

[187] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 122.

[188] Miron Costin, *Istoria în versuri polone despre Moldova și Țara Românească (1684)*, trad. P. P. Panaitescu, București, 1929, p. 108.

[189] *Descrierea Moldovei*, p. 26.

[190] Gh. Potra, *op. cit.*, p. 229.

[191] N. Bănescu, *Viața și opera lui Daniel (Dimitrie) Philippide*, în „Anuarul Institutului de istorie națională — Cluj", II (1923), p. 164—165.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Referindu-ne la informațiile documentare, care indică nu atît preocupările, cît mai ales muncile speciale pe care le făceau robii, trebuie să recunoaștem că sînt foarte sărace. În general, despre meșteșugurile sau felurile de munci prestate de către robii așa-ziși „tătari", nu putem face decît presupuneri. Poate că unii dintre aceștia, la care se referă documentul din 25 august 1454 și care locuiau în Baia, se ocupau cu negoțul, dar evident că puteau fi meseriași sau puși la munca pămîntului. În document se arată doar că „puteau să vîndă și să cumpere" [192], dar nu se precizează ce anume. De asemenea, nu se poate ști ce meserie avea robul Oană, fugit în Polonia și căruia Ștefan cel Mare i-a dat un hrisov solemn de eliberare, la 8 februarie 1470 [193]. După insistența depusă de domn se poate presupune că era un foarte bun meseriaș, care nu putea fi înlocuit.

Referitor la meșteșugarii robi țigani există un material documentar mai bogat și destul de variat. Mai întîi se constată că în tot timpul orînduirii feudale robii țigani meseriași erau foarte căutați de domni, boieri și mănăstiri. Fiindcă țiganii aveau o predispoziție naturală pentru meserii, unii dintre stăpîni îi dădeau chiar la învățătură pe lîngă meșteri mai buni [194]. Meșteșugul preferat al robilor a fost cel al fierăriei. Ca să-și poată procura banii pentru cumpăratul sculelor, țiganii nerobiți își vindeau chiar libertatea [195], nădăjduind poate că practicînd meseria vor putea cîștiga atîția bani încît să aibă posibilitatea de a se răscumpăra. Meseriașii în fier, robi, erau indispensabili oricărei gospodării feudale. Numărul lor era destul de mare [196].

Între fierari sînt amintiți foarte des potcovarii, care îndeplineau oarecum un meșteșug distinct, dar absolut necesar [197].

Încă din secolul al XVI-lea sînt amintiți în documentele interne robi țigani lăcătuși [198], care erau foarte căutați, fiind considerați ca adevărați specialiști, unora recunoscîndu-li-se chiar titlul de „lăcătuș domnesc" [199]. Acestora domnii le acordau privilegii speciale, ca să se poată apăra de juzi și de toți dregătorii și reduceri de impozitele pe care obișnuit le plăteau ceilalți robi [200].

---

[192] *D.I.R., A*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 325.

[193] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, București, 1913, p. 140—141.

[194] *D.I.R., A*, sec. XVII, vol. IV, nr. 303.

[195] „Arhiva istorică a României", tom. $I_1$, p. 128.

[196] Th. Balan, *op. cit.*, tom. III, p. 172—173; N. Iorga, *op. cit.*, tom. XVI, p. 330, nr. 92; Bibl. Acad., XXXV/138, CIV/193; Arh. St. București, M-rea Doljești, XX/12, XX/22, 33, 122; M-rea Sf. Ion Gură de Aur, XXIV/3 (1754 mai 5). Mănăstirea cumpără un sălaș de țigani „herari"; M-rea Secul, II/86.

[197] Arh. St. București, M-rea Doljești, XX/37, 38; XVI/51; Arh. St. Iași, CDLIX/96; N. Iorga, *op. cit.*, tom. VII, nr. 52.

[198] *D.I.R., A*, sec. XVI, tom. III, nr. 210.

[199] Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXVII/15.

[200] *Ibidem*, XXVII/17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Robi lăcătuşi aveau şi o parte din marii boieri [201]. Un oarecare rob ţigan Lupul, lăcătuş, luînd să repare o puşcă a unui căpitan rus (înainte de 14 iunie 1776) i-a pierdut puşca sau după cum relata el, i-a fost furată. Căpitanul a luat ca despăgubire de la un boier oarecare 30 lei, fiindcă stăpînul robului lăcătuş fugise [202]. N-ar fi exclus ca chiar acest boier să fi furat puşca. Au fost, apoi, robi săbieri [203] şi cuţitari [204], care aveau o calificare specială, ca să fi putut practica asemenea meşteşuguri. Pe lîngă aceştia sînt citaţi robii ţigani căldărari [205], care s-ar părea că erau arămarii, fiindcă foloseau în special arama.

Dintre robii meseriaşi în prelucrarea metalelor, cei cu o deosebită calificare au fost zlătarii. Ei sînt amintiţi în documentele noastre în număr destul de mare, încă de la începutul secolului al XVII-lea [206], în proprietatea domnească, mănăstirească şi boierească [207]. Mihail Racoviţă afirma, la 30 iunie 1719, despre un ţigan rob zlătar că era „trebuitor curţii domneşti", fiindcă lucra la „bolduri de rădvane domneşti şi la cocii ce se fac pentru treaba măriilor sale hanilor şi altor agi şi spoieşte hierîli" [208].

Deşi robii meseriaşi erau consideraţi ca meşteri calificaţi, aveau şi ei destule necazuri, care derivau în primul rînd din situaţia lor socială. Şi ei puteau fi vînduţi sau donaţi [209], iar alţii, probabil dintre cei liberi, erau nevoiţi ca să se vîndă pentru a-şi plăti „capetele" [210], fiind condamnaţi de justiţia vremii la pedeapsa capitală.

Dintre meşteşugurile practicate de robii ţigani mai sînt amintite: sităria [211], pietrăria [212], cărămidăria [213], olăria [214] şi morăritul [215]. Mai erau

---

201 Arh. St. Bucureşti, Achiziţii noi, MDXXI/65, 67.

202 Idem, M-rea Secul, II/86.

203 Arh. St. Iaşi, CCLXXIV/19; N. Iorga, *op. cit.*, tom. XVI, p. 317—318, nr. 58, p. 319, nr. 64.

204 Bibl. Acad., IX/30.

205 Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. IV, p. 177; Th. Codrescu, *op. cit.*, tom. XXI, p. 414; Vartolomei Măzăreanul, Condica Mănăstirii Solca, p. 55.

206 Aurel Sava, *Documente lăpuşnene*, Bucureşti, 1944, p. 34—35; Vartolomei Măzăreanu, *op. cit.*, p. 55. Arh. St. Iaşi, CDXII/15, 29; Arh. St. Bucureşti, M-rea Sf. Sava, XXXV/27; M-rea Precista Răducanu, XVII/4.

207 *Ibidem.*

208 Idem, M-rea Sf. Sava, XXXIII/38.

209 Idem, M-rea Precista Răducanu, XVII/4.

210 Arh. St. Iaşi, CDXII/15; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. XXIII, p. 149—150.

211 Aurel Sava, *op. cit.*, p. 28—29.

212 Arh. St. Bucureşti, M-rea Doljeşti, XX bis/104. Un ţigan care trăia cu meşteşugul pietrăriei la Bacău (1761 decembrie 15).

213 Idem, M-rea Sf. Sava, XXVIII/3 (1726 august 23).

214 Idem, Mss. nr. 572, f. 176 v—177.

215 Idem, M-rea Secul, III/112. Juzi domneşti iau un ţigan morar de la mănăstirea Neamţului ca să-l ducă în „ceteli ţiganilor gospod" (1781 aprilie 13); Bibl. Acad., LXXXII/12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apoi ţigani robi ciubotari [216], curelari [217], mindirari [218] şi bucătari, foarte căutaţi de boieri şi mănăstiri. Pentru ca să aibă bucătari buni, mănăstirile şi boierii făceau schimburi de robi, iar pe cei fugiţi îi căutau prin ţară cu foarte multă grijă [219].

Unele mănăstiri şi o parte din boieri îi puneau pe robi să le vîndă vinul pe care-l aveau în cîrciumile proprii [220]. Foştii cîrciumari robi fugiţi erau urmăriţi de stăpîni pentru banii încasaţi din vînzarea vinului sau erau reclamaţi domnului fiindcă nu dăduseră banii pe vinul vîndut [221].

Şi între femeile roabe erau unele care practicau anumite meşteşuguri. În august 1765, făcîndu-se o împărţire de robi, este amintită Catrina ţiganca, care era „învăţată a toarce bumbac cu roata" [222], iar altele care practicau şi cojocăritul [223].

Pentru priceperea pe care o aveau în îngrijirea cailor, un număr de robi erau folosiţi de boieri şi mănăstiri ca vizitii [224]. De multe ori însă cînd fugeau de la stăpîni le luau şi caii cei mai buni şi frumoşi.

Foarte mulţi robi erau folosiţi la munca cîmpului. Aceasta s-a întîmplat mai ales după constituirea aşa-ziselor rezerve ale boierilor. Într-un document din 3 iunie 1617 se arată că fostul mare vornic Nădăbaicu a făcut 773 curături în pădurile din jurul satului Sucmezău, cu oamenii, vecinii şi ţiganii săi. În aceste curături a întemeiat cîteva sate [225].

Unii boieri îi foloseau pe robi ca grădinari şi pădurari [226].

La curţile boierilor şi ale mănstirilor erau numeroşi robi lăutari. Aceştia nu pot fi trecuţi între meseriaşi [227]. Poate că aceştia din urmă duceau o viaţă mai omenească, cel puţin în anumite zile, pe cînd ceilalţi erau obligaţi să muncească permanent.

---

216 Aurel Sava, *Documente lăpuşnene*, Bucureşti, 1937, p. 26—27, 205—209 (cismari); Arh. St. Iaşi, CCCL; Th. Codrescu, *op. cit.*, tom. XXI, p. 387; N. Iorga, *op. cit.*, tom. XVI, p. 330, nr. 94, p. 338, nr. 118.

217 Arh. St. Bucureşti, M-rea Secul, II/86.

218 Arh. St. Iaşi, CCCXXI/15.

219 Arh. St. Iaşi, CCCXXI/15; Aurel Sava, *Doc. orh.*, 28—29; N. Iorga, *op. cit.*, p. 298, nr. 12, p. 302, nr. 20; Arh. St. Bucureşti, M-rea Secul, II/51; Achiziţii noi, MDCCCLXI/17; M-rea Doljeşti, XX bis/94; M-rea Sf. Ion Gură de Aur, XXIV/3; Mss. nr. 579, f. 268 v. Egumenul de la Trei Ierarhi cumpără un ţigan bucătar cu 40 lei (1766 octombrie 3).

220 N. Iorga, *op. cit.*, p. 305, nr. 26, p. 330, nr. 93. (O ţigancă „crîşmăriţă").

221 Arh. St. Bucureşti, M-rea Sf. Sava, XXXI/45.

222 N. Iorga, *op. cit.*, p. 329—330, nr. 91, p. 330, nr. 92, p. 333, nr. 102.

223 *D.I.R., A*, sec. XVI, vol. III, nr. 211 (1581 mai 11).

224 „Buletinul comisiei istorice a României", vol. IV (1925), p. 38—39; Arh. St. Bucureşti, Achiziţii noi, MDXXI/64 etc.

225 *D.I.R., A*, sec. XVII, vol. IV, nr. 219.

226 Gh. Potra, *op. cit.*, p. 317.

227 A. Sava, *op. cit.*, p. 28—29; *D.I.R., A*, vol. cit., nr. 597; A. Sava, *op. cit.*, p. 159. Mănăstirea Humor vinde un ţigan lăutar, deoarece călugării susţineau că nu le trebuie „ălăutar" (1705 februarie 7); Th. Codrescu, *op. cit.*, tom. XXI, p. 383—384; N. Iorga, *op. cit.*, tom. XVI, p. 320—321, nr. 70.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În concluzie, s-ar putea afirma că la curțile domnești, mănăstirești și boierești, în tot timpul orînduirii feudale, lucrau numeroși robi meseriași. Dacă erau prea mulți la un stăpîn, unii se învoiau să plece prin țară, plătind anumite sume de bani. Cînd se vindeau robi, prețul lor era în funcție și de meseria pe care o cunoșteau.

## IX. FAMILIA ROBILOR

Familia robilor, admisă ca o legătură legală, ca o instituție organizată mai mult sau mai puțin arbitrar, se pare că n-a fost recunoscută mult timp, ca atare, de stăpîni. Regulile care au ocîrmuit familia robilor, mai ales în primele secole de existență a robiei, ne sînt necunoscute în cea mai mare parte. La baza familiei robilor, ca la orice popoare, clase și categorii sociale, a stat căsătoria.

În familia robilor, ca și în ale tuturor popoarelor și claselor sociale din timpul orînduirii feudale, femeia a avut o situație inferioară față de a bărbatului. Nu știm dacă robii, datorită situației lor materiale precare, au practicat obiceiul cumpărării soțiilor, dar este sigur că practicau raptul pe o scară întinsă [228]. Se poate, de asemenea, afirma că pînă la intervenția bisericii în viața robilor, ei nu au cunoscut așa numita căsătorie legală. Numai datorită acestei intervenții și căsătoriile dintre robi au trebuit să fie celebrate de biserică. Datorită bisericii, cel puțin formal, s-a introdus consimțămîntul ambilor viitori soți pentu contractarea căsătoriei. Contra raptului, atît proprietarii de robi cît și biserica, au dus o luptă susținută. Este însă de admis că biserica a legalizat într-o mare măsură concubinajul, adică se considera obligată să aprobe această formă de viață familială, dîndu-i astfel un caracter legal.

Persoanele căsătorite, fie și robi, aveau una față de cealaltă obligația de a locui împreună, de fidelitate, de sprijin și ajutor reciproc. Soția robului, dacă nu intervenea stăpînul, trebuia să-și urmeze soțul oriunde ar fi fost trimis. Despre obligația soțului rob de a pune la dispoziția soției mijloacele de întreținere ca : hrană, îmbrăcăminte și locuință, nu știm dacă exista, fiindcă robii, în marea lor majoritate nu aveau posibilitatea să-și agonisească cele necesare traiului. Deci stăpînii, dacă voiau să aibă robi și de la aceștia copii, ca să-și mărească astfel numărul celor obligați să le muncească gratuit, erau nevoiți să pună la dispoziția familiilor de robi mijloacele de existență.

Nu se știe ce drepturi avea soțul rob asupra soției. Sigur însă că aceasta avea o stare de subordonare, limitată totuși de drepturile stăpînului, care putea interveni oricînd între ei și în viața lor familială.

---

[228] Arh. St. București, M-rea Doljești, XX/44 (1760 februarie).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Stăpînii puteau desface căsătoriile robilor oficiate de biserică şi puteau lua copii în vîrstă fragedă de la părinţi.

Un sălaş de robi putea cuprinde o familie sau mai multe. Donarea, vînzarea sau schimbarea unor sălaşe întregi, însemna de fapt transferarea către un alt proprietar al unor familii întregi de robi. Aşadar, nu numai capul familiei, adică bărbatul, era pus la dispoziţia unui nou stăpîn, ci întrega lui familie, chiar şi copii cu toate că nu erau apţi pentru muncă.

Într-un sălaş care cuprindea numai o familie, conducerea o avea soţul. De aceea, în majoritatea documentelor care se referă la sălaşe sau familii de robi, bărbatul e trecut înaintea tuturor. După el urmează soţia şi apoi copiii [229]. Nu ştim pe ce material s-a bazat George Potra cînd a scris că „în deobşte la moartea şefului de sălaş conducerea trece pe seama ginerelui sau feciorului mai mare, mama şi ceilalţi membri ai familiei trebuiau să-i dea ascultare" [230]. La 30 noiembrie 1436, cînd Ilie voievod a dăruit mănăstirii Neamţului satul Temeşeşti cu 10 bordee de robi, în documentul de danie, sînt trecuţi bărbaţii şi copiii : Mamai cu copiii, Albaş cu copiii ş.a. De asemenea, este trecută femeia lui Cîrlig cu fiul său [231], ceea ce ar însemna că soţul ei decedase şi că ea devenise astfel şeful familiei, în caz contrar trebuind să fie trecut băiatul şi după aceea ea. Totuşi nici acest exemplu nu poate lămuri clar situaţia care exista într-o familie de robi după moartea bărbatului soţ.

Ce s-ar fi întîmplat însă, în caz de deces al unui bărbat, care n-ar fi avut gineri, ci numai copii minori ? Se instituia un consiliu de tutelă ? Logofătul Gavrilaş a primit de la Petru Rareş o carte să caute două roabe cu fiii lor [232]. De ce nu sînt menţionaţi în acest document mai întîi fiii şi apoi mamele ?

Pentru robii vătraşi, stabiliţi pe moşii sau la curţile boierilor, nu se putea pune sau face caz prea mult de şefia unei familii mai ales că bunurile de administrat sau proprietatea lor, erau de o valoare extrem de redusă. O asemenea problemă s-ar fi putut pune mai serios la cetele de robi care îşi cîştigau pîinea zilnică muncind în diferite locuri, la cei care aveau obligaţia de a plăti stăpînului sume de bani. Ceea ce ne interesează însă este faptul că robii, cu întreaga lor familie, erau în proprietatea stăpînului şi dacă acesta avea sau nu dreptul să desfacă familia pentru anumite motive, personale, de care act nu era obligat să dea socoteală nici unei autorităţi publice.

Din secolul al XV-lea sînt informaţii care arată că boierii şi mănăstirile primeau sau cumpărau robi singuri, de ambele sexe sau familii întregi, dar nu avem nici o indicaţie că ar fi fost vînduţi sepa-

---

[229] G. Potra, *Contribuţii la istoricul ţiganilor din România*, p. 73.
[230] *Ibidem*, p. 74.
[231] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 494.
[232] *D.I.R., A*, sec. XVI, vol. I, nr. 366.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rat membri ai aceleiaşi familii de robi, adică soţul, soţia sau copii minori. Cînd se cumpărau robi fără familie erau indicaţi sub denumirea de holtei [233].

Sînt indicaţii din secolul al XV-lea, nesigure însă, care ar arăta începutul abuziv al despărţirii membrilor aceleiaşi familii, adică a soţului de soţie, a copiilor de părinţi [234]. Începînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea asemenea cazuri se înmulţesc [235], astfel că nu ar fi exclus ca practicarea acestui obicei, atît de odios şi condamnabil, să fie mai veche. Un ordin turcesc de prin august 1567, publicat într-un rezumat nu prea clar, arată totuşi că se despărţeau familiile de robi prin trecerea la Rusciuc şi în alte părţi [236]. Prin urmare, dacă avem de a face cu o intervenţie turcească în acest sens, înseamnă că sistemul era obişnuit, luase amploare şi nu este exclus ca el să se fi practicat şi în Moldova. În secolul al XVII-lea se înmulţesc semnalările documentare despre vînzările de copii mici ai unor robi altor stăpîni sau la boieri din Moldova în Ţara Românească şi invers [237]. Se obişnuia ca soţul să fie dăruit sau vîndut unui stăpîn, iar soţia să rămînă la altul, deşi avea copii mici [238]. Deseori se despărţeau copiii de părinţi înainte de vremea majoratului. Aceste acte dădeau naştere la numeroase plîngeri. Unii stăpîni erau dezolaţi cînd trebuiau să împartă un număr de copii fără soţ [239], fiindcă unul din ei se considera păgubit, iar celălalt era obligat să-l despăgubească. Stăpînii nu se jenau de nimic, nici nu erau opriţi de nimeni ca să vîndă pe unul din soţi cu jumătate din copii, iar pe celălalt să şi-l reţină [240]. Aşa se şi explică apariţia unor acte domneşti de întărire pentru roabele căsătorite ai căror soţi erau în altă parte sau la alţi stăpîni [241].

O parte din stăpîni, pentru a nu produce tulburări de acest gen în viaţa robilor, fiindcă astfel nu mai dădeau randamentul în muncă scontat, adică nu munceau cît trebuia, sau chiar fugeau, căutau să se

---

[233] *D.I.R., A*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 75; vol. II, nr. 91.

[234] *Ibidem*, sec. XVI, vol. I, nr. 527; se vinde o roabă (1549 mai 8). La 5 mai 1549 se vînd mai multe femei roabe şi mai mulţi bărbaţi fără indicaţia de familie (*Ibidem*, sec. XVI, vol. II, nr. 61).

[235] *Ibidem*, nr. 139; vol. III, nr. 7, 211; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. XX, p. 14—15.

[236] N. Iorga, *Documente financiare*, în „Economia Naţională", an. XXVI (1902), nr. 4, p. 243.

[237] *D.I.R., A*, sec. XVII, vol. I, nr. 191 (1604 martie 25).

[238] *Ibidem*, vol. IV, nr. 612.

[239] N. Iorga, *Studii şi documente*, tom. XVI, p. 103, nr. 22. Clucerul Lupu Prăjescu şi Dumitru Cărăbaţ şi-au împărţit, la 1 iulie 1635, nişte ţigani robi. În act au prevăzut împărţirea familiei: unul a luat soţul cu 2 copii, iar celălalt soţia cu restul copiilor.

[240] Arh. St. Bucureşti, Achiziţii Noi, MDCCCLXI/3. Arh. St. Iaşi, CCLXXIV/20 (1667 aprilie 27); Arh. St. Bucureşti, Mss. nr. 572, f. 161. Toader Beldiman vinde o ţigancă cu jumătate de copil pentru un cal (1690—1700).

[241] Bibl. Acad., XLIX/9 (1628 decembrie 1); IV/178 (1631 februarie 17).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înțeleagă, făcînd schimb de familii sau de robi necăsătoriți [242]. Totuși, împărțirea copiilor de robi a continuat să se practice [243], ca și despărțirea familiilor între diferiți boieri sau mănăstiri [244].

Se practica și căsătoria robilor fără consimțămîntul lor [245]. Împărțirea copiilor și a membrilor aceleiași familii se făcea mai greu cînd unul din soți era om liber (moldovean sau moldoveancă). În asemenea cazuri trebuia multă chibzuială și tact din partea proprietarilor ca și din a celor la care se apela, ca să se poată ajunge la o înțelegere deplină [246]. Că boierii nu făceau prea multă distincție între „moldoveni", adică între țărani și robi, se vede dintr-o scrisoare a unei boieroaice, care căsătorise o fată „săracă", ce o slujise în casă, deși mama ei fusese soție de preot, cu un rob propriu. Interesul boieroaicei se vede și din faptul că robul îi împrumutase 62 lei [247], pentru care îi vînduse fata care o servise în casă, deși se născuse din părinți liberi. Alți stăpîni, gîndindu-se poate mai degrabă la prevederile canoanelor bisericești, decît la viața robilor, susțineau, cînd se urmărea despărțirea unei familii de robi, că „e păcat să se despartă" și căutau să plătească prețul soțului în cauză, pentru a-i rămîne familia întreagă [248], sau să dea în schimb alți robi de aceeași valoare.

Cînd se punea problema despărțirii, poate erau întrebați și robii. Dacă refuzau să se despartă, stăpînii înțelegeau că nu-i vor putea folosi și de aceea căutau altă cale, cu toate că își luau copiii care li se cuveneau sau îi vindeau unei alte persoane [249]. Obișnuit, stăpînii de robi căutau să facă „așezare", adică să ajungă la o înțelegere ca „să nu despartă sălașul" [250], urmînd, bineînțeles, ca la timpul oportun să-și împartă copiii. Dacă între țiganii robi căsătoriți era o persoană liberă, ca să nu se despartă familia, se da un rob sau persoana liberă își lua obligația să stea și să muncească pe lîngă casa soțului [251].

Stăpînii, amenințați din această cauză să rămînă fără robi, căutau pe toate căile să nu desfacă căsătoriile. De aceea, ei încercau să facă schimburi [252] sau să plătească, pentru ca întreg sălașul să rămînă la unul din ei. Dispozițiile domnești, în sensul ca să nu se despartă robii

---

[242] Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXV/7, XXIX/9 (20 februarie 1646). Iurașcu Ciolpan a vîndut lui Gheorghe Ștefan o „ligancă de moșie", ce fusese măritată cu un țigan al aceluiași Gh. Ștefan, „care fostu-ne-au împărțitori cu dumnealui".

[243] *Ibidem*, XXX/11.

[244] *D.I.R., A*, sec. XVII, vol. III, nr. 36; vol. IV, nr. 31; Bibl. Acad., LXXXIX/190.

[245] Th. Codrescu, *op. cit.*, tom. XII, p. 289—290.

[246] Arh. St. București, M-rea Doljești, XX bis/17; N. Iorga, *op. cit.*, p. 316, nr. 55.

[247] Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXI/20.

[248] N. Iorga, *op. cit.*, p. 305—306, 310—311, 320—321, nr. 70.

[249] Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, X/5.

[250] Idem, M-rea Doljești, XX bis/141.

[251] *Ibidem*, XX/6, 37. Ioniță potcovarul, țigan liber, se dă rob lui Ion Feștilă de la care a luat o roabă în căsătorie (1759 noiembrie 4).

[252] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. VIII, p. 347, 348.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„luați cu cununie", sînt din ce în ce mai numeroase și mai categorice. Stăpînului roabei i se da, în schimb un copil mai mult, la împărțirea acestora [253]. Robii, care nu ar fi avut copii și erau cununați, de asemenea, nu trebuiau despărțiți, în schimb urmau să lucreze împreună un an la un stăpîn și un an la celălalt [254].

Ioan Teodor Callimachi, în septembrie 1759, a dispus ca „de vreme ce s-au hotărît cu testament" să nu fie despărțite roabele care erau ale unui stăpîn și să fie căsătorite cu robi ai altor stăpîni, „să rămîie după țiganii lor nesupărate și unde s-ar afla țiganii, acolo să meargă și țigăncile după bărbații lor". Țiganca trebuia să slujească la stăpînul țiganului, iar stăpînul nu avea voie să-i despartă pînă vor crește copiii și atunci „să se împartă pe obicei și să se scoată un copil din mijloc, să se dea la stăpînul țigănicii pentru slujba ei".

Domnul a luat această hotărîre fiindcă, deși erau dispoziții mai vechi în acest sens, stăpînii roabelor căutau să le despartă de soți [255]. Alți stăpîni doreau să se înțeleagă pentru că în familia robilor erau copii mici, „de țîță" sau de 2—3 ani, și dacă se lua soția, soțul nu era în stare să-și crească copiii [256]. Chiar domnii, pentru robii lor, erau puși în asemenea situații. La 15 mai 1740 Grigore Ghica a emis o „carte" pentru soția lui Ioan „țiganul, lăcătușul domnesc", care era al mănăstirii Cetățuia. Domnitorul a poruncit ca să se dea mănăstirii alt rob dintre țiganii domnești pentru femeia lui Ioan, ca soția și partea ei de copii să rămînă împreună cu soțul [257].

Împărțirile de copii între stăpînii robilor căsătoriți dădeau citeodată naștere la procese care ajungeau pînă în fața sfatului domnesc. Atunci, ca să se poată lua o hotărîre, se recurgea și la jurămîntul unui număr de robi, iar uneori și al unor moldoveni. Aceste măsuri erau necesare pentru stăpîni fiindcă robii voiau să scape de situația lor. Cu ocazia unui asemenea proces, în care a fost parte mănăstirea Trei Ierarhi, s-a aflat că o fostă roabă a ei se căsătorise și avusese un băiat, care la rîndul său se căsătorise și avea doi copii. Și aceștia doi se căsătoriseră: primul avea un copil iar al doilea doi [258], deci mănăstirea a cîștigat încă un număr de robi.

*Înainte de 13 noiembrie 1725* Alexandrina, soția lui Ion Măgureanu, a împărțit cu egumenul Galatei copiii dintr-o căsătorie de robi. Roaba aparținea boieroaicei, iar robul mănăstirii. Din această căsătorie rezultaseră cinci copii, doi băieți și trei fete. Mănăstirii i s-au cuvenit doi băieți, ambii muți, care s-au socotit „drept unul sănătos", și o fată, iar boieroaicei celelalte două fete [259]. Boierii și egumenii căutau să-și

[253] Arh. St. București, M-rea Secul. II/62; M-rea Sf. Sava, XXXVIII/32.
[254] Idem, M-rea Secul, II/62 (1753 august 8).
[255] Bibl. Acad., LXIV/134.
[256] Arh. St. București, M-rea Doljești, XX bis/140.
[257] Idem, M-rea Sf. Sava, XXVII/15.
[258] Idem, Mss. nr. 578, f. 381 v.
[259] Idem, M-rea Sf. Sava, XVIII/17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însoare robii, fiindcă altfel nu-i puteau stăpîni. O boieroaică, într-o scrisoare adresată unei fiice, îi făcea cunoscut că-i trimitea un rob ca să-l însoare cu o ţigancă, căci mărturisea ea, neînsurat nu-i nădejdea a-l ţine" [260]. Stăpînii căutau să-şi căsătorească şi roabele tinere, fiindcă altfel, de obicei, le erau furate. Cînd nu reuşeau, le vindeau celor care aveau robi bărbaţi de însurat [261].

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea căsătoriile dintre robi şi oamenii liberi, mai ales ţărani vecini, se înmulţesc [262]. Din cauza aceasta stăpînii robilor au intervenit ca persoana liberă, care contracta asemenea căsătorie, să aibă condiţia soţului rob. Aceasta l-a făcut pe Constantin Mavrocordat să hotărască prin aşezămîntul din 1741, ca „ţiganul ce va lua o moldovancă, au moldovanul ce va lua ţigancă, să nu cuteze de acum înainte nimeni să facă pe moldovan au pe moldovancă ţigani robi, au pe copiii lor. Dar ca să nu se deie pricină ţiganilor a ieşi din robie s-au legat plată grea, cum arată mai gios ; ci dar moldovanul şi moldovanca şi copiii lor să fie slobozi şi volnici a se apara, iar ţiganul şi ţiganca, pînă la moartea lor să fie robi, precum s-au născut" [263].

Aşezămîntul a prevăzut diferite clauze pentru a se împiedica contractarea unor asemenea căsătorii. Hotărîrea din 1766 a lui Grigore Al. Ghica are noi prevederi pentru completarea dispoziţiilor relative la căsătoria robilor. Acest domn a fost împotriva propunerii boierilor ca liberii căsătoriţi cu robi să rămînă robi, apropiindu-se în felul acesta de dispoziţiile aşezămîntului lui Constantin Mavrocordat [264].

Robii căsătoriţi puteau divorţa, deşi se constată mai rar asemenea acte, faţă de cele forţate, datorită intervenţiei stăpînilor. Dacă căsătoria era legală, oficiată de biserică, divorţul se acorda de aceasta, potrivit normelor în vigoare, dar cînd robii trăiau în concubinaj, despărţirea se făcea prin simplă înţelegere, dacă mai era cazul.

Nu avem nici un fel de indicaţii asupra motivelor de divorţ a robilor căsătoriţi. S-ar putea să fi fost tot acelea care se cereau şi persoanelor libere, adică cazuri bine determinate, prevăzute în pravile După cum se ştie, un motiv legal de divorţ era înrudirea dintre soţi. Ni s-au păstrat documente în acest sens, adică scrisori date de soţ soţiei, prin care se arăta că fiind rude se despărţeau [265]. De asemenea, ni s-au păstrat şi consimţăminte de divorţ din partea unuia din soţi [266], care însă se pare că, în mare parte, au fost impuse de stăpîni.

---

[260] N. Iorga, *Studii şi documente*, tom. XV, p. 302, nr. 20.
[261] *Ibidem*, tom. XVI, p. 312, nr. 47.
[262] *Ibidem*, p.320, nr. 69 ; tom. VII, p. 326, nr. 46 ; p. 102, nota 1.
[263] Th. Codrescu, *Uricarul*, tom. IV, p. 396—408.
[264] Bibl. Acad., CCLXVI/18 (1766 ianuarie 22).
[265] Arh. St. Bucureşti, M-rea Sf. Sava, XXXII/43.
[266] Dimitrie Dan, *Mănăstirea şi comuna Putna*, Bucureşti, 1905, p. 237.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

## X. ELIBERAREA ROBILOR

Robii au fost legați totdeauna de persoana stăpînului și ca atare erau moșteniți, ca orice bunuri, de succesori. Stăpînii le puteau însă acorda libertatea printr-un simplu act de voință. Pentru secolul al XV-lea, trebuie precizat că în Țara Românească izvoarele nu amintesc nici o eliberare de robi. Prevederea din documentul despotului sîrb Ștefan Lazarevici, din 1406, referitoare la robii cumpărați de moșie, care „după scripturi", nu puteau fi eliberați [267], arată că normele de drept din Țara Românească au suferit, în această privință, o puternică influență bizantino-balcanică. În Moldova însă, încă din secolul al XV-lea avem indicații că robii se puteau elibera, dar linia generală urmată a fost aceea de a se înăbuși dorința de libertate a robilor și de a-i convinge că aceasta era situația care li se cuvenea. În acest sens și biserica i-a îndemnat permanent să-și asculte stăpînii, să le fie credincioși și să muncească cît li se pretindea. În această interpretare robii trebuiau convinși că nu pot ieși niciodată din o asemenea situație, care ar fi fost legată de soarta lor.

Prima informație documentară din Moldova care se referă la eliberarea unui rob o avem din 30 septembrie 1445. Ștefan al II-lea, care dăruise episcopului Calist de Roman un fost rob domnesc, a prevăzut în actul de danie că episcopul avea dreptul să-l elibereze. Eliberat, acest rob, oriunde s-ar fi așezat, putea trăi după „dreptul românesc" (на колоском законѣ) nimeni neavînd dreptul să-i amintească de vechea lui situație și nici să nu-l poată lua din nou în robie [268].

Deși episcopul Calist ar fi putut să-l elibereze pe acest rob, totuși n-a făcut-o, deoarece, împreună cu altul, la 31 iulie 1451, a fost trecut de Bogdan al II-lea, după moartea episcopului, în proprietatea mănăstirii Neamțului [269]. Știri mai ample despre eliberarea robilor din Moldova ne dă documentul din 8 februarie 1470, prin care s-a dispus ca un rob domnesc fugit în Polonia, dacă s-ar fi întors în țară, să fie iertat pentru totdeauna de robie, atît el cît și copii săi. Totodată, i s-a acordat și dreptul de a se stabili oriunde ar fi voit fără a fi oprit de cineva și să trăiască la fel ca moldovenii, „după dreptul românesc", iar cine ar fi voit „să-l tragă înapoi în robie, pe el sau pe copiii lui", avea să fie aspru pedepsit [270].

Robii eliberați se bucurau de toate drepturile persoanelor libere. Însă, pentru ca eliberarea lor, cel puțin în secolul al XV-lea, să fie recunoscută, valabilă, trebuia confirmată de domn, printr-un act special. Protejați de prevederile unor asemenea documente, robii eliberați puteau merge oriunde și se puteau stabili unde credeau că-și pot crea o sursă

---

[267] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 69—70.
[268] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 236—237.
[269] *Ibidem*, p. 400.
[270] *D.I.R.*, *A*, sec. XIV, XV, I, nr. 439.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de existență, deși asemenea posibilități erau pentru ei foarte limitate. Indiscutabil că o situație mai bună au avut robii meseriași, care după eliberare aveau dreptul să se stabilească oriunde își puteau exercita meseria.

Puțini au fost boierii, episcopii sau egumenii, care în ultimele clipe ale vieții lor să fi dispus eliberarea unei părți din robii proprii. Se cunoaște doar cazul lui Ioanichie, egumenul mănăstirii Sf. Sava, care, la 26 octombrie 1670, „cînd au fost aproape de moarte", și-a eliberat robii personali, cumpărați cu banii săi, dar nu și pe ai mănăstirii. Totuși, acești robi n-au putut trăi ca oameni liberi prea mult timp, și, după cum mărturiseau ei înșiși, au trebuit să se dea din nou ca robi [271]. Alți proprietari promiteau în scris tuturor robilor pe care-i aveau sau numai unora dintre ei că la sfîrșitul vieții lor îi vor elibera [272]. Fiindcă era posibil ca urmașii unor asemenea stăpîni să nu recunoască actul de ultimă voință al decedaților privind eliberarea unor robi, aceștia îi puteau obliga în scris, fiind încă în viață. Un asemenea act avem din 1 august 1710, cînd Tudosca, soția răposatului medelnicer Moțoc, împreună cu toți feciorii, ginerele și neamul ei, au dat un zapis unei roabe, prin care i-au permis să se răscumpere împreună cu „toată seminția ei", pentru suma de 30 lei. Tocmeala s-a făcut înaintea pîrcălabilor, a șoltuzului Vasile din Piatra și a altora [273].

Au fost foarte puțini boieri care se îndurau să-și elibereze robii, chiar pe cei căsătoriți cu persoane libere. Adeseori le promiteau eliberarea numai după ce robii în cauză se obligau că îi vor sluji toată viața, la orice i-ar fi pus [274], iar dacă nu și-ar fi respectat angajamentul urma să li se anuleze eliberarea [275]. La 8 mai 1740 un boier ierta de „robie" pe un țigan care voia să se căsătorească cu fata unui preot ce era „slobodă", adică liberă, împreună cu care ar fi putut să plece unde ar fi voit. Boierul a declarat în scris că atît țiganul cît și feciorii lui aveau „să fie oameni slobozi" [276].

Unul din cele mai interesante și zguduitoare cazuri pe care l-a prilejuit o eliberare ne este relatat de un document din 2 iulie 1723. Un oarecare Meleghi fost clucer, împreună cu fratele său Constantin, au declarat în fața lui Mihai Racoviță că strămoșul lor, armașul Lungul, avusese o roabă numită Dochița, de la care rămăsese o fată, Nazaria, căsătorită cu un „român moldovean". Nazaria și soțul ei aveau șase copii, doi băieți și patru fete. Cînd Meleghieștii au aflat că Nazaria este căsătorită au voit să-și ia fiecare partea de copii care i se cuvenea, socotind-o ca roabă. Soțul ei însă a declarat în instanță că atunci cînd s-a căsătorit cu ea n-a știut că mama ei fusese fată de rob și din

[271] Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXV/27.
[272] N. Iorga, *op. cit.*, tom. V, p. 104, nr. 118.
[273] Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XXXIII/36.
[274] Idem, M-rea Doljești, XX/49.
[275] *Ibidem*, XX/48.
[276] N. Iorga, *op. cit.*, p. 102, nota 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

convieţuirea lor au rezultat „şase feciori şi feciorii i-au însurat, fetele le-a măritat după moldoveni... şi din casă toţi dau bir". Din documentele prezentate de Meleghieşti s-a constat că acea roabă a fost a strămoşului lor prin urmare, aveau tot dreptul să-şi ceară fiecare „partea robiei". Domnul, însă, a socotit că din cauza neştiinţei s-a căsătorit acest „român moldovean" cu Nazaria. Deci, pentru a nu se produce tulburări şi pentru ca aceşti oameni să nu-şi lase soţiile, sau să nu plece „prin alte ţări", a hotărît ca să nu-i dea în stăpînirea Meleghieştilor, acordînd urmaşilor acestei femei dreptul de a-şi răscumpăra libertatea. Pentru răscumpărare, cei doi feciori trebuiau să plătească fiecare cîte 5 lei, ginerii cîte 3 lei, iar soţul 8 lei, deci în total 30 lei [277].

Deşi unii robi erau eliberaţi, se găseau totuşi boieri şi dregători abuzivi, care încercau să-i readucă în vechea situaţie. Din cauza aceasta domnul Grigore Al. Ghica a aprobat anaforaua sfatului domnesc din 25 ianuarie 1766, care prevedea că dacă pe ţiganul luat de stăpîn, de copil mic după un număr de ani de „slujbă cu credinţă", îl va „ierta de robie dîndu-i şi carte la mînă iscălită de dînsul, cum că l-au iertat, unul ca acela să fie iertat de robie în toată viaţa lui", nici un domn sau rudă să nu-l „tragă la robie", nici pe el, nici pe urmaşii lui [278].

Aceasta l-a făcut pe Constantin Mavrocordat ca în „Aşezămîntul ţării Moldovei" din 1741 să reglementeze şi situaţia celor care se căsătoriseră cu persoane libere şi a membrilor familiilor acestora. În paragraful 35 al acestui aşezămînt se prevedeau următoarele : „ţiganul ce va lua moldoveancă, sau moldoveanul ce va lua ţigancă să nu cuteze de acum înainte nimeni să facă pe moldovean sau pe moldovancă ţigani robi, au pe copiii lor. Dar, ca să nu se deie pricină ţiganilor a ieşi din robie..., s-au legat plată grea", adică „moldovanul şi moldoveanca şi copiii lor să fie slobozi şi volnici a se apara, iar ţiganul şi ţiganca pînă la moartea lor să fie robi, precum s-au născut. Totuşi se da posibilitate femeilor ca să se elibereze plătind suma de 70 lei. Dispoziţiile acestui aşezămînt n-au fost respectate. Boierii şi mănăstirile au făcut pe domnii următori să hotărască în sensul că persoanele libere căsătorite cu robi să aibă situaţia acestora din urmă.

*Ţiganii liberi.* În afară de robii eliberaţi special de către stăpînii lor, în Moldova au existat ţigani liberi, deşi s-a susţinut, pe bună dreptate, că aceştia erau numaidecît robiţi [279]. Nu se poate şti în ce condiţii putea trăi un ţigan liber într-o societate care urmărea pe orice cale să-l robească. În plus, adeseori ţiganii liberi, din cauza condiţiilor grele de viaţă create în societate, fiind ameninţaţi să moară de foame, căutau singuri să se lipsească de libertatea personală, vînzîndu-se împreună cu soţia şi copiii, sau numai el sau copiii. Dacă se întîmpla ca tatăl să fi decedat sau dispărut, copiii puteau fi vînduţi şi de către mamă. În

[277] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, tom. XI, p. 131—132.
[278] Bibl. Acad., CCLXVI/18.
[279] B. Scurtulencu, *op. cit.*, p. 54.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

actul care se încheia, se prevedea, pe lîngă preţ şi cauza vînzării, ca „mare foamete", scumpirea excesivă a alimentelor [280] etc.

În anul 1622 un ţigan, pe nume Dumitru, s-a vîndut cu toate bunurile sale unui negustor din Tîrgovişte, urmînd „să-i fie ţigan de moşie şi de strămoşie", pentru un cal şi 600 aspri. Negustorul i-a mai dat 20 ocale de fier în valoare de 200 bani, din care robul şi-a făcut ciocane şi o pereche de foi, care valorau un galben. Acest ţigan a mai primit de la noul său stăpîn şase ughi cu care s-a plătit „de un turc", care i-ar fi „căzut asupra" [281]. Este clar că acest ţigan, înainte de a se vinde ca rob era liber. Poate că venise din Imperiul otoman, unde păgubise cu ceva pe turcul care-i cerea şase galbeni, şi pentru a-şi putea plăti datoria a fost silit să-şi vîndă libertatea.

Nu totdeauna ţiganii veniţi în Moldova erau robiţi imediat, uneori erau angajaţi cu simbrie, iar după terminarea lucrului puteau pleca [282]. Soţiile unor ţigani liberi, dispăruţi, se puteau vinde ca roabe. Una dintre acestea s-a vîndut „pentru două iepe cu mînz" ca să poată plăti o datorie a soţului ei, dispărut [283]. Prin urmare, atît soţul dispărut cît şi ea fuseseră pînă la această dată ţigani liberi. Alţi ţigani liberi se vindeau împreună cu soţiile şi copiii lor pentru a-şi putea achita datoriile contractate anterior. În actele de vînzare se consemna că mai avuseseră un stăpîn [234]. Deoarece unii stăpîni nu-i credeau pe asemenea ţigani că vor rămîne robi, aceştia trebuiau să-şi caute chezaşi, care garantau că nu vor fugi şi că vor munci la cererea noilor stăpîni [285].

Se pare că foarte mulţi ţigani liberi se angajau ca slugi la mănăstiri sau boieri. Se obişnuia, după practica abuzivă a timpului, ca egumenii sau boierii să caute pe orice cale să-i robească, pentru a nu mai fi obligaţi să le plătească munca. Ca să-şi ajungă scopul, aceştia aruncau în seama unor asemenea ţigani moartea vitelor pe care le îngrijeau. Ţiganii neavînd bani să poată plăti despăgubirile pretinse, erau nevoiţie să se dea ca robi [286].

---

[280] Arh. St. Bucureşti, M-rea Cetăţuia, III/6; N. Iorga, *op. cit.*, tom. V, p. 101. Un ţigan venit în Ţara Românească s-a vîndut cu toată familia, fiindcă în Moldova era foamete mare (1719 ianuarie 8).

[281] „Arhiva istorică a României", tom. $I_1$, p. 128.

[282] Arh. St. Bucureşti, M-rea Sf. Sava, XVIII/3. Nacul din Vaslui angajase la lucru un ţigan. Acesta a fost cerut ulterior de egumenul mănăstirii Tazlău care pretindea că ar fi fost robul mănăstirii şi că Nacul l-a vîndut în Ţara Românească. Vasile Lupu a poruncit să se facă o anchetă (1648 ianuarie 10).

[283] Bibl. Acad., IX/40 (1680 iulie 10).

[284] *Ibidem*, LXXXIX/192 (1697 octombrie 8).

[285] N. Iorga, *op. cit.*, tom. VII, p. 297—298, nr. 52 (1704 martie 25).

[286] Arh. St. Bucureşti, M-rea Precista Răducanu, XVIII/10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ţigani veniţi din Transilvania [287] şi din Ţara Românească [288] se închinau sau se vindeau ca robi la diferiţi boieri, fără să fi fost nevoie de aprobarea domnilor, deşi uneori noii stăpîni solicitau să li se elibereze asemenea acte, cu motivarea respectivă [289].

Un număr apreciabil de documente ne indică faptul că numeroşi ţigani şi ţigance, trecuţi de peste Dunăre sau veniţi din alte părţi, din diferite motive, se închinau ca robi. Dar, pînă a fi renunţat de bună voie sau obligaţi la libertatea personală, ei trăiseră ca oameni liberi, fără stăpîni [290]. Destul de interesant este cazul a două ţigănci libere care la 14 aprilie 1670 se vînduseră pentru suma de zece lei soţiei domnitorului Gheorghe Duca [291]. Dacă aceasta ar fi putut să le preia ca ţigance străine, fiind soţia domnului, de ce n-a făcut-o? Poate au fost fiicele vreunui ţigan, care fusese eliberat cîndva de stăpînul său.

S-a amintit că ţiganii liberi care se vindeau ca robi îşi puneau chezaşi alţi ţigani, cunoscuţi, care garantau pentru ei că nu vor fugi şi că-şi vor îndeplini toate obligaţiile în muncă. Alteori se încheiau acte pe care le semnau ca martori diferite persoane libere sau chiar agenţi ai administraţiei locale. Cînd socoteau necesar, stăpînii scoteau şi acte de întărire de la domni.

*XI. Concluzii.* La începutul secolului al XV-lea Moldova se afla în stadiul de dezvoltare desfăşurată a economiei feudale. Exploatarea feudală se accentuase, numărul populaţiei aservite crescuse mult, ca şi al latifundiilor. Introducerea robiei în Moldova indică folosirea unui gen deosebit de exploatare a muncii umane, care va ocupa un loc important în economia feudală. Robia din statele româneşti nu are nici o legătură cu sclavajul antic. Robii din Moldova şi Ţara Românească au fost, cu excepţiile arătate, de origine străină, fiind recrutaţi numai dintre ţigani.

Boierii şi mănăstirile au obţinut cel mai mare număr de robi din donaţii domneşti şi prin cumpărare. In Moldova sistemul posedării de robi de către boieri şi mănăstiri s-a generalizat începînd chiar din secolul al XV-lea. Boierii şi mănăstirile din Moldova au cumpărat, adus sau obţinut, pe diferite căi, un mare număr de robi ţigani din Ţara

---

[287] Arh. St. Iaşi, CDXXV/11.

[288] Arh. St. Bucureşti, M-rea Doljeşti, XX bis/28. Vasile ţiganul venit din Ţara Românească se vinde rob lui Antioh Hudici (1718 mai 28).

[289] N. Iorga, *op. cit.*, tom. V, p. 101.

[290] Arh. St. Bucureşti, M-rea Doljeşti, XX/35—38.

[291] Idem, M-rea Sf. Sava, XXX/13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Românească, unde erau mai numeroşi. Se menţionează documentar că numeroşi boieri munteni veneau personal în Moldova ca să-şi vîndă robii. In cazuri de foamete robii din Ţara Românească treceau în Moldova unde căutau să se vîndă ca robi, în schimbul hranei.

Sub diferite forme şi datorită anumitor împrejurări, se atestă documentar o imigraţie masivă de robi ţigani din Ţara Românească în Moldova. Boierii moldoveni au cumpărat ţigani şi din Transilvania, într-o perioadă de timp cînd aici erau liberi. Deci, cumpărarea acestora se făcuse în mod abuziv, încălcîndu-i-se normele legale în vigoare. Românii transilvăneni veniţi şi stabiliţi în Moldova, dacă se căsătoreau cu roabe, urmau condiţia juridică a acestora. În general, boierii şi mănăstirile din Moldova căutau să nu scape nici o ocazie prin care-şi puteau mări numărul robilor.

După apartenenţă, robii s-au împărţit în trei categorii : domneşti, mănăstireşti şi boiereşti. Primii au format categoria cea mai numeroasă. Toţi ţiganii veniţi în Moldova din alte ţări deveneau, de drept, robi domneşti. Din marele număr de robi, avut la dispoziţie, domnii moldoveni au făcut donaţii numeroase boierilor, dar mai ales mănăstirilor.

Majoritatea robilor mănăstireşti şi boiereşti au fost aşezaţi pe moşii sau folosiţi la curţi ca meseriaşi şi servitori. Ei erau legaţi de stăpîn, de casa şi moşia lui, din generaţie în generaţie.

Clasa exploatatoare a considerat robia ca o instituţie stabilă şi a reacţionat viguros împotriva oricărei manifestări sau intervenţii care i-ar fi contestat dreptul de a deţine şi folosi munca robilor. Statul feudal a pus la dispoziţia clasei exploatatoare mijloacele necesare, adică forţa, pentru a-i ţine pe robi în frîu şi a-i obliga la orice fel de munci.

S-ar părea că robii domneşti au avut o situaţie mai bună decît a celor boiereşti şi mănăstireşti, fiindcă cei mai mulţi dintre ei îşi exercitau meseriile umblînd prin ţară, în afară de un număr redus, obligaţi să lucreze la curţile domneşti. Robii care umblau prin ţară pentru a-şi cîştiga existenţa trebuiau să plătească visteriei domneşti o sumă de bani.

Şi robii domneşti, ca şi cei din proprietatea particulară, căutau, după cum era şi normal, să scape de sub controlul subalternilor stăpînilor, mai ales în vremuri de criză internă. Atunci se împrăştiau sau fugeau chiar peste graniţe.

Robii, ca şi moşiile, se confiscau de către domni în cazul cînd proprietarul era vinovat de înaltă trădare.

In vremuri de lipsă, prilejuite de calamităţi naturale, sau distrugeri, în timpul războaielor, nimeni nu se îngrijea de întreţinerea robilor domneşti. Totuşi, robii domneşti, cînd erau dăruiţi boierilor sau mănăstirilor, nu acceptau de bunăvoie noua situaţie. O parte din ei fugeau de la noii stăpîni, reintorcîndu-se în cetele în care fuseseră luaţi.

Domnii făceau foarte rar donaţii dintre robii buni meseriaşi, care erau folosiţi în special la curtea domnească.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Robii domnești erau înscriși într-un registru special numit „tabla de țigani gospod", și erau controlați și supravegheați ca să-și îndeplinească muncile de către cneji, juzi, vatamani, sau subalternii marelui hatman. Robii domnești aduceau domnului venituri însemnate prin meseriile practicate și impozitele pe care erau obligați să le plătească. De aceea și starea lor a fost agravată de situația materială mizeră care li s-a creat.

După normele dreptului feudal, soția șefului statului avea venituri proprii, un patrimoniu distinct, administrat separat, deci și robi proprii, pe care-i putea dărui, schimba sau vinde.

Ca instituție tipic feudală, biserica a popularizat ideea legitimității robiei, a robului credincios și harnic, care avea să-și primească cuvenita răsplată în altă lume. Astfel că mănăstirile nu s-au ferit să aibă în proprietate și să exploateze un foarte mare număr de robi, proveniți, în general, din donațiile domnilor și boierilor.

In secolul al XV-lea robii au reprezentat și pentru mănăstiri mîna de lucru cea mai sigură și cea mai ieftină, fiindcă țăranii încă se mai puteau muta de pe o moșie pe alta. Mănăstirile au folosit pe robi ca muncitori de pămînt, meseriași, oameni de serviciu etc.

Inrobirea și prin intermediul căsătoriilor a fost un procedeu foarte uzitat de către mănăstiri. In asemenea situații persoana în cauză își lua angajamentul în scris că va accepta noua condiție socială și nu va încerca să-și recapete situația de om liber.

Boierii și mănăstirile căutau să obțină robi „buni de muncă", fiindcă pe aceștia îi puteau vinde oricînd cu prețuri mai ridicate.

De timpuriu se constată că robii au opus o rezistență din ce în ce mai dîrză împotriva exploatării. Arma cea mai des folosită de ei a fost fuga. Neavînd, apoi, nici un interes ca să păstreze bunurile stăpînilor, cînd li se ivea ocazia le distrugeau sau și le însușeau. De asemenea, de multe ori nu voiau să muncească, nesocotind poruncile stăpînilor.

Exploatarea muncii robilor, ca și a țăranilor vecini, se făcea numai pentru satisfacerea cerințelor membrilor clasei exploatatoare. Foarte rar autoritatea de stat a intervenit în raporturile dintre *stăpîni și robi*, în sensul de a lua măsuri împotriva stăpînilor abuzivi, care încălcau cele mai elementare reguli de umanitarism. Stăpînii de robi abuzau de drepturile și de puterea pe care o aveau, pedepsindu-și oricînd voiau robii cu bătaia, închisoarea, foamea, fără ca autoritatea de stat să fi avut dreptul de a se amesteca.

În tot timpul orînduirii feudale s-a urmărit înăbușirea dorinței robilor de a se elibera; ba din contra s-a căutat să fie convinși că aceasta era situația care li se cuvenea.

Robii au putut fi obligați de către stăpîni să facă orice fel de munci. Cantitatea de muncă pe care trebuiau s-o presteze rămînea totdeauna la aprecierea stăpînului. Nici o normă nu limita sau preciza munca la care puteau fi obligați robii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sfatul feudal moldovenesc, în permanentă criză financiară, i-a obligat pe robi la plata unor sume de bani, sub formă de impozite. Din cauza aceasta robii au fost înscriși și în catastifele fiscului, și impuși la plata unei serii de contribuții, dintre care unele foarte împovărătoare. In felul acesta ei, deși formau cea mai săracă și nenorocită categorie socială a timpului, au avut de suportat obligații duble în bani și muncă, adică față de stăpîni și față de stat.

Boierii puteau să nu țină seama de legăturile de familie ale robilor, avînd dreptul și posibilitatea de a despărți soții și chiar copiii de părinți, pentru a-i dona sau vinde.

Variatele și multiplele litigii pentru robi dintre membrii clasei dominante, ajungeau de multe ori pînă în fața instanței supreme de judecată a timpului. Aceasta arată tendința exploatatorilor de a profita cît mai mult de munca robilor, dorința de a-i transforma în roboți aducători de venituri cît mai mari. Din toată practica judiciară a timpului și comportarea abuzivă a membrilor aparatului de stat se constată metodele reprobabile folosite pentru a se scoate din munca robilor maximum de profit, fără ca lor să li se acorde ceva.

Robia a pus statului feudal moldovenesc o serioasă problemă de poliție și administrație, referitoare la apărarea exploatatorilor de acțiunile violente ale acestor exploatați. Totodată, statul a fost nevoit să intervină pentru a-i obliga pe robi să muncească. Robii care încercau să atenteze la stabilirea regimului social-politic feudal și urmăreau să-și însușească din bunurile stăpînilor erau pasibili de pedeapsa capitală.

Statul feudal, în tot decursul existenței robiei, a fost nevoit să intervină cu forța pentru a apăra de distrugeri bunurile clasei exploatatoare și să reprime încercările robilor de a scăpa de jugul cruntei și neomenoasei exploatări.

Ca armă de luptă împotriva exploatării, robii au folosit mai ales fuga. Clasa exploatatoare a luat măsuri pentru a reintra în stăpînirea robilor fugiți. În tot cursul orînduirii feudale robii s-au dedat și la atacuri directe împotriva exploatatorilor, iar uneori se opuneau cu forța tendințelor boierimii de a-i forța să muncească. Nu sînt indicații că robii s-ar fi răsculat în masă împotriva exploatatorilor. Cînd a fost cazul, cu siguranță că ei s-au alăturat țăranilor răsculați. In felul acesta și robii au luptat pentru desființarea exploatării feudale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

## L'ESCLAVAGE EN MOLDAVIE (DE LA FONDATION DE L'ETAT JUSQU'AU MILIEU DU XVIII^e SIÈCLE) (II)

**RÉSUMÉ**

Cette partie de l'étude concernant l'esclavage en Moldavie comprend les chapitres suivants :

V — Les instances judiciaires et la procédure pour le jugement des esclaves ;

VI — Les „cneji", les „vatamans" et les „juzi" des esclaves bohémiens ;

VII — La lutte des esclaves contre leurs maîtres et leurs exploiteurs ;

VIII — Le rôle des esclaves dans l'économie féodale de la Moldavie ;

IX — La famille des esclaves et ;

X — La libération des esclaves.

Pour les délits et les crimes qu'ils avaient commis, les esclaves étaient jugés en première instance soit par leurs maîtres, qui avaient le droit de leur appliquer des peines corporelles et des amendes, soit par certains fonctionnaires du pouvoir central ou du pouvoir local, tels que le grand logothète, les grands vornics, le grand hatman, les parcalabi, les starósti, les soltouzi etc. La plupart des litiges relatifs au droit de propriété des maîtres sur leurs esclaves étaient jugés par le grand hatman. Certains procès concernant le droit de posséder un esclave, ainsi que certains litiges dans lesquels étaient impliqués des esclaves etaient jugés par de prince soit seul, soit assisté par le conseil princier.

Un esclave condamné à la peine de mort pour avoir commis un crime pouvait être racheté par son maître ou par une autre personne, qui payait les dédommagements fixés par l'instance judiciaire ainsi que les frais de justice.

Habituellement les esclaves faisaient partie de groupements sous *la conduite de cneji, juzi ou vatamans*. La dénomination de „cneji" disparait à la fin du XV^e siècle. A partir de cette époque on ne trouve mentionnés dans les documents que les „juzi" et „vatamans". Ceux-ci étaient recrutés parmi les esclaves. Ils étaient les hommes de confiance du maitre. Ils veillaient que les esclaves ne quittent pas leur groupement et qu'ils remplissent leurs obligations, notamment qu'ils exécutent ponctuellement le travail auquel ils étaient astreints et qu'ils revent leur impôt à l'Etat et leur redevance au maître. Dans l'exercice de leurs fonctions, les juzi et vatamans pouvaient solliciter, si c'était nécessaire, l'aide des subalternes du grand hatman ou d'autres fonctionnaires du pouvoir central. Ils pouvaient s'adresser aussi aux fonctionnaires du pouvoir local.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Les juzi et vatamans d'une région étaient subordonnés à un „bulucbache" (denommé parfois „bulibache") qui avait aussi des attributions judiciaires.

Les esclaves ont mené une lutte permanente contre les abus de leurs maître ou des fonctionnaires de l'Etat. Ils se sont souvent revoltés contre l'exploitation qu'ils subissaient. Pour se soustraire à cette exploitation, ils ont fui, errant de lieu en lieu. Ils ont aussi détruit les biens du maître ou ils ont commis des actes d'agression contre sa personne. Parfois ils ont coopéré avec les paysans, luttant ensemble contre ceux qui les exploitaient. Pour les maintenir sous leur sujétion et pour les obliger à travailler, leurs maîtres ont été fréquemment contraints de faire appel à la force publique.

Sur les domaines du prince, des monastères et des boyards, les esclaves ont été presque les seuls artisans qui ont façonné les métaux, tels que le fer, le cuivre, l'or, l'argent etc.

Si un maître disposalt d'un grand nombre d'esclaves artisans, il autorisait quelques-uns parmi aux à se déplacer pour travailler ailleurs à la condition de lui payer une certaine somme d'argent.

Quand un esclave était vendu, le prix de vente dépendait aussi du métier qu'il exerçait.

Les maîtres, soit boyards, soit membres du clergé, n'ont point respecté la famille des esclaves. Ils ont séparé les époux, ainsi que les enfants et les parents, par voie de vente, d'échange ou de donation à des personnes différentes. Les lois de 1741 et 1766 ont interdit ces actes inhumains.

Les esclaves pouvaient être libérés par leurs maîtres. Ceux-ci n'ont usé que rarement d'un tel droit.

En général, sous le régime féodal, la classe des exploiteurs s'est efforcée, par tous les moyens, de contrecarrer la tendance des esclaves à se libérer. Elle a essayé de les convaincre qu'ils se trouvaient dans une situation qu'ils méritaient pleinement.

L'esclavage a été le plus odieux moyen d'exploitation de l'homme par l'homme. Il a eu un rôle très important en Moldavie dans l'économie féodale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

# AȘEZĂMINTELE AGRARE MOLDOVENEȘTI (1766—1832) (I)

DE

IULIU C. CIUBOTARU

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în primele trei decenii ale secolului următor, pînă la punerea în aplicare a dispozițiilor corespunzătoare ale Regulamentului Organic, în Moldova au fost elaborate, în scopul reglementării raporturilor dintre stăpînii de moșii și țărani, mai multe așezăminte agrare, unele din ele fiind și aplicate. Numărul lor relativ mare se explică prin rolul crescînd pe care-l dobîndește, în condițiile dezvoltării economice a Moldovei, rezerva feudală a stăpînilor de moșii, de unde decurge necesitatea sporirii sarcinilor de muncă ale țăranilor și limitarea suprafețelor de teren lăsate la dispoziția lor. În conflictele tot mai frecvente dintre țărani și stăpînii de moșii domnia intervine prin reglementări cu caracter general — așezămintele agrare. Interesul puterii centrale de a asigura încasarea dărilor, mai numeroase și mai grele în comparație cu alte țări, din cauza suzeranității otomane, a determinat-o, într-o vreme cînd sarcinile fiscale și obligațiile de altă natură ale țăranilor către stat covîrșeau pe cele către stăpînii de moșii, să intervină, tocmai în scopul arătat, pentru a reglementa aceste raporturi. Necesitatea păstrării puterii contributive a țăranului a favorizat menținerea sarcinilor lui pe moșia stăpînului la un nivel inferior față de țările vecine. În anumite limite însă domnia a admis o sporire a acestor sarcini în comparație cu perioada precedentă, ceea ce dovedește că rolul de arbitru între țărani și stăpîni pe care îl afișau domnii erau numai aparent.

Începînd mai ales din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în agricultura Moldovei se înregistrează anumite progrese, favorizate în primul rînd de dezvoltarea pieței interne. În ceea ce privește exportul, existența monopolului otoman pînă la pacea de la Adrianopol (1829) a constituit un obstacol important în calea dezvoltării acestuia. Totuși, mai ales după pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774), de cînd monopolul Porții a început a fi treptat îngrădit și prețurile furniturilor de cereale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și ale altor produse care constituiau articole de monopol s-au apropiat de prețurile curente, au fost create condiții mai favorabile exportului de cereale și s-a înlesnit într-o măsură dezvoltarea agriculturii [1]. Este semnificativ în acest sens că semnatarii anaforalei din anul 1805 pentru modificarea relațiilor agrare în favoarea lor justificau măsurile propuse de ei și ca o necesitate a măririi cantităților de cereale pe care gospodăria moșierească le-ar vinde pentru aprovizionarea Constantinopolului. La aceste împrejurări trebuie adăugat că nu toate produsele agricole erau supuse monopolului și că licențele de export, precum și contrabanda contribuiau adesea la eludarea restricțiilor impuse de monopolul otoman.

În aceste condiții cultura cerealelor ocupă un loc mai important în economia gospodăriei moșierești în comparație cu prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Cu toate că în perioada de care ne ocupăm, în ansamblul economiei moșierești creșterea vitelor precumpănea față de cultura cerealelor, pe anumite moșii se constată, îndeosebi de la începutul secolului al XIX-lea, că veniturile din vînzarea cerealelor sînt mai mari decît cele realizate din ocupațiile legate de creșterea vitelor [2]. Dar la aceasta nu s-a ajuns atît prin extinderea suprafețelor cultivate de țărani, deci prin încasarea dijmei, cît prin lărgirea sau constituirea — acolo unde nu exista — a rezervei feudale, cultivată în special cu munca gratuită a țăranului așezat pe moșie. Consecințele directe pentru țărani ale acestui proces vor fi sporirea obligațiilor de muncă și fixarea suprafețelor maxime lăsate în folosința lor pentru creșterea vitelor — fînațul și imașul. Reglementările relațiilor agrare exprimă limpede aceste tendințe.

Așezămintele agrare moldovenești au mai fost studiate în lucrări care le-au consacrat un spațiu mai larg sau în altele unde cercetarea lor a fost făcută sumar. Cele mai însemnate lucrări sînt ale lui Radu Rosetti [3] și Gh. Panu [4]. Autorii au căutat să cerceteze relațiile agrare din Moldova în perioada respectivă pe baza studierii îndeosebi a acestor așezăminte. Prin analiza pe care o fac dispozițiile lor ei au adus unele contribuții la cercetarea chestiunii. Dar li se poate reproșa *o insuficientă adîncire a cercetării*, precum și *o folosire adeseori* superficială și întotdeauna în proporții reduse a informațiilor publicate și mai ales inedite privitoare la condițiile de elaborare și la aplicarea așezămintelor agrare. Ca urmare, în lucrările amintite — și constatarea este valabilă cu atît mai mult pentru acele lucrări în care studiul

[1] A. Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească* în „Studii și materiale de istorie medie", vol. IV, 1960, p. 327.

[2] Pentru gradul de dezvoltare a gospodăriei moșierești la începutul sec. al XIX-lea, vezi S. Columbeanu, *Economia domeniului feudal din Moldova și Țara Românească la începutul secolului al XIX-lea (1800—1830)*, în „Studii", tom. 18 (1965), nr. 2, p. 323—351.

[3] Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907.

[4] Gh. Panu, *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute*, București, 1910.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

așezămintelor este abordat în proporții mai reduse — există frecvente interpretări și concluzii eronate. Unele dintre aceste erori au persistat, datorită aceluiași viciu de informare, și în lucrări mai recente.

Din aceste motive și avînd în același timp în vedere că așezămintele agrare constituie un mijloc principal — deși, firește, nu suficient — de studiere a relațiilor dintr-un domeniu de bază al economiei - agricultura — chestiunea merită și chiar trebuie să fie din nou luată în cercetare, pe o bază documentară mai largă.

## I

*Reglementări ale relațiilor agrare în perioada anterioară așezămîntului din anul 1766.* Cunoașterea, cel puțin în linii generale, a poziției domniei față de relațiile agrare în perioada anterioară așezămîntului din anul 1766 este necesară atît pentru înțelegerea condițiilor în care acest așezămînt a fost dat, cît și în vederea stabilirii dispozițiilor noi pe care le cuprinde.

Pînă în anul 1749, vecinii, țărani în dependență personală, nu au fost supuși unor reglementări domnești în ceea ce privește obligațiile lor de muncă față de stăpînii moșiilor. Cele cîteva informații cunoscute pînă acum, din care rezultă că domnia a stabilit, pentru unele moșii, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea [5], iar pentru parte dintre acestea și în primele două decenii ale secolului următor [6], numărul zilelor de lucru, chiar dacă s-ar admite că în toate aceste cazuri țăranii erau vecini [7], nu sînt decît excepții [8].

[5] V. Mihordea, *Les obligations des „vecini" envers leurs maitres entre 1650 et 1749*, în „Nouvelles études d'histoire", III, Editura Academiei, București, 1965, p. 157—159.

[6] Hrisovulul din 20 mai 1685 pentru satele Socola și Iezăreni, citat de V. Mihordea (*op. cit.*, p. 159), i-au urmat, pînă în anul 1716, alte hrisoave și cărți domnești care stabilesc aceleași obligații de muncă — 3 zile pe lună — pentru acești săteni (Arh. St. București, M-rea Socola, pach. VI, nr. 4, din 8 aug. 1685, nr. 6, din 1 mai 1696, nr. 8, din 4 nov. 1696, nr. 61, din 16 iunie 1705, nr. 12, din 25 sau 28 martie 1712, nr. 17, din 23 febr. 1716 și nr. 18, din 4 martie 1716).

[7] În documentele privitoare la satele Socola și Iezăreni nu se folosește cuvîntul „vecin". Termenul nu apare nici în documentul referitor la satul Mogoșești (Arh. St. București, Ms. 646, f. 30).

[8] Afirmația lui A. D. Xenopol (*Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. 11, p. 110), că numărul de 24 zile pe an datorat de vecini „începuse a deveni obștesc" înainte de 1749 și că fusese stabilit în urma plîngerilor repetate ale țăranilor împotriva obijduirilor nu se sprijină decît pe știrile privitoare la vecinii din Ciurbești, din secolul al XVII-lea. (Vezi și A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, Iași, 1903, p. 434 și *Historique de la question rurale en Roumanie*, în „Le mouvement économique", tom. III, an. II (1905—1906), p. 243). Dar chiar și în acest caz, după cum s-a arătat (V. Mihordea, *op. cit.*, p. 157—159), vecinii nu s-au supus hotărîrilor domnești, care nu erau date la cererea lor, ci a stăpînului moșiei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A doua categorie de țărani fără pămînt era formată din oamenii personal liberi așezați pe moșii boierești și mănăstirești, numiți adesea în documentele moldovenești „lăturași" și care, pentru locul de casă și de hrană folosit pe moșie trebuiau să se învoiască cu stăpînii, asumîndu-și anumite îndatoriri.

În perioada anterioară anului 1749 lăturașii de pe moșiile mănăstirești au fost supuși unei reglementări cu caracter general avînd drept scop fixarea obligațiilor lor față de stăpînul moșiei. Actul prin care cuprinsul acestei hotărîri a fost adus la cunoștință, multiplicat prin tipărire, s-a păstrat: este cartea domnească din 12 ianuarie 1742 cu hotărîrea lui Constantin Mavrocordat și a sfatului de obște ca oamenii nevecini de pe moșiile mănăstirești să lucreze pe an 12 zile cu brațele sau cu carul, la clăci sau la altfel de munci și să dea și dijma obișnuită [9].

Cartea tipărită din 1742 face parte dintr-o serie de măsuri luate de domnie pentru asigurarea gospodăriei mănăstirești cu mînă de lucru. Încă din prima sa domnie în Moldova Grigore Ghica constata că mănăstirile sînt „pre căzute", printre cauze indicînd și aceea „că satele lor dau ascultare altora, mănăstirile n-au nici un folos". Domnul a dat „poruncă nici un sat mănăstiresc să nu fie închinat la nime, să nu puie nime mîna într-înșii, fără'cît să de ascultare mănăstirilor" [10]. Urmîndu-i în scaun, Constantin Mavrocordat hotărăște, prin hrisovul din 7 noiembrie 1733 [11], între altele, ca „satele mănăstirești închinate

---

[9] *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, publicate de Vasile Mihordea, Ioana Constantinescu și Corneliu Istrati, Editura Academiei, 1966, nr. 180. (În continuare, volumul va fi citat prescurtat: *D.R.A.*, II. Pentru a înlesni verificările, vom face în continuare trimiteri la această publicație, cu toate că majoritatea documentelor din sec. XVIII folosite în lucrare le aveam extrase din arhive înainte de apariția volumului.)

[10] *Ibidem*, nr. 122.

[11] „Arhiva, organul Societății științifice și literare din Iași", an. XI (1900), p. 382—384, cu „închiriat" în loc de „închinat", în text. „Închinarea" satelor către boieri, determinată de regimul fiscalității excesive, implica scutirea sau reducerea abuzivă a dărilor către stat în favoarea boierilor influenți. Cronicarul Ghiculeștilor spune că în domnia a doua din Moldova a lui Grigore Ghica (1735—1741) „mai toate satele erau închinate la cîte un boier, iar fiecare sat, fiind apărat de boierul său, se bucura de iertare din partea zlotașilor. Așadar, pe de o parte, satele boierești se bucurau de liniște deplină și tihnă, iar pe de altă parte cele neînchinate, care rămăseseră puține, erau împovărate cu sarcini greu de îndurat. De aceea și aceste sate au început unele să se închine boierilor, iar altele să fugă care încotro putea". Domnul a hotărît în vara anului 1741 să curme abuzul, prin impunerea tuturor la dare, promițînd că va da în schimb fiecărui boier, „după rangul său", un număr însemnat de oameni, pe care să-i folosească pentru nevoile și întreținerea caselor lor". (*Cronica Ghiculeștilor*, ediția Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Editura Academiei, București, 1965, p. 531—533). Deși din cronică ar părea să rezulte că situația era caracteristică numai pentru satele boierești, informațiile citate mai sus, ca și știrile din domnia succesorului său, Constantin Mavrocordat, indică existența acestei practici și față de satele mănăstirești și răzășești. Prețioasă este informația din cronică despre promisiunea domnului de a da boierilor un număr anumit de oameni. Este vorba despre scutelnici, promiși deci

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe la boieri să nu fie, ci călugării să le stăpînească, să aducă folosul și venitul la mănăstire".

În diferite acte domnești date mănăstirilor de același domn, dispoziția este repetată, ceea ce face dovada ineficacității măsurii [12]. De aceea, Constantin Mavrocordat va repeta în a doua domnie, de data aceasta referindu-se la toate categoriile de stăpîni de moșii și încadrînd-o într-un sistem mai amplu de măsuri, fiscale și sociale, hotărîrea luată de el și de Grigore Ghica în domniile anterioare [13].

Nu există pînă în prezent nici un argument sigur în sprijinul afirmației că fixarea numărului de 12 zile de lucru pentru lăturașii de pe moșiile mănăstirești a fost precedată de o hotărîre aplicabilă tuturor moșiilor mănăstirești și boierești [14], sau numai acestora din urmă [15], potrivit căreia lăturașii ar fi fost obligați la prestarea a 6 zile de lucru pe an. Dacă în unele porunci ale lui Constantin Mavrocordat de la sfîrșitul anului 1741 se stabileau, pentru unele moșii, 6 zile de lucru pe an [16], acest procedeu pare a indica mai curînd aplicarea și în Moldova a măsurilor luate de același domn în Țara Românească [17], și nu

---

încă de Grigore Ghica, ca o compensație a impunerii la dări a satelor închinate. Constantin Mavrocordat, aplicînd în continuare politica predecesorului său în această privință, a acordat scutelnici nu în vederea viitoarei dezrobiri a vecinilor, ci pentru a potoli nemulțumirile boierilor față de aceste măsuri.

[12] La 15 ianuarie 1734 domnul împuternicește diferite mănăstiri să-și stăpînească moșiile și vecinii lor, iar oamenii nevecini de pe aceste moșii tot de mănăstire să asculte, făcînd obișnuita poslușanie; moșiile și vecinii să nu fie închinați boierilor, ci veniturile moșiilor să meargă la mănăstire, după cum se hotărăște în testamentul de obște pentru toate mănăstirile. (*D.R.A.*, II, nr. 128; Arh. St. Suceava, Doc. feudale, M-rea Humor, I-16). La 18 ianuarie 1735 domnul hotărăște să se ia satul Rarencea, al m-rii Slatina, de sub ascultarea starostelui de Cernăuți, căruia îi lucra, mănăstirii dînd numai dijma, și să lucreze mănăstirii (Bibl. Acad., CCLXII, nr. 28); hotărîrea nu s-a putut aplica, deoarece la 17 ianuarie 1739 Grigore Ghica constata că mănăstirea, în afară de dijmă, nu are alt folos de la sătenii din Rarencea și, acceptînd să rămînă satul închinat starostelui de Cernăuți, obliga pe locuitori să transporte dijma la mănăstire (*Ibidem*, nr. 30).

[13] N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, București, 1904, p. 215—218: Nici un om să nu se mute din sat; răzeșii ce șed pe moșiile lor să nu fie supuși nimănui, nici să lucreze sau să facă clacă cuiva; oamenii de pe moșiile boierești sau mănăstirești să lucreze stăpînului moșiei, nu altora. T. Codrescu, *Uricarul*, vol. IV, Iași, 1857, p. 398: „moșie cine are, să se știe că s-au dat la tot omul volnicie a-ș stăpîni moșia sa cu tot venitul, iar unul pe a altuia să nu stăpînească, precum se întîmplasă la unii".

[14] Gh. Panu, *op. cit.*, p. 275—276, 283. „Cartea tipărită", care ar fi cuprins, după Panu, așezămîntul cu 6 zile, este, evident, cea din 1742 ian. 12 privitoare la lăturașii de pe moșiile mănăstirești, fixîndu-le 12 zile de muncă pe an.

[15] Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 321.

[16] *D.R.A.*, II, p. 222—225.

[17] Pentru Țara Românească, vezi Ș. Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare în Țara Românească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. III, 1959, p. 306—307; Fl. Constantiniu, *Situația clăcașilor din Țara Românească în perioada 1746—1774*, în „Studii", an. XII (1959), nr. 3, p. 84.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

existența aici a unei reglementări cu valabilitate generală, al cărei conținut ar fi fost cuprins într-un așezămînt pierdut. „Hotărîrea de obște" menționată în aceste porunci se referă numai la dreptul fiecărui stăpîn, boier sau mănăstire, de a-și stăpîni moșia, cum rezultă din cuprinsul lor, ca și din unele porunci date ulterior de acest domn, în care se amintește aceeași „hotărîre de obște" fără a se mai fixa în cazurile respective un anumit număr de zile de muncă [18]. În baza acestui principiu — de a-și stăpîni fiecare moșia, înțeles ca drept de stăpînire, în anumite limite — și determinat de faptul șederii pe moșie — și asupra oamenilor, domnul a fixat în cazuri izolate și, după cît se cunoaște pînă acum, numai în primele luni ale domniei, 6 zile de lucru. Așadar, termenii „hotărîrea de obște" întîlniți în documentele referitoare la relațiile dintre țărani și stăpîni, atunci cînd nu apar ca o menționare directă a hotărîrii din 12 ianuarie 1742 privitoare la lăturașii mănăstirești, au în vedere principiul amintit mai sus, fără a implica o reglementare cantitativă a muncii [19].

O dovadă că pînă la începutul anului 1742 munca lăturașilor pe moșiile mănăstirești nu a fost reglementată de un așezămînt este însăși afirmația egumenilor pe care cartea tipărită din 12 ianuarie 1742 ne-o transmite, că oamenii ce locuiau pe aceste moșii nu aveau fixat nici un nart, adică un număr de zile de lucru, afirmație ce nu ar fi fost, evident, făcută și, mai ales, acceptată de domn, dacă nu ar fi corespuns unei realități.

În ceea ce privește moșiile boierești, Ion Neculce, bun cunoscător al acestei domnii, ale cărei măsuri a trebuit să le știe și să le aplice în calitatea de judecător în Iași pe care a avut-o, după ce redă rezumativ hotărîrea referitoare la mănăstiri, scrie că domnul „boierilor și mazililor le-au făcut obiceiu să lucreze cu oamenii lor, carii or șide pe moșiile lor, cît le-a fi voia și cît or puté" [20]. Termenii pe care cronicarul îi folosește pentru a indica poziția domniei față de relațiile agrare pe aceste moșii — „cît le-a fi voia și cît or puté" — dacă nu îngăduie o interpretare în sensul muncii la discreția stăpînului, exclud și posibilitatea existenței unei reglementări domnești a cuantumului de muncă

[18] *D.R.A.*, II, nr. 184; Arh. St. Iași, CDXVII, nr. 99 și DXVII, nr. 5 — menționate și în *D.R.A.*, II, p. 232—233, nota. „Hotărîrea de obște" se făcuse „prin ponturile rînduielii" (*D.R.A.*, II, nr. 174), adică cele fără dată, publicate de N. Iorga, *op. cit.*, p. 215—218, care trebuie socotite ca fiind din toamna anului 1741. (Vezi și N. Corivan, *Aplicarea așezămîntului fiscal al lui Constantin Mavrocordat cu privire la perceperea birului (1741—1743)*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie", Iași, an. VI (1955), fasc. 3—4, p. 51—75).

[19] Vezi și hotărîrea pentru lăturașii mănăstirilor, din 12 ianuarie 1742 (*D.R.A.*, II, nr. 180): „domnia mea îndată ce au venit în scaun, voind a face tuturora de obște așezămînt, pe lîngă altele și aceasta poruncă cu tărie am dat, ca tot omul moșan să fie volnic a stăpîni moșia sa".

[20] Ion Neculce, *Letopisețul țării Moldovei*, ediția Iorgu Iordan, ed. a II-a, 1959, p. 382.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prestat de țăranii nevecini așezați pe moșiile boierești; aceștia erau supuși regimului învoielilor cu stăpînii [21]. Nu există nici o informație sigură că în anii următori, pînă la 1749, s-a fixat printr-un așezămînt un anumit număr de zile pentru acești țărani.

Condiția personală a vecinilor a făcut obiectul unei ample dezbateri în anul 1749, inițiată de Constantin Mavrocordat și determinată de starea de efervescență a acestora; vecinii, prin numeroase jalbe, despre care însăși „hotărîrea obștească" adoptată atunci face mențiune, protestau împotriva asupririlor, arătau că sînt tratați ca robii țigani și urmăreau să se elibereze din starea de vecinie, pe care o identificau cu robia.

Adunarea din 6 aprilie [22] declară în unanimitate („cu toții cu un glas") — și ca o replică, poate, la afirmația diferită făcută în Țara Românească în anul 1746 — că vecinii nu sînt robi. Impărțirea vecinilor, mutarea lor de pe moșii de către stăpîni, schimbul de vecini, vînzarea lor, despărțirea familiei — practici care au făcut ca vecinii să vadă în starea lor de dependență o adevărată robie — sînt prezentate doar ca excepții, condamnate ca abuzive și interzise în viitor. Dar procedeele incriminante acum fuseseră socotite mai înainte legale, de vreme ce însăși domnia și organele ei judiciare le sancționaseră în diferite împrejurări particulare.

---

[21] A. Oțetea, *op. cit.*, p. 342—343. O dovadă în acest sens sînt și poruncile date ispravnicilor de ținuturi între septembrie 1741—martie 1743 (*Uricarul*, vol. cit., p. 398): „Oamenii ce vor șede pe moșii monastirești, nefiind vecini, să fie datori a face de om douăsprezece zile într-un on și dejma să dea; iar vecinii monastirești au boierești să dee pe obicei", deci nimic despre numărul de zile datorat de nevecinii de pe moșiile boierești.

[22] *D.R.A.*, II, nr. 260. Pentru diferite interpretări ale „hotărîrii obștești" cu privire la vecini, vezi A. D. Xenopol, *Reformele lui Constantin Mavrocordat*, în „Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași", an. II (1890), p. 585—589; Idem, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. IX, p. 84—87; A. V. Gîdei, *Contribuțiuni pentru istoria socială a țărănimii noastre și pentru istoria raporturilor economice dintre țărani și proprietari pînă la 1864*, București, 1904, p. 32—33; Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 375—378; N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, vol. III, 1927, p. 206—207; Idem, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*, București, 1908, p. 34; Idem, *Istoria românilor*, vol. VII, București, 1938, p. 149—151; Ilie Minea, *„Reforma" lui Constantin vodă Mavrocordat*, în „Cercetări istorice", an. II—III (1926—1927), p. 222—227; Ioan C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române pînă la 1864*, București, 1935, p. 222—223; G. Tașcă, *Cum a evoluat claca de la începutul înființării ei și pînă azi*, în „Academia Română. Memoriile Secțiunii istorice", seria a III-a, tom. XIX, București, 1937, p. 176—183; Gh. I. Brătianu, *Două veacuri de la reforma lui Constantin Mavrocordat, 1746—1946*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice", seria a III-a, tom. XXIX (1946—1947), București, 1948, p. 414—415; A. Oțetea, *op. cit.*, p. 338—342; P. P. Panaitescu, *Reformele lui Constantin Mavrocordat*, în *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 438—446; Valentin Al. Georgescu, *L'Assemblée d'états ou la Grande Assemblée du pays comme organe judiciaire en Valachie et en Moldavie (XVII-e et XVIII-e siècles)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", tom. V (1966), nr. 5, p. 794—799.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Adunarea mai declară că, spre deosebire de țigani și la fel cu lăturașii, vecinii trimit la slujbă numai un bărbat din familie, indiferent de numărul feciorilor, iar femeile nu au îndatoriri de muncă; mai afirmă că vecinii sînt săteni fără moșie, dar și fără drept de strămutare.

În sfîrșit, se hotărăște acum, pentru întîia dată într-un așezămînt, că vecinii, în afară de obligația dijmei, vor lucra 24 zile pe an în folosul stăpînului.

Că la 1749 în Moldova nu s-a desființat vecinia, ci numai forma agravantă, care o apropiase de robie, rezultă din însuși cuprinsul „hotărîrii obștești", în care se afirmă: „care lucru a se vinde *vecinii* (s.n.) sau a se despărți cu împărțală, sau a se da în foi de zestre pe frați, sau a se muta dintr-un sat într-altul, sau a se schimba numai pe oameni făr de moșie, sau pe copii a-i despărți de la părinți, n-au fost volnici stăpînii satelor *și nici de acum înainte această volnicie asupra lor nime să nu aibă, că nu este cu cale*" (s.n.), specificare finală ce ar fi lipsită de sens dacă instituția însăși ar fi fost suprimată [23].

Poate nu este lipsit de interes a remarca, în sprijinul acestei interpretări, că nici din textul întăririi domnești a hotărîrii nu rezultă că vecinia a fost desființată, în timp ce hotărîrea din Țara Românească din 1746 este desemnată și de domn ca fiind „pentru slobozirea și răscumpărarea rumânilor" [24].

„Hotărîrea obștească" din 1749 îl definește deci pe vecin ca un țăran fără pămînt ce nu poate părăsi moșia, obligat să dea dijmă din produse și să lucreze stăpînului un anumit număr de zile în timpul anului. Caracteristică pentru starea de vecin este însă numai legarea de moșie, concepută ca dependență față de stăpînul ei, celelalte caracteristici fiind proprii și țăranului lăturaș. Această deosebire, dacă nu va fi fost ștearsă ulterior printr-o hotărîre încă necunoscută care a anulat dependența personală a vecinului, va dispare, oricum, cu timpul. Cauze încă puțin sau de loc cunoscute, dar care pot fi: scăderea continuă a numărului vecinilor prin fugă și renunțarea stăpînilor, determinată de rezistența lor, de a-i mai readuce pe moșie, sau — în cazul că stabilirea în altă parte era încuviințată de domnie — renunțarea de a mai încasa suma obișnuită de 2 lei ca echivalent al obligațiilor de muncă, interzicerea transformării țăranilor liberi fără pămînt în vecini, creșterea populației sătești formată din țărani liberi și fixarea ei, din motive fiscale și cu rezultate din ce în ce mai eficiente, de sat,

[23] Vezi și Valentin Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 797.

[24] *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, Țara Românească, publicate de V. Mihordea, Ș. Papacostea, Fl. Constantiniu, Editura Academiei, București, 1961, p. 464. În rest, cu excepția formulei finale din textul moldovenesc („într-alt chip să nu fie"), textele sînt identice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toate acestea au putut înlesni procesul contopirii treptate, dar definitive, a celor două categorii de țărani fără pămînt [25].

Informațiile cu privire la vecini din următoarele două decenii indică existența veciniei, uneori chiar și a procedeelor pe care actul din 1749 le condamnase. Referindu-ne mai întîi la aceste procedee, constatăm că vecinii sînt uneori vînduți separat, alteori împreună cu moșia și indicați în actul de vînzare, împărțiți la copii împreună cu moșia, lăsați moștenire prin testament. În acest ultim caz chiar mitropolitul întărește testamentul, iar marele logofăt semnează ca martor [26].

---

[25] În unele surse actul din 1749 este prezentat ca o măsură de desființare a veciniei. Astfel, în anaforaua din 3 iunie 1765 în legătură cu procesul dintre m-rea Slatina și locuitorii din Rădășeni, veliții boieri transmit afirmația egumenului că „de la mărie sa Costandin vodă Mavrocordat rădicîndu-se vecinătatea, a nu mai fi lăcuitorii vecini, nici egumenii [...] nu i-au supărat a-i numi vecini". (Arh. St. București, M-rea Slatina, VI, nr. 20, publicat de T. Codrescu, *Uricarul*, vol. X, Iași, 1888, p. 193—196, fără textul întăririi domnești, care apare la documentul din 14 oct. 1764, p. 190—191). În dec. 1767 (*D.R.A.*, II, nr. 421) călugării scriu din nou despre „tăierea" vecinătății — „a nu mai fi lăcuitorii vecini". Anaforaua Divanului, din 14 aprilie 1775 (D.R.A., II, nr. 465), spune că la domnia lui Constantin Mavrocordat „s-au hotărît din poroncă gospod ca să nu să mai pomenească nime din lăcuitorii Moldovei cu nume de vecini, ce să aibă toți volnică slobozenia lor". În sfîrșit, în cronica lui Pseudo-Enache Kogălniceanu (*Cronicile României*, publicate de M. Kogălniceanu, ed. a II-a, tom. III, București, 1874, p. 213—214) se afirmă că domnul ar fi hotărît „să nu mai fie vecini de aici înainte", dînd vecinilor și cîte o țidulă domnească „arătînd că de aice încoace să nu se mai numească vecini". Toate acestea sînt dovezi că *dezrobirea* vecinilor a fost interpretată ca o suprimare a instituției însăși, ceea ce este exact numai în măsura în care se au în vedere efectele în timp ale deciziei din 1749. Cronica mai menționează și hotărîrea de a lucra 24 zile pe an, adăugînd că domnul a permis să se plătească jumătate din numărul zilelor cu 2 lei și celelalte 12 zile să se lucreze, vara și iarna. Această posibilitate, nespecificată în actul din 1749, nu este atestată de alte știri contemporane. S-ar putea ca, de fapt, cronica să prezinte ca o regulă generală o situație aplicabilă numai vecinilor strămutați, ai căror stăpîni aveau permisiunea domniei și după 1749 de a încasa cîte doi lei pe an, rămînînd ca ei să lucreze 12 zile pe moșia unde se așezaseră. Este însă posibil și ca cronicarul să fi făcut o confuzie cu obligația impusă țăranilor după 1749 de a lucra 12 zile pe an vara și iarna *sau* (nu *și*) de a plăti cîte doi lei pentru aceste zile. S-a mai observat că în pasajul din cronică nu se vorbește decît despre boieri ca participanți la adunare și despre emanciparea vecinilor boierești, fără a se aminti despre prezența clerului și emanciparea vecinilor mănăstirești (Ilie Minea, *op. cit.*, p. 225). Tot aici se afirmă că la adunare a fost prezent și domnul, în timp ce din textul hotărîrii pare a rezulta că acesta nu a asistat la dezbatere, ale cărei încheieri le-a întărit ulterior. Neconcordanțele semnalate s-ar putea să se datoreze consemnării evenimentului la o dată mai tîrzie, cînd detaliile s-au estompat, interpretările au fost prezentate ca fapte, și măsuri ulterioare au fost puse pe seama hotărîrii din 1749.

[26] 1 martie 1752: Ștefan Tăutu vinde un vecin din Cîmpulungul Rusesc (Fr. A. Wickenhauser, *Moldauisch und Russisch Kimpolung (Huzulen) und die Einwanderung der Lippowaner*, 1891, p. 49—50; T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. V, 1939, p. 47); 1 martie 1756: N. Roset biv vel logofăt vinde lui V. Roset spătar satul Negrițești din ținutul Neamț, „cu țarine, cu fînaț, cu pomet, cu locuri de priseci, cu heleșteu, cu vad de moară în heleșteu și cu tot venitul acelui loc și cu toți vecinii cîți să vor găsi în acel sat" (Arh. St. Iași, DCCXCI, f. 352); 2 mai 1760;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 29 iulie 1750 Marta Silioneasa iartă prin testament patru vecinii ai săi, cerînd ca zapisul prin care doi dintre vecini îi sînt dăruiți neafîndu-se în mîinile ei, să se ia de la ginerele ei și să se rupă [27]. Este evident că dacă vecinii ar fi fost eliberați de către Constantin Mavrocordat, stăpîna lor nu i-ar mai fi eliberat a doua oară.

Vecinii sînt menționați chiar în acte emise de cancelaria domnească. Într-un hrisov din 21 noiembrie 1756, prin care Constantin Racoviță întărește episcopiei Roman moșia Leucușeni după hotarnica făcută de Vasile Buhăiescu, sînt indicați ca prezenți la delimitare „toții vecinii unguri din satul Telcani și din Săbăoani", precum și vecini ai episcopiei, din Leucușeni [28]. La 22 aprilie 1759 Ioan Calimah întărește un schimb de moșii între mitropolie și mănăstirea Putna; moșiile cedate de mitropolie erau „cu vecini și cu alți oameni lăturași [29].

După anul 1749 au loc și conflicte între stăpînii de moșii pentru vecini, cum este cel dintre episcopia Roman și domnița Anița, din anul 1756. Domnul dă cîștig de cauză episcopiei, căreia îi întărește, prin două hrisoave date la scurt interval [30], stăpînirea asupra vecinilor în litigiu și a urmașilor lor, pe care să-i stăpînească „în veci", avîndi și dreptul, „de vor fi și lipsit vrunii, să-i strîngă la urmă". Această împuternicire finală indică limpede menținerea dependenței personale a vecinului față de stăpîn.

În alte cazuri domnia admite, ca și în perioada anterioară anului 1749, numai încasarea unei sume anuale de la vecinii strămutați și nu readucerea lor pe moșie. Este vorba, probabil, în aceste cazuri, de un număr mai însemnat de vecini, a căror întoarcere pe moșie ar fi provocat perturbări fiscale. La 9 ianuarie 1753 Constantin Racoviță,

---

Gafița, soția lui Sandu Tăutu din Ispas, împarte ocinile sale din Rudești, Răstoace și Ispas, Dubova etc., unele „cu doi vecini", cu „patru vecini", dîndu-le și numele, sau „cu vecini cu tot" (Arh. St. Iași, CDVI, nr. 38); 7267 (1759): Dănilă Giurgiuvanul mazil lasă prin diată părți din Ciortorie, Vijnița, Putila, „cu vecini", la doi feciori ai săi. La două fete lasă părți din Ciortorie cu cîte doi vecini din Putila. „Iar dil pentru alte moșii și vecini și țigani ce sînt nedezbătuți, să aibă feciorii mei a le dezbate cu cheltuiala lor și ci-o scoate, ori moșii, ori vecini, ori țigani, a feciorilor mei să fie". (Arh. St. București, A.N., MMDCXXXIV, nr. 12).

[27] Arh. St. Iași, DCCCI, f. 221 v.

[28] Bibl. Acad., LXVI, nr. 22.

[29] Scrisoarea de schimb dată de m-rea Putna, din 10 febr. 1759, și hrisovul domnesc de întărire a stăpînirii asupra moșiilor mitropoliei, la Arh. St. Iași, CCCXXXIX, p. 468—471. Pentru vecinii și lăturașii de pe moșiile m-rii Moldovița, „care trebuie să lucreze sau să dea bani" mănăstirii, vezi Fr. A. Wickenhauser, *Die Urkunden des Klosters Moldowiza*, Viena, 1862, p. 138 (poruncă domnească din 13 ian. 1753).

[30] *D.R.A.*, II, nr. 308; Bibl. Acad., LXVI, nr. 33; Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 376 nota. La 19 mai 1758 Scarlat Ghica poruncește ispravnicului de Suceava să cerceteze și să decidă în cazul jalbei starețului schitului Jadova, care arăta că Alex. Vasilco din Lucovet îi stăpînește o parte din moșie și vecinii, păgubindu-l „de venitul moșiilor și de venitul vecinilor lui". (T. Balan, *op. cit.*, p. 180—181).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

menționînd cărți domnești anterioare date mănăstirii Humor, care o împuternicesc să ia cîte 2 lei pe an de la vecinii strămutați, ca o compensație pentru poslușania ce erau datori către mănăstire, acordă mănăstirii același drept, justificat ca echivalent al boierescului și podvoadei pe care erau obișnuiți să o aducă la mănăstire, și hotărăște ca cei care nu vor recunoaște că sînt vecini să vină la judecata Divanului [31]. Împuterniciri similare dă la 8 octombrie 1753 Matei Ghica mănăstirii Solca [32] și la 23 iunie 1757 Scarlat Ghica mănăstirii Putna [33].

În sfîrșit, un document din anul 1765 indică existența tendințelor de vecinire. La 18 decembrie Grigore Ghica fixează egumenului mănăstirii Voroneț termen de judecată cu „ficiorii Chirilii Ciofului și alții tot de acolo" la Bobotează (6 ianuarie); aceștia arătaseră prin jalbă către domn „că ei sînt ficiori drepți de moldoveni birnici și pentru că au trăit părinții lor la ace sfîntă mănăstiri, i-ai fi trăgînd cuviosie ta ca să-i faci vecini sfintei mănăstiri și de către alți egumeni zisără ca n-au fost supărați" [34]. Dacă domnul nu ar fi admis existența veciniei, este evident că nu ar fi acceptat să aibă loc un proces, ci ar fi curmat pretențiile mănăstirii printr-o simplă dispoziție administrativă.

Dacă nu dispunem de informații sigure [35] din care să rezulte aplicarea de către Constantin Mavrovordat a hotărîrii ca vecinii să lucreze 24 de zile pe an, există însă știri că și după 1 iunie 1749 lăturașilor de pe moșiile mănăstirești domnul a continuat să le impună, în baza hotărîrii din anul 1742, 12 zile de lucru pe an [36].

Domnul următor, Constantin Racoviță, este refractar reglementărilor făcute de predecesorul său, dec'arînd că „domnia mea nu voim

---

[31] Arh. St. Suceava, Doc. feudale, M-rea Humor, 1/2, orig. (Un rezumat în *D.R.A.*, II, p. 305).

[32] *Ibidem*, M-rea Solca, 1/7, orig. (Un rezumat în „Arhiva românească", *op. cit.*, vol. IV, 1938, p. 208). Dacă afirmația din cronica lui Pseudo-Enache Kogălniceanu că Mavrocordat ar fi hotărît la 1749 să se elibereze cîte o „țidulă" cu pecete domnească vecinilor emancipați, cu plata sumei de un leu și cîteva parale logofătului al treilea și scriitorului, este evident că vecinii strămutați ar fi preferat să achite o dată pentru totdeauna acea sumă, decît în fiecare an cîte 2 lei.

[33] Arhiva mănăstirii Putna, mapa I, nr. 10, orig. (un rezumat la T. Balan, *op. cit.*, vol. IV, 1938, p. 208). Dacă afirmația din cronica lui Pseudo-Enache Kogălniceanu că Mavrocordat ar fi hotărît la 1749 să se elibereze cîte o „țidulă" cu pecete domnească vecinilor emancipați, cu plata sumei de un leu și cîteva parale logofătului al treilea și scriitorului, este evident că vecinii strămutați ar fi preferat să achite o dată pentru totdeauna acea sumă, decît în fiecare an cîte 2 lei.

[34] Bibl. Acad., LXXXIII, nr. 70, orig.

[35] Se cunoaște un singur document, păstrat însă numai în copie, de la C. Racoviță, din 1750 iulie 4, în care se spune că oamenii ce șed pe moșia Davida, a m-rii Sucevița, „nu vor să slujască acele 24 zile pe an după obiceiul și după hotărîre testamentului ci au" (*D.R.A.*, II, nr. 270); doc. din 25 iunie 1749, de asemenea o copie, este susceptibil de mai multe interpretări (*Ibidem*, nr. 261).

[36] Bibl. Acad., CCLVI, nr. 240: rezumat larg al unei cărți domnești din 27 aug. 1749 dată m-rii Căpriana, într-un „perilipsis" de documente ale m-rii; Fr. A. Wickenhauser, *op. cit.*, p. 134 (15 iunie 1749).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să urmăm după rînduiala ce să făcuse mai noao" [37]. El adoptă în domeniul relaţiilor agrare o atitudine al cărei sens este suficient de limpede ilustrat de cîteva cărţi domneşti date unor mănăstiri, prin care se încearcă a se reglementa relaţiile pe moşiile lor. Este vorba de împuternicirile date mănăstirilor Barnovschi, Galata şi Putna, cu conţinut identic, la 10 ianuarie 1750, ca urmare a reclamaţiilor egumenilor că ţăranii „nu le dau ascultare ca să slujească la ce sînt trebuinţăle mănăstirii".

Constantin Racoviţă ca „orice fel de oameni vor fi şăzători pe moşiile mănăstirii să aibă a-i stăpîni şi să-i puie să lucreză şi să slujască ori la ce li va poronci egumenul la trebuinţăle mănăstirii pe obiceiul vechi, după cum au slujit şi în vremea domniii luminatului părintelui nostru, măria sa Mihai vodă şi la alţi domni ce-au fost mai înainte vreme". Ispravnicul ţinuturilor în care se află moşiile să-i oblige a se supune pe cei care s-ar împotrivi să lucreze aşa cum hotărăşte domnul; dar dacă egumenii „îi vor asupri pe oameni cu slujba mai mult peste obicei", ispravnicii să socotească cu ce rînduială slujesc oamenii de prin satele lor şi astfel să lucreze şi cei de pe moşiile mănăstirilor, ca „să nu să supere afară den slujba obicinuită mai mult". Apoi, la sfîrşit, după formula de încheiere şi dată, se adaugă: „iar de li-a păre oamenilor cu greu a sluji după obiceiul vechi, să aibă a sluji după hotărîrea testamentului domniii sali Costandin vodă, cîte 24 zile de an" [38].

Am citat pe larg acest document pentru că ni se pare a fi concludent în mai multe privinţe: 1 — nu se contestă, ci, dimpotrivă, se întăreşte dreptul stăpînului de a stăpîni pe toţi locuitorii moşiei, deci hotărîrea lui C. Mavrocordat în acest sens, din a doua domnie, rămîne în vigoare; 2 — din aplicarea „obiceiului vechi", cu intervenţia ispravnicilor pentru a determina, în caz de nemulţumire a ţăranilor, marginile acestui obicei după felul cum se aplică pe moşiile lor, rezultă că între obligaţiile ţăranilor de pe moşiile mănăstireşti şi cele boiereşti nu se lăsa nici o deosebire; 3 — alternativa celor 24 zile pe an, acordată în ultimul moment, anula obiceiul vechi în cazul cînd sarcinile de muncă pe care le presupunea depăşeau ca durată acest număr de zile; deci, în fapt, 24 zile de muncă reprezentau un maximum; 4 — expresia „orice fel de oameni" indică aplicarea hotărîrii şi vecinilor şi lăturaşilor sau, dacă o echivalăm cu formula folosită în unele documente anterioare [39], numai acestora din urmă; întrucît însă lăturaşii erau neîndoielnic vizaţi, rezultă că Racoviţă asimila ambele categorii de locuitori ai satului mănăs-

[37] *D.R.A.*, II, nr. 266.

[38] *Ibidem*, nr. 265 (pentru adaosul final, vezi originalele); Arhiva m-rii Putna, mapa I, doc. 8, orig.

[39] „Tot omul ce va şidea pe moşia mănăstirii, orî om gospod, ori boieresc, ori slujitor, oricine şi ce obraz ar fi..." (*D.R.A.*, II, nr. 172); Radu Rosetti (*op. cit.*, p. 316—317) îi consideră lăturaşi, iar I. C. Filitti (*op. cit.*, p. 223) foşti vecini.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tiresc în ceea ce priveşte munca, aplicîndu-le şi lor, în împrejurările prevăzute de document, reglementarea din 1749 privitoare la vecini.

Aceleaşi dispoziţii s-au dat şi în cazul unei moşii boiereşti [40], locuită, cel puţin în parte, de ţărani nevecini [41].

Dar impunerea unor sarcini de muncă ce puteau ajunge la 24 zile pe an nu putea fi acceptată de ţărani, care, după cum rezultă din apelurile repetate ale stăpînilor de moşii la domnie, nu se supuneau nici la prestarea unor obligaţii de muncă mai reduse. În cele din urmă domnia, interesată în primul rînd să asigure încasarea dărilor şi stabilitatea populaţiei rurale, va fixa obligaţiile de muncă ale ţăranilor la maximum 12 zile pe an [42].

Absenţa oricărei menţiuni speciale privitoare la obligaţiile de muncă ale vecinilor poate constitui o dovadă că între această categorie de ţărani şi cea a lăturaşilor domnia nu a făcut, atunci cînd a fixat numărul de zile la cel mult 12 pe an, nici o deosebire. Există însă şi dovezi pozitive în sprijin: este vorba despre hotărîrea de a se lucra 12 zile pe unele moşii ai căror locuitori sînt menţionaţi în surse anterioare sau contemporane ca vecini, cum sînt cei din Ciurbeşti, moşie a mănăstirii Bîrnova, din Săbăoani, a mănăstirii Secu şi din Drăgoeşti, a mănăstirii Voroneţ. Sătenilor din Ciurbeşti li se hotărîse să lucreze, ca vecini, în a doua jumătate a secolului precedent [43], cîte două zile pe lună, iar la 6 iulie 1754 — 12 zile [44]. Ţăranilor din Săbăoani li se cere să lucreze tot 12 zile pe an la 9 ianuarie 1756 [45]. Dar, cum s-a arătat mai sus, într-o hotarnică din acelaşi an ei sînt numiţi vecini [46], după cum şi în sama mănăstirii Secu, încheiată la începutul anului 1743, ei apar cu acelaşi nume [47]. În sfîrşit, la 1 iulie 1756 [48] se hotărăşte ca locuitorii din Drăgoeşti, care erau, cel puţin parte din ei, vecini, după cum rezultă dintr-un document din 1734 [49], să lucreze acelaşi număr de zile. Aşadar, chiar dacă s-ar putea admite ca exactă afirmaţia autorilor anaforalei din 1775 că şi după 1749 stăpînii de moşii au continuat să impună vecinilor obligaţii de muncă fără soroc, care puteau depăşi cele 24 zile hotărîte prin actul cu pri-

[40] *D.R.A.*, II, nr. 268.

[41] Arh. St. Bucureşti, M-rea Doljeşti, X, nr. 21, orig.; *D.R.A.*, II, nr. 263.

[42] Susţinerea lui G. Taşcă (*op. cit.*, p. 178 şi urm.) că Mavrocordat a dat după 1 iunie 1749 un aşezămînt prin care a fixat pentru toţi ţăranii obligaţia de lucru de 12 zile rămîne doar o ipoteză.

[43] V. Mihordea, *op. cit.*, p. 157—159.

[44] *D.R.A.*, II, nr. 292.

[45] *Ibidem*, nr. 306.

[46] Bibl. Acad., LXVI, nr. 22, orig.

[47] Ion Bogdan, *Sămile mănăstirilor de ţară din Moldova pe anul 1742*, în „Buletinul Comisiei istorice a României", vol. II, Bucureşti, 1915, p. 263.

[48] Bibl. Acad., LXXXIII, nr. 37, orig.

[49] *D.R.A.*, II, nr. 127.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vire la vecini, aceasta s-a făcut numai prin abuz sau, poate, prin mijlocirea unor reduceri, licite sau nu, a obligațiilor către statul feudal.

Cărțile de stăpînire date, cu începere din primul an de domnie, de Matei Ghica (1753—1756) stabilesc pentru țăranii de pe unele moșii mănăstirești obligația de a lucra 12 zile pe an sau să răscumpere munca prin plata sumei de 2 lei. Astfel, la 20 septembrie 1753 mănăstirea Galata este împuternicită să stăpînească moșiile din ținutul Cîrligătura „și oamenii ce vor fi șăzători cu casă pre acești moșii, măcar orice fel de rufet ar hi, toți să fie plecați egumenului și să-i slujască lucrul de boieresc după hotărîrea ce s-au făcut, 6 zile de vară și 6 zile de iarnă, ori la ce i-ar pune igumenul. Dară carei vor primi să dea pentru slujbă bani, să dea de casă cîte 2 lei și să fie plătiți" [50]. Începînd din ianuarie 1754 documentele de acest fel menționează o „hotărîre de obște ce s-au făcut pentru toate mănăstirile". Mănăstirea Voroneț primea la 12 ianuarie 1754 o carte domnească pentru a stăpîni „peste tot moșiile ce are mănăstirea, cu toți oamenii ce s-or afla șăzători pe moșiile mănăstirii și, după hotărîrea ce s-au făcut de obște pentru toate mănăstirile de slujba ce s-au orînduit să lucreză oamenii ce șed pe moșiile mănăstirești, să aibă numitul egumen a-i pune pe oamenii săi ce șed pe moșiile mănăstirii să-i lucreză 12 zile într-un an, însă 6 zile de vară și 6 zile de iarnă, după obicei, ori, care n-or vrea să lucreză să ia de la dînșii cîte 2 lei de casă pe an". Și, în încheiere, domnul poruncește ispravnicului de ținut să constrîngă pe acei dintre oameni care „nu s-ar supune să lucreză sau să dea bani de casă după hotărîrea de mai sus arătată" [51].

In alte cărți domnești, însă, emise tot în domnia lui Matei Ghica, se stabilește pentru unele moșii mănăstirești obligația de lucru de 6 zile pe an, trei vara și trei iarna, sau încasarea sumei de jumătate de leu, cu specificarea : „după cum așa s-a hotărît cu sfat de obște", sau „după testamînt de obște ce s-au făcut pentru toate mănăstirile" [52].

Ambele situații — stabilirea a 12 sau 6 zile de lucru pe an și posibilitatea răscumpărării muncii cu anumite sume — cu menționarea aceleiași hotăriri de obște pentru mănăstiri, numită uneori și „tes-

[50] *D.R.A.*, II, nr. 284.

[51] Arh. St. Suceava, Doc. feudale, M-rea Voroneț, 1/4 orig. ; o altă carte domnească s-a dat la 13 ianuarie 1754 episcopiei Rădăuți pentru stăpînirea moșiei Cotmani, cu tot venitul locului și cu toată slujba oamenilor „după hotărîrea ce s-au făcut de obște pentru toate mănăstirle, ori să slujască 12 zile pre an, 6 zile de vară și 6 zile de iarnă, ori la ce lucru i-ar pune sfintia sa și să-și ia răvaș c-au plinit slujba, ori cărora nu le va da mîna cu slujba, să aibă a da bani pentru lucru de boieresc, cîte doi lei de casă..." (*Ibidem*, nr. 289, orig.). Vezi și *D.R.A.*, II, nr. 286, 289, 290, 292, 293, 301 ; Arh. St. București, M-rea Bisericani, XIII, nr. 43, orig. (11 ian. 1754).

[52] Arh. St. București, M-rea Sf. Sava — Iași, XV, nr. 9, orig., din 18 aug. 1754 și nr. 10, orig., din 5 august 1755, ambele pentru moșia Părcani (se fixează suma de 2 orți, egală cu o jumătate de leu).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tament de obște ci s-au făcut la toate mănăstirile", se întîlnesc și în cărțile domnești emise de domnii următori [53].

Documentele privitoare la moșii boierești indică existența unor dispoziții similare începînd cu domnia lui Matei Ghica. La 14 iunie 1754 postelnicului Sandu Miclescu i se dă voie să încaseze cîte 2 lei pe an de la locuitorii de pe o moșie a sa, iar cei ce nu vor voi să dea bani vor lucra boieresc cîte 12 zile pe an, șase vara și șase iarna, „după cum așa s-au hotărît cu sfat de obștii pentru toți" [54]. În același an stăpînii unei moșii pot lua cîte 6 potronici (o jumătate de leu) pe an, sau cîte 6 zile, trei vara și trei iarna, „după cum așe s-au hotărît cu sfat de obștii" [55].

Constatăm că și pentru moșiile boierești dispoziții de acest fel sînt date și de domnii următori [56], cu menționarea uneori a hotărîrii sau testamentului făcut cu sfat de obște.

Începînd din a doua domnie a lui Constantin Racoviță (1756—1757), dar mai frecvent în cea a domnului următor, Scarlat Ghica (1757—1758), se fixează pentru locuitorii moșiilor boierești și mănăstirești care erau îndatoriți la prestarea a 12 zile de muncă, suma de un leu în loc de doi, așa încît la începutul deceniului al VII-lea pînă la așezămîntul din anul 1766, suma maximă stabilită de domnie pentru răscumpărarea obligației de muncă va fi în toate cazurile un leu. Schimbarea, explicabilă prin rezistența opusă de țărani, care nu acceptau deseori să achite nici sume mai mici, însă și prin interesul domniei, se constată din înseși documentele acestor ani, examinate separat, dar mai ales din compararea cărților domnești date pentru aceleași moșii în ani diferiți. Astfel, între moșiile pentru care mănăstirea Galata primea în anul 1753 împuternicirea citată mai sus era și moșia Vorovești [57]. La 16 august 1760 pentru această moșie se dă însă o nouă carte dom-

---

[53] Pentru 12 zile: *D.R.A.*, II, nr. 309, 337. Pentru 6 zile: Arh. St. București, M-rea Sf. Sava — Iași, XXI, nr. 7, orig., din 24 mai 1756; Institutul de istorie și arheologie din Iași, IX, nr. 84, orig. (cu falsificarea cifrei 6 (potronici) în 9. Comp. cu doc. din 28 iulie 1760 (*Ibidem*, nr. 85, orig.). Publ. în *D.R.A.*, II, nr. 324, (*fără indicarea cifrei inițiale*).

[54] Bibl. Acad., CXXXVIII, nr. 224, orig., pentru moșia Vătăvoaia din ținutul Cîrligătura.

[55] Bibl. Acad., LII, nr. 45, orig., din 12 august 1754, pentru jumătate de sat din Hilișeu, ținutul Dorohoi; vezi și Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XI, Iași, 1922, p. 132—133, din 28 aug. 1755, pentru părți de moșii dintr-un alt ținut: 6 zile pe an, trei vara și trei iarna, sau 6 potronici de casă, „după hotărîrea testamentului domniii meli".

[56] Pentru 12 zile: *D.R.A.*, II, nr. 315, 323; N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, vol. II, București, 1903, p. 212—213; Bibl. Acad., CXXXVIII, nr. 231, orig. (2 sept. 1756), CLXXXV, nr. 239, orig. (24 iunie 1757); Arh. St. București, M-rea Agaton, II-ter, nr. 20, orig. (1 iunie 1758); Arh. St. Iași, DCLIX, nr. 12, orig. (6 apr. 1760). Pentru 6 zile: *D.R.A.*, II, nr. 322, 341, 342; „Arhiva românească", tom. VIII, 1942, p. 32; Bibl. Acad., XXXV, nr. 163, orig. (15 sept. 1757).

[57] *D.R.A.*, II, nr. 284.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nească în care se stabilește să se încaseze în locul celor 12 zile suma de 1 leu [58]. Aceeași transformare se observă și în cazul moșiei mănăstirii Bogdana [59], precum și pentru moșiile din ținutul Iași ale mănăstirii Socola [60].

Din documentele citate mai sus rezultă că începînd din prima domnie a lui Matei Ghica se aplică în Moldova, în ceea ce privește obligația de muncă a țăranilor, anumite dispoziții care nu se întîlnesc în anii anteriori: fixarea numărului de zile la douăsprezece pentru moșiile boierești și mănăstirești, cu specificarea că munca va fi efectuată „vara" și „iarna" în părți egale [61]; specificarea constantă a posibilității de răscumpărare a muncii, cu indicarea sumei, doi lei la început, redusă apoi după cîțiva ani la un leu; acceptarea ca țăranul să aleagă între prestarea muncii și plata ei cu bani [62].

Din unele exemple s-a putut constata că domnia fixa uneori boierescul la 6 zile și suma cu care putea fi răscumpărat la 6 potronici sau 2 orți, adică o jumătate de leu. În unele cazuri este vorba de moșii situate la graniță. Existența unei reglementări a obligațiilor locuitorilor de pe moșiile de la marginea țării este atestată de o carte domnească din anul 1762 prin care stăpînul moșiei este împuternicit „să aibă a le lua <țăranilor> pe an de casă cîte 6 potronici, după obiceiul marginii ce esti hotărît cu testament de obștie" [63]. Fixarea unui număr de zile și a unei sume de bani mai mici și pentru unele moșii situate în interior s-ar putea explica în anumite cazuri prin existența unor cărți domnești anterioare, cu obligații reduse, acum confirmate [64], sau

[58] *D.R.A., II*, nr. 348.

[59] *Ibidem*, nr. 290 și Arh. St. București, M-rea Bogdana, X, nr. 10, orig. (publ. în *D.R.A.*, II, nr. 395, cu eroare de lectură a numărului de zile: 5 zile de iarnă și 5 zile de vară, în loc de 6 și 6).

[60] *D.R.A.*, II, nr. 294 și Bibl. Acad., VII, nr. 81, publ. de N. Iorga, *op. cit.*, vol. I, București, 1902, p. 437, fără indicarea moșiilor.

[61] Cunoaștem un singur precedent de stabilire a lucrului în două perioade, vara și iarna, dar pentru un total de 8 zile pe an, din anul 1747 (*D.R.A.*, II, nr. 257).

[62] „...iar cărora nu le va da mîna să lucreze, să dé bani..." (*D.R.A.*, II, nr. 309). Vezi și citatele din text.

[63] *Cartea domnească pentru moșia Buicani, a m-rii Galata, publ. de* I. N. Halippa în „Trudî Bessarabskoi Gubernskoi Ucenoi Arhivnoi Kommisii", tom. II, Chișinău, 1902, p. 280; repetată de Grigore Ghica la 29 oct. 1765 (*Ibidem*, p. 281—282). Hotărîrea privitoare la moșiile de la graniță nu exista în 1748, cînd,la 10 iunie, C. Mavrocordat dădea o carte de stăpînit pentru aceeași moșie, cu obligația de muncă de 12 zile, în baza așezămîntului pentru mănăstiri din anul 1742 (*Ibidem*, p. 257—258). Pentru unele moșii din olatul Greceni se hotărăște a se lucra 12 zile pe an, dar prețul răscumpărării este de numai 2 orți într-un caz, 6 potronici în altul, deci o jumătate de leu, ca și pe moșiile unde se lucrează 6 zile (*D.R.A.*, II, nr. 299; Bibl. Acad., XXX, nr. 95, orig., din 10 iunie 1757).

[64] *D.R.A.*, II, nr. 298, 302. Specificarea posibilității de a plăti sau a presta munca și a modalității de efectuare a ei — vara și iarna — pe aceste moșii se face, probabil, în baza dispozițiilor recente, deoarece astfel de prevederi nu se întîlnesc anterior.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alteori, probabil, a unor învoieli sau hotărîri speciale date în urma proceselor între țărani și stăpînii moșiilor respective. Menționarea alternativei lucru—bani și a modalității de efectuare a muncii — vara și iarna — se face și în documentele din această categorie.

Din aceleași documente citate, precum și din altele, numeroase, se poate observa că reglementările enumerate mai sus sînt însoțite frecvent de formulele: „după hotărîrea ce s-au făcut de obște", „după cum așa s-a hotărît cu sfat de obște pentru toți", „după hotărîrea testamentului ce s-a făcut cu sfat de obște", „după hotărîrea ce s-a făcut de obște pentru toate mănăstirile" sau „după testament ce s-a făcut de obște pentru toate mănăstirile". Aceasta ne îndreptățește să credem că dispozițiile înseși erau cuprinse, cel puțin într-o formă generală, în astfel de hotărîri sau „testamente" [65], deci în așezăminte scrise care, la fel cu cele din Țara Românească din aceeași perioadă [66], nu s-au păstrat pînă astăzi. Aceste așezăminte, unul pentru mănăstiri și unul, probabil, pentru boieri sau poate chiar pentru ambele categorii de stăpîni de moșii și din care, în această ultimă ipoteză, s-ar fi extras măsurile pentru cele dintîi [67], cuprindeau, după cum rezultă din aplicarea lor, cel puțin în ceea ce privește reglementarea obligațiilor de muncă ale țăranilor, dispoziții identice.

Este dificil de stabilit, pe baza informațiilor de care dispunem, cine a dat aceste așezăminte agrare. Documentele moldovenești din această perioadă nu oferă nici o indicație precisă, așa că nu se pot formula decît presupuneri. Astfel, avînd în vedere că aceste dispoziții se întîlnesc în timpul domniei lui Matei Ghica, s-ar putea admite că el a fost inițiatorul lor [68] sau Constantin Racoviță, către sfîrșitul primei sale domnii în Moldova.

Documentele din domnia lui Grigore Ghica pentru anii 1764—1765 menționează uneori un așezămînt dat de el, aplicabil și mănăstirilor și boierilor, care a fost comunicat și ispravnicilor de ținut spre a-l folosi în reglementarea conflictelor dintre țărani și stăpînii de moșii [69]. Nici textul acestuia nu s-a păstrat, dar fiindcă dispozițiile apli-

[65] „Testament" poate fi numit și un act domnesc cu caracter general (vezi *D.R.A.*, II, nr. 128, 156, 300), dar și unul dat în cazuri particulare (vezi *I. Bogdan, op. cit.*, p. 225, 232; Arh. St. București, M-rea Agaton, I, nr. 11, orig.; Arh. St. Iași, CMXI, nr. 7, orig.); menționarea testamentului făcut cu sfat de obște în legătură cu relațiile agrare indică sensul de așezămînt agrar.

[66] Vezi Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 82—89.

[67] Un indiciu ar fi că, înainte de ianuarie 1754, de cînd începe a fi menționată hotărîrea de obște pentru mănăstiri, se folosește formula „după hotărîrea ce s-au făcut" pentru a desemna aceleași dispoziții și în cazul mănăstirilor (*D.R.A.*, II, nr. 284).

[68] „Testamentul domniii mele", menționat într-un document de la Matei Ghica citat mai sus (Gh. Ghibănescu, *op. cit.*), poate fi și așezămîntul agrar, dar și o hotărîre anterioară dată pentru aceeași moșie de el.

[69] „...după hotărîrea testamentului ce s-au dat poroncă prin ponturi către ispravnicii de ținuturi să de venitul stăpînului moșiii". (Arh. St. București, M-rea Cașin, IV, nr. 11, orig., din 20 nov. 1765); să-și dea adetiul „după hotărîrea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cate pînă acum continuă să fie în vigoare [70], se poate deduce că Grigore Ghica nu a adus modificări măsurilor precedente.

Aşadar, se poate constata că în perioada premergătoare aşezămîntului agrar din anul 1766, începînd cu anul 1753, relaţiile agrare au fost reglementate, cel puţin în ceea ce priveşte obligaţia de muncă a ţăranilor, de dispoziţii noi faţă de cele aplicate anterior.

Munca ţăranilor de pe moşiile boiereşti a fost fixată, se pare pentru prima dată, la maximum 12 zile pe an, iar pentru moşiile mănăstireşti s-a stabilit acelaşi număr de zile, revenindu-se astfel la reglementarea făcută prin aşezămîntul pentru mănăstiri din anul 1742. În felul acesta cuantumul muncii pe ambele categorii de moşii a fost uniformizat.

S-a hotărît că jumătate din numărul zilelor vor fi lucrate „vara", adică în sezonul agricol viu, şi jumătate „iarna", deci în acea parte a anului cînd activitatea agricolă este redusă sau încetează cu totul. În culegerea de porunci date ispravnicilor de C. Mavrocordat în a doua domnie în Moldova există o dispoziţie potrivit căreia locuitorii de pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti vor lucra zilele de muncă „mai mult în cele şase luni de vară" [71]. Rezultă de aici că reglementările aplicate cu începere din anul 1753 reduceau, în comparaţie cu hotărîrea lui C. Mavrocordat, posibilitatea stăpînului de moşie de a folosi cea mai mare parte a muncii ţăranului pentru culturile agricole.

S-a hotărît că obligaţiile de muncă pot fi răscumpărate cu bani, fixîndu-se la 2 lei, apoi la 1 leu suma corespunzătoare pentru 12 zile şi la jumătate de leu pentru 6 zile [72].

În sfîrşit, a fost acordat ţăranului dreptul de a converti munca în bani [73].

*Aşezămintele agrare din anii 1766 şi 1767.* Primul aşezămînt agrar moldovenesc din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea al cărui text integral s-a păstrat este cel dat de către Grigore Alexandru Ghica

---

ponturilor domniii mele" (Bibl. Acad., LXXXII, nr. 46, orig., din 5 dec. 1765); „iar de acum înainte după cum poroncește măria sa prin ponturi aşa să urmeze" (Arh. St. Bucureşti, M-rea Slatina, VI, nr. 18, orig., din 14 oct. 1764); „....pentru acesto de mai gios scriso ponturi s-au făcut de la însuş Divanul domniii mele" (*Ibidem*, nr. 20, orig., din 4 iunie 1765).

[70] Arh. St. Iaşi, CDXXV, nr. 136, din 14 oct. 1765: „de vor fi oameni şezători cu case pe aceste părţi de moşii, să aibă a lua de toată casa cîte un leu pe an, iar care nu vor da bani să aibă a lucra de boierescul cîte 12 zile pe an de om, însă şase zile de vară şi şase de iarnă, după hotărîrea testamentului". Vezi şi Arh. St. Bucureşti, M-rea Neamţ, XXI, nr. 12, orig., din 11 ian. 1765.

[71] T. Codrescu, *Uricarul*, vol. IV, Iaşi, 1857, p. 398.

[72] Reglementările anterioare cunoscute nu fixau renta în bani, dar nici nu o interziceau (vezi N. Corivan, *Contribuţii la obligaţiile ţăranilor din Moldova în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice, Istorie", Iaşi, an. VIII (1957), fasc. 1, p. 76—77.

[73] Vezi şi A. Oţetea, *op. cit.*, p. 343. Afirmaţia lui Gh. Panu (*op. cit.*, p. 327) că ţăranii puteau răscumpăra cu bani munca numai cînd convenea stăpînului este contrazisă de documente.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sub forma cunoscutului hrisov din 1 ianuarie 1766 [74]. El este totodată și cel dintîi act domnesc în care relațiile dintre proprietari și țărani, îndeosebi obligațiile de muncă ale acestora din urmă, sînt reglementate într-o formă mai detaliată.

Faptul că principalul obiectiv al așezămîntului a fost fixarea mai amănunțită a obligațiilor de muncă ale țăranilor este semnificativ, deoarece pune în evidență tendința stăpînilor de moșii de a-și asigura, prin intermediul unui așezămînt domnesc, o cantitate de muncă agricolă sporită.

Au rămas încă necunoscute împrejurările imediate ale elaborării hrisovului. În partea introductivă se afirmă că necesitatea noii reglementări a fost dictată de necurmatele conflicte dintre stăpîni și țărani în legătură cu executarea obligațiilor de muncă : țăranii protestau împotriva asupririi la lucru, pe care erau constrînși să-l efectueze „fără de nici o orînduială sau dreptate", iar stăpînii erau nemulțumiți că țăranii nu se supun la nici o slujbă sau, dacă o fac, lucrează cît vor și cînd vor. În această situație domnia intervine — declară domnul — pentru a fixa obligațiile astfel încît nici o parte, nici alta să nu fie nedreptățită.

S-ar părea deci că numai necesitatea de a curma conflictele frecvente dintre cele două părți a dus la reglementarea relațiilor agrare din anul 1766. Existența acestor conflicte este, în adevăr, confirmată de numeroase documente anterioare hrisovului [75]. Dar, de fapt, nu aceasta a fost singura cauză și nici măcar cea mai importantă a noii reglementări, ci nevoia stăpînilor de moșii de a-și asigura, cu ajutorul muncii gratuite a țăranilor, o producție agricolă sporită. Stăpînii de moșii nu se mai pot mulțumi numai cu produsele provenite din dijme sau cu cele realizate din munca țăranului pe rezerva moșiei în condițiile în care această muncă nu era amănunțit reglementată și cînd țăranul era liber să aleagă forma de rentă — muncă sau bani. De aceea, părerea emisă de Radu Rosetti [76] că insistența boierilor și a mănăstirilor de a spori, în al treilea pătrar al secolului al XVIII-lea, obligațiile de muncă ale țăranilor s-ar explica prin posibilitatea transformării lor în bani, ceea ce ar fi dus, implicit, la creșterea veniturilor bănești ale stăpînilor de moșii este infirmată atît de știrile anterioare anului 1766, cît și de acest așezămînt : reglementările anterioare lăsau la latitudinea țăranului să aleagă forma de rentă, iar hrisovul din 1766, dacă anulează acest drept, îl recunoaște stăpînului de moșie tocmai pentru a-l asigura cu munca țăranului.

---

[74] *D.R.A.*, II, nr. 403.

[75] Vezi N. Grigoraș, *Frămîntări sociale și politice din Moldova și Țara Românească între anii 1750 și 1760*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie", Iași, tom. II (1965), p. 129—135.

[76] Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 323.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În cronicile care s-au ocupat de domnia lui Grigore Ghica [77], precum și în alte surse [78], administrația acestuia este prezentată în chip favorabil, subliniindu-se grija domnului de a limita abuzurile și a ușura dările, măsuri care au avut ca urmare revenirea în țară a unui mare număr de moldoveni pe care vexațiunile predecesorilor săi îi determinaseră să se refugieze în țările vecine. Dar urmările pozitive ale măsurilor fiscale i-au permis domnului să admită agravarea obligațiilor țăranilor față de stăpînii moșiilor, între exploatarea exercitată de stat și cea practicată de aceștia existînd o corelație care va fi pusă în evidență și de examinarea împrejurărilor în care s-au dat ori au fost propuse așezămintele ulterioare. Această corelație explică de ce tocmai acum, în timpul domniei lui Grigore Ghica, stăpînii de moșii au obținut o reglementare agravantă pentru țărani a relațiilor agrare.

Principalele dispoziții ale așezămîntului se referă la muncă.

Se stabilește obligația locuitorilor de pe moșiile boierești și mănăstirești de a lucra într-un an 12 zile, de la această regulă făcînd excepție numai țăranii de pe moșiile situate „pe marginea hotarului țării Moldovei", care vor lucra 6 zile. Chiar din acest punct de vedere așezămîntul este agravant pentru unii țărani, și anume pentru acei care locuiau pe moșii situate în interior și prestau numai 6 zile pe an.

Ca o expresie a interesului pentru muncile agricole, se stabilește că munca va fi concentrată numai în sezonul agricol viu, cîte 4 zile primăvara, vara și toamna, în timp ce, după cum s-a arătat mai sus, dispozițiile anterioare hotărau invariabil ca numai jumătate din zilele de boieresc să fie lucrate în acest sezon.

Ziua de lucru trebuia să înceapă la răsăritul soarelui și să se sfîrșească la apus, cu pauză pentru odihnă. Țăranul va lucra cu același interes pe rezervă ca și atunci cînd lucrează pe lotul său. Din fiecare familie va ieși la muncă numai bărbatul, cei incapabili de muncă, precum și tinerii necăsătoriți și fără gospodărie proprie fiind scutiți de boieresc. Munca va fi prestată la moșia pe care locuiește țăranul sau pe moșii vecine, dar nu mai îndepărtate de patru ore de drum; dacă distanța ar fi mai mare, timpul de deplasare va fi scăzut din cele 12 zile de lucru. Țăranul nu va fi obligat să facă transporturi (podvezi) pentru stăpîn și nici nu va fi supus la alte sarcini (angării).

Dacă prevederile hrisovului referitoare la reglementarea muncii s-ar limita la cele prezentate, s-ar putea admite că scopul său principal a fost numai de a așeza pe baze echitabile obligațiile de muncă ale țăranului. Dar acele dispoziții din hrisov care fixează,

[77] Cronica lui Pseudo-Enache Kogălniceanu, în *Cronicile României*, publicate de M. Kogălniceanu, ed. a II-a, tom. III, București, 1874, p. 250—254; cronica lui Ioan Canta, în *loc. cit.*, p. 192.

[78] Raportul lui Hübsch, din Constantinopol, cu data de 16 febr. 1767, în N. Iorga, *op. cit.*, vol. I, București, 1902, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acum pentru întîia oară, norma zilnică de lucru pun în lumină adevăratele obiective ale stăpînilor de moșii. Se stabilește lățimea ogorului pe care un plug îl va ara într-o zi (10 pași în teren desțelenit și 8 pași în țelină), norma zilnică la prășit (un sfert de pogon), la secerat (3 clăi) și la recoltarea fînului (o jumătate de falce la cosit și aceeași suprafață la adunat și clădit).

S-a susținut că normele zilnice de muncă stabilite prin așezămîntul agrar din anul 1766 sporeau în fapt numărul zilelor de lucru pe care țăranul era obligat să le presteze stăpînului cu mult peste cel fixat, ajungînd la 17—18 zile [79] sau chiar la cel puțin 24 zile pe an [80]. De fapt, este greu de stabilit dacă și, în caz afirmativ, în ce măsură se măresc aceste obligații prin aplicarea nartului prevăzut, față de posibilitățile reale de lucru ale unui țăran.

Pentru arat se fixa numai lărgimea ogorului, nu și lungimea lui. Nici mărimea pogonului în această vreme nu este cunoscută. Măsura de 48 prăjini fălcești a pogonului a fost prevăzută în nartul prășitului abia în așezămîntul dat după 1821 de Ioniță Sandu Sturza [81], iar primul său editor, Teodor Codrescu, a introdus-o tacit și aici [82]. Se pare însă că suprafața pogonului era mai mică în 1766. Dintr-o informație de la sfîrșitul secolului [83] rezultă că pogonul avea o suprafață de 36 prăjini fălcești, deci reprezenta numai 3/4 din pogonul de mai tîrziu. Aceeași dificultate se întîmpină și în ceea ce privește nartul la secerat, deoarece nu știm care era mărimea clăii și a snopului. Și în această privință au existat fluctuații. Nici despre mărimea fălcii de fîn nu putem spune dacă a fost aceeași ca cea cunoscută începînd din deceniul al III-lea din secolul următor. În condica de lefuri și de venituri ale boierilor moldoveni alcătuită în anii 1776—1777 fiind vorba să se stabilească mărimea merței, a dimerliei, a vedrei cu miere și cu vin precum și a fălcii de fîn, se dau valorile numai pentru unele din aceste măsuri, iar pentru altele — vadra de miere și falcea de fîn — nu se precizează, locul în care trebuia să fie trecută cifra rămînînd nescris [84]. S-ar putea reține de aici că atunci a trebuit să se stabilească și mărimea fălcii de fîn, de unde ar rezulta că nu peste tot ea avea aceeași suprafață. Un document de la începutul secolului următor dă informația că falcea de fîn era numai jumătate din întinderea fălcii cunoscută mai tîrziu [85]. Fiind însă

---

[79] Gh. Panu, *op. cit.*, p. 333—334.

[80] Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 329—330.

[81] Vezi Iuliu C. Ciubotaru, *Precizări în legătură cu documentul din 10 martie 1828 privitor la relațiile dintre țărani și proprietari în Moldova*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie", an. IX (1958), fasc. 1—2, p. 141.

[82] T. Codrescu, *op. cit.*, vol. II, ed. a II-a, Iași, 1889, p. 224. Pentru alte ediții ale hrisovului, toate cu aceeași completare, vezi *D.R.A.*, II, p. 409.

[83] Arh. St. Iași, Ms. 56, p. 132.

[84] *Ibidem*, f. 40 v.

[85] Arh. St. Iași, XLVI, nr. 25. Doc. în limba greacă. Am folosit traducerea făcută de D. Ioanidis și verificată de N. Gaidagis.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vorba de un act în care boierii au înfățișat domnului, comparativ, prevederile așezămîntului în vigoare și propunerile făcute de ei cu privire la noua reglementare a relațiilor agrare, în scopul de a demonstra că obligațiile țăranilor nu ar fi agravate prin acceptarea noilor măsuri, informația trebuie privită cu rezervă. Dar dintr-un document din anul 1786 rezultă că într-o zi, lucrînd de la răsăritul pînă la apusul soarelui, un om poate cosi o jumătate de falce, adică atît cît prevede și așezămîntul [86].

Așadar, cu toate că nu se poate stabili cu exactitate, există însă prea puțin temeiuri care să ne îndreptățească a accepta interpretarea dată pînă acum nartului din așezămînt. Pare logic ca acest nart să fi corespuns în acel moment posibilităților reale de muncă ale țăranului, cu condiția respectării duratei zilei de lucru stabilită atunci. Dar, prin faptul că așezămîntul nu fixa cu precizie anumite mărimi, dispozițiile cu privire la norma zilnică de lucru nu puteau constitui pentru viitor un mijloc de îngrădire a abuzurilor stăpînilor de moșii. Cum acest nart a rămas în vigoare pînă la punerea în aplicare a dispozițiilor corespunzătoare ale Regulamentului Organic, perioadă în care nevoia de muncă a stăpînilor de moșii a crescut neîncetat, aceștia au găsit uneori suficiente mijloace ca, fără a se abate formal de la prevederile așezămîntului, ci tocmai invocîndu-le, să agraveze obligațiile de muncă ale țăranilor, astfel ca la sfîrșitul perioadei munca cu nart să apară cu claritate ca imposibil de efectuat în cele 12 zile prevăzute de așezămînt.

Hrisovul anulează dreptul țăranului de a-și răscumpăra cu bani obligația de muncă, dar nu interzice stăpînului moșiei a cere bani în locul lucrului, agravînd în acest fel gradul de dependență a țăranului față de stăpîn. Echivalentul bănesc al muncii nu este stabilit în chip explicit, dar rezultă dintr-o dispoziție a hrisovului despre plata unei zile de muncă pentru absențe determinate de anumite cauze, precum și din informații ulterioare [87] că era de 2 lei ; deci și în această privință noua reglementare este agravantă, întrucît în perioada imediat premergătoare suma admisă era 1 leu.

*Plata în bani a muncii este însă obligatorie pe moșiile răzășești.* Explicația acestei măsuri trebuie căutată numai în starea de indiviziune a proprietarilor răzeși [88], neputînd fi considerată ca o măsură de ocrotire a țăranilor fără pămînt împotriva lăcomiei și brutalității răzeșilor [89].

Dijma nu constituie obiectul unei reglementări mai amănunțite față de indicațiile pe care le oferă informațiile anterioare. Se specifică doar că locuitorii sînt obligați să dea dijma, a zecea parte din produse, „din toate" în afară de legumele pentru consumul propriu. Țăranul nu-și poate

[86] *D.R.A.*, II, nr. 546.
[87] *Ibidem*, nr. 410, 423.
[88] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 224.
[89] Radu Roselli, *op. cit.*, p. 375.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ridica recolta de pe cîmp înainte de a-și lua dijma stăpînul moșiei, care este însă obligat să vină la timp.

În sfîrșit, așezămîntul, recunoaște stăpinului dreptul de monopol asupra vînzării vinului, lăsînd liberă vînzarea altor băuturi.

Acestea sînt principalele dispoziții ale așezămîntului din anul 1766. După cum s-a putut observa, atenția principală este acordată reglementării obligațiilor de muncă în folosul stăpînilor de moșii. Astfel, așezămîntul din 1766 a pus la dispoziția acestora un instrument mai eficient de exploatare a muncii țăranilor.

Informații din perioada imediat următoare arată că așezămîntul a fost pus în aplicare [90]. Ispravnicilor li se comunicaseră „ponturi" [91], adică extrase din așezămînt, pentru a-l cunoaște și aplica.

Dispozițiile așezămîntului dat de Grigore Ghica au fost confirmate prin hrisov, la 28 mai 1767, de către succesorul său, Grigore Calimah [92]. Deoarece însă se adaugă unele prevederi, hrisovul din 1767 poate fi socotit ca un așezămînt agrar nou.

Se completează dispoziția privitoare la dijmă cu specificarea favorabilă țăranilor că dacă stăpînul nu va trimite la timp să se ridice produsele din dijmă, provocînd astfel pagube prin rămînerea îndelungată a recoltelor pe cîmp, daunele vor fi suportate de proprietar.

La dispozițiile așezămîntului precedent, Grigore Calimah adaugă, sub forma punctului al XVI-lea, pe aceea că stăpînul moșiei este obligat a da țăranilor loc de hrană suficient, fie dacă exploatează moșia direct, fie dacă o arendează. Precizarea nu este lipsită de interes. Introducerea ei în așezămînt trebuie privită ca o manifestare a tendinței domniei de a statornici prin lege dreptul de folosință al țăranului asupra lotului pe care-l cultivă, ca urmare a încercărilor unor stăpîni sau arendași de a-l încălca [93].

Și acest așezămînt a fost pus în aplicare de către cel care l-a dat [94]. Ulterior însă stăpînii de moșii l-au înlăturat, după cum rezultă din cuprinsul „ponturilor" care au circulat în anii următori [95]. Acestea nu mai conțin dispozițiile cu care a fost completat de către Grigore Calimah așezămîntul lui Grigore Ghica.

*Așezămîntul agrar din 30 septembrie 1777.* Cu toate că hrisovul lui Grigore Ghica a pus la îndemîna stăpînilor de moșii mijloace mai eficiente de exploatare a țăranului, curînd ele le-au apărut acestora ca insuficiente. De aceea, înainte de a se împlini 10 ani de la așezămîntul menționat, ei vor revendica dreptul asupra zeciuielii zilelor

[90] *D.R.A.*, II, nr. 407.
[91] Bibl. Acad., II, nr. 108.
[92] *D.R.A.*, II, nr. 416.
[93] Vezi și Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 331.
[94] *D.R.A.*, II, nr. 423, 425.
[95] *Ibidem*, nr. 530.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unui an, căutînd în acest fel să extindă şi asupra muncii dreptul feudal al dijmei din produse. Cererea, cuprinsă în cunoscuta anafora din 14 aprilie 1775 [96], va fi repetată şi după această dată, la începutul secolului următor.

După încheierea păcii de la Kuciuk-Kainargi (1774), tronul Moldovei l-a ocupat din nou Grigore Ghica. După cum rezultă din cuprinsul anaforalei, domnul i-a convocat pe boieri pentru a discuta şi propune măsuri, între altele în legătură cu „orînduiala ce să cade a să păzi între stăpînii moşiilor şi între lăcuitorii ce să hrănesc pe dinsele". Semnatarii ei, mitropolitul şi veliţii boieri, după ce fac un istoric al relaţiilor agrare, constată că stăpînii moşiilor au folos prea puţin de la ţărani, ba chiar păgubesc, deoarece aceştia nu lucrează cît li s-a fixat şi nici dijma nu o dau „după dreptate", fiindcă lasă pe ţarină ce vor pentru dijmă, de multe ori fără să înştiinţeze pe stăpîn. Situaţia s-ar schimba dacă domnul ar consacra printr-un hrisov îndatorirea ţăranilor de a lucra în folosul stăpînului „din zece zile una", dînd şi dijmă tot a zecea parte din produse, cu hotărîre că nu vor putea ţăranii să-şi ridice recolta de pe cîmp pînă ce nu vor înştiinţa pe stăpîn. Aşadar, lăsînd neschimbate dispoziţiile anterioare referitoare la dijmă, căci ceea ce se cerea la 1775 în această privinţă era prevăzut şi în aşezămintele din 1766 şi 1767, Divanul solicita triplarea obligaţiilor de muncă ale ţăranilor.

Este semnificativ că demersul stăpînilor de moşii se produce în perioada imediat următoare încheierii păcii de la Kuciuk-Kainargi, prin care se creaseră perspective mai favorabile de dezvoltare pentru ţările române şi, ca măsură imediată, se hotărîse scutirea de tribut pe timp de doi ani. Profitînd de aceste împrejurări, mănăstirile şi boierii au încercat să tragă foloase. De aceea, în anafora se afirmă că deoarece ţara dobîndise „statornicia cea dorită a stării şi a stăpînirii, fără a nu fi îngrozite inimile lăcuitorilor de prefaceri şi strămutări, ce fieştecarele nădăjduieşte aşăzarea, odihna şi chivernisala sa la locul ce să află, nu le va cădea cu greu ca să lucreze la stăpînii moşiilor pe care să hrănesc şi să chivernisesc, din zece zile una...". În aceleaşi împrejurări şi în acelaşi an, clerul şi boierii din Ţara Românească au cerut domnului sporirea clăcii la 24 zile pe an [97].

După cum este ştiut, cererea nu a fost încuviinţată de domn: locul din document rezervat întăririi domneşti a rămas alb [98] şi hrisovul solicitat nu s-a mai dat.

În şirul aşezămintelor agrare moldoveneşti se plasează şi hrisovul din 30 septembrie 1777 [99]. Potrivit cuprinsului acestuia, domnul a recunoscut ca îndreptăţită revendicarea zeciuielii zilelor anului, dar nu a

[96] *D.R.A.*, II. nr. 465.
[97] Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 97.
[98] Vezi orig. la Bibl. Acad., CCCLVIII, nr. 22.
[99] *D.R.A.*, II, nr. 483.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

admis-o din cauza stării materiale a țăranilor, rămînînd ca punerea ei în aplicare să se facă atunci cînd această stare se va ameliora. În schimb, pînă atunci, a admis ca țăranii să lucreze peste cele 12 zile încă două zile de clacă, să repare iazurile, morile și acareturile de pe moșie. La moșiile cu „așezări" țăranii trebuiau să facă anual cîte o podvoadă, transportînd produse pentru nevoile casei stăpînului și să aducă două care cu lemne de foc. Monopolul stăpînului moșiei asupra vînzării vinului este extins la toate băuturile. Mai mult chiar, pentru ca acest monopol să fie eficient, se hotărăște ca țăranii să fie obligați să cumpere băutură numai de la cîrciumile de pe moșia pe care locuiesc, nu din altă parte.

Informațiile ulterioare duc la concluzia că dispozițiile hrisovului din 30 septembrie 1777 nu s-au aplicat. Cărțile domnești din anii următori prin care se confirmă dreptul ne stăpînire al unor boieri și mănăstiri asupra anumitor moșii continuă să fie redactate după formularul folosit mai înainte. Ele statornicesc aproape invariabil obligația țăranilor de a da dijmă din produse și de a lucra zilele de boieresc sau a plăti bani „după hotărîrea ponturilor" [100], numite în alte documente „ponturi gospod" [101] sau „ponturi ce sînt în Vistierie, cu pecete gospod" [102], fără a se permite stăpînilor de moșie a-i obliga la mai mult decît prevăd aceste „ponturi" [103].

Primul exemplar de după 1777 al unor astfel de „ponturi", cunoscut pînă acum, este din anul 1783. Poartă la sfîrșit pecetea domnească și mențiunea că este copiat din condica Vistieriei [104]. Este, deci, extrasul după prevederile așezămîntului în vigoare. Acest exemplar, ca și cele din anii următori [105], cu conținut identic, repetă însă, cu unele mici deosebiri, comune tuturor, dispozițiile hrisovului din anul 1766, inclusiv acelea potrivit cărora țăranii nu sînt obligați la podvezi sau la alte sarcini (angării) și că au libertatea să vîndă în cîrciumi alte băuturi afară de vin, asupra desfacerii căruia stăpînul moșiei avea drept de monopol. Or, hrisovul din anul 1777 cuprinde în această materie, după cum s-a văzut, prevederi contrarii.

Alte dovezi în același sens sînt oferite de unele informații privitoare la conflictele dintre stăpîni și țărani. Astfel, la 12 martie 1793, *în urma jalbei țăranilor din Rădășeni, domnul comunică ispravnicilor* ținutului că li s-au dat de la Vistierie oamenilor „ponturi" cu pecete

---

[100] Bibl. Acad., CXXXVIII, nr. 127, orig., din 5 martie 1778; *D.R.A.*, II, nr. 486 (publ. după o copie modernă; orig. se află la Arh. St. București, M-rea Bîrnova, III, nr. 13).

[101] *D.R.A.*, II, nr. 496, 501, 516.

[102] *Ibidem*, nr. 564.

[103] *Ibidem*, nr. 564, 569.

[104] *Ibidem*, nr. 530.

[105] Cele de pînă la anul 1800 sînt semnalate în *D.R.A.*, II, p. 524. („Ponturile" din 13 ianuarie 1800 sînt publicate în „Buletinul Ioan Neculce", fasc. 5 (1925), Iași, p. 231—233). Alt exemplar, din 18 martie 1785, la Arh. St. București, Achiziții noi, MMDCXXVII, nr. 31-a, cu pecete aplicată.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domnească. Întrucît şi isprăvnicia posedă astfel de „ponturi", domnul porunceşte să se pună în vedere egumenului mănăstirii Slatina „ca după ponturi să urmeze întocmai şi împlinind oamenii lucrul a 12 zile şi dîndu-şi şi dijma din toate de a zăce, din cele ce vor face pe moşia mănăstirii, cu car de lemne [...] nu au să se supere lăcuitorii nici într-un chip de cătră mănăstire" [106]. Dacă acum ar fi fost în vigoare aşezămîntul din 1777, care prevedea obligaţia de a se transporta cîte două care de lemne, este evident că pretenţia egumenului nu ar fi fost respinsă. Dintr-o mărturie de cercetare dată de ispravnicii ţinutului Roman în anul 1804 aflăm că domnia le poruncise ca în relaţiile dintre sătenii din Mogoşeşti şi stăpînul moşiei, dacă nu exsită o învoială, să se aplice dispoziţiile „ponturilor", „nefiind supăraţi cu potvozi" [107].

În sfîrşit, prezentarea comparativă a dispoziţiilor scrise, în vigoare pînă în anul 1805 şi a celor propuse atunci, [108] relevă inexistenţa între cele dintîi a adăugirilor pe care Grigore Ghica le-ar fi făcut prin al doilea hrisov privitor la relaţiile agrare.

Aşadar, după anul 1777 în Moldova a rămas în vigoare, ca normă scrisă de reglementare a relaţiilor dintre ţărani şi stăpînii de moşii, aşezămîntul agrar din anul 1766.

*Proiectul de aşezămînt agrar din anul 1805.* La începutul secolului al XIX-lea împrejurări favorabile, asemănătoare celor din anul 1775, au făcut ca stăpînii de moşii să încerce din nou a obţine modificarea raporturile cu ţăranii în favoarea lor. Moldova şi Ţara Românească dobîndiseră în anul 1802 hatişerifuri care reînnoiau prevederile actelor asemănătoare date anterior şi adăugau în favoarea Principatelor Române unele dispoziţii noi. Monopolul turcesc era şi mai mult îngrădit, cererile de bani ale Porţii erau din nou limitate la cifra oficială a tributului, spolierile fiscale erau interzise şi se hotăra iniţierea de măsuri în scopul unei mai judicioase repartizări a sarcinilor fiscale [109].

Înainte însă ca efectele favorabile ale aplicării hatişerifului să poată fi constatate şi întemeindu-şi pretenţiile numai pe perspectivele create, stăpînii de moşii au încercat din nou să agraveze obligaţiile de muncă ale ţăranilor. Printr-o anafora [110], nesemnalată pînă acum în *istoriografia relaţiilor agrare, iscălită de mitropolit, de cei doi episcopi* şi de un grup de boieri, purtînd data 1804, dar fiind, de fapt, semnată şi prezentată domnului la începutul anului 1803 [111], se cere din nou

[106] *D.R.A.*, II, nr. 675.

[107] Arh. St. Bucureşti, M-rea Neamţ, XXIV, nr. 21, orig.

[108] Arh. St. Iaşi, XLVI, nr. 25.

[109] Traian Ionescu, *Hatişerifuł din 1802 şi începutul luptei pentru asigurarea pieţii interne a Principatelor dunărene*, în „Studii şi articole de istorie", vol. I, Bucureşti, 1955, p. 77.

[110] Bibl. Acad., C, nr. 127, orig.

[111] Mitropolitul Iacov, care semnează anaforaua, moare la 9 martie 1803 (*Condica de hirotonii a Mitropoliei Moldovei*, publ. de N. Iorga, în „Buletinul Comisiei istorice a României", vol. 3, Bucureşti, 1924, p. 22—23).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aprobarea domnului ca țăranii să lucreze a zecea parte din numărul zilelor unui an. Stăpînii de moșii își motivează cererea prin necesitatea de a cultiva suprafețe mai mari. Sporirea producției de cereale ar duce la belșug intern și, implicit, la scăderea prețului grîului și orzului — cereale necesare aprovizionării Porții — și deci la satisfacerea mai lesnicioasă a acestei îndatoriri.

Majorarea boierescului la a zecea parte din zilele anului era socotită nu numai necesară, dar și îndreptățită, fiindcă în acest fel stăpînii de moșii ar fi obținut, măcar în parte, o compensație pentru suprafețele deținute de țărani. Din formularea cererii rezultă că acest număr de zile era considerat insuficient în comparație cu foloasele pe care le au țăranii, deoarece boierii solicită *„măcar* (s.n.) zăciuiala zilelor anului".

Concludentă pentru destinația agricolă a muncii sporite este acea parte a anaforalei în care se spune că țăranii vor lucra primăvara, vara și toamna, deci în anotimpurile agricole vii (în alt loc: „mai ales la lucrul pămîntului").

În continuare se mai solicită aprobarea ca porumbul, secara, mălaiul și hrișca, produse care nu sînt supuse monopolului, să poată fi exportate în alte țări sau să fie autorizată prelucrarea lor în velnițe, fără plată de taxe către stat sau domnie, atunci cînd vor exista cantități excedentare necesarului pentru hrană.

În sfîrșit, se cere legiferarea interzicerii dreptului de strămutare al țăranului de pe o moșie pe alta, cu perceperea unei amenzi în folosul Vistieriei de la stăpînul de moșie care ar primi pe fugari.

Avem așadar a face cu un întreg program de dezvoltare a gospodăriei moșierești pe calea producerii de cereale pentru comerț prin munca gratuită și sporită a țăranilor, legați de glie.

Anaforaua nu a fost întărită de domn, partea rezervată textului hotărîrii domnești rămînînd, ca și în cazul anaforalei din anul 1775, nescrisă [112].

Prevederile favorabile Principatelor, cuprinse în hatișeriful din 1802 și măsurile administrative luate de Al.C. Moruz în primii doi ani de domnie au contribuit într-o măsură la ameliorarea situației materiale a țăranului birnic. Într-o anafora din anul 1804 boierii puteau chiar să vorbească despre „această de acum bunăstare a țării" [113] și despre un oarecare impuls dat agriculturii prin plata deplină a cerea-

[112] La 14 aprilie 1803, domnul, adresîndu-se unui grup de mari boieri dintre acei care semnaseră anaforaua, face referire la acest act și, repetînd chiar cuvintele cu care se solicita interzicerea strămutării țăranilor, le cere să facă propuneri asupra măsurilor care ar trebui să se ia „spre paza nestrămutării țăranilor de la o moșie la alta, cum și pentru acei cari la moșiile ce să află șezători sînt strîmtoriți și nu au loc îndestul de hrană și nevoia îi silește a să muta la moșii mai largi, cu îndestulare de hrană", pentru ca, cercetîndu-le și domnul, să dea dispozițiile cuvenite ispravnicilor de ținuturi (Arh. St. Iași, CDXVI, nr. 72, orig.).

[113] T. Codrescu, *op. cit.*, vol. I, ed. a II-a, Iași, 1871, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lelor furnizate Porții. În aceste condiții, tendința de revizuire a raporturilor agrare găsea din nou împrejurări prielnice. Ea se va afirma în anul 1805 prin așa-numitul pînă acum așezămînt al lui Moruz [114].

În introducere boierii își exprimă speranța că, după reglementările făcute pînă atunci de domn în folosul supușilor, vor fi satisfăcute și cererile stăpînilor de moșii. Ei arată că țăranii au acum o stare mai bună, „căci au dobîndit și a dărilor ușurare și a havalelilor împărățești osăbită bună îndreptare", că aceștia își fac hrana pe moșii, cresc și vînd vite cu prețuri bune, în timp ce stăpînii nu au mare folos de slujbele lor, încît aduc mai mult venit moșiile nelocuite. Cu cele 12 zile de boieresc, pe care le lucrează adesea fără să îndeplinească nartul zilnic, stăpînii nu au o compensație îndestulătoare pentru folosirea moșiei de către țărani și nici nu pot cultiva suprafețe mai mari, de pe care să recolteze produse atît pentru nevoile caselor lor, cît și în vederea vînzării la negustorii care aprovizionează Țarigradul.

[114] Arh. St. Iași, XXXI, nr. 7, orig. Anaforaua este datată 1805 ianuarie 2, iar întărirea domnească — 1805 ianuarie 3. Semnăturile relevă însă că anaforaua a fost iscălită mai tîrziu, deoarece boierii care folosesc particula *vel* înaintea rangului, ceea ce înseamnă că dețineau efectiv dregătoria respectivă, au fost desemnați în aceste funcții mai tîrziu, între 13—15 ianuarie, căci pînă la 12 ianuarie alți boieri erau mari dregători și foloseau particula *vel* în semnătură, iar pe aceștia îi găsim de la 16 ianuarie 1805. Ei au deținut marile dregătorii pînă la 20 ianuarie 1806 (vezi Arh. St. Iași, Condici K, nr. 325, f. 44, 64, 72, 75; nr. 326, f. 110, 178). Examinarea atentă a datelor înscrise pe act arată însă că luna ianuarie de la sfîrșitul anaforalei a fost scrisă după ce s-a ras hîrtia, păstrîndu-se din literele lunii ce fusese scrisă anterior, doar ultimele trei litere, comune și ultimelor litere ale cuvîntului „ianuarie". Cifrele anilor și ale zilelor în ambele date din document, precum și numele lunii de la sfîrșitul textului întăririi domnești, nu prezintă modificări.

Dacă avem în vedere că în două copii ale documentului, una integrală și alta cuprinzînd numai cele 22 puncte, fără introducere și fără textul întăririi domnești, apar alte date (pentru prima: 3 august la întărirea domnească și 1805 septembrie pentru anafora, succesiune, de altfel, imposibilă, iar în titlul dat copiei mai tîrziu cu scriere de tranziție — 1805 septembrie 30; pentru a doua: 1805 septembrie 30 în titlul dat odată cu transcrierea textului (înainte de 1815) și aceeași dată în titlul adăugat ulterior cu scriere de tranziție — Bibl. Acad., CCCLX, nr. 37 și 38) și ținînd în același timp seama de data aproximativă la care s-au schimbat marii dregători în anul 1805, se poate admite că, de fapt, actul din 1805 a fost scris în cursul anului mai tîrziu, poate chiar în septembrie. Motivele care au determinat schimbarea datei de lună a anaforalei nu se cunosc.

Documentul a fost tipărit, cu unele greșeli, în *Colecție de așezăminte făcute înaintea Regulamentului Organic, statornicitoare drepturilor și îndatoririlor reciproce ale proprietarilor de moșii și ale locuitorilor săteni din Moldova*, Iași, 1857, p. 37—50; T. Codrescu, *op. cit.*, vol. II, ed. a II-a, Iași, 1889, p. 129—142; D. C. Sturdza-Șcheeanu, *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, seria I, vol. I, București, 1907, p. 50—58; Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 488—496.

La Bibl. Acad. (CCCLX, nr. 188) se păstrează o expunere a relațiilor dintre stăpîni și țărani, așa cum ar fi fost reglementate de Al. C. Moruz, fără dată, (publ. în *Magazin istoric pentru Dacia*, vol. II, București, 1846, p. 303—308). Este, de fapt, o compilație mai tîrzie a unora dintre măsurile propuse în 1805 și a altor dispoziții inițiate și aplicate ulterior.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Făcînd aluzie la respingerea cererii de a statornici obligația de lucru a zeciuielii din zilele unui an, pentru care recunosc că încă nu există condiții de aplicare, boierii solicită încuviințarea unor măsuri prin care să se stabilească o normă de muncă anuală, reglementîndu-se și problema locului de hrană pe care țăranii îl vor avea în folosință. Ei dau asigurări că obligațiile acum propuse vor putea fi ușor îndeplinite de țărani și că numai pentru fînațul pe care ei îl vor primi după noile dispoziții s-ar cuveni să lucreze îndoit.

Normele anuale de lucru propuse — și nu zilnice, cum a înțeles Filitti [115] — sînt următoarele: fiecare plug va ara cîte 80 prăjini, suprafață ce va fi și grăpată; fiecare gospodar va prăși, recolta și transporta la coșar porumbul de pe 15 prăjini, va secera și transporta la arie roada de pe 30 prăjini, va cosi, aduna și clădi în stog fînul de pe o falce. Se poate observa deci că suprafețele cultivate cu munca de boieresc rămîn totuși inferioare fînațului: 45 prăjini de porumb și alte cereale — față de 80 prăjini fînaț. În plus, fiecare țăran va lucra 4 zile de clacă, iar cei care au car cu boi vor transporta cîte două care cu lemne la curte în cel mult două zile pe an. Locuitorii din apropierea cetăților turcești de la graniță și cei din vecinătatea Țării Românești vor fi supuși la jumătate din obligațiile de mai sus. Pe lîngă acestea, țăranii vor repara iazurile, morile și vor construi coșarele pentru depozitarea porumbului.

După aprecierea economistului Nicolae Suțu, munca prevăzută în propunerile stăpînilor de moșii nu putea fi efectuată în mai puțin de 36 zile [116]. Astfel, se urmărea să se obțină pe cale ocolită zeciuiala zilelor anului [117].

Potrivit propunerilor, dijma va reprezenta în genere a zecea parte din produse, exceptate fiind, ca și mai înainte, legumele cultivate pentru consum propriu. Dacă pînă aici nu se schimbă nimic față de reglementările anterioare, alte propuneri cu privire la dijmă sînt agravante: sarcina transportului dijmei la aria și coșarele stăpînului este trecută asupra țăranului; face excepție dijma din fîn, care va rămîne pe locul recoltării. Dijma din miere rămîne tot de un stup din cincizeci, dar pentru numărul mai mic sau mai mare se va plăti de

[115] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 227.

[116] N. Suțu, *Opere economice*, editate de Ion Veverca, București, 1957, p. 164.

[117] În documentul care cuprinde prezentarea comparativă a dispozițiilor în vigoare pînă în anul 1805 și a propunerilor din acest an se face și o evaluare în zile, probabil la cererea domnului, a noilor obligații de muncă, rezultînd un total de 18 zile pe an, în afară de timpul cerut de repararea morilor și iazurilor (Arh. St. Iași, XLVI, nr. 25). Kisselev, care a cunoscut documentul (o traducere în limba franceză, cu unele omisiuni, se află în dosarul privitor la modificarea dispozițiilor corespunzătoare ale Regulamentului Organic, din anii 1832—1833. Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, dos. 72, f. 65—74), aprecia că o zi de lucru după anaforaua din 1805 este echivalentă cu două zile și jumătate prestate în Ucraina (*Ibidem*, f. 78).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fiecare stup cîte 5 parale, nu o para, cum stabileau poruncile domnești anterioare.

Pentru prima dată într-un așezămînt agrar sînt fixate suprafețele de fînaț și de imaș de care puteau să se folosească țăranii, divizîndu-se țara în trei regiuni, în fiecare sătenii primind o anumită suprafață, după numărul de vite : 8 fălci pentru 16 vite fruntașului, 6 fălci pentru 12 vite mijlocașului și 3 fălci pentru 6 vite codașului — în prima regiune. În cea de-a doua se lasă țăranului între 2—6 fălci, iar în cea din dreapta Siretului între 1—3 fălci. Pentru surplusul de fînaț țăranii trebuiau să se învoiască cu stăpînul moșiei, iar pentru sporul de vite peste cel stabilit, pe care vor voi să le pășuneze pe imaș, aveau de plătit o sumă fixă pentru fiecare vită.

Principiul atribuirii fînațului și imașului după numărul de vite nu este nou. Într-o formă generală îl găsim aplicat cu cîțiva ani mai înainte, fără însă să se facă deosebire între cele trei regiuni menționate mai sus [118]. Nou este însă principiul împărțirii fînațului insuficient în patru părți, dintre care trei părți vor reveni țăranilor și una stăpînului, urmînd ca pentru suprafețele necesare chiar numărului de vite specificate în anafora să se încheie învoieli cu stăpînii altor moșii.

Dispozițiile privitoare la muncă nu se aplică țăranilor fără pămînt așezați pe moșiile răzășești. Aici ei vor plăti anual o sumă fixă, 2 lei.

Radu Rosetti afirmă că anaforaua boierilor a fost întărită de domn chiar a doua zi și pusă provizoriu în aplicare, pînă la aprobarea ei de către Poartă [119]. În continuare, sprijinindu-se pe comunicarea făcuta de Kisselev Sfatului Administrativ al Moldovei la 15 februarie 1833, în care acesta arată că Poarta nu a încuviințat propunerile făcute prin anafora și aduse la cunoștința ei printr-un arzmagzar [120], Rosetti este de părere că așezămîntul lui Moruz a rămas neaplicat în cele mai multe locuri, că în majoritatea cazurilor se făceau tocmeli cu bună învoire și că diversitatea de obiceiuri și tocmeli l-a determinat pe primul domn pămîntean să repună în vigoare așezămîntul lui Grigore Ghica din 1777. S-ar înțelege din cele de mai sus că în perioada amintită au lipsit norme legale de reglementare a raporturilor dintre stăpîni și țărani, ceea ce este, evident, greșit.

Nici Gh. Panu nu urmărește să dovedească dacă așezămîntul din 1805 a fost sau nu aplicat, mărginindu-se să afirme că după 1812 nu se mai vorbește despre așezămîntul lui Moruz, probabil din cauză că determinarea lucrului în cantități pe an îl îndepărta cu totul de la

---

[118] Iuliu C. Ciubotaru, *op. cit.*, p. 138—139.

[119] Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 355.

[120] Arz-magzarul, în original, fără dată, se păstrează la Arh. St. Iași, XXXI, nr. 15, Publ. de : T. Codrescu, *op. cit.*, vol. II, ed. a II-a, Iași, 1889, p. 143—148 ; D. C. Sturdza-Șcheeanu, *op. cit.*, vol. I, București, 1907, p. 58—61 ; Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 496—499.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

principiul celor 12 zile, făcîndu-l foarte greu aplicabil în practică. Ceva mai jos Panu afirmă că Scarlat Calimah restabilește așezămîntul lui Grigore Ghica din 1766, afirmație de asemenea eronată [121]. Din expunerea lui I. C. Filitti rezultă că anaforaua din 1805 ar fi devenit efectiv act de reglementare a relațiilor agrare [122].

Față de atîtea păreri deosebite, se impun unele precizări în legătură cu acest moment din istoria relațiilor agrare. Știrea din comunicarea lui Kisselev, prețioasă pentru că pune sub semnul întrebării valabilitatea actului din 1805 ca așezămînt agrar are însă nevoie să fie confirmată de documentele vremii, cu atît mai mult cu cît în textul comunicării [123] există și unele interpretări greșite chiar ale conținutului actului la care se referă.

De la început trebuie spus că examinarea documentului original care cuprinde propunerile din 1805 și textul întăririi domnești relevă caracterul diplomatic imperfect al acestuia, deoarece sub textul întăririi nu s-a scris decît data — 3 ianuarie 1805 — *lipsind pecetea și semnătura domnului*. S-ar putea admite că Al. Moruz a dat numai o aprobare de principiu propunerilor stăpînilor de moșii, rămînînd ca încuviințarea formală să fie acordată abia după ce arzul trimis la Poartă pentru a se solicita consimțămîntul acesteia la modificările cerute va fi primit un răspuns favorabil.

Indiferent însă care a fost cauza ce l-a determinat pe domn să nu semneze și întărească cu pecetea sa textul prin care admitea propunerile, este cert că actul din 1805 nu poate fi socotit, din motivul arătat, decît un proiect de reglementare a relațiilor agrare. Considerarea lui ca așezămînt agrar și aprecierea raporturilor dintre țărani și stăpîni în Moldova la începutul secolului al XIX-lea în funcție de prevederile pe care le cuprinde sînt, deci, eronate [124].

În afară de aceasta, nici presupunerea despre aplicarea fie și temporară a măsurilor propuse acum nu se confirmă documentar, deoarece poruncile domnești din anul 1805, precum și cele din anii

[121] Gh. Panu, *op. cit.*, p. 457—459.

[122] „Oricît de criticat a fost acest așezămînt de către istoricii noștri..., săteni din Polonia și Rusia au continuat să vie în Moldova, unde condițiile li se păreau totuși mai ușoare. Numai cei din țară nu voiau să iasă din vechiul obicei, refuzînd uneori chiar 12 zile de lucru" (I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 228).

[123] Radu Rosetti, *op. cit.*, anexa nr. 6 (p. 528—532).

[124] Față de cele semnalate mai sus (vezi nota 114) se poate pune însă întrebarea dacă textul întăririi domnești a fost scris cu știrea lui Moruz, sau dacă nu cumva domnul a lăsat, ca și în cazul anaforalei din 1803 pentru zeciuiala zilelor anului, locul alb și textul existent a fost scris mai tîrziu și fără știrea sa. Data de 3 ianuarie 1805, anterioară datei semnării de fapt a anaforalei, dă temeiuri serioase de îndoială și asupra autenticității textului întăririi domnești.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

următori [125] atestă că în vigoare rămăseseră dispozițiile așezămîntului lui Grigore Ghica din anul 1766. Constatarea nu se aplică numai anilor primului deceniu al secolului; ea este valabilă pentru întreaga perioadă care durează pînă la așezămîntul agrar dat de Ioniță Sandu Sturza.

*Așezămîntul agrar al lui Ioniță Sandu Sturza.* Am arătat mai înainte [126] că așa numitul așezămînt agrar al lui Ioniță Sandu Sturza din anul 1828 nu reprezintă decît unul din exemplarele „ponturilor" care circulau și în anii precedenți și că, deci, existența unei legături între această reglementare și concesiunile făcute de domn marii boieri în ultima parte a domniei nu se mai poate susține.

Data exactă a așezămîntului nefiind cunoscută, s-a mai arătat că perioada aproximativă în care a putut fi alcătuit este cuprinsă între 27 octombrie 1820, cînd se menționează într-un document emis de Vistierie unele dispoziții care nu sînt cuprinse, în forma în care apar atunci, în „ponturile" de mai tîrziu, și 28 martie 1823, data primului exemplar cunoscut al „ponturilor" cu noua reglementare. Pe baza unei informații ulterioare, perioada poate fi restrînsă între 2 decembrie 1822 [127] și 28 martie 1823, astfel că posibilitatea ca așezămîntul să fi fost dat în timpul domniei lui Mihai Sutu este înlăturată.

Așezămîntul agrar ale cărui dispoziții le repetă „ponturile" amintite cuprinde măsurile celor două așezăminte date de Grigore Ghica în a doua jumătate a secolului precedent, precum și dispoziții privitoare la limitarea fînațului și imașului țărănesc la suprafețe necesare întreținerii a cel mult 12 vite pentru țăranul fruntaș, 8 vite pentru mijlocaș și 4 vite pentru codaș; în cazul că prin aplicarea acestei măsuri stăpînul ar fi fost lipsit de fînațul și locul de arătură ce-i era necesar, se prevede că o treime din moșie va rămîne ca rezervă feudală. Aceste dispoziții se aplicau și în perioada precedentă [128]; Ioniță Sandu Sturza doar le-a inclus într-un așezămînt agrar.

---

[125] Bibl. Acad., DCCXLIII, nr. 97, orig., (14 febr. 1805); VIII, nr. 100, orig. (11 iunie 1805); T. Codrescu, *op. cit.*, vol. XXI, Iași, 1892, p. 230—231 (10 iulie 1805); Arh. St. București, M-rea Adam, IV, nr. 80, orig. (12 mai 1806); Arh. St. Iași, Condici K, nr. 326, p. 348—352, copie (mai 1806); Bibl. Acad., XXVII, nr. 16, orig. (8 mai 1808).

[126] Iuliu C. Ciubotaru, *op. cit.* Ulterior am găsit și textul „ponturilor" din 10 martie 1828, pe care le-a publicat trunchiat T. Codrescu (Arh. St. Iași, XLVI, nr. 10). Comparația cu celelalte „ponturi" din timpul domniei lui I. S. Sturza relevă identitatea de conținut și în partea care nu a fost tipărită de T. Codrescu. Însemnările făcute de acesta în vederea tipăririi dovedesc că el nu s-a servit de o broșură, cum s-a crezut (Iuliu C. Ciubotaru, *op. cit.*, p. 133), ci chiar de acest exemplar al „ponturilor".

[127] *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și tîrguri,* Moldova, Seria A, vol. II, București, 1960, nr. 53: porunca Vistieriei ca locuitorii din mahalalele Vasluiului, asimilați în ceea ce privește obligațiile către proprietar cu țăranii, să aducă la curtea stăpînului un car de lemne pe an, nu două care, cum prevăd „ponturile" din anii următori.

[128] Iuliu C. Ciubotaru, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Existența unor extrase după așezămînt în anii care au urmat, precum și alte informații, atestă faptul că pînă la punerea în aplicare a dispozițiilor corespunzătoare din Regulamentul Organic relațiile agrare în Moldova au fost reglementate de acest așezămînt.

*

Din examinarea sumară a relațiilor agrare în perioada anterioară așezămîntului dat de Grigore Ghica în anul 1766, a condițiilor în care au fost date sau cel puțin cerute așezămintele agrare cunoscute, a cuprinsului lor și a problemei dacă toate aceste așezăminte au constituit efectiv instrumente de reglementare a relațiilor agrare pînă la Regulamentul Organic au rezultat următoarele :

Primul așezămînt agrar cunoscut (1766) a fost precedat de reglementări care indică existența în deceniul șase a unuia sau a mai multor așezăminte al căror text nu ni s-a păstrat și care fixau numărul de zile pentru moșiile boierești și mănăstirești la douăsprezece, astfel că hrisovul din anul 1766 nu a făcut decît să mențină acest cuantum de muncă, reglementînd însă mai strict modul de executare și anulînd dreptul țăranului de a o converti în bani.

Din seria așezămintelor agrare trebuie scos așa numitul așezămînt al lui Al. Moruz, care nu poate fi socotit decît un proiect de reglementare a relațiilor agrare, nu un act finit aplicat parțial sau temporar.

În ceea ce privește așezămîntul lui Grigore Calimah (1767) și cel al lui Grigore Ghica din anul 1777, primul nu a fost aplicat decît scurt timp, probabil numai în timpul domniei acestuia, iar al doilea nu a devenit act de reglementare a relațiilor agrare decît în ultimul deceniu al perioadei de care ne ocupăm.

Astfel, singurul așezămînt care s-a aplicat neîntrerupt a fost cel din anul 1766. Acesta, împreună cu adăugirile făcute în 1777 și cu unele dispoziții aplicate în primele decenii ale secolului al XIX-lea, a constituit așa-numitul așezămînt agrar al lui Ioniță Sandu Sturza, prin care s-a fixat din nou la sfîrșitul perioadei cadrul general de reglementare a relațiilor agrare.

## LES ÉTABLISSEMENTS AGRAIRES MOLDAVES (1766—1832) (I)

### RÉSUMÉ

Dans la première partie de cette étude, publiée dans le présent tome de *l'Annuaire de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie de Iassy*, l'auteur entreprend de nouvelles recherches sur les établissements agraires qui ont réglementé en Moldavie les relations des seigneurs et des paysans dans la seconde moitié du XVIII-e siècle et durant les premières trois décennies du XIX[e] siècle, jusqu'à, l'entrée en vigueur du Règlement Organique.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Le but de ces recherches est d'élucider, dans la mesure où les documents de l'époque le permettent, les circonstances dans lesquelles ces établissements ont été élaborés, de préciser le sens des dispositions qu'elles contiennent et d'établir si ces nouvelles règlementations ont été effectivement appliquées.

L'auteur met en évidence que le premier établissement agraire connu du XVIII[e] siècle, et qui date de 1766, a été précédé par un ou plusieurs autres établissements dont le texte n'a pas été conservé et qui fixaient à 12 journées de travail les obligations annuelles des paysans installés sur les terres des boyards ou des monastères. L'établissement agraire, dont le prince Grégoire Callimachi dota la Moldavie en 1767, ne fut appliqué que fort peu de temps. Quant à celui du prince Grègoire Ghypa de 1777, il ne réglementa officiellement les relations agraires qu'après 1821.

Enfin, de l'examen attentif du soit-disant établissement agraire de 1805 il résulte qu'il s'agit d'un document qui est resté à l'état de projet, car la signature et le cachet du prince régnant ne figurent pas au bas de la formule princière confirmant les propositions du haut clergé et des boyards. L'hypothèse émise par quelques historiens que cet acte a pourtant, été applique temporairement ou partiellement n'est pas attestée par les documents.

Ainsi, de tous les établissements mentionnés par les historiens roumains, ne peuvent être considérés comme ayant effectivement réglementé les relations agraires durant la période indiquée que ceux de 1766 et 1822—1823. Ce dernier, dont la date exacte n'est pas connue, a consisté en une compilation des dispositions des établissements agraires de 1766 et 1777 et de diverses normes appliquées dès le début du XIX[e] siècle, qui n'avaient pas été inclues jusqu'alors dans un texte législatif.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

# CĂILE DE COMUNICAȚIE TERESTRE ÎN MOLDOVA ÎNTRE ANII 1834—1848 (II) *

DE

L. BOICU

II. *Desfășurarea lucrărilor de construcție a drumurilor și a podurilor între 1834—1848.* Lucrările de îmbunătățire a căilor de comunicație în Moldova, începute în anii administrației ruse [1], au intrat în anul 1834 într-o fază nouă, superioară. Principala caracteristică a lucrărilor în domeniul comunicațiilor în epoca regulamentară constă în străduința de a se moderniza cele mai de seamă căi de transport, adică de a se transforma „drumurile mari" în șosele și a se construi poduri de piatră. S-a pornit, de la început, prin întocmirea unui plan al lucrărilor, în care s-a prevăzut transformarea în șosele a următoarelor drumuri „de căpetenie": Iași—Tecuci—Galați; Tecuci—Focșani; Iași—Tîrgul Frumos—Roman—Bacău; Bacău—Tg. Ocna; Roman—Cornul Luncii; Iași—Botoșani—Dorohoi—Herța—Mamornița; Botoșani—Tîrgul Nou (Mihăileni). Inginerul Singurov a fost însărcinat cu ridicarea planurilor „poziției lucrărilor" [2]. La 1 iunie 1835, domnitorul a anunțat că lucrările preliminare de măsurători au fost executate [3].

Planului inițial, elaborat în 1834, i-au urmat alte proiecte, defalcate pe porțiuni de drumuri. Autorii fiecărui proiect cereau să se acorde prioritate în șoselare drumului pe care-l aveau în supravegherea lor. Dacă, date fiind interesele domnitorului, în privința drumului Iași—Mihăileni, a cărui șoselare s-a hotărît în martie 1835 [4],

---

* Prima parte a acestui studiu s-a publicat în tomul al IV-lea (1967) al acestui „Anuar", p. 81—116.

[1] Vezi L. Boicu, *Lucrările de îmbunătățire a căilor de comunicație în Moldova în vremea administrației ruse din anii 1828—1834*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie", Iași, an XII (1961), nr. 1, p. 105—116.

[2] Arh. St. Iași, tr. 360, op. 391, nr. 409, f. 85. Vezi și „Buletin Foaia Publicațiilor Oficiale a Principatului Moldoviei" din 9 septembrie 1834.

[3] Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, vol. V, p. 231.

[4] *Analele Parlamentare ale României*, tom VI, partea a II-a, p. 853.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deliberările au fost repede încheiate, nu tot astfel au stat lucrurile cu celelalte drumuri. În cele din urmă s-a impus însă ideea necesității transformării în șosea a drumului care leagă nordul Moldovei cu Galați, spre a se înlesni desfacerea produselor regiunii izolate din nord-vestul țării. Acest drum trebuia să capete prioritate datorită faptului că el era o cale de comunicație internațională, care unea pe uscat partea septentrională a Europei centrale cu Gurile Dunării, cu Galați. Punctul de unire a celor două șosele, a căror construcție era proiectată să înceapă concomitent din Mihăileni și din Galați, avea să fie o șosea în afara orașului Iași, pentru a se evita stricăciunile ce se pricinuiau „pavajului" capitalei [5]. Un alt proiect, pregătit în 1837 [6], prevedea transformarea în șosele a drumurilor : Iași—Focșani—Galați ; Focșani—Bacău—Roman—Tg. Frumos pînă la poșta Brăiloaiei de lîngă Iași ; Roman—Cornul Luncii.

Luîndu-se în considerație mijloacele disponibile pentru realizarea acestor proiecte, s-a ajuns la concluzia că acele drumuri nu vor putea fi transformate în șosea pe întreaga lor întindere. De aceea, a fost alcătuită o comisie de ingineri [7], în frunte cu L. Braun, care în 1838 a primit însărcinarea să măsoare din nou principalele drumuri ale țării pe care să însemne porțiunile ce urmau să fie șoselate, reparate sau numai „îndreptate", locurile unde era necesar să se construiască poduri, moșiile și numărul de stînjeni de drum ce străbat fiecare moșie în parte, să caute un drum spre Galați mai lesnicios decît cel existent etc. Comisia trebuia să execute măsurătoarea următoarelor drumuri : Iași—Vaslui—Bîrlad—Focșani—Galați ; Focșani—Bacău—Tîrgul Frumos — poșta Brăiloaiei, Roman—Cornul Luncii. Comisia avea obligația să ridice hărți precise și să delimiteze aceste drumuri, care trebuiau să fie largi de 5 stînjeni. Inginerii erau însoțiți de 14 ajutoare. La 30 septembrie 1838 se lucra conform acestor instrucțiuni [8]. Această operațiune a fost terminată destul de repede ; în 1840, inginerul Ostwald a notat că el a lucrat „la drumurile măsurate în 1838" [9].

Rezultă, așadar, că inițiatorii lucrărilor nu urmăreau transformarea în șosele a principalelor drumuri ale țării în mod integral, ci doar șoselarea anumitor porțiuni, mai mari sau mai mici, în funcție de posibilitățile de utilizare mai mult sau mai puțin completă a mij-

[5] Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, vol. V, p. 232. Vezi proiectul de construcție a unei șosele în afara Iașului, întocmit de Singurov, la Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, f. 39, 43, 44, 49, 50.

[6] *Analele Parlamentare ale României*, tom VIII, partea a II-a, p. 652.

[7] Arh. St. Iași, Tr. 926, op. 1066, nr. 106, f. 4, 5, 11, 16.

[8] *Ibidem*, p. 11.

[9] Arh. St. București, Depart. lucr. publice — Moldova, dos. 330/1840, f. 44. Rezultatul lucrărilor întreprinse de această comisie în anii 1838—1839, ca și în anii precedenți, au fost date publicității : *Așezăminț pentru chipul lucrării șoselelor în Moldova*, Iași, 1841. Huber semnala într-un raport că în 1839 s-au trasat în Moldova noi căi de comunicație, în toate direcțiile. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 795.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

loacelor de execuție prevăzute în Regulamentul Organic. În rest, drumurile trebuiau lărgite (5 stînjeni), mărginite cu șanțuri, nivelate etc.

Rămîne de văzut dacă interesele economice ale țării, pe care adeseori le invoca domnitorul, au fost respectate prin stabilirea drumurilor ce aveau să fie șoselate. Răspunsul este pozitiv cu o singură excepție: șoselarea drumului ce pornea din Mihăileni către Iași. Construcția acelei șosele a fost socotită de mulți, în special de către adversarii lui Mihail Sturdza, ca o afacere personală a domnitorului, care a aruncat în sarcina țării obligația de a construi o șosea care treubia să lege proprietatea sa Mihăileni cu Cernăuți și Iași. Faptele arată că dreptatea se afla de partea adversarilor domnitorului. Firește că legarea capitalei de Bucovina, în special cu Cernăuți, printr-o șosea, era o măsură întru totul corespunzătoare intereselor economice ale țării. Se pune însă întrebarea: cea mai avantajoasă cale de comunicație între Iași și Cernăuți era într-adevăr drumul ce trecea prin Mihăileni? Răspunsul este negativ. Relațiile comerciale ale Moldovei cu Europa centrală ne dovedesc că principalul drum de legătură între Moldova și Bucovina nu trecea prin Mihăileni, ci prin Mamornița. În perioada preregulamentară, de pildă, cel mai important punct vamal între Moldova și Bucovina nu era Mihăileni, ci Mamornița. Vama de la Mihăileni depindea de cea de la Mamornița. Drumul prin Mamornița era mai avantajos pentru moldoveni, încît, chiar după ce prin Mihăileni se construise șoseaua, traficul prin Mamornița n-a scăzut. În anii 1839—1840 prin Mamornița se exporta o cantitate aproape de două ori mai mare de cereale față de Mihăileni [10]. În anul 1850, prin Mamornița s-au exportat 7945 kile 311 dimerlii de cereale, iar prin Mihăileni 7505,5 kile cereale [11]. În 1851, prin Mamornița s-au exportat 31.260 kile 478 dimerlii cereale, iar prin Mihăileni numai 26.709 kile 20 dimerlii [12]. În 1852, prin Mamornița s-au exportat 42.512 kile 391 dimerlii cereale [13]. Este neîndoielnic faptul că încercarea de a schimba ruta principalei căi de comunicație între Moldova și Bucovina nu corespundea intereselor țării. Domnitorul însă, din motivele arătate, a schimbat și ruta poștală de la Mamornița la Mihăileni, mutînd și capitala ținutului Dorohoi de la Dorohoi la Mihăileni [14]. Domnitorul a avut de întîmpinat numeroase proteste,

[10] Arh. St. Iași, Tr. 796, op. 906, nr. 211, f. 1—2; nr. 212, f. 2; nr. 218, f. 2.
[11] Arh. St. Iași, mss. 1653/1849—1851; Tr. 1621, op. 1854, nr. 203, f. 13—18.
[12] Arh. St. Iași, mss. 1653/1849—1851; Arh. St. Iași, Tr. 1621, op. 1854, nr. 203, f. 19—31.
[13] Arh. St. Iași, Tr. 1621, op. 1854, nr. 203, f. 31—109. N. Suțu, enumerînd punctele vamale ale țării, în ordinea importanței lor, situează Mamornița înaintea Mihăilenilor. N. Suțu, *Notiții Statistice asupra Moldovei*, Traducere cu adăugire de T. Codrescu, Iași, 1852, p. 119.
[14] De abia la 5 octombrie 1850, cînd Mihail Sturdza nu mai era domnitor, capitala ținutului revine la Dorohoi: „Buletin Foaia publicațiilor oficiale a Principatului Moldoviei", nr. 79 din 5 octombrie 1850.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

printre care şi unul din partea Austriei [15], care s-a opus mutării cursei poştale de la Mamornița la Mihăileni. Toate manifestările de nemulțumire au rămas fără rezultat.

*Construcția de drumuri şi şosele spre Bucovina.* Îmbunătățirea căilor de comunicație şi transformarea fie şi a unui singur drum din nord-vestul țării în şosea prezenta o mare însemnătate pentru dezvoltarea economică a regiunilor din Moldova de sus, înainte de toate pentru că scurgerea produselor din această parte a țării către Galați era practic imposibilă, datorită proastei stări în care se aflau căile de comunicație. Din această cauză, spune Nicolae Suțu, proprietarii erau nevoiți să prefacă cerealele în rachiu. În 1837, se nota, spre exemplu, că „ținuturile de sus... să găsesc într-o înpohoiere de producturi" [16]. Pe de altă parte, comerțul Austriei şi al Europei centrale deținea un loc de frunte în afacerile comerciale ale țării noastre şi era într-o continuă creştere.

Într-un raport sard [17] din iulie 1847 se semnala că exportul de grîne, vin, ceară, vite, lînă etc. din Moldova către statele austriece se făcea într-o mare măsură pe uscat. Avîntul pe care l-au luat transporturile pe Dunăre, prin introducerea vapoarelor, mai întîi de către austrieci în 1834, nu putea să influiențeze într-o măsură prea mare transportul terestru în regiunile din nord-vestul țării, în afara faptului doar că necesitatea unei legături lesnicioase între acea regiune şi Galați a devenit mai acută. Aşadar, îmbunătățirea drumurilor din Moldova de sus şi construcția unei şosele de legătură cu sudul țării era una din cerințele cele mai arzătoare ale economiei Moldovei.

În realizarea ei erau interesate şi țări străine, în primul rînd Austria. Nobilimea şi burghezia din regiunile nord-estice ale imperiului habsburgic, în dorința de a obține avantaje prin crearea unor bune căi de comunicație cu gurile Dunării, au exercitat numeroase presiuni asupra Moldovei pentru a grăbi construcția unei şosele din nordul țării către Iaşi şi apoi, firește, către Galați. La 19 martie 1829, guvernatorul Galiției a cerut Sfatului administrativ al Moldovei îmbunătățirea drumului spre Nimerceni [18]. În 1837, agentul consular austriac Wallenberg îndemna neîncetat pe domnitor să urgenteze execuția şoselii Iaşi—Botoşani—Mihăileni [19].

Din motivele pe care le-am schițat mai sus, între care au prevalat cele care interesau în primul rînd țara noastră, s-a hotărît ca înfăptuirea unei rețele de şosele în Moldova să înceapă cu construc-

[15] Arh. St. Iaşi, Tr. 766, op. 868, nr. 249, f. 132, 133.

[16] *Analele Parlamentare ale României*, tom VIII, partea a II-a, p. 532.

[17] D. Bodin. *Documente privitoare la legăturile economice dintre Principatele Române şi Regatul Sardiniei*, Bucureşti, 1941. p. 185.

[18] Arh. St. Iaşi, Fond litere, D/100, f. 2. Acelaşi lucru era cerut şi de către agenția austriacă din Iaşi la 16 iulie 1830, Arh. St. Iaşi, Tr. 1764, op. 2013, nr. 1012, f. 19.

[19] I. C. Filitti, *Domniile Române sub Regulamentul Organic*, p. 475.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ția celei dinspre Bucovina spre Iași, care urma să fie prelungită pînă la Galați. Domnitorul, după cum am văzut, a fixat ca punct terminus al șoselii tîrgușorul Mihăileni, proprietatea sa particulară. Șoseaua urma să treacă prin Podul Iloaiei, Botoșani și Dorohoi.

Drumul a fost măsurat în 1835 de către inginerul Braun, care a constatat că lungimea lui este de 100.610 stînjeni, din care 5.300 stînjeni teren mlăștinos [20]. S-a luat hotărîrea [21] ca drumul de la Mihăileni la poșta Brăiloaiei să i se dea o lărgime de 8 stînjeni, iar de aici pînă la Iași, o porțiune cu o intensă circulație, să se facă în lărgime de 9 stînjeni. Drumul pe toată întinderea lui urma să fie încadrat de canale, *„iară șosea să se facă numai pe la locurile de păduri și mlaștini ce s-au arătat mai sus că cuprind 5.300 stînjeni"*. Drumul a fost împărțit în porțiuni stîlpite, care au fost repartizate spre executare satelor din ținuturile Iași, Botoșani, Dorohoi [22], la care mai tîrziu s-au adăugat și sate din ale ținuturi [23]. Așadar, inițial, nu s-a pus problema transformării în șosea a drumului pe întreaga lui întindere, ci doar șoselarea unor porțiuni [24] mai dificile pentru transporturi.

În primul an de lucru, 1835, au fost pregătiți a fi șoselați 5.000 stînjeni de drum, în lățime de 8 stînjeni [25]. În același an a început construcția șoselii de la Erbiceni [26] (ținutul Iași), care a fost terminată în 1838 [27]. Ritmul lucrărilor a crescut treptat, ajungîndu-se ca în anul 1844, numai pe teritoriul ținutului Dorohoi, să se construiască 4.915 stînjeni șosea și să se repare alți 1.526 stînjeni de drum [28] ceea ce înseamnă că planul inițial, de transformare în șosea a numai 5.300 stînjeni de drum, a fost abandonat, lucrările căpătînd o extindere mai mare.

Între 1846—1850, ani de pregătire și dezlănțuire a revoluțiilor europene, statul nu a mai finanțat construcțiile de drumuri și poduri. Cu excepția anului 1847, cînd s-au reparat 55.282 stînjeni de drum, s-au lucrat „din pămînt" 8.543 stînjeni și au fost transformați în șosea 8.854 stînjeni, construindu-se 9 poduri și 28 căsuțe de cantoniști [29], în ceilalți ani de pînă la 1850 ritmul lucrărilor în acest domeniu a scăzut simțitor, ele limitîndu-se, de fapt, la reparații [30].

---

[20] *Analele Parlamentare ale României*, tom VI, partea a II-a, p. 854.
[21] *Ibidem*.
[22] *Ibidem*, p. 854—855. *Ibidem*, tom VII, partea a II-a, p. 738.
[23] *Ibidem*, tom VIII, partea a II-a, p. 640—641.
[24] *Ibidem*, tom VI, partea a II-a, p. 855.
[25] Arh. St. Iași, Tr. 630, op. 692, nr. 133, f. 337.
[26] *Ibidem*, f. 104.
[27] *Ibidem*, f. 919.
[28] Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 2031, f. 74 v., 76 și *Analele Parlamentare ale României*, tom XIII, partea a II-a, p. 323.
[29] Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 12048, f. 24, 27, 28.
[30] În 1849 s-au reparat 60.418 stînjeni de drum, Bibl. Acad., mss. rom., 1038, f. 183.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 8 aprilie 1836 s-a luat hotărîrea de a se construi pe şoseaua Iaşi—Mihăileni numai patru poduri de piatră [31]. Aceste poduri au fost construite pînă în 1845, perioadă cînd au mai fost construite, din lemn mai ales, 32 de poduri pe teritoriul ţinutului Dorohoi şi 70 de poduri şi podeţe în ţinutul Botoşani [32]. Pe această direcţie s-a mai construit un pod în anul 1851 [33]. Este posibil, după cum rezultă din ofisurile domnitorului, ca pe această direcţie, între anii 1844—1848, să se fi construit şi alte numeroase poduri. Dar, întrucît informaţiile documentare provenind din acea sursă nu sînt confirmate de ştiri documentare sigure, nu putem să le acordăm toată încrederea.

Din expunerea de mai sus rezultă că lucrările de îmbunătăţire a drumului Iaşi-Mihăileni, începute în 1835, au continuat în întreaga perioadă de care ne ocupăm, cînd drumul a fost nivelat, „îndreptat", mărginit cu şanţuri, înzestrat cu numeroase poduri, iar o parte din el, peste 20.000 stînjeni, a fost transformată în şosea.

La 27 decembrie 1839, comisia însărcinată cu supravegherea şi conducerea lucrărilor de şoselare, ghidîndu-se după interesele economice şi administrative ale ţării, a propus domnitorului spre aprobare transformarea în şosea a drumului „de la Cornul Luncii la Galaţi, ce uneşte două mari puncturi comerciale" [34]. Aceasta avea să fie aşa-numita şosea mihăileană. Această rută, pe care Neigebauer o socotea [35] „nu mai puţin importantă" decît acea care lega Iaşii cu Cernăuţul prin Mihăileni, juca un rol deosebit în economia Moldovei. Drumul, care se suprapunea vechiului drum al Siretului [36], deservea o regiune mixtă, de deal şi cîmpie, legînd-o pe de o parte de Galaţi, iar pe de altă parte de Bucovina.

Lungimea acestei căi de comunicaţie era de 138.148 stînjeni [37]. Lucrările urmau să fie executate, după cum prevedea proiectul, de către birnicii ţinuturilor Suceava, Neamţ, Bacău, Roman, Putna, Tecuci şi Covurlui [38]. Şoselarea, ca şi la drumul Iaşi—Mihăileni, avea să fie făcută numai pe „locurile cele grele, adică la mlaştini şi la şesuri greu de trecut" [39], care însumau 34.700 stînjeni (7 mlaştini, 6 costişe şi 5 şesuri [40]. În cursul anilor 1840—1844, pe teritoriul ţinuturilor Suceava,

[31] Pe apa Meletinului (pe moşia Coşula), pe pîrîul Milosul (moşia Milosul), pe pîriul Tulbure în dreptul rateşului de la Flăminzi şi unul pe scursurile ce-şi aveau sursa în iazul Armanului. v. *Analele Parlamentare ale României*, tom VI, partea a II-a, p. 854.

[32] Arh. St. Iaşi, Tr. 1 764, op. 2 013, nr. 2 031, f. 74 v. şi 76.

[33] *Memoar despre lucrările săvîrşite de Departamentul lucrărilor publice...*, p. 4.

[34] Bibl. Acad., mss. rom. 1 034, f. 122.

[35] T. Neigebauer, *Beschreiburg der Moldau und Walachei, Zweite Auflage*, Breslau, 1854, p. 168.

[36] Bibl. Acad., mss. rom. 1 034, f. 122, vol. 123.

[37] *Ibidem.*

[38] *Ibidem.*

[39] *Ibidem*, f. 123 vo.

[40] Arh. St. Bucureşti, Depart. lucr. publice Moldova, dos. 330/1840, f. 84.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Roman, Bacău și Putna (pînă la Mărășești), s-au lucrat 82.500 stînjeni drum, construindu-se peste 100 de poduri și podețe [41].

Acest drum se furca de la Fălticeni către punctul de vamă Nimerceni [42]. Construcția drumului Fălticeni—Nimerceni a început în anul 1840 și s-a terminat la începutul deceniului următor.

Din nefericire, materialul documentar nu ne permite să stabilim cu precizie lungimea de drum transformată în șosea. Putem însă afirma, fără putință de tăgadă, că șoselarea s-a extins pe porțiuni compacte [43], cuprinzînd cea mai mare parte a rutei Cornul Luncii-Galați.

Care au fost rezultatele acestor lucrări? Unii istorici au exagerat sensul și efectele acestor realizări. Fără să mai vorbim de panegiricul lui Al.A.C. Sturdza, ale cărui concluzii ar fi uimit chiar și pe domnitorul Mihail Sturdza, amintim doar că N. Iorga a scris în 1925 că acesta din urmă „croi o șosea de la Mihăileni, tîrgul lui, la Focșani, care întrecea cu mult vechea „Via Carolina" [44]. În general s-a făcut mult zgomot în legătură cu acțiunea de îmbunătățire a căilor de comunicație în Moldova în vremea domniei lui Mihail Sturdza, rezultatele căpătînd, adeseori, proporții fantastice. Inițiatorul acestei fanfaronade era însăși domnitorul, care în ofisurile sale anuale prezenta cifre fictive de stînjeni de șosea realizați și poduri construite, care au fost apoi republicate în presa vremii și în Analele Parlamentare ale României.

Nu arareori datele oferite de către domnitor publicului erau transmise, prin diferite mijloace, peste graniță [45]. Mulți istorici care s-au ocupat de perioada aceasta au utilizat acele informații fără să le mai verifice. În felul acesta s-a creat o imagine a lucrărilor de șoselare care nu corespunde realității. Aceasta rezultă în mod clar dintr-un tabel [46] reprezentînd rezultatele construcției de poduri și șosele între anii 1834—1844. Tabelul, care n-a fost publicat pentru a nu contrazice informațiile provenite de la domnitor și de la departamentele în subordine, a fost întocmit de către „departamentul din lăuntru" pentru uz intern, dat fiindcă se simțea nevoia unui indicator al stadiului real în care se aflau lucrările de îmbunătățire și modernizare a comunicațiilor. Comparînd datele pe care ni le oferă acest tabel sinoptic, care corespund informațiilor comunicate și aprecierilor făcute de către spe-

---

[41] Arh. St. Iași, Tr. 1 764, op. 2 013, nr. 2 013, f. 74 v° și 76.

[42] De aceea drumul Cornul-Luncii—Galați apare și sub denumirea drumului Nimerceni—Galați.

[43] Într-un document din 1852 se menționează „drumul șoseluit călcător în ținutul Sucevii și mergător din tîrgul Somuzul prin Fălticeni pînă în marginea Romanului", vezi Arh. St. București, Depart. lucr. publice — Moldova, dosar 321/1851, f. 448.

[44] N. Iorga, *Istoria Comerțului românesc. Epoca mai nouă*, București, 1925, p. 147.

[45] Într-o scrisoare trimisă din Moldova ziarului „Gazzetta Piemonteze", șoseaua Iași—Mihăileni, care se afla în lucru și era deci neterminată, a fost prezentată drept „una grande strada". Vezi C. Bodin, *op. cit.*, p. 81.

[46] Arh. St. Iași, Tr. 1 764, op. 2 013, nr. 2 031, f. 74 v° și 76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cialiștii însărcinați cu conducerea lucrărilor, cu cele oferite de către domnitor, ajungem la concluzia că acestea din urmă sînt în bună parte exagerări ale celor dintîi [47]. Iată de ce am utilizat în lucrarea de față numai acele informații provenind din surse oficiale care au putut fi verificate cu material arhivistic.

Din această din urmă sursă reiese că drumul Iași—Mihăileni pînă la 1853 a fost nivelat, mărginit prin șanțuri de scurgere a apei, încadrat pe anumite lungimi cu perdele de pomi și în parte șoselat. Cît anume din el a fost transformat în șosea este greu de precizat. Un indiciu în această privință există totuși: harta rusă din 1853 [48]. În ea apar șoselate următoarele porțiuni de drum pe căile de legătură cu Bucovina: Iași—Podul Iloaei; Lătăi—Botoșani—Dorohoi—Cucorăni—Mihăileni și Mărășești—Adjud—Bacău—Roman—Fălticeni spre Suceava. Din cele de mai sus rezultă că între Mihăileni și Iași nu fusese încă șoselată pînă la 1853 distanța, destul de mare, între Podul Iloaei și poșta Lătăi. Pe de altă parte, după cum am văzut, între Podul Iloaei și Lătăi se construise o șosea la Erbiceni în deceniul al IV-lea, ceea ce înseamnă că ori harta nu este completă, ceea ce e mai puțin probabil, ori șoseaua construită la Erbiceni fusese deja distrusă pînă la 1853, ceea ce pare mai verosimil.

Așadar, putem conchide că, pînă la 1853, pe drumurile de legătură cu Bucovina se construiseră șoselele Mihăileni—Lătăi, la punctul Erbiceni între Lătăi și Podul Iloaei și de aici pînă la Iași, iar drumul Galați—Cornul Luncii fusese transformat în șosea pe cea mai mare întindere a lui.

*Drumurile de legătură cu Transilvania.* Între Moldova și Transilvania existau relații economice și legături tradiționale, care au sporit în perioada de care ne ocupăm ca urmare a atragerii într-o măsură mai mare a Moldovei în circuitul mărfurilor, a oamenilor și a ideilor pe plan european și, îndeosebi, a intensificării procesului de creare a unității naționale.

Transportul mărfurilor între cele două regiuni se efectua prin pasurile Carpaților, de-a lungul văilor afluenților Siretului, pe valea *Oituzului prin trecătoarea Oituz, pe valea Trotușului prin Ghimeș*-Palanca, pe valea Bistriței prin pasul Tulgheș etc., la capătul cărora se aflau punctele vamale: Oituz, Comănești, Bicaz, Prisăcani etc. De o importanță mai mică erau trecătorile Soveja, prin care totuși treceau anual spre Transilvania cîteva sute de kile de cereale, și Tarcăul. Pe primul loc, în ordinea însemnătății, era drumul Oituzului care lega Bacăul cu Brețcu și Brașovul.

---

[47] Pentru amănunte vezi L. Boicu, *Cîteva observații asupra datelor existente referitoare la construcția de șosele și poduri în Moldova între anii 1834—1844*, în „Studii și cercetări științifice, istorie", Fasc. 1—2 (1958), p. 150 și urm.

[48] Vezi Bibl. Acad., stampe, 839—D.XIX 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Comunicațiile cu Transilvania au căpătat oarecari înlesniri prin îmbunătățirea și șoselarea parțială a drumurilor principale de legătură cu Galați în ținuturile Bacău și Putna. Lucrări de amploare nu s-au executat pe drumurile de legătură cu Transilvania pînă în 1855, deoarece ele se aflau într-o stare mai bună decît cele din regiunea de cîmpie a țării, dată fiind natura solului de munte care le întreținea într-o stare practicabilă. Drumurile au fost doar reparate și lărgite în regiunea de munte propriu zisă.

Pe valea Oituzului, pînă la 1851, nu s-au efectuat decît reparații, „întocmiri" cum se spunea. In acel an se proiectaseră lucrări mai serioase, care însă n-au fost întreprinse [49].

De oarecare atenție s-a bucurat drumul de pe valea Trotușului, care trecea în Transilvania prin Comănești, datorită intervențiilor Cămării ocnelor și a lui N. Ghica, proprietarul domeniului Comănești, prima interesată în exportul sării iar cel de al doilea în exportul de cereale. In 1841, locuitorii satului Dărmănești au sfărîmat cu praf de pușcă fața dinspre apa Trotușului a muntelui Rîpa lui Plop, lărgind drumul care era foarte îngust și aducînd în felul acesta înlesniri sensibile comunicației. Fapta lor stîrnise atîta admirație, încît lumea, cum spuneau acei locuitori, „de obște se miră de această ispravă a noastră de lucru ce nu să mai nădăjduie" [50]. In acel loc a fost aruncat peste Trotuș un pod lung de 102 stînjeni și lat de 2 1/2 [51]. La 3 noiembrie 1842, Cămara ocnelor a cerut statului să repare drumul Ghimeș-Palanca [52].

În felul acesta, drumurile de legătură cu Transilvania, prin reparații mai mici sau mai mari, prin înzestrarea lor cu poduri, prin șoselarea unor mici porțiuni anevoioase, au ridicat comunicațiile între cele două regiuni la un nivel de practicabilitate satisfăcătoare pentru acea vreme.

*Drumurile de legătură cu Rusia.* Spre deosebire de cele care legau Moldova cu Transilvania și Bucovina, acestea n-au format obiectul unei griji deosebite din partea organelor de resort moldovenești. Explicația acestei atitudini o găsim în volumul schimburilor comerciale cu Rusia, care era cu mult inferior aceluia dintre Moldova și Imperiul Habsburgic. Căile de comunicație care porneau din Dorohoi spre Rădăuți și Lipcani, sau de la Iași către Sculeni, de la

---

[49] Arh. St. București, Depart. lucr. publice – Moldova, dosar 321/1851, f. 314. Al. A. C. Sturdza (*Règne de Michel Sturdza, prince regnant de Moldavie, 1834—1848*, Paris, 1907, p. 61), a notat că în anul 1846 s-au construit pe direcția Grozești spre Transilvania 1 047 stînjeni de șosea, dar n-am găsit nici o mențiune care să confirme această asertiune, deși am cercetat aproape întreg materialul documentar inedit relativ la drumuri.

[50] Arh. St. Iași, Tr. 1 764, op. 2 013, nr. 1 912, f. 1.

[51] *Ibidem.*

[52] Arh. St. Iași, Tr. 1 772, op. 2 020, nr. 2 006, f. 146.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bîrlad către Fălciu, Leova [53], sau Vadul lui Isac, de la Galaţi spre Reni, au fost nivelate, mărginite cu şanţuri, înzestrate cu poduri de lemn, rămînînd însă drumuri naturale, neşoselate. Deşi în 1843 se proiectase [54] transformarea în şosea, pe o lungime de 8.500 stînjeni, a drumului Iaşi—Sculeni, proiectul n-a fost realizat.

Merită totuşi să fie evidenţiată crearea, din iniţiativa Rusiei, a unor legături statornice între Galaţi şi Reni. În aprilie 1844, Daşcov a adus la cunoştinţa domnitorului M. Sturdza dorinţa Rusiei de a înfiinţa la Galaţi un serviciu de poştă propriu, „pentru a înlesni pe cît posibil relaţiile comerciale între regiunile Rusiei meridionale cu Constantinopol şi Galaţi" [55]. Îndeplinirea intenţiei comunicată de către Dascov presupunea şi înfăptuirea unor condiţii favorabile comunicaţiei între Reni şi Galaţi.

Guvernul rus, de exemplu, îşi asumase obligaţia de a instala un pod pe Prut între Reni şi Galaţi, iar cel moldovean luase hotărîrea de a „îndrepta" drumul Reni—Galaţi—Vădeni [56]. În felul acesta, comunicaţiile terestre între sudul Rusiei europene şi Constantinopol au căpătat noi înlesniri.

*Drumurile de legătură cu Galaţii.* Rolul pe care l-a jucat portul Galaţi în economia Moldovei poate fi asemuit, păstrînd proporţiile, cu rolul pe care l-a jucat Petersburgul, port la marea Baltică, în economia Rusiei de nord-vest. Galaţii au constituit pentru Moldova, ca şi Brăila pentru Muntenia, o poartă de legătură cu Marea Neagră şi bazinul Mării Mediterane pe de o parte, iar pe de altă parte, o poartă de legătură prin Dunăre cu sudul şi centrul Europei. Prin Galaţi se scurgea mai bine de jumătate din volumul şi valoarea comerţului nostru extern. Saint Marc-Girardin a remarcat în 1836 că „două oraşe, Brăila în Valahia şi Galaţi în Moldova, personifică ca să spun aşa interesele şi speranţele Principatelor cu privire la Dunăre" [57], iar germanul Kuch arăta [58] în 1843 că sporirea continuă a comerţului de cereale va putea fi asigurată numai dacă se va stabili, prin construcţia unei şosele şi navigabilizarea Prutului şi a Siretului, o legătură lesnicioasă între interiorul Moldovei şi Dunăre.

Însemnătatea portului Galaţi depăşea evident interesele ţărilor române, el fiind şi unul dintre punctele de legătură între Orient şi regiunile septentrionale ale Europei centrale. Încercările repetate ale

---

[53] Leova era un punct vamal situat pe malul sting al Prutului, la nord de Fălciu. Prin el trecea şi un drum de tranzit care pornea din Galaţi. În lunile martie-iunie 1857, de pildă, au trecut pe acolo mărfuri de tranzit în valoare de 100 000 lei. Vezi Arh. St. Iaşi, Tr. 1 768, op. 2 018, nr. 1 497.

[54] Arh. St. Iaşi, Tr. 1 316, op. 1 488, nr. 311, f. 15.

[55] Arh. St. Iaşi, Tr. 1 621, op. 1 834, nr. 372, f. 2.

[56] *Ibidem.*

[57] Saint Marc-Girardin, *Souvenirs de voyages et etudes...*, citat din P. Defeuilles, P. Lassaigne, *Les francais et la Roumanie. Textes choisis*, Bucarest, 1937, p. 286.

[58] C. A. Kuch, *Moldausch — Walachische Zustände in den Jahren 1828 bis 1843*, traducere în „Convorbiri literare", an XXV (1891), p. 335.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nobilimii galițiene și poloneze de realizare a unor comunicații avantajoase cu Galații confirmă afirmația noastră. Kuch pretindea chiar că „Galații sînt strada pe care umblă exclusiv negoțul german spre Orient" [59].

O cale navigabilă ca Dunărea, care oferea întreprinzătorilor un transport mai ieftin și mai rapid decît cel terestru, acționa asupra comerțului țărilor riverane, în special asupra țărilor lipsite de căi de comunicație moderne, ca Moldova de pildă, asemenea unui magnet. Departamentul din lăuntru, referindu-se la drumul Tecuci-Galați, semnala în 1838 că „nu se mai curmă preumblare carălor cu zaharale și alte trăsuri" [60].

Dar, s-a observat pe bună dreptate, poziția periferică a portului Galați „făcea, evident, dificil transportul produselor dinspre nordul Moldovei" [61], de aceea principala problemă care s-a pus, în afara amenajării portului [62], a fost aceea a transformării drumului Mihăileni—Iași—Tecuci—Galați, care străbătea Moldova longitudinal, în șosea. În felul acesta s-ar fi creat o legătură mai bună între interiorul țării bogat în cereale și Dunăre.

Concomitent cu construcția șoselii Mihăileni—Iași s-au desfășurat și lucrările de îmbunătățire, și în parte șoselare, a drumului Iași—Galați. În anii 1835—1838 s-a desăvîrșit construcția șoselelor Podul Lung și Socola [63] (Iași).

Comisia însărcinată cu întocmirea planurilor de îmbunătățire a comunicațiilor, amintită mai sus, a elaborat [64] în 1838 un proiect de construcție a unei șosele în afara Iașilor, care să lege cele două căi de comunicație pornind din Mihăileni și Galați. Intenția autorilor proiectului era ca prin construcția acelei șosele pe șesul Bahluiului [65] să se evite deteriorarea străzilor capitalei, deteriorare pricinuită de transporturile grele ce traversau Iașii în drum spre nordul sau sudul țării. Din motive necunoscute pînă în prezent, o astfel de cale de comunicație nu s-a făcut, în schimb a fost realizat un vechi deziderat al călătorilor ce treceau prin capitală, ocolirea dealului Bordei, socotit „prăpădenia" și „groaza" drumeților, prin terminarea în iulie

---

[59] Vezi și I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 579.

[60] Arh. St. Iași, Tr. 1 764, op. 2 013, nr. 1 012, f. 25.

[61] D. Ciurea, *Domnia lui Mihail Sturdza*, Iași, 1947, p. 124.

[62] Vezi N. Iorga, *Contribuții la istoria modernă a Galaților*, în An. Acad. Rom., „Mem. sect. ist.", seria a III-a, tom XII, Buc., 1932.

[63] Călătorul german Weinberg a găsit în 1840 șoseaua de la Socola „bine întreținută". Vezi Dr. Weiberg. *Schițe din Moldova. Iașii în vara anului 1840.* Traducere de Bogdan-Duică (din *Europa chronik der gebildeten Welt*), în „Convorbiri literare", anul LVIII (1926), p. 64.

[64] Arh. St. Focșani, Stărostia Putnei, dos. 253/1836, f. 4—6.

[65] Vezi ofisul domnesc din 12 ianuarie 1838, în *Analele Parlamentare ale României*, tom. V, partea a II-a, p 562 și propunerile comisiei, la Bibl. Acad., mss. rom. 1 034, f. 124.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1840 a şoselei de la Repedea [66]. Acest drum a rămas şi astăzi principala cale de acces în Iaşi dinspre sud-estul Moldovei. Intrarea în funcţiune a acestei rute a avut ca urmare şi schimbarea poştelor de pe direcţia Vaslui.

În iulie 1838 s-a hotărît şi alcătuirea planului de execuţie parţială a şoselii Iaşi—Bîrlad—Galaţi, Tecuci—Focşani. Planul a fost întocmit de către ing. Braun [67] şi a fost dat spre îndeplinire inginerului Ostwaldt [68]. În martie 1843 proiectul fusese realizat. Duclos, într-o scrisoare [69] trimisă din Iaşi la 20 martie 1843, referindu-se la acele lucrări observa că traseul Iaşi—Galaţi „onorează în mod deosebit pe inginerul care l-a conceput şi executat" două, trei poduri, continua Duclos, erau „d'un grand et beau travail".

Una dintre problemele dificile de care s-au lovit proiectanţii a fost fixarea, odată pentru totdeauna, a principalei căi de comunicaţie între Bîrlad şi Galaţi. În vremea administraţiei ruse din anii 1828—1834 se dăduse o atenţie mai mare rutei Bîrlad—Tecuci—Valea Siretului —Galaţi, pentru a se înlesni legătura cu Ţara Românească prin Şerbeşti, Măxineni şi alte puncte de contact situate pe Siret. Acest drum, care trecea prin Torceşti, Fundeni, Pechea şi Şerbeşti, prezenta inconvenientul că era mlăştinos şi deci impracticabil o bună parte a anului. De aceea, încă în octombrie 1834, conducerea poştelor a cerut mutarea direcţiei principale spre Galaţi pe ruta Tecuci—Pechea şi Cişmele. Cererea a fost aprobată în iulie 1836 [70]. Marii proprietari de moşii pretindeau însă ca portul Galaţi să fie legat cu interiorul Moldovei printr-o şosea care, pornind din Bîrlad, să urmeze cea mai scurtă rută spre Galaţi. Această dorinţă fiind sprijinită de Visterie [71], a fost luată în considerare, alegîndu-se pentru îmbunătăţire şi şoselare parţială, începută în vara lui 1841 [72], drumul Bîrlad, Raţeşul lui Chitar, Bacău, Bodeni, Hăbanu, Diocheţi-Drăguşeni, Frumuşica, Izdeleni, Galaţi [73], care, după cum se vede, ocolea Tecuciul. Alte propuneri, reprezentînd interesele altor mari proprietari, indicau o variantă şi mai scurtă decît cea de mai sus: Bîrlad, Ciorăşti, Mileşti, Oaşăli, Cişmele, Galaţi [74]. În cele din urmă s-a ajuns la un compromis: îmbunătăţirea şi şoselarea a trei drumuri principale de legătură între Bîrlad şi Galaţi [75]: a) Bîrlad—Radeşti—Puiatca—Valea Hergicani—Izdeleni—Galaţi; b) Bîrlad—Diocheţi—Cuca—Galaţi; c) Bîr-

[66] Arh. St. Bucureşti, Depart. lucr. publice - Moldova, dosar 331/1840, f. 301.
[67] Arh. St. Iaşi, Tr. 785, op. 997, nr. 51, f. 1, 6, 10, 73.
[68] Arh. St. Iaşi, Tr. 926, op. 1 066, nr. 106, f. 1.
[69] *Ibidem.*
[70] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 948.
[71] Arh. St. Iaşi, Tr. 766, op. 868, nr. 249, f. 2, 3, 4, 144, 163.
[72] Arh. St. Bucureşti, Depart. lucr. publ. — Moldova, Dos. 234/1841, f. 239.
[73] *Ibidem*, f. 4—6.
[74] *Ibidem*, f. 488.
[75] *Loc. cit.*, dos. 253/1842, f. 53, 55, 57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lad—Rădești—Diocheți—Tecuci—Drăgănești—Galați. În anii 1840—1841 se șoselaseră din primul drum 426 stînjeni iar din cel de al doilea 212 stînjeni [76].

Alegerea pentru transformare în șosea a celor trei drumuri a fost, cum s-a dovedit ulterior, o măsură nerealizabilă, necorespunzătoare posibilităților de care dispunea Visteria, o măsură dictată de interese particulare. Singurul element pozitiv era includerea Tecuciului în ruta proiectată spre a fi șoselată. De altfel, în cele din urmă, rolul important pe care-l juca acest orășel în viața social-economică a țării ca punct de legătură cu Țara Românească prin Focșani, capitală de ținut, prin relațiile păturilor sociale angajate în schimbul de mărfuri cu Galații etc., a fost factorul hotărîtor care a determinat stabilirea rutei principale între Bîrlad și Galați prin Tecuci—Drăgănești—Puțul lui Mihalce, celelalte drumuri fiind aproape total neglijate. În septembrie 1842 se lucra, cum se spunea într-un raport al isprăvniciei Tecuci, „cu sporire" [77] la îmbunătățirea acestei din urmă căi de comunicație, făcîndu-se eforturi mari pentru învingerea unor mari greutăți provocate de lipsa de prundiș, care se aducea de la mari depărtări [78]. Domnitorul, referindu-se la lucrările din 1842 în domeniul comunicațiilor, arăta că ele vor avea drept rezultat legarea centrelor „ce erau pînă acum despărțite și vor începi a asigura țării de sus a Moldovei comunicația înlesnitoare cu portul Galaților" [79].

În acest scop, paralel cu îmbunătățirea drumului Galați—Tecuci, s-au desfășurat lucrările de șoselare a drumului Iași—Tecuci începute în 1837 [80]. Între Iași și Vaslui au fost lucrați, pînă în 1844, 15.500 stînjeni de drum și au fost construite peste 61 de podețe. De asemenea, între Vaslui și Bîrlad au fost construiți 1.200 stînjeni șosea și 9 poduri și podețe, iar între Tecuci și Galați peste 11.300 stînjeni și 10 poduri [81]. Lucrările scad în intensitate în anii următori pentru a atinge, începînd cu anul 1850, media de peste 2.500 stînjeni de șosea construită anual [82]. Din informațiile pe care am reușit să le culegem din arhive și din alte surse documentare rezultă că pînă în 1853 între Iași și Tecuci s-au construit peste 20.000 stînjeni de șosea și tot atîta *între Tecuci și Galați, ceea ce evident, înseamnă foarte puțin.*

O altă cale de comunicație care lega interiorul țării cu Galați era drumul Galați—Tecuci, Mărășești (punct de întîlnire cu șoseaua ce pornea din Cornul Luncii), sud-est de Adjud, Tg. Ocna. Drumul Tg. Ocna—Galați era una din căile de comunicație ale țării cu cel mai

[76] Arh. St. București, Depart. lucr. publ. — Moldova, dos. 253/1842, f. 55—57.
[77] *Ibidem*, f. 477.
[78] *Ibidem*. f. 53, 55—57.
[79] *Analele Parlamentare ale României*, tom XI, partea a II-a, p. 981.
[80] Arh. St. Iași, Tr. I 764, op. 2 013, nr. 2 031, f. 74 v° și 76.
[81] *Ibidem*. Vezi și *Memoar despre lucrările săvîrșite de departamentul lucrărilor publice...*, p. 5, 18, 21.
[82] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mare trafic. Între anii 1840—1853 au fost transportate anual pe acest drum, spre Galați, în medie 7—8 milioane oca sare destinată exportului. Dacă avem în vedere că pe un car se putea încărca în jurul a 1000 ocă sare, reiese că pe acel drum treceau anual între 7000—8000 care cu sare, fără să mai vorbim de transporturile de cereale și de cele, mai puțin importante, de păcură și cărbune (de la Comănești). De menținerea în bună stare a acestui drum depinde în mare măsură obținerea beneficiilor scontate pe de o parte de către antreprenorul ocnei, iar pe de altă parte de către stat, căci pe un drum care nu oferea garanții de practicabilitate era aproape cu neputință să asiguri angajarea mijloacelor de transport țărănești la un preț dinainte stabilit și în defavoarea cărăușilor și să transporți sarea la timp către Galați, unde așteptau corăbiile angajate pe un număr de zile fixat în prealabil. În aceste împrejurări este și explicabilă introducerea în contractele de arendare a ocnelor a unei clauze permanente și invariabile: „întocmirea" drumurilor ocnei de către stat.

Vechiul drum al Ocnei trecea pe valea Trotușului și întîlnea pe cel al Siretului la Adjud. El prezenta însă o mare dificultate, care consta în traversarea Trotușului de două ori: la Căiuți și Urechești, unde se plătea de tot atitea ori brudină. În cel de al cincilea deceniu al secolului trecut s-a renunțat la această rută, preferîndu-se o altă cale, pe la Copăcești, care, pe lîngă că nu avea inconvenientele mai sus arătate, scurta distanța între Tg. Ocna și Mărășești dar ocolea Adjudul [83]. Acest drum a fost îmbunătățit în anul 1842 și în anii următori prin „îndreptare", nivelare, „șănțuire" etc. [84] Un punct deosebit de anevoios pentru transporturi, asemănător celui de la Bordea de lîngă Iași, era dealul Ocnei, o adevărată golgotă a cărăușilor, veșnic reparat, șoselat, și „îndreptat" de către lăturași, dar totdeauna aflat în stare proastă, datorită naturii solului, a circulației intense, a intemperiilor etc. Pînă la 1853, drumul Ocnei spre Galați rămăsese în cea mai mare parte în stare naturală, cu excepția porțiunii dintre Adjud și Mărășești, a unei mici distanțe între Mărășești și Tecuci și între acest din urmă orășel și Puțul lui Mihalce [85], care fuseseră șoselate. Nu-i mai puțin adevărat însă că în rest fusese amenajat, pregătit pentru a fi transformat în șosea, ceea ce însă nu s-a realizat în perioada de care ne ocupăm.

În sfîrșit, s-au făcut înlesniri transporturilor chiar în orașul Galați. Străzile ce duceau spre port au fost șoselate pînă în 1841 pe o lungime de 4600 stînjeni [86], s-a șoselat drumul Brateșului, s-au construit magazii noi etc.

5. *Drumurile de legătură cu Muntenia.* Îmbunătățirea căilor de comunicație între Moldova și Țara Românească avea o însemnătate

[83] Arh. St. Iași, Tr. 1 772, op. 2 020, nr. 2 006, f. 105, 408.
[84] *Ibidem*, f. 55.
[85] Vezi harta rusă din 1853, Bibl. Acad., Stampe 839—D.XIX/1.
[86] Arh. St. Iași, Tr. 1 764, op. 2 013, nr. 2 031, f. 74 v°.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

economică și politică deosebită în acea epocă de formare a pieții naționale și a națiunii române. Exprimînd tocmai această tendință istorică, alcătuitorii Regulamentelor Organice prevăzuseră în art. 152 al regulamentului moldovenesc libertatea comerțului de tranzit între cele două țări și desființarea vămii pentru o serie întreagă de produse [87]. Un pas înainte l-a constituit convenția vamală din 1846 între cele două țări, care, începînd cu 1 ianuarie 1848, înlătura vama pentru toate produsele, cu excepția sării [88]. Contractul de arendare a vămilor pe anul 1848 [89] prevedea că „oriunde în aceste ponturi (ale contractului de vamă — n.n.) să pomenește de graniță, margine sau hotar, să înțelege sub aceste numiri linia hotarelor încungiurătoare aminduror Prințipaturilor". În acest fel se proclama oficial existența unei pieți unice naționale. Dar cele două principate mai continuau să rămînă despărțite din punct de vedere administrativ, ceea ce însemna că lipsa de sincronizare a eforturilor celor două provincii în domeniul creării unei rețele de comunicație unitară avea încă să mai dăinuie.

Pentru Moldova, două căi de legătură cu Țara Românească prezentau o deosebită însemnătate : una prin Focșani, iar cealaltă prin Vădeni, pe Siret, între Galați și Brăila. Ambele jucau rolul unor drumuri de interes internațional, de legătură cu Constantinopolul.

Orășelul Focșani era unul din punctele terminus ale celor două mari drumuri ce străbăteau Moldova longitudinal și care porneau, primul din Mihăileni, iar cel de al doilea din Cornul Luncii. Cum celălalt punct terminus era orașul și portul Galați, căruia îi erau afectate cele mai numeroase mijloace pentru modernizarea șoselelor, Focșanii au rămas în planul secund al preocupărilor și, în consecință, a fost neglijat. Deși în anul 1840 se proiectase [90] construcția unei șosele între Tecuci și Focșani, proiectul n-a fost realizat, nu pentru că această intenție n-ar fi meritat întreaga solicitudine, ci pentrucă statul nu dispunea de cele trebuincioase nici măcar pentru construcția mult doritei șosele Iași—Galați. Din această cauză drumul spre Focșani n-a fost șoselat, ci doar îmbunătățit, adică nivelat, „îndreptat", mărginit cu șanțuri de scurgere a apei, și înzestrat cu un pod de lemn pe apa Putnei [91]

Cealaltă cale de comunicație cu Țara Românească, prin Vădeni, a fost amenajată, reparată, la cererea lui Dașcov, odată cu înființarea

[87] Regulamentul Organic al Moldovei, în *Analele Parlamentare ale României*, tom I, partea a II-a, p. 158—159.

[88] Vezi I. C. Filitti, *Primele convențiuni între Principatele Române*, în „Viața Românească", an. III (1908), nr. 11, p. 188.

[89] *Analele Parlamentare ale României*, tom XV, partea a II-a, p. 805 (Anexe).

[90] Arh. St. București, Depart. lucr. publ. — Moldova, dosar 330/1840, f. 87.

[91] Vezi în legătură cu lucrările la acest drum: Arh. St. Iași, Tr. 1 772, op. 2 020, nr. 29 175, f. 1, 3; Tr. 1 423, op. 1 619, nr. 177, f. 41, 42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unor curse poştale ruseşti între Reni—Galaţi—Bucureşti—Constantinopol [92].

Oarecari înlesniri au mai fost aduse comunicaţiilor între cele două provincii prin construcţia unor poduri la Ruptura, Suraia, Vadul Roşcăi, Boţîrlău [93] etc.

*Îmbunătăţiri aduse altor categorii de drumuri.* Cele două mari căi de comunicaţie care străbăteau Moldova longitudinal, pornind din Mihăileni şi Cornul Luncii către Galaţi, erau legate prin alte numeroase drumuri, dintre care ies în evidenţă datorită însemnătăţii lor drumul de legătură prin poarta Tg. Frumos şi drumul Mărăşeşti—Tecuci. Primul fusese amenajat pentru a fi transformat în şosea şi şoselat pînă în 1853 pe o lungime de cîteva mii de stînjeni [94], iar cel de al doilea fusese transformat în şosea pe întreaga lui întindere, adică între Puţul lui Haret, Mărăşeşti şi Tecuci [95].

În restul ţării, drumurile rămăseseră în stare naturală, adică greu practicabile o bună parte a anului (mai ales primăvara şi toamna), ceea ce a provocat serioase neajunsuri comunicaţiei între munte şi cîmpie, între sate şi tîrguri. Locuitorii regiunilor izolate de marile căi de coumnicaţie au adresat organelor de stat numeroase cereri de îmbunătăţire a drumurilor, ca de pildă locuitorii satelor Dorna, Giosenii, Saru, Păltiniş, Drăgoioasa, Cătuna, Neagra etc., care solicitau „deschiderea comunicaţiei" [96] prin construcţia unor noi drumuri. Sub presiunea insistenţei sătenilor, departamentul lucrărilor publice a fost nevoit să proiecteze în septembrie 1852 [97] deschiderea unei căi de comunicaţie între apa Sucevei şi „zastava" Dornei, care a fost înfăptuită în anii următori.

Perioada de care ne ocupăm poate fi numită, în ceea ce priveşte comunicaţiile, şi perioada deschiderii de noi drumuri. În arhivele din Iaşi şi Bucureşti există numeroase cereri, reclamaţii, procese, în legătură cu crearea de noi căi de transport. Marea majoritate a proprietarilor de moşii a creat noi drumuri de legătură între moşii şi „drumul mare", şoselat sau „îndreptat", ilustrînd, în felul acesta, cum nu se poate mai bine ritmul rapid de dezvoltare a pieţii interne care sustrăgea izolării tot mai multe regiuni.

*Construcţia podurilor.* În perioada reglementară întîlnim în domeniul construcţiilor de poduri unele elemente noi faţă de epoca

---

[92] Vezi paragraful *Drumurile de legătură cu Rusia.*

[93] Bibl. Acad., mss. rom. 1 038, f. 183.

[94] Arh. St. Iaşi, Tr. 1 764, op. 2 013, nr. 2 031, f. 74 v°, şi 76. Vezi şi *Memoar despre lucrările săvîrşite de departamentul lucrărilor publice...*, p. 16, 20. În harta rusă din 1853 nu este menţionată existenţa unor porţiuni şoselate pe acest drum.

[95] Vezi harta rusă din 1853, citată mai sus.

[96] Arh. St. Bucureşti, Depart. lucr. publ. — Moldova, dosar 269/1847, f. 1, 13, 14, 19.

[97] *Ibidem*, dosar 421/1852, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

precedentă, ceea ce este explicabil dacă ne gîndim la progresele sociale-econmoice pe care le-a înregistrat Moldova. Înainte de toate, podurile au început să se construiască după un plan dinainte întocmit. În al doilea rînd, numărul podurilor de piatră a crescut, iar folosirea fierului în construcția podurilor de lemn e din ce în ce mai frecventă. Aceasta înseamnă o sporire a durabilității lor, e un pas înainte în domeniul măririi vitezei și a siguranței transporturilor. Din nefericire, aceste constatări se referă numai la podurile construite de către stat sau în regie pe principalele căi de comunicație. Podurile proprietate particulară au continuat să fie construite cu mijloace rudimentare și superficial — cu toată supravegherea specialiștilor delegați de către organele de stat — din lemn și erau deci lipsite de trăinicie.

Este greu de stabilit cîte anume poduri au fost făcute în acea epocă, dar este sigur că numărul lor a fost de ordinul sutelor. În documentele vremii găsim adeseori formula „nenumărate poduri" [98] construite. Unii estimează numărul podurilor construite sub domnia lui Mihail Sturdza la 400 [99].

În ceea ce ne privește, socotim că aceste aprecieri nu sînt prea departe de realitate. Din documente demne de încredere rezultă că numai între anii 1838—1844 au fost construite pe șoseaua Mihăileni—Iași 103 poduri și podețe, pe șoseaua Nomercani-Cornul Luncii—Mărășești 100 poduri și podețe, iar din Iași pînă la Galați 51 de poduri și podețe [100]. Pentru executarea podurilor absolut necesare statul a cheltuit, între 1833—1844, 260.125 lei [101]. Firește că aprecierile de mai sus se referă la toate felurile de poduri : din piatră, din lemn, stătătoare, umblătoare etc.

Ceea ce ne interesează în mod deosebit este construcția podurilor de piatră-imagine fidelă a măsurii în care comunicațiile tindeau spre modernizare. Din păcate, informații precise relativ la această chestiune nu avem. Totuși, datele incomplete pe care ni le oferă arhivele ne permit să afirmăm că pe apele mici (pîrae, mlaștini etc.) de pe principalele căi de comunicație s-au făcut numai poduri de piatră. Dintre ele se remarcă prin calitatea și tehnica construcției *podurile de la Nicolina și Docolina*.

Construcția podului de la Docolina a început în anul 1839 și a durat pînă în anul 1843 [102]. Autorul proiectului a fost ing. Singurov. Podul a fost făcut din piatră, în formă de boltă, pe cinci picioare așezate unul după altul. Piciorul din mijloc avea o înălțime de cinci stînjeni [103]. Podul de la Nicolina [104], construit în regie de către Mihail

[98] Arh. St. Iași, Tr. 1 764, op. 2 013, nr. 1 012, f. 5.
[99] Al. A. C. Sturdza, *op. cit.*, p. 58.
[100] Arh. St. Iași, Tr. 1 764, op. 2 013, nr. 2 031, f. 7, 76.
[101] Arh. St. Iași, Tr. 1 316, op. 1 488, nr. 938, f. 12—16.
[102] Arh. St. Iași, Tr. 1 764, op. 2 013, nr. 1 170, f. 54, 60.
[103] *Ibidem*, f. 23.
[104] *Ibidem*, f. 86, 90, 102.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Plastara, trebuia, conform contractului, să fie făcut după plan, „sub fundamentul lui, care să fie negreșit pi pămînt sănătos, să-s pui șarampoi de stejar îndestui de des și asupra lor să-s înceapă clădire". El urma să fie construit din piatră, „iar zidirea cu nisip, var bun și cărămidă pre arsă, pisată și pietrele din față toate cioplite". Lespezile urmau să fie legate în fier. Construcția podului a costat peste 45.000 lei, adică aproape jumătate din suma prevăzută anual în bugetul statului pentru comunicații. Podul, început în august 1839, trebuia să fie terminat în primăvara anului 1840. Plastara, conformîndu-se condițiilor puse de stat, a terminat podul în ianuarie 1840, stabilind în acest domeniu și un record : este singurul caz din istoria lucrărilor acelei perioade cînd un angajament contractat a fost respectat întocmai.

Semnificativ este însă faptul că poduri de piatră, după cum am mai spus, s-au construit numai peste apele și obstacolele naturale mici, iar pe apele mari ca Siret, Prut, Bistrița etc. au continuat să se facă în mod exclusiv poduri de lemn, pentru că la insuficiența de capital se adăuga lipsa de specialiști în construcții și de mijloace tehnice corespunzătoare. Aceasta înseamnă că modernizarea comunicațiilor nu depășea nivelul unei societăți semicivilizate.

Din aceste motive transporturile întîmpinau mari piedici la trecerea apelor mari, unde existau numai poduri de lemn in stare, de obicei, foarte proastă. În anul 1833, călătorul german Fr. Chrismar a trecut Siretul pe la Vădeni pe un pod de vase, lung de 150 pași [105]. La 1837, Demidov trece Siretul pe la Furceni (între Mărășești și Tecuci) pe un pod de vase inundat de apă. Un convoi de care renunțase la trecere. El se hotărăște totuși să traverseze riul pe podul „îngust și tremurător" ajutat de numeroși oameni, jumătate goi, care susțineau de o parte și de alta trăsura [106]. În august 1848, acest pod pe 14 șeici nu putea suporta „greutățile obuzurilor oștenești și a artilerii" [107]. La 1850, Vilhelm de Kotzebue scria [108] despre podul de pe Siret în drumul spre Slănic că nu-l poate trece „niciodată fără groază". La 1 octombrie 1854 un harabagiu, cu o căruță cu 4 cai încărcată cu 100 oca fasole, s-a prăbușit în Prut la Sculeni cu tot cu pod [109].

Așa că observația făcută la 20 iulie 1849 de consulul francez Poujade că, spre deosebire de „foarte frumoasele" șosele de pe Valea Siretului, podurile de pe Siret, Moldova, Bistrița și Trotuș „sînt foarte

[105] F. S. Chrismar, *Skizzen einer Reise durch Ungarn in die Turkei*, Pesth, 1834, p. 125.

[106] A. Demidov, *Voyage dans la Russie meridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie*, Paris, MDCCCXLI, p. 194.

[107] Arh. St. Iași, Tr. 1 772, op. 2 020, nr. 15 066, f. 1, 21.

[108] Wilhelm de Kotzebue, *Băile de la Slănic*, în volumul *Din Moldova. Tablouri și schițe din 1850*, cu o introducere de Gala Galaction, Iași, 1920, p. 52.

[109] Arh. St. Iași, Tr. 1 772, op. 2 020, nr. 32 221, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rău construite și se află într-o stare deplorabilă" [110], este îndreptățită. De altfel, constatările călătorilor străini sînt confirmate de „compania delegenților" și chiar de către departamentul din lăuntru care comunicau că podurile sînt în „desăvîrșită ră stare" și că întrerup adeseori „obștească comunicație" [111].

Așadar, în acea perioadă problmea îmbunătățirii podurilor n-a putut fi radical rezolvată. Exceptîndu-se apele și obstacolele mici de pe principale căi de comunicație peste care s-au construit poduri de piatră, în restul țării au continuat să se construiască poduri din lemn, care, situate pe apele mari, erau distruse la fiecare „năvălire a apelor".

La construcția necorespunzătoare din punct de vedere tehnic a podurilor se adaugă și proasta lor întreținere. Dacă podurile proprietatea statului erau relativ mai bine întreținute (au fost vopsite în ulei [112], date în grija cantoniștilor, iar cele mai mari au fost puse sub pază permanentă [113]), podurile proprietate particulară erau neglijate, deoarece proprietarii urmăreau doar să le mențină în starea în care ele le aduceau brudina și nu investeau bani în reparații capitale. Evident că, în aceste condiții, podurile de pe apele mari au constituit o piedică serioasă în opera de înlesnire și ameliorare a comunicațiilor.

Încheind prezentarea lucrărilor de îmbunătățire a drumurilor între anii 1834—1848, se impun o serie de concluzii și observații. Înainte de toate, este neîndoielnic că la sfîrșitul acelei perioade comunicațiile în Moldova se aflau într-o stare mai bună decît în perioada ce precede intrarea în vigoare a Regulamentului Organic și că din acest punct de vedere Țara Românească rămăsese mult în urma Moldovei. „În Europa — nota la 1849 L. Castaing-Pere — Valahia mai singură a rămas, în privința aceasta, așa de-n urmă, precum ea era cu două secole înapoi. Drumurile ei au încă mai tot aceeași stare pe care au croit-o revoluțiile naturii. Subt acest raport, Moldova covîrșește cu mult pe sora ei de gemene. Șoselele cele pînă acum săvîrșite și acele care acum sînt în lucrare, îi va asiguripsi după puțini ani o mare ușurință de comunicație și de transport . . . " [114]. Progresele pe care le-a făcut Moldova în acest domeniu nu se datoresc însă unor însușiri și merite extraordinare ale administrației de stat, deși nici ele nu trebuiesc excluse, ci unor necesități obiective, care s-au impus în mod stringent ca urmare a dezvoltării producției de mărfuri. Este vorba de necesitatea imperioasă a înlesnirii transporturilor terestre

---

[110] Arh. St. Iași, Tr. 1 588, op. 1 818, nr. 1 445, f. 112.

[111] Arh. St. Iași, op. 2 017, nr. 973, f. 28.

[112] Arh. St. Iași, Tr. 1 764, op. 2 013, nr. 946, f. 98; Tr. 1 621, op. 1 854, nr. 77, f. 8.

[113] Arh. St. Iași, Tr. 1 339, op. 1 521, nr. 1 268, f. 1.

[114] L. Castaing-Père, *Ochire asupra plutirii pe Siret*, în „Învățătură, creștere, instrucție, industrie, hronică", Iași, 1849, nr. 1, p. 49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în împrejurările cînd folosirea rîurilor pentru coumnicații nu satisfăcea nici pe departe nevoile economice ale țării. În această privință și spre deosebire de Moldova, Țara Românească era avantajată de fluviul Dunărea, care o flanca dealungul frontierelor de sud-est și care suplinea în mare măsură neajunsurile provenite din starea rea a căilor de comunicație terestre. De aceea, îmbunătățirii drumurilor în Moldova i s-a acordat o atenție mai mare decît în Țara Românească.

Prin eforturile și sacrificiile populației birnice, toate drumurile principale din Moldova au fost nivelate, mărginite cu șanțuri, înzestrate cu poduri, dintre care multe din piatră, și pe o întindere relativ mare șoselate și încadrate cu perdele de protecție. Aprecierile contemporanilor confirmă întru totul afirmațiile noastre. Ce-i drept, întîlnim la aceștia din urmă multe exagerări, dar care, totuși, pot și trebuie să fie acceptate drept caracterizări sugestive ale unor stări de lucruri dovedite documentar. Un transilvănean [115] se exprima în 1847 elogios despre „bunătatea", „frumusețea" șoselii Galați—Fălticeni, pe care călătorul mergea fără a plăti „la tot pasul taxie de barieră". Drumurile erau păzite, cantoniștii erau așezați la depărtare, unul de altul, de 4000 palme. Țăranul transporta pe șosele „cu mare înlesnire" și cu o pereche de boi ceea ce înainte transporta cu două perechi. În 1849, consulul francez E. Poujade scria [116] că îndată ce treci Siretul din Țara Românească în Moldova dai peste terenuri mai bine cultivate „și drumul de la Galați la Iași oferă în diverse puncte cu crîmpee de excelente șosele... un aer de bogăție agricolă care-ți amintesc de părțile cele mai frumoase ale Toscanei". În același an el a mers spre Iași prin Bacău, Roman și Tg. Frumos „pe o foarte frumoasă șosea, deși în unele părți era degradată" [117]. N. Urechia ne-a transmis [118] observațiile unui englez, care a trecut prin Principate în 1853: „între Galați și Tecuci a găsit singurul drum bun macadamizat din Principate pe o lungime de 20 mile" (aproximativ 37 km), și, de asemnea, un drum bine șoselat între Galbeni și Roman. O dovadă a progreselor pe care le-a făcut Moldova în domeniul ameliorării stării drumurilor ne-o oferă introducerea în 1852 a diligenților, pentru care *drumul bun era o condiție „sine qua non", așa cum exprima șeful serviciului de diligențe* [119].

Ceea ce ne interesează în mod deosebit este stabilirea cu precizie a măsurii în care drumurile au fost transformate în șosea. Din nefericire nu dispunem însă de informații certe, incontestabile. Firește, după cum am mai arătat, nu ne putem însuși fără discernămînt critic

---

[115] Vezi „Albina Românească", nr. 78 din 2 septembrie 1847, p. 325–326, nota 15.

[116] E. Poujade *Les Principautés Danubiennes avant et après la guerre*, în „Revue des deux mondes", T. V, 1856, p. 143.

[117] Vezi Hurmuzaki, *Documente*, XVIII, p. 174.

[118] N. Urechia, *op. cit.*, p. 63.

[119] Arh. St. Iași, Tr. 1 768, op. 2 017, nr. 973, f. 92.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cifrele reprezentînd numărul de stînjeni de șosea construită, pe care domnitorul M. Sturdza le afișa, adesea ostentativ, în mesajele sale anuale. Referindu-se la valoarea acestora, N. Șuțu a invocat în sprijinul netemeinicii lor următoarele cuvinte ale unui deputat care asculta într-o ședință a Obicinuitei obștești adunări un mesaj domnesc: „singura dorință, pe care eu o adresez după aceasta cerului pentru fericirea patriei noastre, este ca tot ceea ce a fost expus în acest mesaj să existe în realitate“ [120]. Serioase îndoieli avem, după cum am văzut, și în privința probității lui Al. A. C. Sturdza care a susținut [121] că în vremea domniei lui M. Sturdza se construiseră în Moldova 200.000 stînjeni șosea (aproximativ 400 km).

Mai multă încredere merită N. Suțu, care a apreciat că pînă la 1849 se construiseră în Moldova 180.000 stînjeni de șosea [122]. Neigebauer indica cifra de 150.000 stînjeni [123].

Documentele de arhivă ne îngăduie însă să dăm ca sigură construcția, între anii 1824—1844, a 138.401 stînjeni șosea și 329 poduri și podețe [124]. Pentru a se fi atins suma de 200.000 stînjeni, ar fi trebuit ca între anii 1844—1849 să se fi realizat încă 60.000 stînjeni de șosea, ceea ce nu s-a întîmplat, căci anii 1846—1849 au fost ani de activitate redusă în acest domeniu, cînd în bugetul țării nici nu s-au alocat fonduri pentru drumuri. Cei 200.000 stînjeni de șosea (aproximativ 400 km) au fost înfăptuiți, și chiar depășiți, nu pînă la 1849, ci pînă la 1853, cînd fuseseră șoselate drumurile [125]: Fălticeni—Roman, Bacău, Adjud, Mărășești (șoselat parțial între Mărășești și Tecuci pe o mică porțiune, între Tecuci și Galați pînă la Puțul lui Mihalce, între Iași și Vaslui pînă la Movila, între Mihăileni—poșta Lătăi și de la Iași spre Podul Iloaiei). Dacă aceste căi de comunicație ar fi fost

---

[120] *Memoires du Prince Nicolas Soutzo*, publies par Panaiöti Rizos, Vienne, 1899, p. 135.

[121] Al. A. C. Stourdza, *op. cit.*, p. 58.

[122] N. Șuțu, *Notiții statistice...*, Iași, 1852, p. 120.

[123] Neigebauer, *op. cit.*, p. 169.

[124] Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 2031, f. 74 și 76.

[125] Vezi harta rusă din 1853 — citată. În legătură cu acțiunea de transformare a drumurilor în șosele, adversarii domnitorului M. Sturdza l-au acuzat de a fi șoselat cu precădere drumurile ce treceau pe domeniile sale. Într-adevăr, fuseseră șoselate drumurile ce legau moșiile sale din nordul Moldovei (Flăminzi de pildă) și cele din centrul Moldovei (ținuturile Roman și Bacău). Nu-i mai puțin adevărat însă că șoselarea acelor drumuri corespundea unor nevoi reale ale țării (nordul Moldovei era o regiune lipsită de căi de comunicație lesnicioase, izolată de piețele de desfacere). Pe de altă parte, cum pe bună dreptate a observat M. Emerit, *(Les paysans roumains depuis le traité d'Adrianople jusqu'a la libération des terres (1829—1864)*, Paris, 1937, p. 201), domnitorul M. Sturdza avea atît de multe moșii în mai toate ținuturile, încît oriunde s-ar fi construit șosele, ele trebuiau să treacă pe moșiile sale. Ceea ce rămîne de necontestat sînt însă dovezile aduse în această lucrare în sprijinul ideii că legarea printr-o șosea a proprietății sale Mihăileni cu capitala țării a fost o acțiune dictată de interese personale. Interesele țării cereau ca acea legătură să se facă cu Mamornița și nu cu Mihăileni.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şoselate pînă la 1853 pe toată întinderea lor, aşa cum se indică în harta rusă din 1853, atunci stabilirea precisă a numărului de km de drum şoselat s-ar putea face cu uşurinţă. Harta amintită nu este lipsită însă de greşeli. Nu sînt de pildă însemnate micile porţiuni de drum şoselat între Bîrlad şi Galaţi prin Drăgăneşti şi Rădeşti, între Vaslui şi Tecuci [126], şoseaua de la Erbiceni etc. De asemenea, materialul informativ arhivistic, ca şi călătorii, nu prezintă drumul Fălticeni—Roman—Bacău —Adjud—Mărăşeşti ca fiind drum şoselat în întregime etc.

O şosea între Tg. Ocna şi Bacău nu s-a construit pînă în 1849, cum a susţinut A. D. Xenopol [127]. Un tabel de drumuri şi linii telegrafice, întocmit în 1857 pentru regiunea de sud-vest a Moldovei nu lasă nici o urmă de îndoială în această privinţă [128].

Calitatea lucrului, întreţinerea şoselelor, lăsau foarte mult de dorit.

Cu toate că în acea perioadă se deschiseseră numeroase drumuri noi, mai rămăseseră încă multe regiuni şi moşii izolate, ca de pildă Răcăciuni [129]. De asemenea, nu s-au obţinut rezultatele aşteptate în domeniul îmbunătăţirii drumurilor de legătură între munte şi cîmpie. Isprăvnicia Sucevei semnala în decembrie 1852 că în acea regiune lipseau drumurile „neapărat trebuitoare" şi că „locuitorii de la munte mai apurure fiind în lipsă de pîine nu-şi pot căra de la cîmpuri decît cîte cinci mult şasă dimirlii pe cal, iar alţii care n-au cai sînt sîliţi să plătească chiria unui cal pînă la 15 lei şi această trebuinţă o pot face numai cînd plaiurile sînt deschisă" [130].

Totuşi, Moldova a făcut mari progrese în perioada cuprinsă între anii 1834—1848, în această sferă de activitate. Drumurile principale au fost parţial şoselate, nivelate şi mărginite cu şanţuri, încadrate cu perdele de protecţie pe anumite porţiuni, înzestrate cu poduri etc. Drumurile din regiunea lipsită în epoca precedentă de comunicaţii lesnicioase, cuprinsă între Galaţi — linia Siretului—Tecuci—Bîrlad —Fălciu — linia Prutului, au fost îmbunătăţite şi, după cum am mai arătat, începuseră a fi chiar şoselate între Bîrlad—Tecuci şi Galaţi, aşa încît comunicaţia dintre sudul ţării şi portul Galaţi se făcea cu mai multă uşurinţă. Deşi Moldova de nord n-a fost unită cu Galaţi *printr-o şosea, aşa cum se plănuise, totuşi construcţia şoselii Mihăileni*—Lătăi, Tecuci—Puţul lui Mihalce şi şoselarea altor „crîmpee" de drum între Podul-Iloaiei—Iaşi şi între Iaşi şi Tecuci, ca şi construcţia şi repararea a numeroase poduri, au înrîurit în sens favorabil co-

[126] Pe acele drumuri „s-a lucrat la şosele". Nu ştim însă în ce puncte anume şi cît s-a realizat.

[127] A. D. Xenopol, *Domnia lui Mihai Sturdza in Moldova (1834—1849)*, în „Arhiva societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi", anul IV (1892), p. 15.

[128] *Moldavie, Ponts et chaussées. Carte du II-eme arrondisment dit arrondissment de Ouest*, în Bibl. Acad., Stampe, 865-A. 26.

[129] L. Castaing-Père, *op. cit.*, p. 86.

[130] Arh. St. Iaşi, Tr. 1 772, op. 2 020, nr. 24 899, f. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

municațiile. Prin transformarea în șosea a celei mai mari părți din drumul vechi al Siretului, Galații a fost pus în relații mai lesnicioase cu centrele de producție a sării și păcurii din ținutul Bacăului, cu centrele forestiere din ținuturile Suceava, Neamț etc. Nu trebuie să pierdem din vedere înlesnirile pe care le-au căpătat relațiile comerciale prin mărirea siguranței transporturilor etc.

Toate acestea au fost realizate în condiții grele, prin munca, eforturile și sacrificiile populației birnice. Ștefan Dascălescu sublinia că în vremea domniei lui Mihail Sturdza s-au făcut „cele întîi și multe șosele în toate direcțiile, care au costat multă trudă și sudoare pe țară..." [131].

## LES VOIES DE COMMUNICATION TERRESTRE EN MOLDAVIE (II)

### RÉSUMÉ

La première partie de cette étude a été publiée dans *l'Annuaire de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie de Iassy*, tome IV (1967).

La seconde partie, qui est publiée dans le présent tome, est consacrée aux travaux de construction des ponts et des principales chaussées en Moldavie de 1834 à 1848.

Le plan de ces travaux a été élaboré en 1834. Il a prévu la construction des chaussées suivantes : Iassy—Tecuci—Galatz, Tecuci—Fokchani ; Iassy—Tîrgul-Frumos—Roman—Bacău ; Bacău—Tîrgul Ocna; Roman—Cornul-Luncii ; Iassy—Botochani—Dorohoi—Hertza—Mamornitza ; Botochani—Tîrgul-Nou (Mihăileni).

Une attention spéciale a été accordée à la chaussée longitudinale de la Moldavie et Galatz—Tecuci—Mărășești—Bacău—Roman—Cornul Luncii.

De 1834 à 1849 ont été construits approximativement 250 kilomètres de chaussées ainsi que 400 ponts de pierre, et ont été améliorées la plupart des routes nationales.

Ces travaux ont eu pour conséquence que des régions, autrefois isolées, telle que la région comprise entre Tecuci—la rivière du Sereth —Iassy—Faltchie—la rivière du Pruth, ont bénéficiées plus aisément

[131] N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean de la jumătatea secolului al XIX-lea, Ștefan Scarlat Dăscălescu*, București, 1932, p. 39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la circulation des biens et des marchandises. La construction des ponts a facilité considérablement les transports.

Cependant, le prix des transports n'a pas beaucoup diminué à cause de l'entretien peu satisfaisant des chaussées et des routes, de la vitesse très réduite des déplacements — les boeufs étaient surtout utilisés comme traction animale — et de l'insuffisance des moyens de transport.

Malgré ces obstacles, l'amélioration des voies de communication terrestre de 1834 à 1848 a eu une influence bienfaisante sur le développement économique de la Moldavie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

# PROBLEMA PETROLULUI ROMÂNESC ȘI NAȚIONALIZAREA SUBSOLULUI MINIER ÎN 1923*

DE

GH. BUZATU

După ce a stat peste doi ani în opoziție, în ianuarie 1922 P.N.L. a fost chemat din nou la putere. Guvernul format de I.I.C. Brătianu și-a propus refacerea economică și consolidarea politică a României. El a anunțat că va proceda la adoptarea unei noi constituții a statului român întregit. Una din prevederile înscrise în proiectul de constituție liberal, care a stîrnit ample discuții în țară și peste hotare, privea trecerea zăcămintelor miniere și a tuturor bogățiilor subsolului în proprietatea statului.

In cele ce urmează, ne propunem să examinăm împrejurările în care s-a ajuns la naționalizarea subsolului minier în 1923. Reforma, prin întinderea ei, atingea întregul regim minier. In studiul nostru nu vom trata chestiunea în ansamblu ci vom insista numai asupra locului pe care l-a ocupat petrolul românesc în fixarea regimului minier din 1923. De altfel, așa după cum vom avea prilejul să constatăm, înfăptuirea reformei regimului minier a fost impusă și grăbită de importanța excepțională pe care a căpătat-o petrolul pe plan mondial la începutul secolului al XX-lea.

O dată cu trecerea la utilizarea pe scară largă a produselor țițeiului drept combustibili se ivește, pe plan mondial, o adevărată problemă a petrolului. In primele decenii ale secolului nostru, dar mai ales după primul război mondial, această problemă a preocupat îndeaproape guvernele statelor producătoare sau neproducătoare de țiței, ca și cercurile de afaceri de la New York, Londra, Paris. Concomitent, problema petrolului — care privea, în ultimă instanță, căile și mijloacele

* Prezentul studiu face parte dintr-o lucrare în pregătire tratînd despre *Politica națională a petrolului în România între 1918—1929.*



https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acaparării şi exploatării unuia din cele mai importante mijloace de energie de pe glob [1] — a reţinut atenţia opiniei publice din diverse ţări, ocupînd un loc de frunte în paginile marilor reviste şi ale cotidienelor vremii. De asemenea, o bogată literatură a petrolului şi-a făcut apariţia în toată lumea [2].

După 1918, marile puteri s-au angajat într-o luptă deschisă pentru cucerirea petrolului. Trusturile internaţionale de petrol (*Standard Oil, Royal Dutch-Shell, Anglo Persian Cy.)* s-au bucurat îndeaproape de sprijinul guvernelor lor. În acest timp între Anglia şi S.U.A. a izbucnit un adevărat „război al petrolului", la care au mai participat Franţa, Belgia, Olanda, Italia ş.a. Amintim, de asemenea, că problema combustibilului lichid a preocupat pe reprezentanţii marilor puteri la majoritatea conferinţelor internaţionale postbelice: Paris [3], San Remo, Genova, Haga [4] etc. Regiunile de pe glob disputate între marile puteri şi trusturi internaţionale se aflau în America Latină şi Asia de sud-est, în Orientul Apropiat şi Mijlociu, pretutindeni unde se găseau zăcăminte de ţiţei oriunde existenţa lor era doar bănuită.

În Europa, principala ţară capitalistă asupra căreia s-a îndreptat atenţia marilor puteri şi a trusturilor internaţionale a fost România, care poseda bogate resurse de ţiţei. De fapt, încă înainte de primul război mondial, Anglia, Olanda, S.U.A. şi Franţa deţineau importante poziţii în industria română de petrol [5]. După război, faţă de excepţionala

[1] Cf. Fernand Maurette, *La problème de la répartition internationale des matières premières, vu par un géographe*, în „L'Année Politique française et étrangère", 2e année, fasc. 3/1926—1927, p. 248—249.

[2] În legătură cu problema mondială a petrolului în perioada respectivă, vezi Fr. Delaisi, *Le Pétrole*, Paris, Payot, 1921; H. Bérenger, *La France et le Pétrole*, Paris, 1920; P. Apostol et L. Michelson, *La Lutte pour le Pétrole et la Russie*, Paris, Payot, 1922; F. Durocher, *La Houille et le Pétrole*, Paris, 1926; A. Zischka, *Războiul petrolului*, Bucureşti, Cartea Românească, 1942; M. Брукс, нефть и внешняя политика, Москва, 1949; *La Conférence de Gênes et le Pétrole (Les conséquences de l'accord de San Remo)*, în „L'Europe Nouvelle", nr. 23/3 Juin 1922; Al. Topliceanu, *Lupta pentru petrol*, Bucureşti, 1929; D. Iorgovici, *Problema petrolului*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Reforma Socială", 1928; Pascal Toncescu, *Politica naţională a petrolului*, Bucureşti, Tipografia „Cartea de Aur", 1934; Gh. Damaschin, *Problema Combustibilului şi Politica de Stat*, în „Analele Statistice şi Economice", nr. II 12/1925; *Politica petrolului*, în „Viitorul" din 22.V.1922, p. 1; N.A.I., *Lupta mondială pentru petrol*, în „Viitorul" din 13.VII.1922, p. 1; Paul Horia Suciu, *L'Italia e il petrolio romeno*, Roma, Città di Castello, 1923; Cesare Alimenti, *Il petrolio nell'economia mondiale*, Torino, Giulio Einaudi, Editore, 1939; Essad Bey, *L'épopée du petrole*, Paris, Payot, 1934.

[3] Cf. J. Chastenet, *Histoire de la III-e République*, vol. 5, Paris, Hachette, 1960, p. 76; M. Plătăreanu, *Politica economică şi socială a României în trecut şi în cadrul legislaţiei actuale*, Bucureşti, 1936, p. 177.

[4] *Petrolul şi conferinţele internaţionale*, în „Viitorul" din 7.XII.1922, p. 1.

[5] Potrivit unor aprecieri, capitaliştii străini deţineau în 1913 circa 94% din totalul investiţiilor în industria de petrol. Cele mai însemnate investiţii reveneau: Germaniei — 27%, Olandei — 24%, Angliei — 23%, Statelor Unite — 6%, Franţei — 5%, Austro-Ungariei — 2% ş.a. (Cf. O. Constantinescu, *Contribuţia capitalului străin în industria petroliferă românească*, Bucureşti, 1937, p. 123).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însemnătate pe care a căpătat-o combustibilul lichid, aceste state au căutat să-şi consolideze poziţiile lor în România. Ele considerau acest lucru posibil fie pe calea substituirii lor în locul capitalurilor inamice ce trebuiau lichidate, fie prin obţinerea unor concesiuni noi, în condiţii din cele mai avantajoase. În altă ordine de idei, trebuie subliniat că petrolul românesc prezenta avantajul apropierii de metropolele britanică sau franceză, belgiană sau olandeză, considerent de loc neglijabil în privinţa scăderii preţului de cost la transport, ca şi în caz de război.

În acest fel, bogatele zăcăminte de ţiţei aflate în subsolul ţării noastre făceau ca ea să stea în centrul atenţiei marilor puteri şi a trusturilor mondiale care luptau pentru acapararea izvoarelor de energie din lume. Intenţiile marilor puteri au ieşit la iveală la conferinţa de pace de la Paris, unde ele au căutat să stabilească soarta petrolului românesc conform propriilor interese. În aprilie 1920, Anglia şi Franţa au adoptat la San Remo hotărîri importante relativ la petrolul nostru, fără a consulta sau aviza guvernul de la Bucureşti [6].

In perioada postbelică, presa politică şi economică din România a insistat adeseori asupra pericolului acaparării petrolului nostru de către marile puteri şi trusturi internaţionale. S-a relevat că acestea, angajate în lupta pentru preţiosul combustibil lichid, ţineau prea puţin seama de interesele ţării. Aşa după cum a remarcat un cunoscător al problemei, capitaliştii străini priveau petrolul românesc ca o „pradă de cucerit" [7]. Un alt observator contemporan semnala că trusturile mondiale dau adevărate „asalturi" asupra României în chestiunea petrolului [8]. In acelaşi timp, C. G. Dissescu, în raportul asupra constituţiei din 1923, consemna că ţara noastră este „disputată" între trusturile *Standard Oil* şi *Dutch-Shell* [9].

Faţă de primejdia reală a acaparării petrolului românesc, cercurile conducătoare şi partidele politice din România nu puteau rămîne indiferente. Deţinînd însemnate poziţii în industria română de ţiţei, P.N.L. îndeosebi s-a preocupat după război de problema combustibilului lichid. Această problemă s-a aflat şi în atenţia guvernului condus de Ioan I. C. Brătianu (1922—1926). El a înţeles importanţa politică, economică şi naţională a petrolului şi a preconizat unele

[6] Referitor la disputa purtată în jurul petrolului românesc în acest timp, vezi S. D. Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference (A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu)*, New York, 1962, passim; Gh. I. Brătianu, *Acţiunea politică şi militară a României în 1919 în lumina corespondenţei diplomatice a lui I. I. C. Brătianu*, Bucureşti, 1939, p. 62—63; Fr. Delaisi, *op. cit.*, passim; E. C. Munteanu şi T. Necşa, *Jefuirea petrolului românesc de către trusturile imperialiste între anii 1917—1923*, în „Studii şi referate privind istoria României", vol. II, Bucureşti, 1953.

[7] Al. Topliceanu, *Două măsuri*, în „Buletinul Institutului Economic Românesc", nr. 11/1924, p. 738.

[8] Viator, *Producţia mondială a petrolului*, în „Argus", din 10.VI.1922, p. 1.

[9] C. G. Dissescu, *Naţionalizarea subsolului*, I, în „Viitorul" din 22.III.1923, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

măsuri care să împiedice monopolizarea substanțelor bituminoase de către capitaliștii străini. In acest cadru, guvernul liberal a hotărît în 1922 să înscrie în constituția ce o pregătea principiul naționalizării subsolului minier.

In România, problema naționalizării subsolului minier s-a ridicat înainte de 1922. Necesitatea imperioasă a realizării acestei reforme a fost determinată de o serie de deficiențe ale vechiului regim minier în ce privește normele de exploatare a țițeiului. Așa după cum se știe, în Vechiul Regat exploatarea bogățiilor subsolului s-a făcut timp de mai multe decenii în conformitate cu legea minelor a lui P. Carp. Această lege — adoptată în 1895 — a procedat la o separare a subsolului minier de proprietatea suprafeței în materie de substanțe minerale (platină, aur, argint, cărbuni, fier etc.). In ce privește însă substanțele bituminoase (petrolul, asfaltul, ozocherita), acestea au rămas mai departe la libera dispoziție a proprietarului suprafeței [10]. Sînt cunoscute urmările nefaste ale acestei prevederi cuprinsă în legea lui Carp. A urmat o adevărată cursă pentru acapararea perimetrelor petrolifere din România, s-au făcut numeroase speculații, iar în cele din urmă societățile străine au pus mîna — la prețuri derizorii — pe cele mai bogate perimetre particulare [11]. Se înțelege că din momentul în care petrolul a căpătat o importanță deosebită la începutul secolului nostru, regimul subsolului minier din 1895 nu mai putea fi menținut. Substanțele bituminoase nu mai puteau fi lăsate la libera dispoziție a proprietarului suprafeței. În acest fel, modificările care se întrevedeau în regimul subsolului minier priveau în primul rînd petrolul, substanțele bituminoase în genere. Regimul de valorificare a celorlalte bogății ale subsolului, care erau exploatate încă din 1895 prin sistemul concesiunilor acordate de stat în virtutea dreptului său regalian, nu avea de suferit schimbări esențiale. Aceste împrejurări au determinat pe specialiștii români în materie de legislație minieră să considere că reforma regimului minier după război a fost impusă numai de petrol, că ea s-a făcut „pentru petrol" [12]. Opinia potrivit căreia la naționalizarea subsolului minier s-a avut mai cu seamă în vedere petrolul a fost quasi-unanimă. Reflectînd tocmai această stare de lucruri, un colaborator al ziarului economic „Argus" remarca : „În momentul de față, cine vorbește de «naționalizarea» subsolului se gîndește exclusiv la petrol, ca și cum România n-ar poseda și alte bunuri miniere foarte apreciate" [13].

[10] Vezi I. Tănăsescu, *Sistemele de organizare a proprietății miniere și politica minieră în diferite state*, București, 1916, p. 77—78.

[11] G. Zamfirescu, *Proprietatea minieră organizată, III*, în „Miniera", nr. 12/1930, p. 1 786.

[12] Ing. V. Iscu, *Politica de Stat a Petrolului*, în „Moniteur du Pétrole Roumain", vol. 22, nr. 7/1.IV.1923, p. 478.

[13] Cf. Viator, *Naționalizarea subsolului*, în „Argus" din 22.II.1923, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O primă schimbare s-a adus regimului subsolului minier în anul 1917. Atunci, în cursul discuțiilor purtate la Iași pentru înscrierea în constituție a principiului exproprierii, s-a propus ca subsolul terenurilor expropriate să rămînă în proprietatea statului. Cum era de așteptat, conservatorii au combătut această soluție; familia Cantacuzino — care reprezenta bastionul partidului conservator — poseda întinse perimetre petrolifere în Muntenia. Sub presiunea conservatorilor, care formau un cabinet de coaliție cu liberalii, guvernul de la Iași a fost nevoit să facă o concesie [14]. Modificarea introdusă în constituție stipula că subsolul terenurilor expropriate aparține statului. Se exceptau însă 12 000 ha terenuri petrolifere, pentru care proprietarii acordau în schimb o suprafață corespunzătoare în alte regiuni [15]. În decretul pentru expropriere din decembrie 1918 și în legile pentru reforma agrară din 1921 s-a menținut, de asemenea, prevederea că subsolul terenurilor expropriate trece în proprietatea statului, cu respectarea „drepturilor cîștigate" [16].

Regimul subsolului a continuat să preocupe guvernul aflat în refugiu la Iași. El s-a îngrijit de adoptarea unor măsuri eficace pentru aprovizionarea țării cu combustibili în perioada imediat următoare războiului. Cu studierea acestei probleme s-a ocupat „Delegațiunea Consiliului de Miniștri". Examinînd regimul minier existent, „Delegațiunea" a ajuns în octombrie 1917 la concluzia că el trebuie să fie modificat, fiind stabilit „în conformitate cu condițiunile generale ce reies din experiența războiului" [17]. De asemenea, în cursul guvernării din 1918—1919 liberalii au fost preocupați de studierea regimului minier. Ei apreciau că vechea legislație minieră nu mai corespunde cu nevoile noi ale țării și concepțiile moderne asupra proprietății subsolului [18]. Intențiile liberalilor în materie de subsol au deveni cunoscute și reprezentanților marilor puteri la conferința păcii. Astfel, în septembrie 1919, doi delegați englezi, Charles U. Clark și Allen Leeper, au încunoștiințat Consiliul Suprem că guvernul Brătianu pregătește naționalizarea petrolului [19].

Problema subsolului a reținut, cum era și natural, atenția tuturor autorilor proiectelor de constituție apărute după război. Este interesant de relevat faptul că cei mai mulți dintre ei s-au pronunțat în favoarea

---

[14] David Mitrany, *The and the Peasant in Rumania (The War and Agrarian Reform. 1917—1921)*, New Haven, Yale University Press, 1930, p. 105.

[15] *Ibidem.*

[16] Vezi Ioan D. Filitti, *Naționalizarea subsolului*, în „Viitorul" din 18.III.1923, p. 1.

[17] G. N. Leon, *În preajma României Mari*, în „Generația Unirii", nr. 3/10 mai 1929, p. 12.

[18] Vezi *Activitatea Corpurilor Legiuitoare și a Guvernului de la ianuarie 1922 pînă la 27 martie 1926. Dare de seamă înfățișată de D-l Ion I. C. Brătianu*, București, Cartea Românească, 1926, p. 214.

[19] S. D. Spector, *op. cit.*, p. 190.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trecerii zăcămintelor miniere în proprietatea statului. Astfel, D. Ioanițescu, autorul „expunerii de principii" la anteproiectul liberal, cerea ca în noua constituție a țării să se prevadă că „zăcămintele miniere de orice fel sînt proprietatea satului". El insista să se acorde despăgubiri și să se recunoască „drepturile cîștigate" [20]. În același timp, C. Berariu era și el de părere că bogățiile miniere trebuie să devină proprietatea statului [21]. Subliniem că atît D. Ioanițescu cît și C.Berariu aveau în vedere nu numai naționalizarea subsolului minier, ci se pronunțau pentru naționalizarea întregului subsol, cu recunoașterea unor drepturi de folosință pentru proprietari. În ceea ce privește partidul țărănesc, el cerea ca noua constituție să declare toate izvoarele de energie ca ținînd de „controlul public" [22]. În opoziție cu aceste propuneri, proiectul de constituție al partidului național din Ardeal, tipărit de R. Boilă la Cluj în 1921, respingea soluția naționalizării subsolului. Autorul proiectului recunoștea doar existența unor drepturi ale statului de a interveni în exploatarea produselor mai însemnate ale subsolului (gaz metan, petrol, cărbuni) [23].

În acest fel chestiunea naționalizării subsolului minier s-a pus înainte de 1922. Sarcina reformării regimului minier și-a luat-o guvernul liberal. La scurt timp după instaurarea lui la cîrma țării, guvernul Brătianu a făcut cunoscut — în februarie 1922 — că va proceda la naționalizarea subsolului minier, înscriind acest principiu în constituție [24].

Fără îndoială, multiple cerințe politice, economice, financiare au determinat guvernul liberal să naționalizeze subsolul minier [25]. Hotărîrea luată a fost dictată îndeosebi de rolul important pe care-l căpătase petrolul pe plan mondial. Primul conflict imperialist din 1914—1918 a dovedit că petrolul reprezintă un factor însemnat al apărării naționale. De asemenea, în condițiile disputei mondiale pentru resursele de țiței de pe glob, se cerea introducerea unui regim minier care să restrîngă posibilitățile de acaparare a bogățiilor subsolului de către capitaliștii străini. O astfel de acaparare, în momentul cînd petrolul devenise un factor hotărîtor al apărării naționale și un izvor de energie absolut *indispensabil pentru industrie, transporturi etc.*, însemna înrobirea economică și politică a țării. În plus, în condițiile prelungirii crizei de

---

[20] Cf. *Ante-proiect de Constituție întocmit de Cercul de Studii al P.N.L. cu o expunere de principii de D. Ioanițescu*, București, 1921, p. 33.

[21] C. Berariu, *Noua Constituție a României. Reflexiuni și anteproiect*, 1922, p. 48.

[22] V. N. Madgearu, *Țărănismul*, București, f.a., p. 57—58.

[23] R. Boilă, *Principiile Constituției noui*, în „Noua Constituție a României", București, 1923, p. 384—385.

[24] Vezi „Moniteur du Pétrole Roumain", vol. 22, nr. 1/1 ian. 1923, p. 10; P. Troll, *Cronica petrolului*, în „Argus" din 23.II.1922, p. 3.

[25] Cf. V. I. Brătianu, *Nevoile Statului modern și Constituția României Mari*, în „Noua Constituție a României", p. 25 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

combustibili după război [26], petrolul s-a dovedit a avea o mare importanță și în această privință. Nu putea fi neglijat rolul de prim rang al țițeiului în refacerea economică a țării după război. Statisticile oficiale ne indică între 1919—1926 lipsa păcurii la export [27]. Acest derivat petrolier era absolut necesar pentru punerea în mișcare a motoarelor mari, pentru căile ferate etc. Totodată, petrolul — ca unul din principalele produse de export ale noastre — era menit să contribuie într-o măsură apreciabilă la asigurarea unei balanțe comerciale active a României. Dar țițeiul reprezenta și o însemnată sursă de venituri pentru stat. Înainte de 1914, cînd exploatarea substanțelor bituminoase era lăsată la libera dispoziție a proprietarului suprafeței, petrolul aducea puține beneficii statului (redevențe de pe terenurile statului, impozite miniere, taxe de circulație). După război nevoile statului au crescut enorm. În cursul campaniei militare din 1916—1918 ca și în perioada 1919—1921, statul a făcut imense cheltuieli. Datoria internă și externă a atins în consecință cifre impresionante de ordinul zecilor de miliarde. Ca atare, bugetele anilor postbelici au fost serios îngreunate cu plata unităților. În aceste condiții, era natural ca statul să caute să profite mai mult de pe urma exploatării petrolului.

Astfel, considerente bine întemeiate au condus guvernul liberal la naționalizarea subsolului minier. Dar liberalii au fost interesați în naționalizarea subsolului minier și datorită faptului că ei întrevedeau că vor profita în primul rînd de pe urma modificării regimului subsolului. Într-adevăr, guvernul liberal preconiza aplicarea naționalizării subsolului minier în spiritul cunoscutului program economic „prin noi înșine". În linii esențiale, acest program — al cărui doctrinar a fost ministrul de finanțe Vintilă Brătianu — își propunea refacerea și dezvoltarea economică a țării prin valorificarea bogățiilor subsolului. Fiind una dn principalele bogății ale subsolului românesc, era firesc ca petrolul să atragă în mod deosebit privirile liberalilor. Ei dețineau poziții importante în industria petrolieră, consolidate îndeosebi după război prin crearea cîtorva mari societăți *(Creditul Minier, I.R.D.P., Petrolul Românesc* ș.a.) [28]. Pe deasupra, exploatarea țițeiului promitea beneficii însemnate și repezi. Ținînd seama de acești factori, se înțelege care erau țelurile politicii „prin noi înșine" în materie de petrol. Programul economic liberal prevedea că exploatarea bogățiilor țări trebuie să se facă „în principal prin munca, inițiativa și capitalurile românești". În același timp, liberalii nu respingeau colaborarea capitalurilor străine. Ei acceptau însă o anumită colabo-

---

[26] Cf. Ing. M. Vasiliu, *Quelques aspects du problème des combustibles*, în „Miniera", nr. 9—10/1928, p. 915.

[27] Mihail Pizanty, *Le Pétrole en Roumanie*, Bucarest, Atéliers Graphiques „Eminesco" S.A., 1931, p. 122.

[28] Vezi S. D. Gartenberg, *Monografia societăților cotate la bursă*, București, 1929, p. 98—111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rare — „cinstită" și cu respectul intereselor economiei românești [29]. Aplicînd aceste principii în domeniul exploatării petrolului, înseamnă că P.N.L. reclama în fond o participare activă a capitalului național, în speță a celui liberal, la valorificarea combustibilului lichid. Din acest punct de vedere, liberalii se gîndeau chiar la posibilitatea de a pune capitalul național pe picior de egalitate cu cel străin [30].

S-a relevat că etatizarea subsolului minier atingea în primul rînd regimul exploatării petrolului. O dovadă în plus că este așa ne-o indică faptul că naționalizarea a atras cu precădere atenția cercurilor interesate în industria petrolieră românească, mai cu seamă a capitaliștilor străini și a proprietarilor de terenuri petrolifere. În rîndul acestora reforma preconizată a stîrnit serioase nemulțumiri. De asemenea, naționalizarea subsolului nu a fost neglijată nici de partidele de opoziție (național, țărănesc, al poporului, naționalist-democrat, conservator). Cele mai multe dintre ele au opus veto-ul lor naționalizării, fie direct, fie prin formularea unor critici ce evidențiau neajunsurile prevederilor constituționale cu privire la subsol. Atitudinea partidelor din opoziție se explică, pe de o parte, prin hotărîrea de a discredita guvernul Brătianu, iar, pe de altă parte, prin teama că etatizarea subsolului va întări puterea economică a liberalilor.

Acțiunile și protestul împotriva naționalizării au sporit treptat, pe măsură ce au înaintat lucrările în vederea elaborării constituției. Ele au luat o amploare deosebită la începutul anului 1923, cînd a devenit cunoscut cuprinsul art. 20 din proiectul de constituție care se referea la naționalizarea subsolului minier. O imagine elocventă asupra campaniei purtată în 1922—1923 contra etatizării bogățiilor subsolului ne-o dă raportul prezentat Camerei, odată cu venirea în discuție a proiectului legii fundamentale a statului. În acest raport se arăta că, de la începerea lucrărilor de întocmire a noii constituții, „nici una din chestiunile constituționale nu a produs atita literatură cît au produs dispozițiunile art. 20... Este adevărat — se spune mai departe — că numărul celor interesați e mic, vreo 3 000 de locuitori, dar e vorba de interese materiale mari, ceea ce explică îndeajuns de ce, în obiecțiunile aduse actualului proiect de constituțiune, toate celelalte chestiuni constituționale sînt lăsate pe planul al doilea" [31].

Atitudinea partidelor din opoziție față de naționalizare a coincis, în linii mari, cu poziția pe care ele au adoptat-o față de întreaga reformă constituțională inițiată de guvernul liberal. Discuțiile purtate

---

[29] Cf. Florin Em. Manoliu, *La Réconstruction économique et financière de la Roumanie et les partis politiques*, Paris, J. Gamber, 1931, p. 152—153.

[30] I. N. Angelescu, *Capitalul străin*, în „Generația Unirii", nr. 6/25 iunie 1929, p. 5.

[31] Vezi raportul lui N. D. Chirculescu, în *Dezbaterile Adunării Deputaților (ședința din 9 martie 1923)*, p. 1 051—1 052.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în problema constituției au fost foarte agitate. Opoziția a contestat chiar legalitatea modificării constituției. Ea avea în vedere faptul că cele două camere chemate să discute reforma legii fundamentale a statului, au fost alese inițial ca adunări ordinare și că, deci, ele nu aveau căderea să hotărască ceva în problema constituțională [32]. De asemenea, se aprecia că legea fundamentală a statului trebuia să întrunească acordul tuturor partidelor politice din țară și să nu fie opera unui singur partid. Față de hotărîrea guvernului liberal de a adopta constituția, opoziția a luptat atît de la tribuna parlamentului, cît și prin mitinguri, conferințe, articole de presă etc. [33] La 26 martie, cînd camera a adoptat constituția, la votare erau prezenți numai 271 deputați din 369. Din cei prezenți, un deputat s-a abținut iar opt au votat contra. În timpul dezbaterilor purtate în jurul constituției, problema naționalizării subsolului minier s-a aflat în permanență în atenția partidelor politice [34].

Hotărîrea guvernului de a naționaliza subsolul minier a provocat nemulțumiri și în rîndul proprietarilor de terenuri petrolifere. Prin înfăptuirea naționalizării, aceștia își vedeau amenințate cîștigurile realizate fie prin concesionarea terenurilor lor către marile societăți, fie prin exploatare proprie. „Moniteur du Pétrole Roumain" — buletinul industriei de petrol din țară — semnala în acele zile că „agitația în rîndul acestor propietari este mai cu seamă mare" [35].

Acțiunile proprietarilor au fost încurajate, din motive lesne de înțeles, de către partidele din opoziție și de reprezentanții societăților străine. De multe ori, în cursul anilor 1922—1923, pe toți aceștia îi vom întîlni alături în acțiunile duse împotriva naționalizării. Buletinul petrolului din România însera aproape regulat în paginile sale știri referitoare la „acțiunile de protestare contra naționalizării subsolului", care au fost grupate apoi într-o rubrică specială purtînd acest titlu. Așa, de pildă, buletinul din 1 martie 1923 vorbește despre o „mare întrunire de protestare" ținută la Ploiești, în ziua de 25 februarie, din inițiativa „Asociației generale a petroliștilor din România". Se menționează că la această adunare, care s-a bucurat de „o afluență de lume din toate cercurile industriei de petrol, din toate județele, cum rareori s-a întîmplat", toți vorbitorii au criticat vehement etatizarea zăcămintelor miniere [36].

---

[32] Vezi O. Randi, *Lo Statuto del Regno di Romania*, în „Studi sulla Romania", Napoli, R. Ricciardi, Editore, MCMXXIII, p. 64.

[33] Joseph S. Roucek, *Contemporary Roumania and her Problems. A Study of Modern Nationalism*, London, H. Milford, 1932, p. 109.

[34] N. Iorga, *La situation politique de la Roumanie d'après sa Constitution*, în „L'Année Politique française et étrangère", 2e année, fasc. 1/1926, p. 43.

[35] Vezi „Moniteur du Pétrole Roumain", vol. 22, nr. 5/1 martie 1923, p. 355. (În continuare vom cita M.P.R.).

[36] M.P.R., vol. 22, nr. 5/1 martie 1923, p. 355.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În timpul dezbaterii proiectului de constituție în parlament, „Asociația generală a petroliștilor din România" a convocat o nouă întrunire la București. În presa cercurilor petroliere se anunța că la această întunire — destinată să dezbată art. 20 — aveau să participe „un mare număr de proprietari de terenuri petrolifere din județele Prahova, Dîmbovița, Buzău și Bacău, precum și exploatatorii și concesionarii din toate regiunile petrolifere, toți atinși în drepturile lor și amenințați a fi deposedați" [37].

Anunțarea naționalizării subsolului minier a stîrnit vie reacție din partea societăților străine și a cercurilor de afaceri din Occident. Nemulțumirea cu care a fost întîmpinată știrea naționalizării în Apus se explică prin teama de a nu fi atinse interesele capitalurilor străine în industria de petrol. Capitaliștii străini au urmărit cu atenție discuțiile purtate în jurul art. 20.

În *Memoriile* sale, Iorga amintește că la 10 noiembrie 1922 a primit vizita atașatului comercial al Statelor Unite la București, care s-a interesat „asupra proiectului de constituție și asupra intențiilor cu privire la subsol" [38]. Fără îndoială, acțiunea reprezentantului american își găsește explicația în interesul ce manifesta guvernul de la Washington pentru respectarea intereselor lui *Standard Oil*.

Reprezentanții trusturilor petroliere străine au trecut și la amenințări la adresa României. Tema care revenea cel mai des în amenințările lor era aceea că dacă guvernul român va atinge interesele societăților străine din țară, atunci străinătatea va înceta să ne mai acorde împrumuturi și să ne trimită capitaluri. Astfel, sir Charles Greenway, președintele societății „Steaua Română (British) Ltd.", a declarat într-un discurs reprodus de „Times", că „dacă naționalizarea subsolului se va realiza într-adevăr, industria română de petrol nu va mai putea spera ca să-i vină capitaluri străine care să se investească într-însa" [39]. „Moniteur du Pétrole Roumain" a subliniat că discursul lui Greenway nu a rămas fără ecou la București, producînd o stare de „surexcitațiune" în rîndul cercurilor oficiale [40].

Ca urmare a nemulțumirilor stîrnite de anunțarea naționalizării subsolului minier, în țară și peste hotare, guvernul liberal s-a văzut nevoit să adopte o atitudine extrem de prevăzătoare. Aceasta s-a observat mai cu seamă în timpul discutării în parlament a problemei etatizării subsolului minier. Astfel, în discursurile lor deputații liberali au căutat să releve bunăvoința de care dădea dovadă guvernul în chestiunea naționalizării trecînd în constituție principiul recunoașterii integrale a tuturor „drepturilor cîștigate" de către proprietari

[37] M.P.R., vol. 22, nr. 6/15 martie 1923, p. 440—441.
[38] N. Iorga, *Memorii*, vol. 4, București, Editura Națională S. Ciornei, f.a., p. 13.
[39] M.P.R., vol. 22, nr. 8/15 aprilie 1923, p. 581—582.
[40] *Ibidem*, p. 578.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și societățile concesionare [41]. Măsurile de prevedere luate de guvern nu au atenuat campania dusă împotriva naționalizării. În etapa definitivării proiectului de constituție, ea a cuprins în obiectivul său și unele laturi ale problemei în care se părea că poziția guvernului este invulnerabilă. Este vorba de obiecțiile ridicate în privința formulării „drepturilor cîștigate" în proiectul definitiv al constituției. Se remarca, de exemplu, că pe cînd în proiectul inițial al constituției art. 20 doar înregistra recunoașterea „drepturilor cîștigate", prevederea din textul final al proiectului (inserată în art. 19) era mult agravată. În noua formulare, recunoașterea „drepturilor cîștigate" era condiționată „numai întrucît ele corespund unei valorificări a subsolului". Explicațiile date de raportori au evidențiat că prin această formulă se înțelege că „drepturile cîștigate" vor fi recunoscute valabile numai pe acele terenuri care erau concesionate în momentul promulgării constituției ori se află în exploatare, adică sînt „valorificate". Cercurile petroliere au ripostat imediat împotriva acestei prevederi, socotind că ea înlătură „orice siguranță" în domeniul exploatării. „Ce înseamnă — se întreba „Moniteur du Pétrole Roumain" — că se va ține seama de drepturile cîștigate «numai întrucît ele corespund unei valorificări a subsolului» ? Care sînt criteriile după care se va putea stabili dacă un subsol este sau nu suficient valorificat ?..." [42].

Temerile exprimate în legătură cu modul de recunoaștere a „drepturilor cîștigate" au determinat guvernul să vină cu noi asigurări privind larghețea ce se va urmări în aplicarea art. 19 din constituție. Așa se face că atunci cînd camerele au procedat la adoptarea art. 19, majoritatea dezbaterilor s-a concentrat în jurul „drepturilor cîștigate". Membrii guvernului, prezenți atunci la ședințele camerelor, au dat expilcații detaliate asupra modului în care vor fi recunoscute „drepturile cîștigate" [43]. În cele din urmă, Adunarea Deputaților și Senatul au adoptat constituția la 26 și, respectiv, 27 martie 1923.

Noua constituție a fost promulgată prin decret-regal la 28 martie 1923. Regimul subsolului minier făcea obiectul art. 19. El prevedea că zăcămintele miniere și bogățiile „de orice natură" ale subsolului trec în proprietatea statului. Se exceptau carierele de piatră, masele de roci comune și depozitele de turbă. În ce privește exploatările și concesiunile deja în ființă, asupra acestora constituția recunoștea toate „drepturile cîștigate" deținute de beneficiari pe o perioadă de cel mult 50 de ani. Se prevedea, apoi, că o lege specială a minelor va reglementa sistemul de punere în valoare a zăcămintelor miniere devenite proprietatea statului [44].

[41] Vezi *Dezbaterile Adunării Deputaților (ședința din 9 martie 1923)*, p. 1 051—1 052 ; *Dezbaterile Senatului (ședința din 9 martie 1923)*, p. 564.

[42] M.P.R., vol. 22, nr. 6/15 martie 1923, p. 387.

[43] Vezi *Dezbaterile Senatului (ședința din 24 martie 1923)*, p. 809—810.

[44] Vezi *Noua Constituție*, București, Ed. Steinberg și Fiul, 1923, p. 7—8. Despre reforma din 1923, vezi îndeosebi Al. Gane, *Le régime minier roumain et la nationalisation du sous-sol*, Paris, Jouve et C-ie, Editeurs, 1924, passim.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din expunerea conținutului art. 19, se vede că el nu privește întreg subsolul, ci numai zăcămintele miniere. Este necesar să facem această distincție, deoarece majoritatea celor care s-au ocupat de reforma introdusă prin art. 19 vorbesc despre *naționalizarea subsolului*. În realitate, așa după cum s-a observat de către unii cercetători ai problemei [45], este vorba numai de *naționalizarea subsolului minier*. Într-adevăr, art. 19 a consacrat dreptul de proprietate al statului asupra tuturor substanțelor minerale ascunse în subsol. În ce privește subsolul propriu-zis, el alcătuia împreună cu suprafața o unitate distinctă, care a continuat să facă obiectul proprietății funciare, separată de cea minieră [46].

Prin reforma din 1923 s-a înfăptuit unificarea regimului minier din România. Statul a devenit unicul proprietar al zăcămintelor miniere, ceea ce-i permitea să promoveze o politică adecvată în exploatarea și rezervarea bogățiilor țării. Intervenția statului a fost cu atît mai mult necesară, cu cît în perioada respectivă se constată creșterea interesului capitalurilor străine pentru bogățiile noastre, mai ales pentru petrol. Deținînd stăpînirea asupra zăcămintelor miniere, statul putea să evite acapararea lor de către străini. În același timp, el putea să încurajeze elementul național. De asemenea, nu trebuie pierdut din vedere că în urma naționalizării subsolului minier au sporit considerabil sursele de venituri ale statului. Însemnătatea naționalizării a fost subliniată de însăși viabilitatea acestei reforme. Regimul minier din 1923 a fost menținut ulterior prin toate legiuirile burgheze cu caracter ordinar sau fundamental.

În afara unor elemente pozitive, consecințele naționalizării din 1923 au fost mai puțin profunde. Datorită a numeroase îngrădiri, statul român a beneficiat prea puțin de pe urma modificării regimului subsolului minier. Art. 19 din constituție conținea o serie de prevederi care pe de o parte, limitau — cel puțin pentru o perioadă — dreptul statului de a dispune în mod liber de bogățiile de țiței naționalizate, iar pe de altă parte, îngăduiau o mulțime de tranzacții cu perimetrele petrolifere de pe urma cărora statul nu avea decît de păgubit.

*Astfel, pentru a ne referi la principalul neajuns al regimului subsolului minier* introdus în 1923, constituția recunoștea integral „drepturile cîștigate" pînă la acea dată. Aceasta însemna că toate exploatările de țiței efectuate de proprietari pe propriile suprafețe, ca și concesiunile acordate diferitelor societăți rămîn mai departe în vigoare [47]. Limita maximă a concesiunilor nu putea depăși 50 de ani. Ca

[45] G. Zamfirescu, *op. cit.*, IV, în „Miniera", an. V, nr. 1/1931, p. 1820—1821; I. G. Vîntu, *Proprietatea zăcămintelor miniere în România* (extras), București, Institutul „Mărvan", 1938, p. 17—18.

[46] G. Zamfirescu, *op. cit.*, p. 1 820—1 821.

[47] Cf. Gh. N. Leon, *Petrolul românesc și politica de stat*, București, Tipografia „Bucovina", 1938, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atare, statul deşi era considerat singurul stăpîn al terenurilor petrolifere, nu putea intra în posesiunea deplină a drepturilor sale decît după o jumătate de secol. Pe deasupra, trebuie să amintim că terenurile petrolifere asupra cărora se întindeau „drepturile cîştigate" erau situate în cele mai bogate regiuni din ţară şi că ele atingeau o suprafaţă imensă, apreciată la circa 50 000 ha [48]. Este adevărat că aceste terenuri aveau să intre peste cîteva decenii — legea minelor din 1924 a limitat termenul la 30 de ani — în proprietatea efectivă a statului, dar atunci ele nu ar mai fi prezentat un real folos, dacă vor fi fost secătuite între timp printr-o exploatare prădalnică.

În ceea ce priveşte situaţia terenurilor petrolifere neexploatate şi neconcesionate, pentru acestea prevederile constituţiei intrau imediat în vigoare, fiind excluse orice „drepturi cîştigate". Aceste terenuri au trecut în proprietatea statului din ziua promulgării constituţiei. Suprafaţa totală a acestor terenuri se ridica, după unele aproximaţii [49], la 200 000 ha. Fără îndoială că pe o asemenea suprafaţă aveau să se descopere importante zăcăminte de ţiţei, care ar fi adus importante venituri statului. Totul depindea însă de modul în care statul înţelegea să procedeze la exploatarea bogăţiilor sale. Din nefericire, în perioada ce a urmat statul burghezo-moşieresc nu a dus o politică petrolieră consecventă şi pe deplin folositoare intereselor fundamentale ale ţării. Politica statului român în domeniul petrolului a format obiectul criticii a numeroşi autori burghezi [50]. Trebuind să facă faţă unor grele încercări, statul a urmat mai cu seamă o politică valutară şi o alta fiscală faţă de industria petrolului [51]. Numai aşa se explică faptul că, îndeosebi după 1929, s-au concesionat spre exploatare majoritatea perimetrelor petrolifere cunoscute, lucrările de explorare n-au mers paralel cu epuizarea zăcămintelor, producţia de petrol a sporit într-un ritm extraordinar, deşi preţurile produselor ţiţeiului pe piaţa mondială au scăzut de 2—3 ori; pe primul plan a stat profitul momentan şi au lipsit preocupările pentru îmbunătăţirea sistemelor de extracţie şi de prelucrare superioară a ţiţeiului.

Din cele expuse rezultă că naţionalizarea subsolului minier din 1923 a avut un caracter limitat. Capitaliştii străini au exagerat în mod deliberat consecinţele ei, căci nu concepeau ca activitatea lor în România să fie stînjenită în vreun fel. Unii economişti burghezi ai timpului (Madgearu, I. N. Angelescu ş.a.) au evidenţiat faptul că reforma liberală cuprindea o serie de neajunsuri fundamentale. Aşa,

[48] Cf. I. Dinu, *Le Pétrole Roumain*, în l'„Illustration économique et financière. La Roumanie", Supplément du 7 Février 1925, p. 41.

[49] L. P. Nasta, *Naţionalizarea subsolului*, în „Analele Băncilor", nr. 3/1923, p. 161.

[50] Vezi Pascal Toncescu, *Politica naţională a petrolului*, p. 5—6; Inginer G. Gane, *Politica petrolului în România*, Bucureşti, F. Göbl şi Fii S. A., 1938, passim.

[51] *Ibidem*, p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de pildă, I. N. Angelescu arăta că expresia românească de naționalizare „nu cuprinde nici pe departe ceea ce se înțelege în alte țări prin «naționalizare» " [52]. De asemenea, V. Madgearu a combătut în cameră guvernul liberal pe aceeași temă, insistînd asupra numeroaselor excepții prevăzute de art. 19, care anulau în mare măsură eficacitatea reformei regimului subsolului minier. El a declarat în acest sens : „Ce ați introdus în constituție ? Principiul general că toate zăcămintele miniere aparțin statului ? Ați creat însă un regim de excepțiuni, în ceea ce se cheamă «respectarea drepturilor cîștigate» și ați dat o interpretare largă acestor «drepturi cîștigate». Vă lăudați chiar cu lărgirea acestei interpretări și afirmați că va trebui să treacă 30—40 de ani pînă cînd să intrăm în principiul naționalizării subsolului !... Dacă pentru realizarea sinceră și completă a acestui principiu este necesar să treacă un răstimp de 30—40 de ani, la ce se reduce «naționalizarea» astăzi ? " — a încheiat deputatul țărănist [53].

Așa după cum se știe, în țările burgheze naționalizarea are drept rezultat trecerea unora din mijloacele de producție, aflate în proprietatea privat-capitalistă, în posesia statului. Naționalizările capitaliste nu schimbă cu nimic caracterul orînduirii capitaliste, menținîndu-se în continuare clasa capitaliștilor și a muncitorilor salariați, precum și exploatarea omului de către om. Un exemplu tipic de naționalizare capitalistă îl constituie cea înfăptuită în Anglia după primul război mondial [54]. Naționalizarea subsolului din România a avut un caracter mult mai limitat. Prin recunoașterea „drepturilor cîștigate", nu s-a procedat la trecerea imediată în proprietatea statului a unui important mijloc de producție. De aceea, aprecierea lui I. N. Angelescu potrivit căreia nici unul din procedeele folosite cu ocazia naționalizării în Anglia „nu se întîlnește în politica de naționalizare din România" [55], este reală.

După adoptarea constituției, s-au intensificat acțiunile capitaliștilor străini pentru apărarea pozițiilor deținute în industria română de petrol. Luînd cunoștință de cuprinsul art. 19, ei au înțeles că interesele lor în România nu au fost atinse, lucru ce nu i-a împiedicat totuși să combată mai departe naționalizarea subsolului minier. De asemnea, ei și-au dat seama că adoptarea art. 19 a echivalat numai cu proclamarea principiului naționalizării subsolului minier. Amănuntele de punere în aplicare a acestui principiu urmau de-abia să fie stabilite, prin viitoarea lege a minelor. În această situație, capitaliștii străini au apreciat că legea se va putea îndepărta simțitor de la principiul proclamat, adoptînd unele stipulații care să le fie favorabile.

[52] Dr. I. N. Angelescu, *Politica economică a României*, în „Analele Statistice și Economice", nr. 7—8/1923, p. 125.

[53] *Dezbaterile Adunării Deputaților (ședința din 25 iunie 1924)*, p. 3 260.

[54] I. N. Angelescu, *Politica economică a României*, p. 125.

[55] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Exprimînd acest punct de vedere, buletinul petrolului românesc concluzia, la scurt timp după promulgarea constituției, că „nu atît principiul naționalizării, cît aplicarea lui va fi, în cele din urmă, hotărîtoare pentru soarta industriei noastre" [55].

În consecință, se întrevedea o luptă aprigă în jurul viitoarei legi a minelor, reclamată de art. 19 din constituție.

## LE PROBLÈME DU PÉTROLE ROUMAIN ET LA NATIONALISATION DU SOUS—SOL MINIER EN 1923

RÉSUMÉ

L'auteur se propose d'exposer l'influence que le pétrole a exercée en Roumanie sur la nationalisation du sous-sol minier en 1923.

Il commence par présenter l'évolution du problème mondial du pétrole pendant les premières décennies du XX^e siècle. Il montre comment, immédiatement après la première guerre mondiale de 1914—1918, lorsque s'amplifia la lutte pour la conquête du combustibile liquide, les riches gisements de pétrole de Roumanie attirèrent l'attention des grandes puissances et particulièrement des trusts internationaux. L'accaparement du pétrole roumain par les capitalistes étrangers constitua un péril imminent et devint une redoutable menace pour l'indépendance économique et politique de l'Etat. Le gouvernement présidé par Jean J. C. Bratiano (1922—1926), chef du parti libéral, se rendant compte du danger, décida la nationalisation du sous-sol minier et fit insérer dans la Constitution de 1923 un texte (art. 19) consacrant cette réforme.

De l'analyse des conditions dans lesquelles a été réalisée la nationalisation du sous-sol minier en Roumaine, il résulte que le pétrole eut le rôle déterminant. L'auteur souligne que les motifs qui ont décidé le gouvernement roumain à recourir à la nationalisation concernaient le pétrole (le pétrole-élément décisif de la défense nationale ; source d'énergie indispensable à la restauration économique du pays, après la guerre ; très importante marchandise à l'exportation, précieuse source de revenus pour l'Etat etc.). D'ailleurs durant la période où la question de la nationalisation fut étudiée (1922—1923), ce fut surtout le problème du pétrole qui fit l'objet des principales préoccupations. A cette epoque là, une grande agitation régna dans les entreprises et parmi les personnes qui avaient des intérêts dans l'industrie du pétrole roumaine, tels que les propriétaires de terrains pétrolifères, les capitalistes étrangers et roumains. De leurs rangs

[56] M.P.R., vol. 22, nr. 8/15 aprilie 1923, p. 576.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

surgirent les principaux adversaires de la nationalisation du sous-sol minier.

Malgré l'opposition qui se manifesta dans ces mileux, la nationalisation fut mise en application par le cabinet libéral. Si sa décision a été dictée par certaines considérations concernant l'intérét de l'Etatt, il est cependant incontestable que le parti libéral roumain a eu aussi en vue les grands avantages financiers qu'il pouvoit obtenir a l'occasion de l'étatisation du sous-sol minier. En procédant à cette réforme, le ministère Bratiano n'a pas perdu de vue les intérets du parti libéral et des groupements économiques qui lui étaient affiliés.

Dans la dernière partie de cette étude, l'auteur analyse les effets de la nationalisation effectuée en 1923. Il met en évidence que cette réforme a été limitée. L'article 19 de la Constitution roumaine de 1923, tout en déclarant que le sous-sol minier devenait propriété de l'Etatt, a néanmuoins admis, comme une exception, les „droits acquis", c'est-a-dire les droits des particuliers sur les terrains reconnus comme pétrolifères, ainsi que les contrats de concession en cours d'exécution. Une telle exception, en maintenant le droit de propriété privée sur les plus riches gisements, a causé un grand préjudice à l'economie nationale et à l'Etat roumain. Grâce à cette exception les capitalistes étrangers ont réussi généralement à maintenir les fortes positions qu'ils détenaient dans l'industrie roumaine du pétrole. Cependant, à la même époque, un champ plus vaste d'activité a été créé pour les capitaux roumains qui furent avantagés par la loi des mines de 1924. Cette loi tenta d'imposer certaines restrictions aux capitalistes étrangers. Mais ceux-ci non seulement refusèrent de cèder, mais en outre réclamèrent de nouvelles faveurs. Un violent conflit tendant a accaparer le pétrole roumain fut déchainé. Il se prolongea durant toute la période où fut appliquée la loi des mines de 1924.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

# CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA LEGISLAȚIEI ROMÂNEȘTI ÎN PERIOADA STABILIZĂRII RELATIVE A CAPITALISMULUI *

DE

D. ȘANDRU

Efectele războiului și, sub influența lui, reformele democratice înfăptuite de burghezia română între anii 1917 și 1921, sub presiunea directă a luptelor maselor populare, au adus o serie de prefaceri în structura societății românești care au atins aproape toate clasele și păturile sociale. Deși valul luptelor revoluționare din anii 1917—1920 a contribuit nemijlocit la șubrezirea dominației de clasă a burgheziei române, în ansamblul ei, prefacerile economice și social-politice din anii imediat următori au înlesnit într-o oarecare măsură restabilirea pozițiilor acesteia. Stabilizarea politică, refacerea economiei, refluxul mișcării muncitorești din țara noastră, toate au contribuit nemijlocit la creșterea rolului marii burghezii în viața economică și politică a statului.

Întărită din punct de vedere economic de pe urma războiului, burghezia română a căutat să-și consolideze pozițiile cîștigate în diferitele ramuri ale economiei naționale și să-și asigure dezvoltarea viitoare, făurind în acest scop un ansamblu de legi care, în totalitatea lor, deși diverse în ceea ce privește conținutul, trebuiau să conveargă spre același țel.

Dată fiind mulțimea de legi emanată în perioada stabilizării relative a capitalismului, în articolul de față ne propunem să analizăm numai principalele măsuri legislative referitoare la drepturile și libertățile politice care au izvorît din legea organică a statului: Constituția anului 1923. Este necesar de subliniat chiar de la început că această legislație, ca de altfel și alte legi cu caracter economic și social, a avut un rol important pe linia închegării procesului de unificare legis-

* Alte aspecte ale legislației din această perioadă vor fi abordate într-un viitor articol.



https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lativă în țara noastră. În același timp, o parte a acestor legi, a jucat un rol asemănător în direcția modernizării statului român, întrucît legiuitorii au fost nevoiți să țină seama de principalele prefaceri din România și să insereze în textul unor legi prevederi adecvate noii structuri sociale.

Locul cel mai important în ansamblul măsurilor legislative din perioada stabilizării relative a capitalismului îl ocupă constituția din 1923. Elaborarea noii constituții fusese anunțată de partidul național-liberal ca principal punct de program înaintea campaniei electorale [1], prin care el a luat în 1922 conducerea statului. După constituirea guvernului Brătianu, acesta a supus dezbaterilor corpurilor legiuitoare noul proiect. Art. 128 al constituției din 1866 prevedea, în cazul revizuirii sau modificării ei, fixarea de către parlament a articolelor și paragrafelor ce urmau să primească o nouă redactare, apoi autodizolvarea celor două camere și desemnarea, pe baze electorale, a camerelor de revizuire. Legiuitorul a supus însă proiectul direct discuției corpurilor legiuitoare, care odată votat în parlament la 26 și 27 martie 1923 și promulgat de rege la 28 martie a devenit lege. Procedura a fost violent criticată de grupările opoziționiste. Mai mult, partidul național în frunte cu șeful său Iuliu Maniu, a considerat actul ca lipsit de orice temei de legalitate, retrăgîndu-se din parlament [2].

Urmînd în ansamblu modelul constituției din 1866, constituția din 1923 a menținut în forma veche 76 de articole din totalul de 128 existente, celelalte suferind modificări în redactare sau conținut. Constituția din 29 martie cuprindea 138 articole. Ele stabileau principiile orînduirii sociale și ale organizării statului român: declarația libertăților și drepturilor românilor fără deosebire de origine etnică, de limbă sau religie; egalitatea în societate și în fața legilor, fără deosebire de naștere, clasă socială, origine etnică, limbă, credințe religioase și confesiuni; garantarea proprietății de orice natură și a creanțelor asupra statului; naționalizarea zăcămintelor miniere; principiul suveranității naționale; principiul separației puterilor; principiul legalității și cel al descentralizării administrative [3].

Consemnînd proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, constituția conserva dominația marii burghezii române [4]. Interesat în consolidarea acestei dominații, legiuitorul s-a străduit să prezinte principiul proprietății private ca izvorînd dintr-o necesitate comună

[1] „Democrația", București, an. I (1922), nr. 1—2, ianuarie-februarie, p. 55.

[2] Paul Negulescu, *Constituția României*, în *Enciclopedia României*, vol. I, p. 191. Acest fapt n-a împiedicat însă ca mai tîrziu partidul național-țărănist să aplice această constituție fără nici o modificare.

[3] Vezi Dionisie Ionescu, Gheorghe Țuțui, Gheorghe Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, Editura științifică, București, 1957, p. 250; „Dezbaterile adunării deputaților", Camera, ședința din 9 martie 1923, p. 1 057—1 065.

[4] „Adevărul" din 23.III.1923.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceea a creării și menținerii „armoniei sociale". „Dacă voiți în adevăr să întemeiați pe tărîmul cel mai solid principiul proprietății și garantarea ei — arăta în Cameră primul ministru Ion Brătianu — opera de făcut nu este de a o prezenta în conflict cu interesele dezvoltării sociale, ci din contra, de a convinge sufragiul universal, care deține azi în mîinile lui direcțiunile statului și ale societății, de a-l convinge că este un interes inexorabil ca proprietatea să fie respectată" [5].

Dreptul de proprietate, ca și creanțele asupra statului, era garantat prin articolul 17. Ca o derogare de la acest principiu, constituția permitea dreptul de expropriere „în scop de lucrări de interes obștesc", a unor proprietăți imobiliare, cu condiția despăgubirii lor [6]. Art. 19 introduce, pentru prima dată în legislația României, principiul naționalizării subsolului, a zăcămintelor miniere și a bogățiilor de orice natură.

Prevederile referitoare la expropriere, bazate pe așa-zisa transformare a proprietății în funcție socială, au fost supuse unor critici violente nu numai de către opoziția parlamentară, ci de aproape întreaga burghezie. În ciuda faptului că legiuitorul consfințea și organiza prin lege dreptul de proprietate ca pe un drept natural menit să stea la baza societății respective [7] și că articolele referitoare la expropriere nu atingeau decît o mică parte a claselor dominante, ele au considerat stipulațiile de această natură ca o violare a principiului. Niciuna din chestiunile constituționale — se sublinia în Expunerea de motive — nu a dat loc la atîta literatură în jurul art. 20 (devenită în constituție art. 19) [8]. De altfel, chiar în perioada în care constituția a fost în vigoare, principalul cap de acuzare adus de către specialiștii burghezi în materie de drept, ca și de alți reprezentanți ai burgheziei în general se referea la tendința socială pe care ea o urmărea. Paul Negulescu, considerînd că ea admitea și completa reformele începute în primii ani postbelici, imputa guvernului Brătianu că a trecut în competența constituției, prin art. 17—20, prerogativele legiuitorului ordinar în domeniul economic, transformînd pe această cale proprietatea într-o funcție socială [9]. Constituantul s-a temut însă, — încerca el să scuze, pe de altă parte, actul liberalilor — ca anumite principii să nu fie prea des schimbate din cauza lipsei de stabilitate și de certitudine în materie legislativă

---

[5] *Constituțiunea României din 1923 adnotată cu dezbateri parlamentare și jurisprudențe*, București, 1925, p. 107 și urm.

[6] *Constituțiunea României de la 29 martie 1923 și legea pentru contenciosul administrativ de la 23 decembrie 1925*, Tip. Al. Terek, Iași, 1937, p. 5.

[7] „Dezbaterile adunării deputaților", Ședința din 9 martie 1923, p. 1 051—1 052.

[8] *Ibidem*, p. 1 051.

[9] Paul Negulescu, *op. cit.*, p. 191; vezi și Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, Cugetarea — Georgescu Delafras, București, 1942, p. 362—363.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi de aceea, le-a introdus în constituţie, cu intenţia de a le pune la adăpostul legiferărilor ordinare [10].

Cercurile guvernante au fost însă silite să ţină seama de revendicările, sub lozincile cărora masele populare au desfăşurat luptă pentru drepturi şi libertăţi, şi să însereze în textul constituţiei cele mai multe dintre ele. Constituţia a reprezentat pe această linie programul unor concesii democrat-burgheze, parte din ele anihilate prin rezerve şi îngrădiri constituţionale şi anulate de fapt prin dispoziţiile legislative şi actele administrative de stat, ulterior elaborate, care lăsau cimp de acţiune deschis încălcării legalităţii.

Constituţia pornea de la principiul egalităţii de libertăţi şi drepturi acordate tuturor românilor fără deosebire de origine etnică, de religie, limbă, naştere sau clasă socială (art. 7). Ea proclama garantarea libertăţii individuale, a conştiinţei, presei, întrunirilor, inviolabilitatea domiciliului şi, în general, toate libertăţile şi drepturile stabilite prin legi [11]. Prin art. 11, nici o persoană nu putea fi urmărită sau percheziţionată decît în cazurile şi după formele prevăzute în legi ; nimeni nu putea fi deţinut sau arestat decît în puterea unui mandat judecătoresc motivat, care trebuia să fie comunicat în momentul arestării, sau cel mai tîrziu în 24 de ore după deţinere sau arestare.

Art. 21 garanta libertatea muncii, egala ocrotire a tuturor factorilor producţiei, asigurarea socială a muncitorilor în caz de boală, accidente ş.a., ca şi dreptul statului de a interveni, prin legi, în raporturile dintre aceşti factori pentru a preveni conflictele economice şi sociale. „Acest articol — motiva în discuţia purtată în Senat, pe marginea lui, ministrul agriculturii şi domeniilor Al. Constantinescu — pune un principiu social nou chemat astăzi să aplaneze conflictele care, din zi în zi devin mai acute, între capital şi muncă, şi prin ele se dă posibilitatea statului ca prin lege, să reglementeze acele raporturi şi să acorde ceea ce crede legiuitorul că este bine atît muncii cît şi capitalului" [12]. Stabilind libertatea muncii, constituţia nu cuprinde nici o precizare asupra dreptului la muncă. Atunci cînd discutîndu-se în Senat art. 21, un senator a pus problema necesităţii introducerii obligativităţii muncii, raportorul constituţiei C. G. Dissescu a replicat : „Prin urmare dacă munca trebuie să fie obligatorie, atunci trebuie să punem şi statului obligaţiunea de a da de lucru, adică să înscriem dreptul la muncă. Cred însă că şi unul şi altul este un pericol şi nu intră în principiile partidului liberal, pe bazele dogmatice pe care le avem, nici să facem muncă obligatorie, nici să proclamăm dreptul la muncă" [13].

---

[10] Paul Negulescu, *op. cit.*, p. 190—191.

[11] Vezi *Constituţiunea României de la 29 martie 1923 şi legea pentru contenciosul administrativ de la 23 decembrie 1925*, Tip. Al. Terek, Iaşi, 1937, p. 3—7.

[12] Dezbaterile Senatului, Şedinţa din 20 martie 1923, p. 734.

[13] *Ibidem*, p. 735.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Constituția consacra suveranitatea națională, principiu fondat pe ideea după care națiunea, în totalitatea ei, deține puterea politică cu drept de control asupra activității tuturor organelor de stat, națiunea fiind reprezentată prin membrii aleși de ea (art. 42) [14]. Art. 33 preciza in legătură cu acesta că „toate puterile statului emană de la națiune care nu le exercită decît prin delegațiune". Înfăptuirea practică a principiului suveranității naționale, în sensul democratic, așa cum era stabilit prin constituție, impunea însă o largă participare a tuturor cetățenilor români la exercitarea drepturilor politice, la alegerea organelor reprezentative, ca și dreptul națiunii de a controla activitatea organelor de stat. Dar sistemul electoral existent după 1917, deși modernizat în comparație cu cel din perioada antebelică, nu permitea alegerea unor organe de stat care să reprezinte întreaga națiune.

Se știe că după primul război mondial a fost desființat sistemul electoral cenzitar și capacitar, legiferîndu-se dreptul de vot universal, egal, direct și obligatoriu, cu scrutin de liste [15]. Din populația totală a țării de circa 17 milioane locuitori erau înscriși însă pe listele electorale aproximativ mai puțin de o cincime (2.900.000 cetățeni), dintre care votau în realitate doar jumătate [16]. Art. 6 al constituției excludea de la vot totalitatea femeilor care reprezenta jumătate din populația țării, sub rezerva că „legi speciale cu majoritate de două treimi vor determina condițiunile sub care femeile pot avea exercițiul drepturilor politice".

Art. 33 stabilea separația puterilor. Regele concentra puterea legislativă, exercitînd-o colectiv împreună cu reprezentanța națională (art. 34), fără ca el să poată fi făcut răspunzător de actele sale, întrucît era declarat persoană inviolabilă (art. 87). Consfințînd o monarhie autoritară, constituția acorda regelui dreptul de prorogare a parlamentului, fără a fi necesară motivarea actului său. Guvernul, ca putere executivă, exercita practic și puterea legislativă, întrucît parlamentul nu făcea altceva decît să voteze proiectele elaborate de guvern, iar controlul corpurilor legiuitoare asupra puterii executive se limita la *întrebări și interpelări* [17].

Puterea executivă era exercitată, prin intermediul guvernului, de rege și în numele lui (art. 39, 92). Pornind de la această prevedere, unii juriști burghezi considerau că încredințarea puterii executive guvernului, ca și rolul atribuit de constituție parlamentului, nu făcea decît să reducă monarhia la rolul unui organ pasiv, de pură reprezentare [18]. Realitatea este însă aceea că ea lăsa largi posibilități de exercitare auto-

[14] Dionisie Ionescu, Gheorghe Țuțui, Gheorghe Matei, *op. cit.*, p. 260.
[15] Paul Negulescu, *op. cit.*, p. 191.
[16] Dionisie Ionescu, Gheorghe Țuțui, Gheorghe Matei, *op. cit.*, p. 251.
[17] Vezi „Mișcarea socială", București, an. I (1929), nr. 1, octombrie, p. 28.
[18] Paul Negulescu, *op. cit.*, p. 192—195.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ritară a prerogativelor regale, prin declararea persoanei sale inviolabilă şi stabilirea principiului că, responsabilitatea actelor lui incumba numai miniştrilor care le contrasemnau. Prin dreptul suveranului de a numi guvernul, acesta deţinea o largă putere de stat.

Puterea judecătorească se exercita de către organele judiciare (art. 40), hotărîrile fiind pronunţate în virtutea legii şi în numele regelui. Constituţia stabilea normele principiului legalităţii, potrivit cărora orice parte lezată printr-un decret sau dispoziţie semnată ori contrasemnată de un ministru, contrarie constituţiei sau legii, putea cere statului, în virtutea dreptului comun, despăgubiri băneşti pentru pagubele cauzate (art. 99). În cazul unui prejudiciu suferit de stat, ministrul autor al actului, putea fi chemat în faţa instanţelor, la cererea statului, cu condiţia ca una din cele două adunări să-şi dea în prealabil avizul [19]. Controlul constituţionalităţii legilor votate de parlament era făcut de Înalta Curte de Casaţie (art. 103) [20], iar asigurarea legalităţii, de către instanţele judecătoreşti (art. 107).

Lozincile democraţiei burgheze înserate în constituţie au fost dezvoltate prin legile ulterioare şi puse în aplicare, unele din ele transformîndu-le din drepturi şi libertăţi în măsuri de opresiune. O parte a legilor cu caracter politic elaborate după votarea constituţiei din 1923 care aveau menirea de a explica sau completa unele prevederi înserate în ea, prin conţinutul lor dădeau acelor texte la care se refereau un caracter instabil. De altfel, caracterul instabil al drepturilor şi libertăţilor înscrise în constituţie a fost recunoscut şi de unii reprezentanţi ai burgheziei care subliniau că garantarea lor nu constituia decît o automutilare a ei [21].

Pentru a înţelege măsurile cu caracter politic emanate în anii stabilizării relative a capitalismului, este necesar să urmărim scopurile programatice ale principalelor partide care au fost în această perioadă la cîrma ţării. Făcînd cunoscut opiniei publice programul său de guvernămînt, partidul naţional-liberal promitea, odată cu constituţia, „o politică de dreptate socială, asigurînd astfel democraţiei sănătoase liniştea necesară pentru a dezvolta roadele dobîndite prin sufragiul universal" [22]. În acelaşi timp, el anunţa *„măsuri energice împotriva tuturor abuzurilor săvîrşite care au adus ţării atîtea pagube de ordin moral"* [23]. Cel de-al doilea partid prezent la cîrma ţării în această perioadă, al poporului, preciza prin Apelul făcut de generalul Averescu către ţară că nu intenţiona să revoluţioneze legislaţia existentă, dar

[19] *Constituţiunea României de la 29 martie 1923 şi legea...*, p. 24—25.

[20] Legea pentru organizarea Înaltei Curţi de Casaţie a transformat această instituţie într-un instrument al guvernului, prin care acesta putea declara neconstituţionale acele legi votate de parlament ce ar fi contravenit intereselor lui.

[21] Paul Negulescu, *op. cit.*, p. 191.

[22] „Democraţia". Bucureşti, an. X (1922), nr. 1—2, ianuarie-februarie, p. 55.

[23] *Ibidem*, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că „*orice încercare de a se tulbura ordinea publică, pe orice cale și prin orice mijloc, va fi nu numai stăvilită cu ultima energie, dar va fi reprimată la nevoie fără cruțare*. După cum am știut — conchidea Apelul — fiind în opoziție, să nu confundăm opoziția cu turbulența, tot asemenea deținînd azi puterea, vom ști să facem a se respecta ordinea, după pilda pe care am dat-o" [24]. De altfel, aceste puncte din Apelul generalului Averescu erau completate prin programul guvernului atunci cînd se făceau referiri la armată. Armatei — preciza manifestul — trebuie să i se acorde întreaga solicitudine întrucît ea s-a dovedit a fi „păstrătoare neștirbită a ordinei, în momente de grea cumpănă, cînd năzuințe confuze de înnoire socială, lipsite de orice concepțiune limpede, amenințau temeliile veții noastre colective, pe care trebuie să le păstrăm neatinse, oricît am urmări progresul și am înțelege glasul vremilor noi" [25].

Legislația care completa prevederile constituției a mers, în ansamblu, pe linia acelor măsuri energice înscrie în programele de guvernămînt ale celor două partide, burghezia recurgînd la mijloace de forță pentru a-și putea menține dominația economică și politică asupra maselor. Unul din mijloacele importante cu ajutorul căruia cercurile conducătoare din România și-au menținut această dominație a fost regimul stării excepționale. Constituția, prin art. 128, al. 2, legifera „în caz de pericol de stat" dreptul instituirii stării de asediu generale sau parțiale, cu toate că prin același articol, aliniatul prim se preciza: „constituțiunea de față nu poate fi suspendată nici în totul, nici în parte". Pe de altă parte, art. 137 din aceeași constituție menține în vigoare, pînă la revizuirea lor, „toate codicele și legile existente în diferite părți ale Statului român", dar declara abrogate, din ziua promulgării ei, „acele dispoziții din legi, decrete, regulamente și orice alte acte contrarii înscrise în prezenta constituție". Pe acest temei, urma să fie desființată starea de asediu de pe cuprinsul întregii țări, instituită la începutul războiului și prelungită de cercurile guvernante pe o parte a teritoriului României [26], ca un mijloc pentru menținerea ordinei.

Pentru fundamentarea teoretică a „legalității" stării excepționale, burghezia a făcut apel la sprijinul celor mai importante instituții de drept și la specialiștii săi în materie. Începînd din 1924 Curtea de Casație a popularizat ideea după care starea de asediu nu putea să aibă caracterul unei legi ordinare, ci a unei legi politice și, în consecință, — după părerea promotorilor acestei idei — ea nu putea urma principiile

---

[24] Arh. St. București, Fond. Min. Af. Interne, dosar 107/1926, f. 3.

[25] *Ibidem*, f. 6.

[26] Vezi Arh. St. București, Fond. Min. Af. Interne, dosar 746/1922, f. 45; „Monitorul Oficial", nr. 286, din 31.III.1921 și „Revista administrativă", Cluj, an. II, nr. 9, din 1.V.1923, p. 130.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

admise de excepţiile legilor ordinare [27]. Teoria a servit ca un suport în justificarea unor dispoziţiuni din legea Contenciosului administrativ din 1925. „Proiectul de faţă — arăta ministrul justiţiei din guvernul naţional-liberal, G. G. Mîrzescu, în Expunerea de motive — prevede, în primul rînd, conform dispoziţiunilor constituţionale şi legii actuale a Curţii de Casaţie, că actele de guvernămînt nu sînt susceptibile de controlul judecătoresc. Înţelegem prin actele de guvernămînt — continua el — acele acte ale puterii executive făcute în îndeplinirea misiunii sale păzitoare a ordinei şi siguranţei Statului şi care prin natura lor au un caracter politic" [28]. Legea pentru Contenciosul administrativ din 23 decembrie 1925 pornea, pe de altă parte, de la motivarea dată de unul din paragrafele art. 107 din constituţie care interzicea controlul puterii judecătoreşti asupra actelor de comandament şi un caracter militar [29]. Invocînd „dreptul de necesitate" ca pe o măsură impusă de împrejurări pentru siguranţa statului, art. 2, al. 2, prevedea toate actele de guvernămînt scoase de sub controlul puterii judecătoreşti sub imperiul unor măsuri de siguranţă internă, externă sau ordine superioară [30].

Unii juriști burghezi admiteau starea de asediu ca un act necesar, în anumite împrejurări, pentru puterea executivă. Pornind de la principiul dreptului roman *Salus rei Publicae suprem lex esto,* menţinut în dreptul burghez, C. Alexianu teoretiza legitimitatea puterii executive de a elabora legi excepţionale în cazul cînd s-ar fi produs un puternic conflict între clasele sociale sau o gravă tulburare internă; cînd parlamentul, prin discuţii interminabile, putea primejdui ordinea existentă, cînd era vorba de un puternic conflict între state [31].

Instituită încă din primii ani ai războiului mondial, starea de asediu a fost menţinută pe de o parte a teritoriului ţării în întreaga perioadă a stabilizării relative a capitalismului [32]. De la război încoace — scria oficiosul Blocului Muncitoresc-Ţărănesc, ziarul „Înainte" — oligarhia a întrebuinţat starea de asediu ca un mijloc de jefuire a păturilor muncitoreşti şi mic burgheze de la oraşe şi sate şi împiedicarea oricărei mişcări de protest şi de apărare hotărîtă a drepturilor, sfidător călcate în picioare" [33].

Faptul că în regiunile în care se menţinea starea de asediu se aplicau legile cu caracter militar, că organele militare dispuneau de libertate de acţiune putînd trimite în faţa instanţelor sub stare de

[27] V. Pantilimonescu, *Starea de asediu,* Editura Universul, Bucureşti, 1939, p. 11.

[28] „Dezbaterile adunării deputaţilor", Şedinţa din 17 decembrie 1925, p. 1 049.

[29] *Constituţiunea României de la 29 martie 1923 şi legea pentru...,* p. 25.

[30] Vezi „Monitorul oficial", nr. 284 din 23 decembrie 1925, p. 14 457—14 459.

[31] V. Pantilimonescu, *op. cit.,* p. 16.

[32] *Ibidem,* p. 11.

[33] Arh. St. Bucureşti, Fond. Min. Af. Interne, dosar 605/1927, f. 3 („Înainte" din 12.VI.1927).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

arest preventiv pînă la judecată persoanele care se făceau vinovate de încălcarea dispozițiunilor legale [34], toate acestea dădeau naștere în acele teritorii la numeroase abuzuri și ilegalități. O situație extrem de grea a fost creată populației din sudul Dobrogei unde, începînd din august 1926, competința organelor militare în judecarea ilegalităților săvîrșite a fost trecută direct în seama Consiliului de război al Diviziei a IX-a [35].

La venirea guvernului Brătianu la cîrma țării, regimul stării excepționale era în vigoare în toată țara, dar el căzuse în desuetudine, menținîndu-se numai în localitățile din apropierea granițelor. Guvernul național-liberal n-a făcut decît să extindă și mai mult starea de asediu în interiorul țării. La 16 ianuarie 1923, linia de demarcație a teritoriilor supuse sub stare de asediu care conform decretului-regal nr. 853 din 14 martie 1921, trebuia să se păstreze pe o fîșie lată de 50—50 km, de-a lungul granițelor României [36], a fost extinsă în Transilvania pe o nouă porțiune de teren, pe linia ce trecea prin Sighetul Marmației, Dej, Apahida, Aiud, Feldioara, Războieni, Teiuș, Alba-Iulia, Petroșeni, toate acestea inclusiv, urmînd creasta Carpaților pînă la Vîrciorova [37], ceea ce echivala de fapt cu instituirea pe aproximativ jumătate din suprafața Transilvaniei. Regimul stării excepționale a fost extins pînă în 1928 [38] prin introducerea lui în 1925 în județul Putna, în urma unor puternice frămîntări survenite aici, și extinderea în 1926 în sudul Dobrogei, ca măsură de acțiune împotriva atacurilor desfășurate de membrii unei organizații teroriste macedonene, pe baza unor jurnale ale Consiliului de Miniștri [39].

Trebuie subliniat, pe de altă parte, că cercurile guvernante instituiau în perioada campaniilor electorale asemenea „măsuri de ordine" care echivalau de fapt cu starea de asediu [40] măsuri aplicate de un larg aparat de represiune [41].

Despre o limitare în suprafață a regimului de excepție nu se poate vorbi pînă în 1928 cînd, prin decretul-lege nr. 2489 din 21 noiembrie, linia de demarcație se reducea la o fășie lată de 30—15 km de-a lungul granițelor României cu toate statele vecine, exceptîndu-se de la aceasta comunele urbane reședințe de județ ce cădeau în zona respectivă. Dacă am urmări pe hartă linia de demarcație a zonei

---

[34] Arh. St. București, Fond. Min. Interne, dosar 746/1922, f. 45.

[35] V. Pantilimonescu, *op. cit.*, p. 43; „Cuvîntul nostru", din 23.II.1928.

[36] „Monitorul oficial", nr. 286, din 31 martie 1921.

[37] *Idem*, nr. 231 din 26 ianuarie 1923.

[38] *Idem*, nr. 219 din 7 octombrie 1924.

[39] *Idem*, nr. 174 din 11 august 1925 (Jurnalul Consiliului de Miniștri din 6 august 1925 și nr. 2807 din 24 august 1926); V. Pantilimonescu, *op. cit.*, p. 42—43.

[40] Arh. St. București, Fond. Min. Af. Interne, dosar 605/1927, f. 3 („Înainte" din 12.VI.1927).

[41] „Lupta de clasă", nr. 1, iunie 1926, p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stării de asediu [42], vedem că în realitate această fişie depăşea în unele locuri cu mult zona indicată.

Paralel cu permanetizarea regimului stării de asediu, cercurile guvernante au intensificat acţiunile pentru limitarea libertăţii presei care apărea pe cuprinsul întregii ţări. Încă înainte de venirea guvernului Brătianu la cîrma statului, ziarele şi revistele, chiar şi cele burgheze de opoziţie, fuseseră supuse unor restricţii din ce în ce mai mari. Decretul nr. 32 din 3 ianuarie 1922, suprimînd cenzura pentru presa ce apărea în regiunile nesupuse controlului militar, interzicea însă presei să ia atitudine faţă de armată, de coroană sau forma de guvernămînt. Orice încălcare a acestor prevederi, ca şi atîţarea la revoltă sau contra ordinei publice, era sancţionată prin lege [43].

Noua constituţie abroga şi aceste clauze, prevăzînd prin art. 25 libertatea tuturor cetăţenilor de a comunica ideile şi opiniile lor prin viu grai sau prin presă. „Nici o lege excepţională — preciza acest articol — nu se va putea înfiinţa în această materie. Nici cenzura, nici o altă măsură preventivă pentru apariţiunea, vinderea sau distribuţiunea oricărei publicaţiuni nu se va putea înfiinţa. Presa nu va fi pusă niciodată sub regimul avertismentelor. Nici un ziar sau publicaţiune nu va fi suspendat sau suprimat".

Constituţia a fost completată şi explicată printr-o serie de decizii şi dispoziţii secrete ori publice care anulau de fapt prevederile relative la libertatea presei. Legea Mîrzescu din decembrie 1924 stabilea prin art. 8 pedeapsa cu închisoarea de la 2 la 5 ani, o amendă între 2.000 şi 10 000 lei şi interdicţie corecţională pentru toţi acei care comiteau personal unele infracţiuni calificate crime sau delicte, prin răspîndirea în public, sau prin răspîndirea vederii publice a scrierilor de orice fel, ziarelor, corespondenţelor, gravurilor, afişelor, emblemelor, imprimatelor clandestine, filmelor, anunţurilor luminoase sau alte asemenea [44]. Mai mult, prin articolul următor, 9, erau pedepsiţi cu închisoarea de la 6 luni pînă la 2 ani, cu amendă între 500 şi 5 000 lei şi cu inderdicţia corecţională acei care prin mijloacele de *mai sus vor fi lăudat pe autorii sau complicii pentru crimele şi delictele* pe care le-au săvîrşit. Aliniatul 2 al art. 9 stabilea răspunderea pentru delictele săvîrşite asupra conducerii ziarelor sau celorlalte publicaţii în cazul cînd infractorii nu erau descoperiţi. Astfel, pentru publicaţiile neperiodice erau pedepsiţi editorul sau, în lipsa lui, tipograful ; pentru cele periodice directorul sau, în lipsa lui, redactorul; iar pentru cele clandestine vînzătorul sau colportorul, dacă ei nu făceau cunoscut organelor poliţieneşti pe vreuna din persoanele res-

[42] Vezi V. Pantilimonescu, *op. cit.*, p. 44.

[43] Arh. St. Bucureşti, Fond. Min. Af. Interne, dosar 746/1922, f. 4.

[44] *Lege pentru reprimarea unor infracţiuni contra liniştei publice*, Imprimeria statului, Bucureşti, 1924, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ponsabile, după lege, sau pe acei de la care dețineau imprimatele. Pe de altă parte, legea dădea dreptul instanțelor judecătorești, chemate să sancționeze delictele de presă, de a interzice reproducerea în ziare sau pe alte căi a dezbaterilor proceselor celor acuzați, încălcarea acestor dispoziții fiind sancționată cu închisoare între două și șase luni [45]. Toate aceste dispoziții, alături de cele cu caracter secret, emanate de Ministerul de Interne, anulau stipulațiile art. 25 din constituție, lăsînd guvernelor libertate de acțiune în stabilirea regimului presei.

În condițiile date, cînd opinia publică lua atitudine prin presa muncitorească și democrată față de politica cercurilor guvernante, revendicînd în același timp o serie de drepturi și libertăți reale, burghezia, uzînd de principiul „libertății depline și responsabilității reale a presei" [46], s-a folosit de legea Mîrzescu, al cărei ascuțiș era în mod nemijlocit îndreptat și împotriva libertății presei. Cenzura, confiscarea publicațiilor și alte metode întrebuințate de burghezie în perioada imediată de după război au devenit o practică curentă în timpul guvernelor Brătianu [47]. Astfel, au fost confiscate sau cenzurate ziare ca: „Adevărul", „Cuvîntul Putnei", Focșani, „Cuvîntul nostru" ș.a. [48] acte explicate prin aceea că guvernul care acorda libertate nestînjenită presei, era obligat să recurgă la asemenea mijloace împotriva celor care tulburau ordinea și liniștea indivizilor [49]. Mai mult, în urma convocării adunării național-țărăniste la 18 martie 1928 la București, același guvern, sub pretextul că unele ziare au publicat o serie de știri tendențioase în legătură cu acest act a trecut chiar la arestarea unor ziariști [50].

Deosebit de puternice au fost loviturile date presei în anii guvernării Averescu (1926—1927). Organele polițienești au pornit o adevărată campanie în confiscarea nu numai a publicațiilor muncitorești și democratice ci chiar și a acelora ale burgheziei opoziționiste. Regimul cenzurii în regiunile cu minorități naționale și în zonele unde era instituită starea de asediu a fost înăsprit [51]. Atacul guvernului era îndreptat în primul rînd împotriva publicațiilor muncitorești, acesta cău-

[45] *Lege pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștei publice...*, p. 5—8.

[46] Vespasian V. Pella, *Legea presei. Doctrina Partidului Național-Liberal asupra libertății presei*, în „Democrația", București, an. XV (1927), nr. 2, februarie, p. 6—7; Const. Bacalbașa, *Presa în viitoarea constituție*, în volumul *Noua constituție a României. 23 de prelegeri publice organizate de Institutul Social Român*, Cultura Națională, București, p. 395—406.

[47] „Dezbaterile adunării deputaților", Camera, Ședința din 17 decembrie 1925, p. 1 050.

[48] „Cuvîntul Putnei", Focșani, din 19.VIII.1925; „Cuvîntul nostru", din 5.IV.1928.

[49] Vespasian V. Pella, *op. cit.*, p. 6—7.

[50] „Cuvîntul nostru", Fălticeni, din 5.VI.1928.

[51] „Adevărul" din 4.VIII și 31.X.1926; „Dimineața" din 12.II.1927.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tînd să le suprime cu ajutorul cenzurei. Libertatea presei muncitoreşti a fost mult îngrădită [52].

Instaurarea guvernului Averescu a fost însoţită de confiscarea ziarului „Lupta" [53]. Rînd pe rînd şi de nenumărate ori au fost supuse aceluiaşi regim ziarele: „România", „Epoca", „Adevărul", „Aurora", „Chemarea", „Patria", „Viaţa muncitoare", „Socialismul", „Gazeta Transilvaniei", „Arbeiter Zeitung", Timişoara, „Munkasélet", „Înainte", „Cuvîntul Romanului" ş.a. [54]. Explicînd atitudinea sa faţă de presă, Averescu arăta că deşi este un partizan convins al libertăţii ei, ca şi a tuturor libertăţilor cîştigate de lumea civilizată, era însă un adept şi mai convins al respectului proprietăţii iar „dacă ziariştii au dreptul să apere din răsputeri libertăţile ce a cîştigat presa, pe de alta, guvernele au datoria să pună stavilă abuzului de aceste libertăţi, ocrotind nu numai interesele ordinei de stat, dar şi cinstea celor care sînt astăzi prada ziarelor fără scrupule [55]. Şeful partidului s-a călăuzit de principiul de a pune „siguranţa" ţării deasupra tuturor legilor [56] atunci cînd a pornit atacurile împotriva presei, aşa cum încerca el să justifice cu altă ocazie actele sale. „Atît cît suveranul îmi va acorda încrederea sa, — continua el — în limitele mele de şef al guvernului, voi apăra ordinea în ţară, şi oricine se va încumeta, va încerca să se aventureze într-o întreprindere riscantă şi nechibzuită, se va izbi de autoritatea guvernului, şi de toată severitatea legilor, fără absolut nici o cruţare. Vă amintiţi că spuneam aici de la tribună: — conchidea el — Domnilor, băgaţi de seamă, numai cu respectul legilor putem să dominăm situaţiunea de astăzi" [57].

Este necesar de subliniat că, în opoziţie fiind, partidul poporului s-a ridicat împotriva măsurilor de restricţie a libertăţii presei practicate de liberali, pentru ca odată venit la guvern el să nu facă altceva decît să o limiteze şi mai mult. La 15 februarie 1922, unul din membrii de frunte ai partidului poporului, Octavian Goga, îşi exprima în oficiosul partidului „Îndreptarea" nedumerirea faţă de cenzurarea nejustificată a ziarelor. „S-ar părea — spunea el — că sîntem în război şi avem de-aface cu o gazetă inspirată de interese străine care vrea să dea duşmanului indicaţii potrivnice. Ori s-ar părea că trăim în zilele unui negru absolutism care nu tolerează nici un semn

---

[52] „Viaţa muncitoare" din 20.XII.1926.

[53] „Adevărul" din 4.IV.1926.

[54] Arh. St. Bucureşti, fond Min. Af. Interne, dosar 605/1927, f. 1; *Cuvîntul d-lui general Averescu rostit în şedinţele Senatului de la 4 şi 5 noiembrie 1927*, Bucureşti, 1927, p. 39; „Dezbaterile adunării deputaţilor", Şedinţa din 4 decembrie 1926, p. 207; „Adevărul", din 2 şi 23.IV, 9 şi 10.VI, 12.IX şi 10.X.1926; „Cuvîntul Romanului", Roman, din 22.XII.1926.

[55] A. A. Bardescu, *Libertatea presei*, Ed. a II-a, Bucureşti, 1926, p. 5.

[56] *Cuvîntul d-lui general Averescu, rostit în şedinţele Senatului din 4 şi 5 noiembrie 1927*, Bucureşti, 1927, p. 41.

[57] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de opinie" [58]. La sfîrșitul anului 1926, după opt luni de guvernare, Octavian Goga, acum ministru de interne, răspunzînd la întrebarea pusă în Cameră de un deputat opoziționist în legătură cu confiscarea gazetei „România", preciza că va combate totdeauna pe acei publiciști care otrăvesc opinia publică [59].

Urmărind să anuleze și acele libertăți referitoare la dreptul de comunicare în scris a ideilor care nu fuseseră amintite în legea Mîrzescu, și la care, în consecință, ziariștii puteau face apel ca la un drept garantat prin constituție, guvernul Averescu a pregătit la sfîrșitul anului 1926 un anteproiect de lege al presei. Anteproiectul, redactat de profesorul ieșean Vespasian V. Pella, a fost calificat de presa democratică „reacționar și anticonstituțional" [60]. El tindea — așa cum remarca un deputat opoziționist — să apere autoritatea de stat și a guvernului, prin suprimarea drepturilor acordate presei de constituție [61]. Concomitent, a fost făcut cunoscut un nou anteproiect redactat de ministerul de justiție Cudalbu, care a provocat o adîncă jignire opiniunii publice și o puternică revoltă „întrucît urmărește să îngrădească orice critică de propagandă a ideilor". El era — așa cum remarca „Adevărul" — „o încercare îndrăzneață de a legifera despotismul" [62].

Reacția opiniei publice, interesată în conservarea libertății de exprimare a ideilor, față de aceste proiecte a fost extrem de puternică [63]. Oligarhia — scria „Viața muncitoare" referitor la actul pe care guvernul Averescu îl pregătea — încearcă prin legea anticonstituțională și antimuncitorească a presei să înăbușe orice activitate a maselor [64]. La 22 martie 1927 a avut loc în capitală o adunare de protest a ziariștilor bucureșteni, care sub conducerea istoricului N. Iorga, a redactat o moțiune cerînd guvernului să respecte libertatea presei [65]. Puternica opoziție a opiniei publice a silit în cele din urmă guvernul să renunțe la discutarea proiectelor în corpurile legiuitoare și, nemijlocit, la lege.

Completînd normele pe care constituția le prevedea, sub rezerva reglementării lor ulterioare, guvernul liberal a organizat și stabilit în detaliu pentru diverse categorii de salariați dreptul de asociere, *printr-o serie de legi cheie*. Art. 29 din *constituție consfințea dreptul* românilor, fără deosebire de origine etnică, de limbă sau de religie, la asociere, pe baza legilor care reglementau acest drept. Dreptul de asociere a fost reglementat în legislația românească de după război

[58] „Îndreptarea" din 15.II.1922.
[59] „Dezbaterile adunării deputaților", Ședința din 27.XI.1926, p. 102.
[60] „Adevărul" din 23.XII.1926.
[61] „Dezbaterile Adunării Deputaților", Ședința din 7.XII.1926, p. 231—232.
[62] „Adevărul" din 30.XII.1926; vezi și Vespasian V. Pella, *op. cit.*, p. 11.
[63] „Dimineața" din 17 și 19.I.1927.
[64] „Viața muncitoare" din 22.I.1927.
[65] „Aurora" din 25.III.1927.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la 26 mai 1921, ca o reacţie a cercurilor guvernante din România faţă de greva generală din octombrie 1920 [66].

Scopul atribuit sindicatelor profesionale prin legea din 1921 era acela de a studia, apăra şi dezvolta interesele profesionale (art. 1). Sindicatele beneficiau de un larg cîmp de acţiune în domeniul profesiei lor, dar numai în acest domeniu. Legea le interzicea să se ocupe de chestiuni politice sau religioase şi în general de a se preocupa de interese străine profesiei lor [67].

Prin legile referitoare la asociere elaborate de burghezie în anii 1922—1928 ea a urmărit să restrîngă şi mai mult acest drept. Fixarea normelor de asociere prevăzute în constituţie, porneau, în mare, de la legea din 26 mai 1921 pe care legiuitorul a căutat să le diferenţieze pe categorii de salariaţi. În acest sens, dreptul de asociere a fost reglementat în mod practic pe baza a cîtorva legi mai importante : statutul funcţionarilor publici, legea persoanelor juridice, legea Mîrzescu.

Statutul funcţionarilor publici din 19 iunie 1923 [68], precizia, între altele, condiţiile şi scopurile în care se puteau înfiinţa asociaţiile salariaţilor de stat. El venea ca un răspuns dat de cercurile guvernante acţiunilor desfăşurate de funcţionarii publici prin greva lor generală din aprilie 1923 [69], burgheia urmărind ca prin lege să evite o eventuală repetare a ei. De la început trebuie precizat că legea avea în vedere în primul rînd, dorinţa burgheziei de a se pune la adăpost faţă de mişcările sociale. Deşi printr-o serie de articole se acordau funcţionarilor drepturi şi libertăţi democratice ca dreptul de a se asocia în slujba apărării intereselor lor profesionale, dobîndind personalitate juridică, dreptul de întrunire ş.a. (art. 24), dispoziţiile ulterioare vin să anihileze însă prevederile stabilite prin aceste articole. Aşa de pildă, funcţionarii erau împiedecaţi de a-şi exercita opiniile lor, cu toate că erau garantate prin constituţie [70].

Pentru a împiedeca pătrunderea în aparatul de stat a persoanelor cu idei progresiste, legea dispunea expres că nu puteau fi numiţi funcţionari publici cetăţeni care aveau o purtare morală îndoielnică, chiar dacă nu săvîrşiseră delicte. Tot în acelaşi scop, legiuitorul interzicea funcţionarilor dreptul de a ocupa funcţii elective, de a fi aleşi deputaţi (art. 17) [71]. Statul prohibea nu numai asociaţiile cu caracter

---

[66] G. Taşcă, *Politica socială a României (Legislaţia muncitorească)*, Bucureşti, 1940, p. 90.

[67] *Ibidem*, p. 90—91 ; D. R. Ioaniţescu, *Istoricul organizării sindicale din România*, Tip. Remus Cioflec, Bucureşti, 1945, p. 7.

[68] „Monitorul oficial", nr. 60 din 19 iunie 1923 ; „Dezbaterile adunării deputaţilor", Şedinţa din 25 mai 1923, p. 2 605 şi urm.

[69] Vezi Arh. St. Bucureşti, Fond. Min. Af. Interne, dosar 52/1923.

[70] „Monitorul Oficial" nr. 60 din 19 iunie 1923 ; Dionisie Ionescu, Gheorghe Tutui, Gheorghe Matei, *op. cit.*, p. 257.

[71] „Monitorul oficial" nr. 189 din 23 noiembrie 1923 („Regulamentul pentru aplicarea legii statutului funcţionarilor publici").

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politic dar și discutarea problemelor de această natură de către funcționari (art. 61). De altfel, „condițiunile prescrise de statutul funcționarilor pentru asocierea funcționarilor — recunoștea G. Tașcă — sînt atît de riguroase, încît nu mai pot fi considerate ca o libertate de asociere" [72].

Inspirîndu-se din ideea lansată de o serie de ideologi ai burgheziei, după care salariații din instituțiile publice nu pot acționa împotriva statului, întrucît statul sînt ei înșuși [73] legiuitorul a introdus o serie de paragrafe și articole care interziceau grevele, indiferent sub ce formă s-ar fi manifestat ele. „Părăsirea serviciului de către funcționari, sau greva pasivă, fie parțială fie generală, după o înțelegere prealabilă și demisiunile colective sau individuale la aceeași epocă sau la epoci apropiate, constituind o deserțiune de la datorie care periclitează interesele generale publice, — preciza art. 64 — se vor pedepsi cu destituirea", iar contra celor care au dovedit că au uneltit și pus la cale greva ori părăsirea serviciului prin modul prevăzut la articolul precedent sau care prin atitudinea lor căutau a împiedica mersul regulat al serviciului, pe lîngă pedeapsa destituirii li se deschidea acțiune publică, iar vinovații erau condamnați la închisoare de la 3 luni pînă la 2 ani și la o amendă între 1000 și 10000 lei (art. 65). Dacă părăsirea serviciului sau greva pasivă erau consecința unei decizii luate de o asociație de funcționari, asociația urma a fi dizolvată, uneltitorii pedepsiți conform articolului precedent, iar fondurile asociației confiscate [74]. Prin aceste dispoziții, legiuitorul nu făcea decît să reediteze stipulațiile înserate în legea Trancu-Iași din 5 septembrie 1920 prin care se interzicea dreptul la grevă în întreprinderile statului și cele de interes obștesc.

O altă dispoziție înserată în statutul funcționarilor publici era aceea potrivit cărora salariații care nu cunosteau limba română urmau a fi licențiați din serviciu. Această măsură a fost aplicată în mod practic în urma ordinului nr. 55280 din 19 iulie 1923 al Ministerului de Interne [75].

Legea persoanelor juridice din 7 februarie 1924 reglementa dreptul de asociere și, în general, toate problemele ce izvorau din libertatea sindicală. Ea interzicea recunoașterea personalității juridice a asociațiilor și a așezămintelor cu scop ilicit, contra ordinei publice, a bunelor moravuri sau a acelora formate în vederea realizării unui asemenea scop [76].

---

[72] G. Tașcă, *op. cit.*, p. 137.

[73] *Ibidem*, p. 139.

[74] „Monitorul oficial", nr. 189 din 23 noiembrie 1923 („Regulamentul pentru aplicarea legii statutului funcționarilor publici").

[75] Arh. St. București, Fond. Min. Af. Interne, dosar 35/1923, f. 63.

[76] „Monitorul oficial", nr. 27 din 6 februarie 1924, p. 1 098.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Noua lege introduce controlul puterii executive asupra asociaţiilor profesionale, care nu era prevăzută în 1921, şi complică, şi mai mult în raport cu acea lege, formalităţile lor de constituire. Prin ea se abrogă, într-o formă deghizată, cele mai importante hotărîri din legea sindicatelor profesionale, sub pretextul necesităţii menţinerii ordinei publice [77]. Pe baza ei, statul îşi asuma dreptul de control şi supraveghere asupra tuturor persoanelor juridice (art. 15). El trebuia să vegheze ca asociaţiile să-şi îndeplinească menirea în conformitate cu statutele, iar pe de altă parte, ca ele să nu lucreze împotriva bunelor moravuri, ordinei publice şi siguranţei satului [78]. În asemenea cazuri Consiliul de Miniştri, cu avizul Comisiei Superioare a persoanelor juridice, avea latitudinea să interzică funcţionarea ei sau să pronunţe chiar dizolvarea (art. 26), în ciuda faptului că persoana juridică nu putea fi dizolvată decît pe calea justiţiei [79].

Formalităţile greoaie prevăzute în această lege şi spiritul său vexatoriu au făcut ca avîntul organizării în sindicate să fie frînat în ascensiunea lui. Avizul prealabil al puterii executive, suspendarea sau dizolvarea asociaţiilor prin voinţa aceleiaşi puteri, au făcut că legea persoanelor juridice să limiteze şi mai mult organizarea în sindicate. După punerea în vigoare a legii persoanelor juridice numărul sindicatelor nou înfiinţate a fost extrem de redus [80].

Singurele drepturi de care beneficiau sindicatele erau acelea privitoare la încheierea contractelor colective de muncă, la posibilitatea verificării modului lor de aplicare, ca şi a legilor şi regulamentelor de protecţia şi organizarea muncii şi de asigurări sociale [81] dar ele erau îngrădite, pe de altă parte, de o serie de dispoziţii cu caracter intern. Cu toate că întreaga activitate a persoanelor juridice era controlată direct de guvern, ceea ce limita în mod simţitor cîmpul de acţiune a asociaţiilor, o parte a burgheziei a imputat legiuitorului însuşi faptul că a înscris în lege dreptul de recunoaştere ca persoane juridice a asociaţiilor muncitoreşti [82].

La 22 aprilie 1927 legea persoanelor juridice a suferit o serie de modificări care simplificau într-o anumită măsură formalităţile cerute de stat pentru înfiinţarea asociaţiilor, dar ele n-au dus la o uşurare reală în constituirea lor [83].

---

[77] D. R. Ioaniţescu, *Legislaţia muncii în România*, s.l., s.a., p. 14.

[78] „Monitorul oficial", nr. 27 din 6 februarie 1924, p. 1 099.

[79] *Ibidem*, p. 1 091.

[80] D. R. Ioaniţescu, *Istoricul organizării sindicale în România*, Tip. Remus Cioflec, Bucureşti, 1945, p. 7—8.

[81] G. Taşcă, *op. cit.*, p. 107.

[82] Virgil Agîrbiceanu, *Legea persoanelor juridice*, în „Revista administrativă", Cluj, an. IV (1925), nr. 2 din 15 ianuarie p. 19.

[83] „Dezbaterile adunării deputaţilor", Şedinţa din 4 aprilie 1927, p. 2 395; Şedinţa din 5 aprilie 1927, p. 2 403; „Monitorul oficial", nr. 90 din 22 aprilie 1927, p. 5 598; G. Taşcă, *op. cit.*, p. 105; I. Şetlacec, D. Constantinescu, *Legislaţia muncii aplicabilă pe întreg teritoriul ţării*, Eminescu S. A., Bucureşti, 1927, p. 78.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În fine trebuie menționat că dreptul de asociere mai era reglementat printr-o serie de legi referitoare la salariații unor întreprinderi sau instituții de stat sau prin legile referitoare la crearea unor uniuni monopoliste sau carteluri [84].

În ansamblul lor, legile privitoare la dreptul de asociere au reprezentat pentru clasele dominante un mijloc însemnat de acțiune împotriva maselor. Faptul că prin asociere organizațiile create trebuiau să urmărească un număr restrîns de scopuri, în special în domeniul profesiei lor — conform legilor menționate — că statul exercita controlul asupra creării și activității asociațiilor, toate acestea restrîngeau la minimum căile de acțiune în vederea cîștigării de drepturi și libertăți.

În condițiile generate de unele frămîntări cu caracter politic și social, cercurile conducătoare din România au elaborat legea pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștei publice (Legea Mîrzescu) din 19 decembrie 1924 [85]. Ea privea asociațiile care ar fi urmărit un scop politic, fiind îndreptată împotriva mișcării muncitorești în mod special și împotriva oricărei mișcări cu caracter democratic în general.

Legiuitorul s-a inspirat în redactarea proiectului din principiile reacționare înregistrate în legislația antimuncitorească a Italiei fasciste, adoptînd o serie de prevederi la condițiile interne din România. Măsurile represive la care legiuitorul făcea apel, în caz de necesitate pentru menținerea ordinei interne, veneau să completeze pe un plan mult mai larg legea Trancu-Iași [86].

Legea pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștei publice, de la primul pînă la ultimul articol, era un instrument al burgheziei pentru înăbușirea mișcării muncitorești. „Simplul fapt al asocierii în scopul de a prepara sau a executa crime în contra persoanelor sau proprietăților, oricare ar fi durata asociației sau numărul membrilor ei, precum și orice înțelegere stabilită în același scop, — stipula art. 1 — constituie un delict în contra liniștei publice și se pedepsește cu

---

[84] I. Șetlacec, D. Constantinescu, *op. cit.*, p. 171, 275. Așa de pildă, prin legea pentru organizarea Direcțiunii Generale a Monitorului Oficial și Imprimeriile Statului din 28 aprilie 1927, art. 51, lucrătorilor acestei instituții le era interzis dreptul de a face parte din sindicatele muncitorești cu scop de a formula revendicări profesionale colective. Singurele asociații la care ei puteau participa în mod efectiv erau cele de ajutor reciproc. Prin Regulamentul privitor la organizarea și exploatarea căilor ferate române, întocmit pe baza legii promulgate cu decretul regal nr. 2 528 din 3 august 1927 se stabilea, conform art. 109, destituirea funcționarilor C.F.R., între altele, în cazuri de greve, de încercare de a împiedica serviciul, cu sau fără sabotaj, de participare la întruniri sau societăți care tulbură ordinea publică sau urmăresc zdruncinarea organizației statului și în general în toate cazurile cînd funcționarii lucrează cu intenție în contra intereselor administrației sau statului („Monitorul oficial", nr. 36 din 16 februarie 1928, p. 1 123, 1 141).

[85] „Monitorul oficial", nr. 279, din 19 decembrie 1924, p. 13 777—13 780.

[86] „Dezbaterile adunării deputaților", Ședința din 4 aprilie 1927, p. 2 397.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

închisoare de la 5—10 ani, cu amendă de la 10.000—100.000 lei şi cu interdicţiune corecţională" [87]. Prin acelaşi articol se permitea aplicarea maximului de pedeapsă atunci cînd asociaţia sau persoanele care stabileau înţelegerea ar fi avut calitatea de funcţionari publici sau ar fi fost plătiţi, sub orice formă, de stat, judeţ sau comună, precum şi în cazul cînd formarea asociaţiei sau stabilirea înţelegerii s-ar fi făcut într-un local consacrat cultului, învăţămîntului sau educaţiei, ori într-o instituţie de stat, judeţeană sau comunală, sau recunscută de vreuna din acesle autorităţi [88].

Autorul legii, în mod direct şi fără rezerve, califica drept infracţiune, pedepsind cu severitate însuşi dreptul de propagare a unor idei care ar fi atins cît de cît interesele politice şi economice ale claselor dominante. Toţi acei care prin discursuri, cuvîntări, strigări, cîntece sentenţioase sau ameninţări rostite în public, prin viu grai, vor provoca direct fapte calificate drept crimă — preciza art. 7 — vor fi pedepsiţi cu închisoare de la 2—5 ani, cu amendă între 2.000—10.000 lei şi cu interdicţie corecţională. Articolele 10—12 al căror ascuţiş era îndreptat împotriva propagandei şi activităţii Partidului Comunist din România [89] interziceau însuşi dreptul de manifestare a muncitorimii. „Faptul de a expune sau purta în public embleme, insigne, steaguri şi pancarte, — se consemna în art. 10 — cînd prin aceasta se manifesta afilierea la asociaţiile sau înţelegerile prevăzute la art. 1, sau cînd aceasta va constitui o aţiţare, stîrnire sau încurajare la rebeliune sau la dezordine se va pedepsi cu închisoare de la 1—6 luni şi o amendă între 1.000—10.000 lei". Art. 11 consideră delict şi pedepseşte cu închisoare corecţională de la 5 la 10 ani, cu amendă de la 10.000 la 100.000 lei, şi cu interdicţie corecţională următoarele fapte :

a) faptul de a intra în legătură cu vreo persoană sau asociaţie din străinătate în scopul de a primi instrucţiuni sau ajutoare de orice fel pentru pregătirea revoluţiei comuniste ;

b) faptul de a lucra prin mijloace teroriste la schimbarea ordinei sociale şi politice din România ;

c) faptul de a ajuta cu ştiinţă în orice mod o asociaţie din străinătate care ar fi avut drept scop să lupte prin mijloacele de sub litera b, contra instituţiilor şi ordinei de stat din România ;

d) faptul de a deveni cu ştiinţă membru al vreuneia din asociaţiile prevăzute în aliniatul de mai sus. În fine art. 12, pedepsea cu închisoare de la 3 la 6 ani şi cu amendă de la 2.000 la 10.000 lei pe toţi acei care prin orice provocare directă adresată militarilor căutau

---

[87] *Lege pentru reprimarea unor noui infracţiuni contra liniştei publice*, Imprimeriile Statului, Bucureşti, 1924, p. 3.

[88] *Ibidem*.

[89] „Adevărul", din 12.XII.1924.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a-i îndepărta de la îndatoririle ostășești sau de a introduce dezordine în armată.

Paragraful doi al aceluiași articol interzicea, sub amenințarea pedepsei înserate la aliniatul prim al aceluiași articol, orice acte care ar fi avut scopul de a micșora producția necesară apărării naționale sau ar fi dus la distrugerea parțială a ei, prevedere ce echivala cu o nouă interdicție a dreptului la grevă.

Toate dispozițiile legii Mîrzescu urmăreau conservarea „ordinei publice". Ele aveau în vedere menținerea și apărarea prin forță a dominației claselor conducătoare nu numai față de lupta proletariatului și țărănimii conduse de Partidul Comunist din România, dar și față de acele elemente democratice ale burgheziei însăși care se opuneau politicii antipopulare a oligarhiei Române [90].

Pe această linie, articolele 14 și 23 aduc o serie de noi precizări în legătură cu sancțiunile ce trebuiau aplicate și organele în competența cărora intra judecarea infractorilor [91]. Inovația unora din aceste articole consta în faptul că ele se abăteau de la principiul legislației penale românești, acela după care pedeapsa era personală, nimeni neputînd fi sancționat pentru faptele altuia. Art. 15, de pildă, încălcînd acest principiu, stabilea drept sancțiune o amendă de 1.000—10.000 lei pentru părinții minorilor sub 18 ani care ar participa la manifestații ce aveau drept scop tulburarea ordinei publice. În cazul infracțiunilor comise în mijlocul unei mulțimi tumultoase, cînd delicvenții nu ar fi fost prinși, urma a fi pedepsiți oricare din acei ce puteau fi găsiți la locul sau în apropierea locului unde s-a săvîrșit infracțiunea, dacă se dovedeau că voluntar se aflau în mijlocul acelei mulțimi.

În noiembrie 1927, în urma crizei dinastice survenită prin moartea regelui Ferdinand și redeschiderea problemei succesiunii la tron, guvernul Brătianu s-a grăbit să completeze legea Mîrzescu cu o serie de noi dispoziții menite să apere regența, asupra căreia el avea o influență însemnată, împotriva oricărui atac, indiferent din partea cui ar fi venit el și totodată să preîntîmpine o eventuală revenire a lui Carol la tron. În acest sens, art. 11 al legii din 1924 a fost completat cu *cinci aliniate noi*: „Oricine, fie prin uneltiri violente, fie prin mijloacele arătate de art. 3, 7 și 8, sau prin alte mijloace asemănătoare, va întreprinde ori va încerca o acțiune împotriva inviolabilității persoanei regelui sau a alcătuirii Înaltei regențe sau a ordinei legale la Tron, ori a formei de guvernămînt statornicite de constituție și oricine, prin aceleași mijloace, va agita sau va încerca să facă agitațiuni din care ar putea să rezulte un pericol pentru Siguranța Statului, astfel cum este statornicită prin legi, se va pedepsi cu închisoarea

[90] „Adevărul", din 12. XII. 1924.

[91] Vezi *Lege pentru reprimarea unor noui infracțiuni contra liniștei publice*, Imprimeriile Statului, București, 1924, p. 8—9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la 6 luni pînă la 5 ani, cu amendă de la 10.000—100.000 lei şi cu interdicţiunea corecţională". De asemenea, se pedepseau cu închisoare de la 6 luni pînă la 2 ani, amendă de la 5.000—50.000 lei şi cu interdicţia corecţională acei care răspîndeau prin mijloacele arătate la aliniatul precedent ştiri tendenţioase privitoare la schimbarea ordinei legale, de succesiunea la tron sau a formei de guvernămînt statornicită de constituţie. Agenţii provocatori, chiar cînd provocarea nu era urmată de efect, precum şi complicii erau sancţionaţi cu aceeaşi pedeapsă [92]. O dispoziţie nouă înserată în acest articol prevedea suspendarea din funcţiune în momentul deschiderii acţiunii publice împotriva lor a tuturor salariaţilor de stat de orice categorie, inclusiv clerul, care se făceau culpabili de faptele înscrise în legea Mîrzescu [93].

Frămîntările politice din sînul claselor dominante, contradicţiile dintre acestea, afirmarea proletariatului român, ca şi a altor categorii sociale din ce în ce mai mult ca forţă politică independentă în viaţa statului, toate acestea au determinat Partidul Naţional-Liberal, aflat la conducere, să aducă o serie de schimbări în sistemul electoral existent, pentru a asigura dominaţia oligarhiei. Pe de altă parte, prin consolidarea puterii politice liberalii urmăreau să-şi asigure şi garanţia stăpînirii bogăţiilor economice pe care aceştia le-au acaparat prin legislaţia economică elaborată [94].

Legea electorală pregătită în secret din 1925, la cererea regelui şi pusă în discuţie la capătul guvernării liberale [95] apărea, după modul cum ea era prezentată deputaţilor şi senatorilor de însuşi Ion I. C. Brătianu, ca un act necesar în vederea unei sănătoase organizări a vieţii politice pentru a permite grupărilor să se afirme colectiv în faţa opiniei publice [96]. Raportul asupra legii citit de deputatul I. Th. Florescu în Cameră căuta să convingă auditoriul că modificarea sistemului electoral avea la bază două motive de care legiuitorul a trebuit să ţină seama : „Cea dintăi idee la care grija patriotică a autorului legii s-a oprit a fost să se găsească sistemul ca adunările legiuitoare să fie întocmite în aşa fel, încît să asigure acţiunea de guvern care să nu poată fi stînjenită în orice clipă de o minoritate turbulentă sau prea divizată. A doua idee a fost ca să nu se împiedice, prin o prea mare preponderenţă a majorităţii, accesul în parlament a acelor curente sănătoase şi utile pe care le reprezintă individualităţi de seamă rămase în minoritate, cu toate că au obţinut un număr se-

[92] *Lege pentru reprimarea unor noui infracţiuni contra liniştei publice*, Imprimeriile Statului, Bucureşti, 1927, p. 6—7.

[93] „Monitorul oficial", nr. 253, din 15 noiembrie 1927, p. 15 295—15 296.

[94] „Desrobirea", Bucureşti, din 4.IV.1926.

[95] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, Bucureşti, 1939, p. 452.

[96] *Legea electorală pentru adunarea deputaţilor şi senat*, Instit. de Arte Grafice „Curierul judiciar" S.A. Bucureşti, 1926, p. 5; „Monitorul Oficial", nr. 71, din 27 martie 1926, p. 4 273 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rios de voturi în sînul corpului electoral [97]. Pornind de la aceste idei, legea prevedea, prin art. 90—93, dreptul pentru gruparea politică ce a obținut cel mai mare număr de voturi pe țară într-o campanie electorală, dar cel puțin un procent de 40% față de celelalte grupări, de a se declara grupare majoritară. Guvernul a încercat să dea — prin raportul legii, I. Th. Florescu — explicația că prin punerea noii legi electorale în aplicare se urmărea să se asigure participarea tuturor cetățenilor la afacerile publice și exercițiul guvernării de către majoritatea națiunii [98].

În realitate, așa cum remarcau chiar și unii reprezentanți ai burgheziei, legea electorală creată după modelul celei fasciste din Italia din anul 1923, însemna o violare a constituției menită să apere interesele de partid și monopolul conducerii [99]. Modul cum a fost dezbătută legea electorală în Cameră și Senat, colaborarea opoziției cu guvernul la votarea ei vine să ateste odată în plus că partidele de opoziție, deși au luat atitudine față de legea electorală, ca și față de alte legi, erau interesate în întărirea dominației burgheziei în ansamblul ei și din această cauză au renunțat chiar și la principiul proporționalității care constituia un punct important în programul lor. „În parte din lașitate, în parte din calcule politicianiste, așteptînd cu îngrijorare chemarea la putere, conducătorii opoziției, în loc de a duce cuvîntul revoltei activ în masele de muncitori, în mijlocul țărănimii, gata de sacrificiu, în loc de a ridica într-un elan de acțiune întreaga suflare a celor trudiți și exploatați împotriva atentatorilor criminali la drepturile și viața poporului, în loc de a crea astfel un curent antiliberal și antioligarhic, împărtășit de milioane și reprezentînd adevărata opinie publică populară, în loc de a căli forțele maselor prin acțiune și organizare..., conducătorii opoziției s-au mulțumit să protesteze platonic în incinta cluburilor liberale din dealul mitropoliei" [100].

Legea electorală s-a impus pentru burghezie ca un act menit a preîntîmpina haosul din viața parlamentară care ca instituție se transformase într-o mașină inertă al cărui singur țel era urmărirea succesiunii la guvern a unui anumit partid politic, dar ea a fost elaborată mai ales pentru a se înlătura pe această cale pătrunderea elementelor democratice în viața politică a țării. Astfel, după ce guvernul a desființat existența legală a partidului revoluționar al proletariatului, după ce a îngrădit libertatea sindicală, de grevă și de întrunire și-a îndreptat atacul împotriva votului universal. Legea electorală, deși păstra votul universal, îi răpea tocmai elementele care-i dădeau valoare, deoarece prin repartiția arbitrară a mandatelor se asigura

[97] *Legea electorală pentru adunarea deputaților și senat...*, p. 18.
[98] *Ibidem*, p. 23.
[99] Paul Negulescu, *op. cit.*, p. 195.
[100] „Desrobirea", București, din 4.IV.1926.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stăpînirea permanentă a burgheziei asupra parlamentului, îndepărtîndu-se masele de oameni ai muncii de la această instituţie [101].

În condiţiile menţionate mai sus, o sarcină importantă care a stat în faţa Partidului Comunist din România, a organizaţiilor sale, ca şi a elemntelor democratice din rîndul burgheziei, a fost aceea a luptei pentru democratizarea vieţii publice, pentru anularea legilor lipsite de fundament constituţional, ca şi a consecinţelor ce decurgeau din ele. Ţinînd seama de faptul că starea de excepţie s-a concretizat, între altele, prin arestarea a numeroşi muncitori, ţărani, intelectuali şi elemente mic-burgheze, cetăţenii cu vederi progresiste au ridicat, ca o revendicare de mare însemnătate, chestiunea cuceririi amnistiei în general promise de guvernele respective odată cu venirea lor la cîrma ţării. O largă activitate a desfăşurat în această direcţie Blocul Muncitoresc Ţărănesc care a împletit lupta pentru amnistia generală cu celelalte revendicări democratice ale maselor populare [102]. Trebuie subliniat că un aport preţios la lupta pentru amnistie au adus numeroase elemente burgheze cu vederi progresiste care au luptat consecvent în această direcţie [103].

Cu toată lupta desfăşurată de mase largi, cu toate că guvernele înscriau sistematic în programele lor de guvernămînt acest punct, acordarea amnistiei a continuat să rămînă în întreaga perioadă o problemă ce se impunea rezolvată. Singura amnistie mai largă înfăptuită de liberali în timpul primei lor guvernări a fost acea referitoare la delictele săvîrşite de locuitorii din Ţara Moţilor în perioada 2 noiembrie 1918—31 august 1924 [104].

Guvernul Averescu, care anunţase o largă amnistie politică, a legiferat prin decret-regal acest act, dar nu pentru muncitorii şi ţăranii din închisori ci pentru „toate crimele şi delictele politice săvîrşite de civili şi militari cu ocaziunea alegerilor legislative, judeţene, comunale, ale camerelor agricole şi ale camerelor de comerţ şi industrie" [105]. Pe de altă parte însă, generalul Averescu s-a manifestat împotriva oricăror alte amnistii, fiind „dispus — aşa după cum declara un ministru — să acorde amnistia nenorociţilor ţărani care se află în fundul ocnelor încă de la 1907, însă nu acum, ci mai tîrziu, «în vremuri mai bune»" [106]. Mai mult, guvernul, în loc să acorde libertate celor ce zăceau în temniţe din perioada războiului, n-a făcut, prin noile procese intentate ţăranilor pe motive de împroprietărire, decît să extindă şi mai mult acest regim [107].

---

[101] „Desrobirea", Bucureşti, din 4.IV.1926.

[102] Arh. St. Bucureşti, Fond. Min. Af. Interne, dosar 605/1927, f. 3.

[103] „Opoziţia", Bucureşti, an. II, nr. 15, din 20 ianuarie 1929, p. 9.

[104] „Monitorul oficial", nr. 56, din 11 martie 1926, p. 2 561—2 562.

[105] *Idem*, nr. 254 din 13 noiembrie 1927, p. 17 457; „Dezbaterile adunării deputaţilor", Şedinţa din 17 noiembrie 1926, p. 28; „Adevărul" din 16.XI.1926.

[106] „Adevărul" din 30.IV.1926.

[107] Arh. St. Bucureşti, Fond. Min. Af. Interne, dosar 605/1927, f. 3 („Înainte", din 12.VI.1927); „Desrobirea", Iaşi, din 1.V.1929.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Despre o amnistie mai largă nu poate fi vorba pînă în ianuarie 1928 cînd guvernul Brătianu a elaborat legea privitoare la amnistierea delictelor silvice pentru populația de pe cuprinsul întregii țări [108] și legea în virtutea căreia erau amnistiate o serie de fapte comise de cei sub arme în perioada 14 august 1916—1 ianuarie 1917 [109]. În cuprinsul celei de-a doua legi erau înserate toate categoriile de infractori care beneficiau de acest drept : dezertorii, nesupușii la mobilizare. De asemenea, se amnistiau cei ce săvîrșiseră infracțiuni privitoare la pregătirea mobilizării săvîrșite pînă la 1 iulie 1927, fapte prevăzute și pedepsite de art. 224 bis din Codul Justiției Militare (art. 3), precum și delictele de ultraj săvîrșite înainte de 1 decembrie 1927, calomniile, și injuriile folosite prin presă (art. 4) [110]. În fine, trebuie menționat faptul că partidul național țărănist, care a venit la cîrma țării în toamna anului 1928, deși a promis o largă amnistie politică n-a eliberat din închisori decît un număr de deținuți de drept comun [111].

Prin legislația politică din anii stabilizării relative a capitalismului cercurile conducătoare au urmărit să-și asigure dominația de clasă. Deși partidele politice din acea vreme n-au manifestat totdeauna o atitudine unitară față de legile discutate și votate, poziția diferită a acestora n-a determinat însă niciodată căderea prin vot a vreunei legi. Aceasta, își are explicația, în faptul, că burghezia și-a manifestat într-o însemnată măsură solidaritatea de clasă în vederea apărării prerogativelor ei. În ansamblul de legi politice, cercurile guvernante au fost nevoite să însereze o serie de libertăți și drepturi democratice care constituiau în fapt o cucerire a maselor. Totuși, în mod constant, burghezia a încercat și a reușit în parte să răpească unele drepturi acordate, urmărind să limiteze la maximum drepturile și libertățile maselor.

## BREF APERCU SUR LA LÉGISLATION ROUMAINE DE LA PÉRIODE DE RELATIVE STABILISATION DU CAPITALISME

RÉSUMÉ

L'auteur se propose, dans cet article, d'analyser les principales lois qui eurent pour objet de mettre en application les dispositions de la Constitution du 29 mars 1923 concernant les droits individuels et les libertés publiques.

[108] „Monitorul oficial", nr. 22, din 29 ianuarie 1928, p. 778.
[109] *Idem*, nr. 5 din 6 ianuarie 1928, p. 130.
[110] *Ibidem*.
[111] „Desrobirea", Iași, din 1.V.1929.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La Constitution de 1923 fut nécessaire pour consolider l'Etat roumain après la première guerre mondiale. Ses 138 articles furent consacrés à la forme de l'Etat et à son organisation, au principe de la séparation des pouvoirs, aux libertés et aux droits des citoyens, à la garantie de la propriété privée etc. Ce fut une constitution démocratique qui consacra des droits et des libertés étendus. Elle eut pour but d'affermir la domination de la bourgeoisie qui gouvernait la Roumanie. Afin de fortifier le pouvoir de la classe bourgeoise, de nombreuses lois furent élaborées, qui appliquèrent et complétèrent les principes insérés dans la Constitution. Les plus importantes de ces lois furent celles relatives à l'état de siège, au droit d'association, à la liberté de la presse etc.

Par ces lois, dont l'initiative fut prise par le gouvernement, les libertés et les droits inscrits dans la Constitution de 1923 furent restreints. A de rares exceptions, la bourgeoisie adopta une attitude unitaire à l'égard des projets de loi soumis au vote des assemblées législatives. Contre ces projets, qui tendaient à limiter les droits et les libertés du peuple, s'élevèrent certaines couches sociales qui protestèrent vivement et manifestèrent nettement leur opposition. La fermeté avec laquelle l'opinion publique de Roumanie s'érigea contre les projets de loi ayant pour but de restreindre les libertés démocratiques, contraignit les gouvernants à renoncer à ce que le parlement délibère sur quelques-uns de ces projets.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

# DOUĂ DOCUMENTE TĂTĂREŞTI REFERITOARE LA CAMPANIA DIN 1476 A SULTANULUI MEHMED AL II-LEA IN MOLDOVA

DE

TAHSIN GEMIL

Este cunoscută importanţa pe care o prezintă izvoarele orientale pentru istoria României. Dar, dacă în istoriografia noastră unele din cronicile şi documentele osmane au fost folosite, într-o formă sau alta, izvoarele tătăreşti au fost aproape complet neglijate. In cadrul acestor surse, de o valoare deosebită sînt *iarlîkurile* [1] hanilor de pe Volga sau din Crimeia. O parte din ele au fost publicate [2], mai ales de către istoricii turci, care au avut la dispoziţia lor şi arhiva sultanilor din „Topkapî Saray"—Istanbul. Dintre cele editate din acest fond arhivistic, o însemnătate aparte pentru istoria ţării noastre prezintă o scrisoare a hanului Mengli Ghirai [3] şi alta a lui Eminek Mîrza [4], aceasta din urmă adresată în 1476 sultanului Mehmed al II-lea. Ambele iarlîkuri au fost publicate în paginile revistei „Belleten" a Societăţii turce de istorie (T.T.K.) [5].

In istoriografia noastră, aceste două documente au fost semnalate pentru prima oară de către M. A. Mustafa, care le-a şi folosit parţial în cadrul unui studiu [6]. Avînd însă în vedere faptul că unele din problemele expuse în ele sînt necunoscute din alte izvoare, ca şi acela că ambele iarlîkuri — în întregimea lor, atît în formă, cît şi în conţinut — reflectă pregnant caracterul raporturilor dintre hanatul Crimeiei şi Imperiul Otoman, raporturi ce au avut repercusiuni din cele mai serioase şi asupra istoriei ţărilor române, considerăm nu lipsit de interes să le dăm şi în traducere integrală [7]. In acelaşi timp, ne propunem să analizăm, mai pe larg conţinutul acestor două iarlîkuri, căutînd mai ales să relieiăm, pe baza lor, atitudinea pe care a avut-o Polonia faţă de pericolul otoman ce ameninţa Moldova în anii 1475—1476.

---

[1] Scrisori ale hanilor tătari.

[2] Pentru bibliografie, vezi M. Guboglu, *Paleografia şi diplomatica turco-osmană*, Bucureşti, Editura Academiei, 1958, p. 118—126.

[3] Hanul Crimeiei între anii 1467—1474, 1475—1476, 1478—1514.

[4] Era şeful puternicului neam al Şirînilor şi, totodată, şeful nobilimii crimeiene, avînd astfel o foarte mare influenţă în hanat. Eminek a fost acela care a contribuit la detronarea şi întronarea în cîteva rînduri a hanului Mengli Ghirai. Se pare că a murit în jurul anului 1483.

[5] F. Kurtoglu, *Ilk Kirim hanlarinim mektupleri (Scrisorile primilor hani din Crimeia)*, în „Belleten", Türk Tarih Kurumu, nr. 3—4/1937, foto IX şi X.

[6] Vezi M. A. Mustafa, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „Studii, Revistă de istorie", 5, 1960, p. 165—179.

[7] Traducerea am făcut-o pe baza fotocopiilor din revista menţionată.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Expediția otomană din 1475, condusă de Suleiman pașa, beilerbeiul Rumeliei, nu urmărise numai supunerea Moldovei, ci și deschiderea căilor pentru viitoarele atacuri împotriva Poloniei și Ungariei. Moldova era pe bună dreptate straja acestor două regate [8]. Aceasta este de altfel și cauza pentru care, după dezastrul armatei turcești lîngă Vaslui, sultanul a început imediat pregătirile pentru o nouă campanie [9]. La început se părea că expediția urmărea să lovească Moldova sau Ungaria [10], însă curînd s-a aflat că ea viza colonia genoveză Caffa [11] Fără îndoială, această schimbare de direcție a fost determinată nu de agravarea bolii sultanului — cum se arată în unele lucrări [12] —, ci în primul rînd de faptul că înfrîngerea de la Podul Înalt scosese mai bine în evidență potențialul militar al Moldovei, iar un nou atac împotriva ei ar fi determinat poate coalizarea forțelor creștine [13]. Se impunea, prin urmare, îngrădirea legăturilor Moldovei cu vecinii, mai ales cu Polonia, față de regele căreia Ștefan cel Mare era în raporturi de vasalitate [14]. Răscoala lui Eminek Mîrza și cererea de ajutor adresată de el Porții pentru a lupta împotriva genovezilor din Caffa, unde se refugiase Mengli Ghirai, au favorizat cum nu se poate mai bine realizarea acestui plan al sultanului. La 6 iunie 1475 Caffa este cucerită și hanul Mengli Ghirai, eliberat din închisoare [15] de către marele vizir Ghedük Ahmed pașa, comandantul expediției, a fost nevoit să semneze actul de supunere față de Imperiul otoman. Așa cum reiese dintr-o scrisoare a hanului, datată la începutul lunii iulie 1475, prin acest tratat tătarii din Crimeia deveneau „supuși ascultători" și „prietenii prietenilor padișahului și dușman dușmanilor lui" [16].

Prima transpunere practică a acestui acord — așa cum rezultă din cele două documente — s-a produs în timpul campaniei din 1476. Aceasta dovedește odată mai mult faptul că supunerea Crimeiei făcuse parte integrantă din planul otoman de cucerire a Moldovei și de expansiune înspre centrul Europei.

Dacă scrisoarea lui Eminek Mîrza este datată la sfîrșitul lunii djemazi-ul-ahîr, anul hegirei 881 (19 octombrie 1476), din păcate, cea a hanului Mengli Ghirai nu conține nici adresă concretă și nici dată. Editorul [17] și M. A. Mustafa [18] o raportează la campania din 1476, fără însă să facă vreo analiză în acest sens. Ținînd seama de valoarea pe care o prezintă acest document pentru istoria Moldovei, o încercare de analiză și datare mai sigură a lui credem că merită a fi întreprinsă, în ciuda greutăților ce decurg din insuficiența bibliografiei adecvate (în special turcești) pe care am avut-o la îndemînă și din imposibilitatea de a fi putut consulta și celelalte izvoare ale acestei perioade, fie și în fotocopii publicate.

Intr-adevăr, indiciile documentului ca și studiul relațiilor politice în care era încadrat hanatul Crimeiei în acest timp, duc la concluzia că este plauzibilă datarea acestei scrisori în legătură cu expediția din 1476. Astfel, ciuma despre care se scrie că a izbucnit în Crimeia, trebuie să fie aceea care în august 1475 [19] cu-

---

[8] Hrmuzaki *Documente*, vol. VIII, p. 25.

[9] Cf. *Islâm Ansiklopedisi*, vol. 8, Istanbul, 1957, p. 530.

[10] Cf. R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor...*, București, 1947, p. 236.

[11] Cf. I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914, p. 56.

[12] Vezi *Islâm Ansiklopedisi*, vol. 8, Istanbul, 1957, p. 530.

[13] M. A. Mustafa, *op. cit.*, p. 169.

[14] Cf. I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București 1913, p. 300—305.

[15] Mengli Ghirai fusese întemnițat de către genovezii din Caffa, care încheiaseră o înțelegere cu fratele său Nur-Devlet.

[16] Apud K.V. Bazilevici, *Politica externă a statului centralizat rus*, Editura Academiei, București, 1955, p. 99.

[17] F. Kurtoglu, *op. cit.*, p. 646.

[18] M. A. Mustafa, *op. cit.*, p. 170.

[19] Cf. A. Rădulescu, *Luptele lui Ștefan cel Mare cu turcii...*, București, 1908, p. 52.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prinsese capitala otomană, iar prin „vrăjmășiile" care au avut loc în hanat în această perioadă se pare că se avea în vedere situația încă tulbure de la începutul stabilirii suzeranității otomane în Crimeia, lucru de altfel subliniat și în scrisoarea lui Mengli Ghirai din iulie 1475 [20]. De asemenea, merită să se ia în considerare și faptul că dintre toate scrisorile cunoscute ale lui Mengli Ghirai, numai aceasta și una din 1475 conțin ștampila sub formă de pieptene denumită „tarak damga" [21]. Totodată, specificarea că populația Caffei se afla încă „în milostivirea" hanului nu se poate raporta decît la perioada de început a stabilirii dominației otomane în Crimeia. În același timp, la o analiză mai atentă, între cele două scrisori se poate stabili și o anumită legătură. Nu încape îndoială că răspunsul ultimativ adresat de han regelui polonez pentru a-și clarifica în două luni [22] poziția față de Moldova, a reprezentat respectarea unor indicații primite de către Mengli Ghirai din partea sultanului. Se pare că împreună cu aceste indicații au venit și unele privind pregătirea militară a tătarilor pentru expediția în Moldova, lucru ce reiese din mențiunea de la sfîrșitul scrisorii lui Eminek: „s-a trimis scrisoare... — spune el — că noi nu am avut oaste mare pregătită". Deci, în afară de porunca sultanului reprodusă în prima parte a scrisorii lui Eminek, a fost încă una, anterioară. La aceasta s-a răspuns prin scrisoarea menționată în citatul de mai sus. Avînd în vedere rolul important pe care-l jucase Eminek în desfășurarea evenimentelor politice din Crimeia în vara anului 1475, nu ar fi exclus ca în această perioadă — încă nu îndeajuns de clarificată — să fi existat o împărțire a puterii între han și Eminek: primul avînd atribuțiuni politice, iar celălalt — militare [23]. Prin urmare, răspunsurile lor la poruncile sultanului puteau să fie paralele. Cu alte cuvinte, această scrisoare a lui Mengli Ghirai datează din același timp cu răspunsul la care se referă Eminek la sfîrșitul scrisorii sale. Rezultă de aici că acest iarlîk al lui Mengli Ghirai a fost scris în perioada cuprinsă între sfîrșitul anului 1475 și începutul celui următor.

O astfel de datare este în concordanță și cu politica polonză din acești ani. Interesele Poloniei de la jumătatea deceniului al VIII-lea al veacului al XV-lea impuneau lui Cazimir al IV-lea să acorde o atenție sporită evoluției situației politice din zonele răsăritene ale Europei. Așa se explică și prezența destul de frecventă a soliilor poloneze la curtea hanului din Crimeia sau de pe Volga [24]. Unul din acești soli a fost și cel la care se referă Mengli Ghirai în scrisoarea sa.

Atît contemporanii, cum este de pildă Dlugosz [25], cît și istoricii noștri care au cercetat relațiile moldo-poloneze [26] în această perioadă, au reliefat atitudinea vinovată a regelui față de vasalul său din Moldova. De altfel, înșeși necesitățile securității statului polonez ar fi impus un ajutor efectiv din partea lui pentru păstrarea independenței Moldovei. Insuficiența și neclaritatea izvoarelor folosite pînă acuma — în cea mai mare parte interne și poloneze — nu au permis observarea tuturor laturilor raporturilor dintre Cazimir al IV-lea și Ștefan cel Mare în preajma și în timpul campaniei otomane din 1476. Cercetarea informațiilor oferite și de sursele osmano-tătare permit o mai bună precizare a acestor raporturi. Atît scrisoarea lui Mengli Ghirai, cît și cea a lui Eminek Mirza, prin știrile pe care le conțin contribuie la elucidarea unor aspecte ale relațiilor politice complicate create în jurul conflictului moldo-otoman din vara anului 1476.

Analiza atitudinii Poloniei față de Moldova în această perioadă ne arată că ea nu a apreciat la adevărata sa valoare pericolul pe care-l prezenta expansiunea

[20] Vezi K.V. Bazilevici, *op. cit*, p. 99.

[21] Vezi *Islâm Ansiklopedisi*, vol. 4, Istanbul, 1945, p. 784.

[22] La M. A. Mustafa, *op. cit.*, p. 170, „trei luni".

[23] Cu atît mai mult cu cît în incursiunea din Moldova lipsa hanului este inexplicabilă.

[24] Vezi K. V. Bazilevici, *op. cit.*, p. 95 și urm.

[25] J. Dlugosz, *Historiae Polonicae*, vol. II, Lipsiae, 1712, col. 544.

[26] Vezi I. Ursu, *Relațiile Moldovei cu Polonia pînă la moartea lui Ștefan cel Mare*, Piatra Neamț, 1900, p. 115 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

otomană pentru interesele statului polonez. De aceea, în planurile sale, diplomația lui Cazimir al IV-lea a acordat un rol secundar acestui pericol, sperînd că ar fi putut să-l rezolve pe cale diplomatică sau prin simplul zăngănit al cîtorva arme. Conflictul cu marele cnezat al Moscovei pentru regiunile estice și rivalitatea cu regatul maghiar pentru moștenirea tronului Boemiei erau considerate ca fiind interesele sale majore. Urmărind atingerea obiectivului din răsărit, soliile poloneze care au vizitat Crimeia în această perioadă au căutat s-o îndepărteze de Moscova [27]. Cu această ocazie, probabil se încerca obținerea neutralității hanului și în cazul unui conflict otomano-moldo-polonez. Numai așa se poate explica încetineala cu care s-a mișcat regele în primăvara și vara anului 1475, cînd Ștefan îi cerea în mod insistent ajutoare [28], în fața intenselor pregătiri otomane pentru o nouă expediție. S-ar părea că regele polonez așteptase, pentru a lua o hotărîre, rezultatul soliei lui Matei de Lomza, care fusese trimis la hanul Mengli Ghirai. Numai scrisoarea trimisă de acesta din Cetatea Albă, în care anunța căderea Caffei [29], l-a determinat pe Cazimir să convoace la 2 iulie 1475 dieta de la Korczin [30], care însă nu a putut lua vreo măsură concretă mai importantă pentru sprijinirea Moldovei. După această dată și la vestea pregătirilor otomane din toamnă s-a hotărît probabil trimiterea unei noi solii în Crimeia. Această solie — la care se referă și Mengli Ghirai în scrisoarea sa — se pare că trebuia să observe noua situație politică din Crimeia și să încerce să obțină neutralitatea hanului [31], și eventual chiar alianța lui în cazul unui nou atac otoman împotriva Moldovei, cu atît mai mult cu cît sursele italiene răspîndiseră părerea că tătarii ar fi aliații ascunși ai creștinătății [32]. Desigur, răspunsul dat de han solului polonez — așa cum am mai subliniat — a fost atît în virtutea tratatului încheiat de el cu Ghedük Ahmed pașa în vara anului 1475, cît mai ales la un îndemn direct din partea sultanului [33], care în toamna anului 1475 concentrînd noi trupe la Filipopol, plănuia să atace Moldova [34]. Hanul nu ar fi putut avea inițiativa încheierii unei eventuale înțelegeri între Poartă și Polonia. Presiunea exercitată de Mengli Ghirai asupra lui Cazimir al IV-lea explică pasivitatea cu care a privit regele polonez pregătirile otomane pentru campania împotriva Moldovei și atacarea ei. Pe de altă parte însă, eșecul inițiativei poloneze de neutralizare prin mijloace diplomatice a hanatului Crimeiei — de pericolul căruia și-a dat mai bine seama după primirea ultimatumului — a determinat Polonia să încerce să obțină acest rezultat pe altă cale, prin atîtarea împotriva lui a vechiului aliat al Poloniei și dușman neîmpăcat al Crimeiei, Hoarda de Aur. Lipsa în acest sens a izvoarelor nu ne permite să depășim limitele supoziției, însă logica faptelor care

---

[27] K. V. Bazilevici, *op. cit.*, p. 181.

[28] Cf. I. Ursu, *op. cit.*, p. 98.

[29] Cf. N. Iorga, *Studii istorice...*, București, 1900, p. 141.

[30] J. Długosz, *op. cit.*, col. 534.

[31] M. A. Mustafa *op. cit.*, p. 170 deduce din răspunsul hanului scopul solului polonez de a obține neutralitatea tătarilor.

[32] Cf. R. Rosetti, *Studii asupra chipului cum se lăpluia războiul de către Ștefan cel Mare*, Acad., Rom., Mem. sect. ist., seria a III-a, tom VI, Mem. 1, București, 1926, p. 50.

[33] Nu ar fi exclus ca solul despre care scrie Mengli Ghirai că „a fost trimis" și „se găsește încă în ținuturile Tronului" să fi fost al sultanului și să fi încercat să realizeze o împăcare între cele două hanate, atrăgînd astfel și Hoarda de Aur în sfera politicii otomane de expansiune înspre răsăritul Europei. De altfel, după atacul lui Seid Ahmed din vara anului 1476 împotriva Crimeiei și paralizarea astfel a cooperării militare dintre Imperiul otoman și hanatul Crimeiei împotriva Moldovei, se constată o intensificare a eforturilor Porții pentru a media o înțelegere între cele două hanate tătărești.

[34] Cf. I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii...*, p. 59.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au urmat ca și luarea în considerare și a altor inițiative de acest fel ale Poloniei împotriva Crimeei [35], credem că ar scoate această ipoteză din domeniul hazardului.

În același timp, continuîndu-și față de Moldova politica îngustă, momentană, de apărare numai a granițelor Poloniei și temîndu-se de incursiunile tătărești, care i-ar fi împiedicat acțiunile împotriva Moscovei, Cazimir s-a conformat ultimatumului dat de han și în primăvara anului 1476 a încheiat o înțelegere cu sultanul. Aceasta reiese din scrisoarea de răspuns a lui Mehmed al II-lea din 19 mai 1476: „voi trimite și eu ambasadorii mei — anunță sultanul pe rege — pentru ca prietenia frățească deja stabilită între noi să se închege și să se întărească" [36].

Dacă presiunea exercitată de hanatul Crimeei asupra Poloniei a împiedicat acțiunea acesteia în favoarea Moldovei, intervenția hanului Seid Ahmed (1465—1481) în Crimeia [37], tocmai în momentul în care trupele conduse de Eminek realizau diversiunea în Moldova, a contribuit și ea la nereușita pe deplin a planului sultanului de a supune mai ușor Moldova. Izvoarele interne, în afară de inscripția de la biserica din Războieni [38] și de cronica lui Ureche [39], nu cunosc un atac tătăresc în 1476 combinat cu cel otomano-muntean, iar izvoarele externe [40], ca Baltazar din Piscia [41], informatorul lui Țepeș [42] sau Dlugosz [43], care menționează o astfel de incursiune, se contrazic în plasarea ei geografică. De aici a pornit și deosebirea de vederi din istoriografia noastră privind această năvălire. Unii din istorcii noștri au fost de părere că ea s-a desfășurat în sud, iar alții pe la nord și, în sfîrșit, o parte din ei au admis existența a două grupuri de atac tătăresc, atît prin sud cît și prin nord [44]. Scrisoarea lui Eminek Mîrza, din păcate, nu dă nici ea indicii concrete în rezolvarea acestei dileme. Însă, dacă avem în vedere rolul de diversiune și de intimidare ce le fusese destinat tătarilor în cadrul planului otoman de cucerire a Moldovei, în special, și de expansiune înspre centrul și răsăritul Europei, în general, și așa cum reiese și din analiza textului scrisorii, pare mai plauzibilă o năvălire în regiunile nordice ale Moldovei, decît în cele sudice.

Incursiunea lui Eminek nu urmărea numai anihilarea unei cooperări militare între Polonia și Moldova, ci avea și scopul de a atrage o parte a forțelor moldovene pentru a permite astfel armatelor otomane să treacă Dunărea [45] și să înainteze mai ușor către nordul Moldovei, unde probabil urma să aibă loc și joncțiunea tătarilor cu oastea sultanului. Or, un atac în sud nu ar fi putut îndeplini această misiune, întrucît nu ar fi avut decît posibilitatea să prade și să se unească cu trupele turcești, imediat după ce ele treceau Dunărea. În afară de aceasta, armata

[35] În anul 1487 Mengli Ghirai îi comunica lui Ivan al III-lea că Hoarda de Aur a pornit împotriva lui și că „îi îndeamnă dușmanul nostru comun, regele polonez" (apud K. V. Bazilevici, *op. cit.*, p. 185).

[36] Apud. I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Dlugosz*, Iași, 1926, p. 59. Istoricii noștri care au observat încheierea acestei înțelegeri au pus-o pe seama sentimentelor personale ale lui Cazimir, care nu ar fi putut ierta lui Ștefan oscilarea către Ungaria.

[37] M. A. Mustafa, *op. cit.*, p. 171 nu exclude posibilitatea ca această invazie să fi fost un efect al alianței dintre Hoarda de Aur și Polonia.

[38] Vezi Melchisedek, *Inscripția de la monastirea Resboeni*, în „Convorbiri literare", anul XIV (1883), nr. 10, p. 371.

[39] Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 103.

[40] Cronicarii osmani nu menționează pe tătari în această campanie.

[41] Cf. C. Escaru, *O relațiune contimporană inedită despre Ștefan cel Mare (1476)...*, în „Columna lui Traian", an VII (1876), tom. I, p. 376.

[42] Cf. R. Rosetti, *op. cit.*, p. 45.

[43] J. Dlugosz, *op. cit.*, col. 545.

[44] Vezi I. Focșeneanu și Gh. Diaconu, *Bazele puterii militare a lui Ștefan cel Mare*, în „Studii cu privire la Ștefan cel Mare", Editura Academiei, 1956, p. 149, nota 6.

[45] R. Rosetti, *op. cit.*, p. 50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sultanului, căreia i s-a adăugat și corpul muntean al lui Laiotă Basarab [46], era — după cum menționează izvoarele contemporane [47] — foarte mare pentru a mai avea nevoie și de trupa tătărească, care nici nu era numeroasă, așa cum rezultă din mențiunea de la sfîrșitul scrisorii. O asemenea armată putea să acționeze cu eficacitate mare numai în nord, unde necesitatea concentrării trupelor la Dunăre lăsase o apărare destul de slabă [48]. Deoarece scrisoarea lui Eminek nu consemnează nimic despre o cooperare între armata tătărească și o parte a celei otomane în atacul executat împotriva Cetății Albe — așa cum conține informația dată de omul lui Țepeș [49] — mai mult chiar, scrisoarea lui avînd caracterul unei scuze pentru neîndeplinirea pînă la capăt a poruncii sultanului de a face joncțiunea cu trupele otomano-muntene, s-ar putea ca informatorul lui Țepeș să confunde acest atac cu cel din vara anului 1475, cînd tătarii într-adevăr au atacat Cetatea Albă împreună cu o parte a flotei lui Ghedük Ahmed pașa. Despre acest atac vorbesc, de altfel, și Cromer, analele lui Malipiero, Laudivio de Nobili [50] și cronicile turcești [51]. Baltazar din Piscia și Dlugosz, care folosesc surse directe din Moldova [52], merită mai multă crezare și relatările lor au puncte comune cu cea a lui Eminek. Se pare că armata tătărească condusă de Eminek Mîrza s-a deplasat de-a lungul Nistrului, pe care, probabil, l-a trecut prin vadul Rașcu și apoi a urmat valea Răutului (folosită de obicei de tătari) [53], arzînd și devastînd așezările [54] întîlnite în cale. Apoi, după cum menționează Baltazar din Piscia, ajungînd la Ștefănești [55], au împresurat tîrgul. Între timp însă, Ștefan cel Mare, care se afla în valea Berheciului [56], aflînd de această năvălire și dîndu-și seama de pericolul pe care-l prezentau tătarii în spatele său, în apropierea capitalei și tăind legătura cu Polonia de la care probabil mai spera în primirea unui ajutor, s-a deplasat cu repeziciune înspre nord [57] cu o mare parte a călărimii sale și împreună cu garnizoanele locale s-a lansat în urmărirea tătarilor, care deja începuseră retragerea la vestea atacului Hoardei de Aur în Crimeia (probabil și la apropierea lui Ștefan). Într-adevăr, după cum relatează însuși Eminek, oastea tătărească este ajunsă din urmă (probabil lîngă Nistru) și zdrobită într-un „război crîncen". Înfrîngerea tătarilor a fost așa de mare încît chiar comandantul lor de-abia a putut scăpa — după propria-i mărturisire — „cu un cal". Astfel, hanatul Crimeiei s-a găsit în imposibilitate de a opune vreo rezistență armatelor lui Seid Ahmed, care devastau Crimeia. Chiar semnatarul scrisorii recunoaște acest fapt: „nu aveam cai grași pentru a ieși și a ne război"; căci caii, armele și „luptătorii destoinici" fuseseră pierduți în bătălia cu moldovenii. Înfrîngerea tătarilor nu numai că a avut repercusiuni serioase asupra istoriei Crimeiei însăși și a relațiilor politice din această zonă [58], ci a contribuit și la crearea condițiilor prielnice pentru răsturnarea situației în favoarea lui Ștefan cel Mare. Însă regele polonez nu a acordat

[46] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 104.

[47] Vezi Donado da Lezze, *Historia turchesca*, publ. de I. Ursu, Editura Academiei Române, 1909, p. XLIV.

[48] Cf. R. Rosetti, *op. cit.*, p. 50.

[49] *Ibidem*, p. 45.

[50] Vezi A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 49—50.

[51] Vezi *Cronici turcești privind țările române*, volum întocmit de M. Guboglu și M. Mustafa, Editura Academiei, București, 1967, passim.

[52] Cf. I. Ursu, *op. cit.*, p. 128.

[53] Vezi E. Diaconescu, *Vechi drumuri moldovenești*, Iași, 1939, p. 73.

[54] La acestea se referă mențiunea lui Eminek că au ars și au distrus „numeroase cetăți ale necredinciosului".

[55] Pentru Ștefănești, vezi E. Diaconescu, *op. cit.*, p. 55.

[56] Cf. I. Bogdan, *op. cit.*, p. 340.

[57] Cf. A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 63.

[58] Victoria lui Seid Ahmed a dus la răsturnarea lui Mengli Ghirai și instalarea ca han a fratelui său Nur-Devlet, pînă în 1478, cînd Mengli Ghirai reocupă tronul cu ajutorul Porții.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nici acum ajutorul cerut de către domnul moldovean [59]. Astfel, tot ceea ce a obținut Ștefan cel Mare în schimbarea sfîrșitului campaniei din 1476 se datorește numai și numai capacității forțelor interne ale Moldovei.

Elementele noi pe care le aduc aceste două documente în studiul relațiilor moldo-otomane din timpul lui Ștefan cel Mare relevă odată mai mult poziția importantă pe care o ocupa Moldova acestui timp în cadrul relațiilor politice complexe dintre statele Europei răsăritene și ale Asiei apusene. Tocmai aceasta explică și intensa pregătire diplomatică și militară care a precedat campania din 1476 în Moldova, precum și semnificația căpătată și consecințele avute de campania în sine și de diferitele ei laturi.

Dacă scrisoarea lui Mengli Ghirai scoate în evidență pregătirea diplomatică a acestei campanii, prin izolarea Moldovei de Polonia, și cea a lui Eminek Mîrza reflectă exercitarea de către tătari a misiunii lor de intimidare și de diversiune militară, ambele subliniază caracterul raporturilor dintre Poartă și Crimeia încă de la începutul stabilirii lor. În cadrul acestor raporturi, hanatului Crimeiei i se rezervase rolul de supraveghetor al relațiilor politice din zona răsăriteană a Europei și de executant represiv în cadrul planurilor otomane de reglare a acestor relații conform intereselor sale [60].

*ANEXA*

## *I. SCRISOAREA HANULUI CRIMEIEI MENGLI GHIRAI ADRESATĂ SULTANULUI MEHMED AL II-lea.*

El, Allah!

Padișahului cel mai mare; domnia lui să fie în veci!

Laudele cele mai înalte măriei sale, sultanul sultanilor universului, dăruitorul păzei și îndurării sale, împărțitorul dreptății și binefacerii, zdrobitorul necredincioșilor și al dușmanilor — care și-au primit pedeapsa cu ajutorul Domnului preamilostiv —, cel care este lumina chemării împlinite; Allah să-i prelungească fericirea pînă la ziua judecății!

Înfățișarea *(maruz)* servitorului vostru este aceasta: dacă vă interesați de starea umilului vostru, prin grija lui Allah stăm sănătoși și în siguranță în statul sultanului nostru [1], pregătiți pentru a-l sluji.

---

[59] J. Dlugosz, *op. cit.*, col. 545.

[60] Ținînd seama de faptul că în istoriografia noastră nu s-a făcut pînă acum traducerea integrală a unui document tătăresc, considerăm nu lipsită de interes și relevarea unora din aspectele paleografice, diplomatice și lingvistice ale acestor două iarlîkuri. Așa cum menționează editorul lor, ele sînt scrise pe hîrtie și au dimensiunile de 14x34 cm și respectiv 43x18 cm. Grafia se caracterizează prin finețea *neshiului*. Limba folosită este simplă, fiind specifică și documentelor osmane din perioadele timpurii, cu deosebirea însă, că adeseori aici se întîlnesc și cuvinte de origine *kipceacă* și *djagataică*. De asemenea, trebuie făcută și specificarea că cuvintele de origine arabă și persană, care abundă în *elkab* (inscriptio) *do'va* (salutattio) și în încheiere, nu au suferit încă transformările morfologice ale gramaticii osmano-tătare. Atragem atenția și asupra titulaturii sultanului Mehmed al II-lea din scrisoarea lui Eminek: „moștenitorul împărăției regilor arabilor, perșilor și turcilor", precum și asupra prezenței *damgalei* sub formă de pieptene în scrisoarea lui Mengli Ghirai, asemănătoare cu cea a hanului Ulug Muhammed, nepotul lui Timur-Lenk.

[1] In text *„sultanimin devletinde* — în statul sultanului meu".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şi, apoi, vestea, din partea Tronului *(taht)*[2] este aceea că starea lor a devenit tare tristă, iar solul care a fost trimis se găseşte încă în ţinuturile Tronului. Atunci cînd vom afla ştiri precise, vom face cunoscut la Poarta statului *(devlet kapusina)*.

De asemenea, de la craiul necredincios[3] a venit la umilul vostru un om ca sol. Iar umilul vostru l-a trimis cu astfel de răspuns: să trăiască fericitul *(devletlüü)* meu sultan; dacă tu te vei uni cu moldoveanul *(Kara Bugdan)* noi nu vom avea alt duşman mai mare decît tine. Dacă, însă, neunindu-te cu moldoveanul te vei împăca cu padişahul nostru, şi noi[4], de asemenea, vom fi buni prieteni. Zicîndu-i acestea şi dîndu-i termen de două luni, l-am trimis împreună cu un om de-al nostru. Atunci cînd vom afla ştire şi din acea parte, o vom trimite la Poarta statului.

Şi, de asemenea, este o datorie pentru umilul vostru de a face cunoscut la Poarta statului persoanele care merită să se bucure de dreptatea fericitului meu sultan. Dacă este aşa, supuşii voştri care se găsesc în milostivirea *(in'am)* umilului vostru şi, de asemenea, toţi musulmanii şi necredincioşii Caffei sînt mulţumiţi de cadiul Hussam, cel care se roagă pentru domnia voastră.

Şi, de asemenea, au avut loc vrăjmăşii *(yagilik)*; a izbucnit ciuma. În ciuda acestor vremuri de lipsuri, cerinţele sărmanilor băştinaşi au fost îndeplinite. Sultanului meu aducîndu-i-se multe recunoştinţe, ei[5] se roagă zi şi noapte pentru fericitul meu sultan şi îl laudă. Acuma, rugămintea tuturor *(parcea)* bieţilor localnici, care se roagă pentru domnia voastră, este aceea ca Hussam, cadiul să fie din nou confirmat în slujba de cadiu al Caffei. Îndeplinind dorinţa sărmanilor localnici, sultanul meu va face o mare faptă bună şi dreaptă.

În rest, porunca aparţine sultanului meu.

Puterea lui să fie veşnică, fericirea sa fără de sfîrşit şi în veci nezdruncinată.

Să fiţi mulţumit de supusul de mine.

Sluga voastră, sărmanul

*Menli Ghirai.*

<Legenda ştampilei>[6]:... Menli Ghirai han... În numele lui Allah milostivul şi bunul; Allah este unicul şi Mohamed este reprezentantul său.

## *II. SCRISOAREA LUI EMINEK MÎRZA CĂTRE SULTANUL MEHMED AL. II-lea*

El, darnicul şi el, stăpînitorul, fiu de sultan, sultanul Mehmed han.

Slavă lui Allah, care atunci cînd îi cinsteşte pe domnitorii Islamului, prin puterea sa acordă onoare sultanului cel mai mare[7], care este domnitorul cel mai ilustru, luptător dîrz al lui Allah pentru lumea cea dreaptă, pentru credinţă, cel ce veghează, victoriosul binecuvîntat, sabia lumii şi a credinţei, sultanul Islamului şi al musulmanilor, cel care face să trăiască dreptatea în lume, apărător al oprimaţilor împotriva asupritorilor, cel care îi supune pe păcătoşi şi pe răzvrătiţi, moştenitorul împărăţiei regilor arabilor, perşilor şi turcilor, cuceritorul ţărilor, cuceritorul regatelor, al climatelor *(akalim)* al zonelor *(akhsar)*, stavilă <în faţa> tiranilor, neligiuiţilor şi necredincioşilor, Alexandru al timpului, cel care şade pe tronul lui Solomon, împărţitorul dreptăţii şi al binefacerilor, umbra lui Allah pe pămînt, cel care respectă

---

[2] Se referă la Hoarda de Aur.

[3] Regele Poloniei Cazimir al IV-lea (1444—1492).

[4] Tătarii din Crimeia şi polonezii.

[5] Locuitorii Crimeiei.

[6] Are dimensiunile de 5,7×5,7 cm şi este de culoare albastră. Este aplicată în locul unde sînt ultimele trei rînduri. Numele hanului este în mijlocul ştampilei, iar împrejurul ei se găseşte formula religioasă.

[7] Mehmed al II-lea (1451—1481).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tradiția și datoria sa; preaslăvitul să țină de-a pururi domnia și stăpînirea lui, biruința oștilor sale și ale vasalilor săi!

Înfățișarea către domnia sa preaînaltă, sultanul domnitor, este aceasta: nouă, sărmanilor voștri slujitori, din partea înălțimii voastre preailustre au sosit sfintele cuvinte că înălțimea sa împăratul *(hündekiar)* a hotărît să pornească război sfînt asupra blestematului de moldovean; se aduce și la cunoștința voastră că, conformîndu-vă *(muvafekat)* împăratului cu întreaga voastră oștire și acordînd sprijin religiei islamice, să porniți din acea parte. Cînd am primit această știre, deși, la rîndul nostru aveam vrăjmașii [8] noștri, acceptînd să vă slujim, am mers la Scara șeii voastre cu destoinicia noastră războinică *(istidad)* și cu uneltele noastre de bătălie. Am ars numeroase cetăți ale necredinciosului [9], am luat prăzi multe și nenumărate. Apoi, înainte de a ne întoarce a venit vestea rea *(mühmel)* spunînd că a venit vrăjmașul și pradă casele voastre. Deși, abandonîndu-ne prăzile [10] luate, am hotărît să ne întoarcem imediat, necredinciosul venind din urma noastră, a făcut război crîncen cu noi; ne-au pierit mulți oameni; doi frați de ai mei au devenit martiri; ne-au pierit luptători destoinici *(istidad)*, cai și arme; noi înșine [11] am venit cu un cal. Apoi, îndată după noi, vrăjmașul nostru a venit împreună cu oastea Tronului și ne-a luat ținuturile. Noi eram în Kîrîm-Șehir [12]. Nu aveam cai grași *(semiz)* pentru a ieși și a ne război. Venind și în Kîrîm-Șehir, a dorit să facă război, dar cetatea nu a putut-o cîștiga. Datorită acestor vești rele nu am putut avea cinstea de a vedea fața luminoasă a domniei voastre.

Slavă lui Allah! Am auzit că ați fost triumfători, cu ajutorul Domnului, asupra blestematului de moldovean. Așa cum a spus Allah preaînaltul: biruința noastră este de la el și cuceririle noastre care pregătesc izbînda drept credincioșilor [13] în întreaga lume este aproape. Potrivit acestui suret, cînd a ajuns la auzul nostru vestea bună că i-ați înfrînt cu ajutorul sufletului cel preasfînt și preacurat al mărețului Profet, în inima noastră s-a produs o veselie și bucurie foarte mare.

Și, apoi deși Yegan bei [14] a venit, nu am reușit să-l trimitem mai departe, deoarece la mijloc se afla vrăjmașul. Ne-am zis că întîlnindu-se pe neașteptate cu vrăjmașul, acesta îl va face pierdut și domnia voastră vă veți supăra pe noi. Ne-am ferit *(hidjap)* de domnia voastră.

S-a trimis scrisoare măriei voastră preailustre zicînd că noi nu am avut oaste mare pregătită.

S-a scris la sfîrșitul sfintei luni djemazi-ul-ahîr, anul opt sute opzeci și unu [15].

Vă salută cu umilință

Sărmanul de mine,

*Eminek.*

<Pe verso adresa>.

---

[8] Pe tătarii din hanatul Hoardei de Aur.

[9] Ale lui Ștefan cel Mare.

[10] În text „*ganimetlerimizi salub* -- punîndu-ne prăzile..."

[11] Eminek Mîrza, semnatarul scrisorii.

[12] Trebuie să fie orașul Starii Krîm (Solhat), care era reședința șefului neamului Șîrînilor.

[13] Adică a musulmanilor.

[14] Probabil era un sol al sultanului care se îndrepta către Moscova. În cazul în care ar fi avut destinația Polonia, Eminek nu avea de ce să se teamă pentru el din cauza lui Seid Ahmed, aliatul Poloniei.

[15] 19 octombrie 1476.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

# DEUX DOCUMENTS TARTARES CONCERNANT LA CAMPAGNE DE 1476 EN MOLDAVIE DU SULTAN MEHMED II


## RÉSUMÉ

Dans cette note sont analysés deux „iarlik" (lettres des Khans tartares) qui contiennent d'intéressantes informations relativement à la situation politique et militaire en Moldavie avant et après la guerre que les Ottomans y firent pendant l'été de 1476.

Le premier „iarlik" émane du khan de Crimée Mengli Ghirai I-er. Ni la date ni l'adresse du destinataire de cette lettre n'y sont indiquées. De son texte, il semble résulter qu'elle a été adressée au sultan de l'empire ottoman Mehmed II, à la fin de 1475 ou au début de l'année suivante. Le khan lui communique la réponse catégorique qu'il a donnée à un délégué de la Pologne, probablement chargé de la mission de tâter le terrain pour attirer la Crimée dans la sphère d'activité politique des Jagellons. L'auteur de cette note prétend que l'attitude des Tartares de Crimée a empêché la Pologne d'aider la Moldavie en 1476 et a déterminé la conclusion d'un accord entre la Pologne et la Sublime Porte au début de 1476.

Le second „iarlik" a été envoyé au même sultan, le 19 octombre 1476, par Eminek Mîrza, le commandant de l'expédition tartare de diversion entreprise dans le nord de la Moldavie durant les mois d'été de 1476. Le signataire de la lettre reconnaît la douloureuse défaite que lui infligea le prince moldave Etienne le Grand. Cette défaite, ainsi que l'offensive de la „Horde d'or" contre la Crimée, prétend Eminek, l'ont mis dans l'impossibilité de mener a bonne fin les ordres du sultan.

L'auteur de la présente note est d'avis que l'invasion de la Crimée, alors que le commandant tartare Eminek se trouvait en Moldavie, a eu lieu à la suite des démarches faites auprès de la „Horde d'or" par la Pologne, qui était l'alliée de la Moldavie et de la „Horde d'or".

En annexe est reproduite la traduction intégrale en roumain des deux „iarlik", dont le texte a été publié pour la première fois dans la revue turque d'histoire „Belleten" (1937, cahiers 3—4).


https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

# INFORMAȚII INEDITE DIN ARHIVA MINISTERULUI DE EXTERNE DE LA VIENA CU PRIVIRE LA RĂSCOALA LUI TUDOR VLADIMIRESCU

DE

N. CORIVAN

Știri cu privire la răscoala lui Tudor Vladimirescu se găsesc în multe rapoarte diplomatice din arhivele străine, ceea ce arată ecoul puternic pe care l-a avut această mișcare, mai ales în țările limitrofe.

La Viena, capitala imperiului austriac care era atît de interesat la tot ce se petrecea în Principatele române, se găsește un material documentar deosebit de prețios cu privire la istoria țării noastre. În aceste fonduri arhivistice se află un dosar intitulat „Turquie 1821. Expeditions et rapports. Varia, vol. 6", care cuprinde, printre altele, o serie de instrucțiuni trimise de Metternich către *Lützow*, internunțiul austriac la Constantinopol, precum și unele rapoarte ale acestuia adresate cancelarului Austriei. În unele din ele există informații cu privire la răscoala lui Tudor Vladimirescu, care aduc precizări și completări față de știrile din documentele publicate. Ele se referă la atitudinea Austriei și Rusiei cu privire la mișcarea din Țara Românească de la 1821.

Ultimile studii au arătat că în strînsă legătură cu mișcarea eteristă și în înțelegere cu conducătorii eteriști, a început răscoala condusă de Tudor Vladimirescu [1]. Această răscoală — rezultat al dezvoltării forțelor sociale interne — s-a încadrat totodată în mișcarea generală de eliberare națională a popoarelor din Peninsula Balcanică.

Răscoala lui Tudor a izbucnit tocmai cînd se întruniseră la Laybach suveranii reprezentînd concepția cea mai reacționară, în scopul de a lua măsuri pentru a înăbuși orice tendință de afirmare a vreunei mișcări revoluționare. Austria, care era cea fervență sprijinitoare a acestei acțiuni, a căutat să fixeze de la început o atitudine comună de dezaprobare a tuturor reprezentanților marilor puteri întruniți în conferință față de această răscoală.

La Constantinopol, primele informații despre evenimentele din Țara Românească au sosit la 18 februarie, se pare în urma arzului trimis de mitropolit și boieri [2]. Se știe că Poarta a cerut îndată Internunțiului și lui Strogonov, reprezen-

[1] Vezi studiile fundamentale ale lui A. Oțetea, *Legămîntul lui Tudor Vladimirescu față de Eterie*, în „Studii", 1956, nr. 3, p. 129; *Valoarea documentară a memoriilor lui I. P. Liprandi*, în „Studii", 1958, nr. 3, p. 89; *140 ani de la răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, în „Lupta de clasă", 1964, nr. 5, p. 48; N. Adăniloaie, *140 ani de la răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, în „Studii", 1961, nr. 3, p. 558.

[2] Anexa I.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tantul Rusiei la Constantinopol, prin notele verbale 7/19 februarie, să dezavueze, în numele guvernelor lor, mişcarea lui Tudor şi să ordone consulilor din Bucureşti să coopereze cu caimacamii noului domn, Scarlat Calimachi, numit recent de Poartă [3].

Notele erau aproape identice. Aceea adresată Austriei [4] nu cuprindea pasajul din nota adresată Rusiei, prin care se menţiona că Tudor Vladimirescu era un fost ofiţer rus, ceea ce constituia o discretă bănuială faţă de guvernul rus că răscoala ar fi fost pusă la cale cu consimţământul Rusiei [5].

Strogonov trimise imediat lui Pini, consulul general rus din Ţara Românească, scrisoarea cerută în sensul dorinţelor Porţii, asigurînd în acelaşi timp pe Reis-Efendi că ţarul va dezaproba conduita vinovată a lui Vladimirescu [6]. Dacă acţiunea lui Strogonov din primul moment este cunoscută mai bine, rapoartele de la Viena vin să aducă unele precizări de amănunt cu privire la relaţiile austro-turce relativ la răscoala lui Tudor.

Din primul raport al lui Lützow se vede că turcii au fost foarte îngrijoraţi şi au cerut imediat reprezentanţilor Rusiei şi Austriei ca în instrucţiunile către consulii de la Bucureşti să se indice nu numai cooperarea cu caimacamii lui Scarlat Calimachi, ci să fie autorizaţi de a îndepărta din ţară pe toţi supuşii suspecţi ai puterilor respective, a căror prezenţă în ţară nu ar fi suficient de justificată. Totodată, Poarta grăbi plecarea caimacamilor, cărora li se încredinţară scrisorile ambasadorilor către consulii lor.

Curierul din Ţara Românească, care aduse Porţei arzul divanului, era purtătorul şi al unui raport al lui Pini către Strogonov, relativ la răscoala lui Tudor. Reprezentantul Rusiei îşi arătă indignarea în faţa lui Lützow. În aceeaşi noapte el ordonă secretarului său să trimită la ministerul de externe otoman o notă în care să arate că el condamnă întîmplările din Ţara Românească. La aceasta anexa şi scrisoarea către Pini, în care se ordona ca Tudor, în calitate de fost ofiţer rus, să fie somat să vie la consulatul rus pentru a da explicaţii asupra acţiunii sale, iar în caz de refuz să fie predat autorităţilor ţării şi să sufere rigorile legii [7].

În acelaşi timp Strogonov asigura pe ministrul de externe turc că ţarul va dezaproba conduita lui Tudor Vladimirescu [8].

Atitudinea lui Lützow a fost tot aşa de categorică. El trimise la 20 februarie o scrisoare către Fleischhackl von Hakenau, consulul austriac de la Bucureşti, în sensul dorinţelor Porţii, şi însărcină pe Testa, care făcea parte din personalul ambasadei austriece la Constantinopol, să asigure pe Reis-Efendi că el consideră răscoala din Oltenia ca o iniţiativă criminală care face parte din acele acţiuni pe care toate guvernele o combat şi trebuie să fie înăbuşită chiar de la început [9].

În scrisoarea către Hakenau, Lützow îi recomandă să acorde un concurs cît mai larg caimacamilor, să se unească la toate propunerile mitropolitului şi ale boierilor pentru luarea de măsuri în vederea înlăturării efectelor răscoalei. Îi mai ceru apoi să îndepărteze fără întîrziere pe toţi acei supuşi care ar fi fost antrenaţi şi convinşi de promisiunile lui Tudor. Internunţiul îi semnală că este un comun acord în această chestiune între reprezentanţii Rusiei şi Austriei [10].

---

[3] A. Oţetea, *Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă*, Bucureşti, 1945, p. 197.

[4] „Message verbal du ministère ottoman du 7/19 février 1821, présenté le 20 du même mois". Arhiva ministerului de externe din Viena, Turquie, 1821. Expeditions et rapports, Varia, vol. 6.

[5] Anexa I.

[6] A. Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen vom Türkischen Reiche im Jahre 1821*, Wien, 1867, p. III, p. 106.

[7] Anexa I.

[8] A. Oţetea, *op. cit.*, p. 200.

[9] Anexa I.

[10] Varia, vol. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În acest timp la Laybach suveranii aflaseră la începutul lui martie, prin depeșele consulilor rus și austriac, de desfășurarea evenimentelor din Țara Românească. Ele au fost confirmate de memoriul pe care Tudor Vladimirescu „și l-a permis față de Împăratul Austriei, adresînd Maiestății Sale și simultan și Împăratului Rusiei, scrisori în care el încearcă să prezinte revolta sa ca o acțiune făcută în numele poporului valah" [11].

Scopul acestei întruniri a suveranilor fiind înăbușirea răscoalei din Italia, avea să le dicteze aceeași atitudine și față de evenimentele din Oltenia. Se știe că țarul a răspuns prin depeșa lui Capodistria din 23 februarie/7 martie, prin care dezaproba, în mod oficial, răscoala lui Tudor [12]. În acest sens au fost trimise instrucțiuni atît către Strogonov cît și către Pini [13]. Acesta din urmă, mai înainte de a primi ordinul țarului, în urma scrisorilor trimise de Strogonov, declarase că răscoala lui Tudor Vladimirescu nu are sprijinul vreunei puteri europene [14].

Informațiile din rapoartele diplomatice de la Viena arată cum a acționat Metternich. În instrucțiunile trimise către Lützow din 13 martie, el specifică în mod lămurit că scopul întrunirii suveranilor de la Laybach a fost de a se sfătui asupra măsurilor ce trebuiesc luate pentru a opri răul care din nenorocire a făcut, prea multe ravagii în alte părți ale Europei [15]. Din ele se vede îngrijorarea de care era cuprins față de evenimentele din Oltenia. În mișcarea lui Tudor, el vedea fructul revoltei și al crimei. De aceea, el declară că împăratul a luat de la început hotărîrea de a da guvernului otoman tot sprijinul de care va avea nevoie pentru a putea rezista rebelilor și de a căuta prin toate mijloacele și cu toate forțele de care dispune de a nimici mișcarea.

În vederea realizării planului său, cancelarul austriac a reușit să determine pe țar să aibă o atitudine identică cu a Austriei [16]. De aceea, atît la Laybach cît și la Constantinopol, se vede străduința Austriei de a asocia și Rusia la o poziție similară, adică cu totul adversară față de mișcările insurecționale din Imperiul Otoman. Metternich îl sfătuiește pe Lützow ca în toate demersurile pe care le va face referitoare la evenimentele din Țara Românească, să se consulte cu Strogonov. El sublinia că oricare ar fi nuanțele care ar putea diferi în ce privește poziția Austriei și Rusiei față de Poartă, punctele lor de vedere cu privire la răscoală nu ar putea diferi. Astfel, cancelarul austriac voia să prezinte Porții o identitate de atitudine austro-rusă [17].

Instrucțiuni în același sens au fost trimise și consulului austriac la București, ca să acționeze de comun acord cu Pini, declarînd divanului că ambele puteri dezaprobă acțiunea lui Tudor.

Metternich voia să formeze un front cît mai unitar contra mișcărilor revoluționare din Imperiul Otoman. Reușind să-l angajeze pe țar, la Laybach, în lupta antirevoluționară din Europa, voia să-l angajeze și contra mișcărilor revoluționare a popoarelor creștine din Turcia, care subminau integritatea acestui imperiu.

Regele Prusiei, la 6 martie, dăduse ordin și el reprezentantului său la Constantinopol, ca să se asocieze la acțiunea celorlalți ambasadori [18].

Astfel, răscoala lui Tudor Vladimirescu, care atrăsese atenție suveranilor întruniți la Laybach, determină o atitudine ostilă din partea celor mai reacționare cercuri politice. Cu toate străduințele lui Metternich de a căuta să dea un caracter comun

---

[11] Anexa II.

[12] A. Oțetea, *op. cit.*, p. 201.

[13] *Documente privind istoria României. Răscoala de la 1821*, București, 1960, vol. I, nr. 181, p. 276.

[14] *Ibidem*, nr. 169, p. 282.

[15] Anexa II.

[16] B. Lungu, *Les grandes puissances et les Principautés Roumaines de 1821 à 1826*, Paris, 1935, p. 11.

[17] Anexa II.

[18] N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 566.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

antirevoluționar atitudinii Austriei și Rusiei, guvernul rus păstra însă o rezervă care mai tîrziu va duce la o încordare diplomatică, referitoare la intrarea trupelor otomane în Țara Românească.

Situația se va complica cu venirea lui Alexandru Ipsilanti la Iași, fapt care marchează o altă etapă în desfășurarea mișcării insurecționale.

*ANEXĂ*

## RAPORTUL LUI LÜTZOW CĂTRE METTERNICH

Pera, le 26 février 1821

Mon Prince,

Les rapports de M. M. les commandans des frontières et plus encore ceux de Mr de Hakenau auront porté à la connaissance de Votre Altesse tous les détails sur les projets d'un nommé Sludjiar Todor (Théodor Vladimiresko est son véritable nom) — qui parait avoir le projet sinon d'imiter l'exemple des Quiroga et des Pépé au moins de réunir autour de lui tous les mécontents et tous ceux que le gouvernement avide et oppresseur des grecs du Fanar en Valachie a su indisposer contre le sceptre ottoman. Je m'abstiendrai de Vous soummettre, Mon Prince, les pétitions et proclamations de ce chef de révolte; je dois supposer que Mr. l'agent Imperial et Royal à Buckarest n'aura point négligé de Vous les transmettre; leur contenu annonce assez le plan et la tendance de ces mouvements.

La Sublime Porte Ottomane en a eu connaissance d'abord par la pétition du nommé Todor et puis par un rapport du Métropolite et des trois Boyards qui forment le gouvernement provisoire de la Valachie. Elle en a été tellement éffrayée qu'elle s'adressa tout de suite à Mr. L'Envoyé de Russie et à moi afin de nous engager de donner des ordres aux agents et consuls de nos cours respectives résidant à Buckarest, qui les autorisent d'éloigner tous les gens sans aveu et dont un séjour prolongé ne saurait être suffisamment justifié. Le Ministère ordonna au nouvel hospodar Prince Callimachy de presser le départ de ses caimacams, et Mr. le Baron de Strogonoff ainsi que moi nous fûmes priés de les munir de lettres pour les agens de nos gouvernements respectifs.

Le jour même où lemessage réclamant l'appui des deux légations, nous fût adressé par le canal de Mr. les drogmans, je me trouvais précisément à Buyukdéré chez Mr. l'Envoyé de Russie; le courrier qui avait apporté à la Porte le rapport du Divan de Buckarest, lui avait également transmis de la part de Mr. le consul général de Russie un récit tres détaillé sur le même sujet et sur l'influence que cette entreprise d'un individu obscur et ignoré jusqu'ici exercait sur les esprits. Mr. de Strogonoff parût très frappé de cet événement; il condamna d'autant plus la conduite du nommé Todor, qu'il est ancien officier au service de Russie et protégé de cette cour pour certains réclamations qui firent partie de celles, présentées en dernier lieu aux plénipotentiaires ottomans. Ce Ministre expédia dans la nuit même un courrier à Péra, il ordonna à Mr. Franchini dans un message verbal et ostensible de témoigner à la Sublime Porte toute son indignation d'un événement aussi imprévu qu'allarmant. Il y joignit une lettre pour Mr. de Pini qui contenait l'ordre de sommer le nommé Théodore Vladimiresko, dans sa qualité d'ancien officier russe comparaître par devant le consulat impérial à Buckarest et de le livrer à toute la rigueur de la loi et à la disposition des autorités du pays en cas qu'il refuserait à obeir à cette sommation. Le message dont les drogmans étaient chargés, ainsi que la lettre remise à la Sublime Porte sous cachet volant annonçaient d'une manière assez claire et précise, que les deux Principautés jouissant, en vertu des traités, de la protection particulière de la Russie, Sa Majesté Impériale ne saurait voir avec indifférence que ses habitants soient livrés à l'anarchie et à la révolte.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Votre Altesse trouvera ci-jointe une copie du message verbal, tel qu'il a été remis à Mr. le premier drogman d'Autriche; il est conçu à quelque différences près, qui concernent la qualité d'ancien officier russe du nommé Théodor, dans les mêmes termes et dans les mêmes formes que celui qui a été adressé à Mr. le Premier Drogman de Russie. Je chargeais Mr. Testa d'exprimer au Reis Effendi que je regardais l'entreprise criminelle du moteur des mouvements séditieux qui semblent menacer le maintien du repos et du bon ordre de la Valachie, de la nature de celles que tous les gouvernements et leurs fonctionnaires sont appelés à combattre et à anéantir dès l'origine. Je l'autorisais à déclarer à la Sublime Porte que, tout persuadé que j'étais du zèle et de l'énergie de Mr. l'Agent d'Autriche qui lui dicteraient avant tout de rappeler à l'ordre les sujets autrichiens que le nommé Théodore aurait pû entraîner, — pérsuadé cependant d'avance qu'il n'y aura point, l'objet et la nature des griefs avancés par les révoltés leur étant totalement étrangers, — je me conformerai pourtant au désir du Ministère Ottoman en lui remettant la lettre qu'il a bien voulu me demander pour Mr. de Hakenau.

J'ai l'honneur d'en soumettre une copie à Votre Altesse. Elle a été dicteé par les sentiments de bienveillance qui se manifestent dans toutes les relations de notre Auguste Maître avec la Sublime Porte, et j'ai cru que mon langage ne saurait annoncer d'autres principes que ceux qui dirigent aujourd'hui la conduite magnanime et imposante de notre Auguste cour dans des discussions d'une importance majeure et auxquelles la plus belle partie de l'Europe devra sans doute le retour de la tranquillité et de ce degré de libérté qui suffit aussi à ceux qui ne voudraient point de celle, qui serait incompatible avec les devoirs de tout bon citoyen.

*Agréez mon Prince*

## SCRISOAREA LUI METTERNICH CĂTRE LÜTZOW

Laybach, le 13 Mars 1821

Les rapports de l'Agent Imp-l à Bucarest nous ont informé successivement et de l'origine et des progrès de l'insurrection qui a éclaté vers les premiers jours de Février dans la petite Valachie.

Ces avis ont été confirmés peu après par une démarche que le soi-disant Chef des rebelles Vladimiresko, s'est permis personnellement vis-à-vis l'Empereur notre Auguste Maître en adressant à Sa Majesté, et simultanément à l'Empereur de Russie des lettres dans lesquelles il ose représenter sa révolte comme une entreprise faite au nom du peuple valaque.

Toutes les notions qui nous sont parvenues sur cette insurrection, les circonstances qui l'ont accompagnée, et surtout le langage qui tiennent les factieux dans leurs proclamations et leur Arzmahzar adressé à la Porte Ottomane, ne nous laissent pas le moindre doute sur le but et la véritable tendance de cette entreprise criminelle.

Elle porte trop évidemment les caractères du même mal, qu'on est autorisé à juste titre à appeler la maladie du siècle, et qui au fond n'est autre chose que le dessein coupable d'un parti de renverser l'autorité légitime du gouvernement pour s'emparer du pouvoir sous le prétexte spécieux de rémedier à des abus dans l'administration et de soulager les peuples opprimés; elle porte dis-je trop manifestement tous ces caractères, pour que l'Empereur ait pû hésiter un instant sur le parti à prendre dans cette conjoncture.

Fermement décidé à ne point reconnaître un état des choses, fruit de la révolte et du crime, à combattre de tout son pouvoir les principes subversives de la révolution partout où ils se montrent à découvert et à ne jamais transiger avec eux, l'Empereur a, dès les premiers avis des troubles de la Valachie, pris la résolution de donner de son côté à l'autorité légitime dans ce pays toute l'assistance dont elle pourra avoir besoin pour être à même de résister aux factieux, et

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

d'ôter autant qu'il pourra dépendre de nous, à ces derniers les moyens d'accroître leurs forces.

Le but de la réunion des cabinets à Laybach étant précisément et uniquement celui de se concerter sur les mesures les plus propres pour arrêter les progrès du mal qui malhereusement n'a déjà fait que trop de ravages dans d'autres contrées de l'Europe, et l'accord le plus parfait et le plus entier ayant couronné les efforts qu'a faits l'Empereur notre Auguste Maître à cet égard, Sa Majesté n'a pas balancé à ouvrir Sa pensée sur les troubles de la Valachie à son Auguste Allié l'Empereur Alexandre. Elle était persuadée d'avance que quelles que puissent être d'ailleurs les nuances différentes dans la position respective des deux Empires vis-à-vis la Porte Ottomane, leur point de vue en envisageant cette révolte ne saurait différer.

L'Empereur a eu la satisfaction de se convaincre de prime abord qu'il ne s'est point trompé dans son attente. L'Empereur Alexandre a franchement et hautement déclaré combien Il désapprouve ce qui vient de se passer en Valachie, et Il a énoncé sa ferme résolution de contribuer de sont côté à aider les autorités legitimes de la Valachie dans ce qu'elles feront pour s'opposer aux progrès de la révolte.

C'est à la suite de cette entente mutuelle des deux Cabinets, les plus directement intéressés à voir cesser ces troubles, que les infractions ci-jointes en copie pour notre Agent à Bucarest ont été rédigées. Il lui est enjoint de se concerter avec le consul G-l de Russie sur les démarches communes à faire auprès du Divan Valaque, de déclarer à ce dernier combien Sa Majesté I. et R. a désapprouvé l'entreprise criminelle de quelques factieux et combien Elle désire que les mesures les plus énergiques soient prisent pour la répression de la révolte et le prompt rétablissement de la tranquillité publique dans le pays.

Non contente de cette manifestation de ses sentiments, Sa Majesté a donné sur le champ les ordres les plus précis à ses commandements militaires sur les frontières de la Valachie, afin qu'il ne soit point fourni le moindre secours en armes, canons, munitions et autres effets militaires aux rebelles et à leur Chef, et il leur a été ordonné en même temps d'exercer la surveillance la plus stricte pour que ces objets ne soient point livrées clandestinement à ces derniers par des gens avides de gain ou mal intentionnés.

Quand les faits parlent d'eux-mêmes d'une manière aussi claire et incontestable, tout commentaire devient superflu. Aussi je crois, en vous instruisant Monsieur le Comte de ces détails, et en vous autorisant à les communiquer au Ministère Ottoman, Vous avoir fourni le moyen de donner à la Sublime Porte une nouvelle preuve de l'intérêt vif et sincère que Sa Majesté ne cessa en aucun temps de prendre à la conservation et au bien-être de l'Empire Ottoman et de son constant désir d'y contribuer de tout son pouvoir.

La circonstance, que Sa Majesté sans y en avoir été préalablement requise par les autorités de la Valachie, a de son propre mouvement et spontanément donné à ses Commandants Militaires les ordres qu'exigent la situation des choses ne sauraient échapper à l'attention du Ministère Ottoman. La communication que vous êtes chargé, Monsieur le Comte, de lui faire des faits, et des données contenus dans cette dépêche rencontrera,nous aimons à le croire, de la part de Sa Hautesse des sentiments correspondants à la pureté de nos intentions et aux preuves matérielles d'amitié constante et inaltérable que notre Auguste Maître vient de lui donner dans cette occasion.

Je dois au reste Vous prévenir, Monsieur le Comte, que Mr. l'Envoyé de Russie auprès de la Porte à été instruit par un courrier expédié il y a quelques jours d'ici directement pour Constantinople, des intentions de sa Cour à l'égard des troubles de la Valachie, instructions dont je ne doute point que M. le B-on de Stroqonoff vous aura fait la communication; je ne puis d'après cela que Vous inviter à concerter Votre langage et vos démarches à la Porte pour ce qui concerne cette affaire avec ceux de cet Envoyé et à Vous tenir avec lui sur la même

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ligne telle en un mot qu'elle ne laisse pas le moindre doute au Ministère Ottoman sur l'identité du point de vue duquel les deux Cabinets alliés envisagent l'insurrection qui a éclaté en Valachie.

*Recevez.*

## INFORMATIONS INÉDITES PUISÉES DANS LES ARCHIVES DU MINISTÈRE DES AFFAIRES EXTRANGÈRES DE VIENNE CONCERNANT L'INSURRECTION DE TUDOR VLADIMIRESCU

**RÉSUMÉ**

L'auteur présente quelques informations provenant des Archives du Ministère des Affaires Etrangères de Vienne relativement à l'insurrection qui eut pour chef Tudor Vladimirescu, en Valachie, en 1821.

Il résulte de ces informations que le gouvernement turc fut très inquiet lorsque lui parvint la nouvelle de la révolte de Tudor Vladimirescu. Strogonof, le représentant de la Russie à Constantinople, donna des instructions au consul de Russie à Bucarest, Pini, pour qu'il convoque au consulat Tudor, qui était officier dans l'armée du tsar et lui demander des explications. Si Tudor lui désobeissait, il devait le livrer aux autorités valaques.

L'auteur présente ensuite les instructions que Metternich envoya à l'ambassadeur d'Autriche à Constantinople, Lützow, lui mandant d'arriver à un accord avec le représentant de la Russie pour obtenir le désarmement des insurgés qui participaient à la révolte de Tudor Vladimirescu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

# INFORMAȚII NOI PRIVIND TERITORIUL ȘI POPULAȚIA DOBROGEI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

GH. PLATON

Istoria Dobrogei, acest străvechi pămînt românesc, pe teritoriul căreia s-a format — așa cum, pe bună dreptate, s-a afirmat — „o adevărată *sinteză etnică românească*" [1], începe să fie astăzi din ce în ce mai bine cunoscută. Cercetările recente, mai ales aceea a profesorului C.C. Giurescu, au demonstrat pînă la evidență, pe baza unei minuțioase și competente analize, că înainte încă de reintegrarea provinciei la România, în 1878, în întregul ev mediu și în epoca modernă, prezența românilor pe acest pămînt a reprezentat o realitate vie și durabilă [2].

Informațiile pe care le prezentăm în comunicarea noastră vin să întărească aceste constatări. Detașîndu-se net de izvoarele cunoscute, atît prin maniera de redactare, cît și prin obiectivele urmărite, descrierea care face obiectul atenției noastre [3] este rezultatul activității desfășurate de emigrația poloneză în această parte a Europei.

Nu este necesar să discutăm aici țelurile politice ale emigrației polone în sud-estul continentului și raporturile cu Poarta. Acestea au fost precizate în numeroase lucrări, bine cunoscute cercurilor noastre de specialiști. Este suficient să notăm că, acordînd o atenție deosebită popoarelor creștine din Imperiul Otoman — fără a atinge autoritatea acestuia, pe sprijinul căruia contau — vizînd mai ales popoarele slave din Peninsula Balcanică, conducerea emigrației, respectiv prințul Czartoryski — șeful ramurei monarhiste a acesteia — urmărea scoaterea lor de sub influența Rusiei țariste. Desigur, toate acțiunile aveau în vedere, în primul rînd, promovarea intereselor poloneze care, însă, erau condiționate de o serie de factori ce intrau în obiectivele diplomatice ale emigrației. Instrucțiunile date diverșilor agenți, însărcinați cu anumite misiuni în cuprinsul Imperiului Otoman, sînt cît se poate de semnificative cu privire la aceste obiective [4].

---

[1] Const. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărțile medievale și moderne*, publicată de Muzeul regional de arheologie Dobrogea, f.a., p. 5.

[2] *Ibidem*, p. 63.

[3] Documentul face parte din bogata colecție a fondului Czartoryski din Cracovia. Cf. Biblioteka Muzeum Narodowego, oddz. Czartoryskich, Mss. nr. IV, 5.410, p. 639—661.

[4] Sînt interesante de semnalat instrucțiunile în acest sens date de prințul Adam Czartoryski lui Adam Lynch care, în calitate de supus englez, trebuia să întreprindă o călătorie prin țările creștine aflate sub dominația Porții. În scrisoarea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După cum se știe, un rol important în cadrul emigrației polone l-a avut Mihail Czajkovski care avea să fie o perioadă îndelungată de vreme agent al acesteia la Constantinopol.

Înainte încă de a sosi în capitala Imperiului Otoman, în tinerețe, M. Czajkowski însoțise pe un oarecare Mikulski, trimis de guvernul rus în Principate, în Dobrogea

---

din 1 iunie 1841, printre altele, prințul face următoarele recomandări: Manifestîndu-și deschis interesul pentru populațiile creștine din Turcia europeană și dorința de a se ajunge la îmbunătățirea condițiilor lor politice, trimisul va trebui să sublinieze în același timp că suzeranitatea sau suveranitatea Porții sînt condițiile indispensabile la adăpostul cărora, scutite de pericolul ce le amenință din partea Rusiei țariste, ele pot și trebuie să-și dezvolte viața lor națională. „...Quelles que soient les chances réservées à l'Empire Ottoman dans un avenir plus ou moins éloigné, les populations chrétiennes de la Turquie d'Europe ne peuvent mieux se préparer a profiter de l'ébranlement de cet empire pour s'en constituer les héritières en se rendant indépendantes, que par une fidelité sincère à l'égard du Sultan, fidelité que la Russie s'efforce sans cesse d'ébranler afin que les populations, après s'être habituées à la protection russe contre leur souverain actuel, se trouvent ainsi préparées à voir un jour cette protection se changer en souveraineté...".

Fără a neglija pe români, care sînt numeroși, „...c'est surtout sur les populations slaves que je vous invite à diriger votre attention, c'est parmi elles que nous sommes interessés à faire agir tout ce qui peut les préserver de l'influence russe...".

În continuare, prințul face următoarea profesiune de credință pe care găsim util s-o reproducem: „...Le but de ma vie entière a été l'indépendance de ma patrie; son affranchissement fera jusqu'à mon dernier jour l'objet de tous mes efforts: dés les débuts de ma carrière politique mes vues se sont bassées sur un esprit de fraternité entre les races slaves, et de resistance commune à leurs oppresseurs; mes voeux sont pour tout ce qui peut conduire à une condition politique plus heureuse à mieux garantir les peuples chrétiens et surtout les peuples slaves aujourd'hui soumis à l'Empire Turc, ou voisins de ces empires. Tout ce qui peut préparer ou favoriser ces résultats, rentre directement dans les objets auxquels je donneraili en toute occasion l'assistance qui dépendra de moi, tout en respectant toujours, comme je l'ai dit plus haut, les intérêts bien entendus de la Porte et même en m'appliquant autant que possible à rendre la Porte favorable à mes vues...".

Prințul recomanda emisarului, pentru a ascunde scopul politic real al călătoriei, ca, în toate convorbirile care trebuia să le poarte, să afișeze proiectul de a publica o carte asupra țărilor care urmează să fie vizitate. Sînt — după cît se poate constata — instrucțiuni care coincideau cu acele care trebuie să le fi avut și M. Czajkowski, autorul documentului care face obiectul atenției noastre. *Ibidem*, Mss. IV, 5410, p. 197—219.

Agentul căruia îi erau adresate instrucțiunile de mai sus, după cît se pare, era același Woronicz cunoscut încă din călătoria pe care o întreprinsese în 1838. În acest sens, în document, se notează textual că, ajuns la București, agentul trebuia să-i declare consulului englez Colquhoun că este *„un autre M. Werner"* (subliniat în text) și că scopul principal al călătoriei sale nu este Țara Românească (*Ibidem*, p. 239—240). Călătoria agentului polon s-a amînat astfel încît, în primăvara anului 1842, în locul acestuia este trimis Zwierkowski (Lenoir). Cf. Corneliu Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849*, București, 1967, p. 53.

T. Holban, referindu-se la agentul Lyszczynski (Lyncz), notează că acesta ar fi ajuns în Principate însă misiunea sa n-a dat rezultatul scontat. Cf. *Emigrația polonă în anii 1831—1848 și influența ei asupra mișcărilor de independență ale Românilor*, în „Revista istorică", an. XX, nr. 10—12, octombrie-decembrie 1934, p. 336—337.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și la gurile Dunării [5]. În multe din lucrările sale literare — pomenite și de M. Kogălniceanu în *Dacia literară* [6] — se dau diverse detalii cu privire la români [7].

În primăvara anului 1841, M. Czajkowski sosește la Constantinopol, însărcinat oficial de către Institutul din Paris, cu recomandarea expresă a lui Guizot, de a efectua studii istorice și etnografice în provinciile slave ale Imperiului Otoman. În realitate însă — așa cum s-a remarcat — el venea în capitala Turciei ca agent diplomatic al prințului Czartoryski care-l însărcinase special cu efectuarea acestei călătorii [8]. De altfel, prințul îi dădea și o scrisoare de recomandare către Rechid Pașa, ministrul de externe al Porții, datată 15 aprilie 1841, în care acesta era informat că M. Czajkowski, autor al unor lucrări apreciate, dorește să viziteze mai multe ținuturi din Orient „...dans un but moitié littéraire et moitié comercial..." [9]

M. Czajkowski a efectuat călătoria în cursul anului 1841 parcurgînd Bulgaria și Dobrogea. Promovînd linia politică trasată de Hôtel Lambert, întreține strînse legături cu ambasadorul francez la Poartă, baronul de Bourqueney, căruia — din motive asupra cărora nu este locul să ne oprim aici, ele sînt cunoscute — îi înfățișează rezultatele investigațiilor sale.

Încă în cursul aceluiași an, 1841 [10], într-o lungă scrisoare, ambasadorul este

---

[5] Stanislaw Lukasik, *Relațiunile lui Mihail Czajkowski — Sadyc Pașa — cu România*, în „Revista istorică română", fasc. I, vol. II (1932), p. 232.

[6] „Dacia literară", tom. I, Iași, 1840, p. 137 și urm. articolul *Literatura străină*.

[7] S. Lukasik, *op. cit.*, p. 235 și urm.

[8] *Ibidem*, p. 233 și E. V. Tarlé, *Războiul Crimeii*, București, 1952, p. 15.

[9] Biblioteka Muzeum Narodowego, odzz. Czartoryskich, Mss. IV, 5 410, p. 301. Vezi și S. Lukasik, *op. cit.*, p. 240.

[10] Sînt necesare aici cîteva explicații de natură să precizeze raportul între călătoria lui M. Czajkowski și data scrisorilor trimise ambasadorului Franței la Constantinopol.

Așa cum am amintit mai sus, agentul polon a venit în capitala Imperiului Otoman în primăvara anului 1841. În luna aprilie părăsise deja Parisul (cf. Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 14). După cît se pare, călătoria o întreprinde tot în prima parte a anului. Relatarea pe care o trimite lui Bourqueney poartă data de 15 ianuarie 1841. Evident, este vorba de o confuzie. Documentul — inclus în manuscrisul ce l-am citat între paginile 323—326 — succede pe cel amintit anterior, care cuprinde instrucțiunile adresate lui Woronicz — plasat între paginile 197—245 — care poartă data de 1 iunie 1841. Putem presupune, deci, că și acesta datează de la jumătatea anului 1841. În orice caz, la data cînd îl scria, M. Czajkowski efectuase deja călătoria sa „într-o mică parte a Imperiului Otoman", așa cum o nota expres la începutul documentului. În cursul aceluiași an, la Paris, apare o lucrare — care-i este atribuită — în care sînt inserate unele din observațiile sale. Lucrarea semnată doar cu inițialele M.C., este intitulată *Wyatki o podrozy Tureckiej od bytej w roku 1841* (cf. Michal Czajkoswki (Mehmet Sadyk Pasza), *Moje wspomnienia o wojnie z 1854 roku*, Warszawa, 1962, ed. Jozef Fijalek, p. XI).

Documentul de care ne ocupăm, cuprinzînd descrierea Dobrogei și a Bulgariei — inclus în manuscrisul nr. 5 410, între paginile 639—661 — este datat iunie 1842. În partea finală a acestuia, Czajkowski notează că a stat în Imperiu timp de 11 luni și că se reîntoarce la Paris pentru a-și pune în ordine notele pe care le-a luat în cursul călătoriei. Pe această linie, este interesant de notat și faptul că, într-o scrisoare din Paris, adresată lui I. Ghica, la 21 decembrie 1842, îi face cunoscut acestuia că i-a găsit corespondența *„au retour d'un long voyage..."* (cf. Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 240, doc. 20, Subl. ns.).

După cît se poate constata, sînt două inadvertențe care se cer a fi lămurite. În primul rînd, Czajkowski nu a stat în Imperiul Otoman 11 luni, așa cum singur o spune. Dacă admitem ca dată a venirii sale la Constantinopol sfîrșitul lunii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pus la curent cu situația generală a popoarelor creștine din Imperiul Otoman. În afara informațiilor privitoare la polonezi și la situația acestora, în document sînt inserate interesante date referitoare la sîrbi, macedoneni, bulgari, cazaci, bosnieci armeni și români. Informațiile — de factură mai mult generală — au fost culese, notează Czajkowski, atît de la Constantinopol, cît și direct, din călătoria pe care a întreprins-o el însuși într-o „mică parte" a Imperiului Otoman [11].

Etalîndu-și atașamentul său față de Franța, insistînd mai mult asupra situației politice din țările în care trăiau popoarele amintite, asupra influenței Rusiei și a încercărilor de contracarare a acesteia — pentru Principate, subliniază acțiunile politice ale lui I. Cîmpineanu — emisarul polon atrage atenția asupra avantajelor pe care le-ar avea Franța în eventualitatea în care s-ar folosi de simpatiile de care se bucură în aceste părți. Mai mult decît oricare altă putere care, pentru a cîștiga influență în Imperiul Otoman, ar face sacrificii și cheltuieli imense — notează acesta — Franța, cu sacrificii materiale modeste, ar putea să reglementeze, conform dorinței sale, chestiunea orientală.

În încheierea acestei interesante dări de seamă, Czajkowski, considerînd că prințul A. Czartoryski nu-i va dezaproba atitudinea, se declară gata, urmînd îndemnul propriilor sentimente dar și interesele patriei sale, să dea orice explicații mai amănunțite pe care diplomatul francez le va solicita [12].

Nu cunoaștem conținutul exact al răspunsului lui Bourqueney. Știm însă — așa cum rezultă din documentul pe care-l prezentăm — că acesta a cerut să i se trimită o descriere asupra ținuturilor și populațiilor care intraseră direct în sfera de investigație a emisarului polon. În urma acestor împrejurări, în iunie 1842, M. Czajkowski, dînd curs cererii consulului francez, trimite acestuia o descriere a călătoriei pe care o întreprinsese în cursul anului 1841. Aceasta este inclusă în documentul care formează obiectul principal al comunicării noastre.

Relatarea are drept scop — cel puțin acel mărturisit — să atragă atenția Franței asupra populațiilor slave din ținuturile descrise. Ambasadorul este solicitat să obțină protecția guvernului francez, considerată drept esențială. În același timp, însă — așa cum se desprinde din lectura documentului nostru — M. Czajkowski se străduia să pună la îndemîna cercurilor interesate din Franța informații cu caracter strategic sau privind posibilitățile de captare a simpatiei populației localnice și care vizau obiective cu mult mai largi. Aceste informații, necesare Franței în conjunctura diplomatică a vremii — și ele nu vor fi fost singurele — după cum se știe, aveau să fie folosite mai tîrziu, în timpul războiului Crimeii, care a început prin acțiuni militare pe teritoriul Dobrogei [13].

Din rațiuni asupra cărora nu stăruie, M. Czajkowski consideră că Dobrogea propriu-zisă, denumită Niz, în limba turcă, se întinde la nord de linia Cernavodă-Constanța și cuprinde districtele (aianatele) Constanța, Babadag, Tulcea, Isaccea, Măcin

---

aprilie 1841 — asupra căreia cad de acord toți cercetătorii — șederea sa a depășit termenul de un an. Nu știm ce explicații s-ar putea da acestei nepotriviri. De asemenea, cartea al cărei titlu l-am notat mai sus, nu a putut să apară în 1841, ci tot în 1842, adică după ce M. Czajkowski s-a reîntors la Paris și și-a pus în ordine materialul cules. Data de 1841 a fost pusă, probabil, intenționat pentru a asigura mai bine păstrarea anonimatului.

Trebuie reținut și faptul că prezența permanentă a lui M. Czajkowski la Constantinopol poate fi constatată doar în cursul anului 1843 (Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 14, nota 3).

Indiferent cum pot fi explicate inadvertențele de datare, documentul de care ne ocupăm nu-și pierde nimic din importanța sa.

[11] Biblioteka Muzeum Narodowego, odzz. Czartoryskich, Mss. IV, 5410, p. 323—326.

[12] *Ibidem.*

[13] E. Tarlé, *op. cit.*, p. 20—21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și Hîrșova. Partea de sud, care includea teritoriul pînă la linia Silistra-Varna este considerată separat. După această linie, notează în continuare emisarul polon, începe Bulgaria propriu-zisă, a cărei descriere este făcută în a doua parte a documentului care ne interesează.

Prezentarea integrală a documentului — în anexă — nu mai solicită o relatare detaliată a conținutului acestuia. De aceea ne vom mărgini doar la cîteva sumare notații.

Partea de nord a Dobrogei, Nizul, este supusă unei atente observații. Delimitarea geografică, destul de exact făcută, este completată cu însemnări privitoare la oportunitatea construirii unui canal navigabil ce ar urma să fie săpat în lungul văii Carasu. De asemenea, se dau date generale privitoare la formele de relief, vegetație și la așezările umane. O atenție deosebită, pe linia obiectivelor urmărite de expunere, se acordă punctelor strategice sau fortificațiilor. Interesante, dar și semnificative, în același timp, sînt observațiile care se fac cu privire la Dunăvăț, importantă arteră navigabilă, sub raport strategic mai ales.

Datele inserate cu privire la populația acestei regiuni — care este evaluată la o cifră între 120—140 000 locuitori — reflectă și mai evident scopul informării. Atenția emisarului polon se îndreaptă mai ales asupra slavilor, cazacii necrasoviți și cei ucraineni, care puteau fi utilizați ca auxiliari prețioși în eventualitatea unui conflict împotriva Rusiei. Înclinarea lui Czajkowski pare justificată dacă avem în vedere proiectul, a cărui realizare l-a urmărit statornic, de a crea din rîndul acestei populații, puternice detașamente militare încadrate în armata otomană [14].

Informațiile asupra românilor sînt sărace și, în general, inexacte. Făcînd abstracție de vechea populație românească a provinciei, de faptul că Dunărea, deși granită impusă cu Imperiul Otoman, n-a împiedicat legăturile continue ale românilor de pe ambele maluri, deci, necunoscînd împrejurările în care s-a realizat *sinteză etnică* românească de care vorbeam la începutul comunicării noastre [15], M. Czajkowski consideră că populația românească de aici a venit din Basarabia și din Principate, atunci cînd acestea au trecut sub protecția Rusiei. De reținut sînt notațiile din care se desprinde faptul că românii, al căror număr se ridică la 25—30 000 oameni alcătuiesc grupul etnic cel mai numeros al populației, și locuiesc mai ales ținuturile apropiate de Dunăre [16]. De asemenea, pline de interes sînt și datele referitoare la mocani — în număr de 2—3 000 — crescători de vite, care au menținut permanent contactul între provinciile românești. Unii dintre aceștia, potrivit aprecierii lui M. Czajkowski, rămîneau în Dobrogea, adeseori, vreme de 10—15 ani. Cu acest prilej, emisarul polon face o observație deosebit de interesantă care merită să ne rețină atenția. Referindu-se la mocani, el notează expres că aceștia sînt supuși ai Austriei și ai *Moldo-Valahiei* (s.n.). Este aici o apreciere de natură să sublinieze faptul că M. Czajkowski cunoștea exact sensul raporturilor juridice care legau cele două Principate de Poarta Otomană.

Descrierea de încheie cu scurte notații privind organizarea administrativă și sarcinile fiscale ale locuitorilor. Părții de sud a Dobrogei îi sînt consacrate doar cîteva rînduri. Și această regiune, ca și cea nordică, este considerată ca fiind locuită de un amestec de diferite populații. Deși trapezul format de teritoriul cuprins între linia Cernavodă-Constanța și Silistra-Varna este mai redus ca întindere decît partea de nord, populația este mai numeroasă. În ordinea enumerării — cifrele lipsesc — românii ocupă locul al doilea, după bulgari. Însă, ținînd seama de faptul că Czajkowski consideră că Bulgaria propriu-zisă începe abia la sud de linia menționată, putem presupune că admitea implicit că și în această parte, populația

[14] Deși intențiile sale nu s-au înfăptuit în manieră integrală, în timpul războiului Crimeii, M. Czajkowski, în noua sa calitate de Sadyk-Pașa, după trecerea la mahomedanism, a comandat un detașament de asemenea cazaci. Cf. E. Tarlé, *op. cit.*,

[15] Const. C. Giurescu, *loc. cit.*

[16] *Ibidem* (hărțile de la sfîrșitul lucrării).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

românească forma grupul cel mai numeros. De altfel, faptul — considerînd graniţiţa firească a provinciei — este atestat şi de alte mărturii ale epocii [17].

Informaţiile asupra Dobrogei deşi generale şi — aşa cum am constatat — uneoori lipsite de precizie sau exactitate, sînt preţioase şi pot fi utilizate cu folos pentrtru întregirea tabloului general.

Cea de a doua parte a documentului este consacrată în întregime Bulgariei. Datele, deşi succinte, sînt deosebit de interesante verificînd adevărul că, în epooca aceasta, dezvoltarea ţării din sudul Dunării pe calea progresului constituia o necesitate cu caracter obiectiv. Acestei necesităţi îi dădea expresie poporul bulgar în lupta sa împotriva tuturor piedicilor care-l menţineau în stare de înapoiere economică şi politică.

Documentul ce îl reproducem în anexă, în afara celorlalte date pe care le-aam amintit, aduce o contribuţie nouă, importantă, la cunoaşterea mai deplină a istoriei Dobrogei româneşti.

*ANEXA 1*[1]

1842, Juin à M. le Baron
de Bourquenaye Min.
de France à Constantinople.

MONSIEUR LE MINISTRE

C'est en Vous remerciant que je satisfais Votre demande; je crois ne pouvoir mieux servir ma patrie et les peuples de la race slave, qu'en soumettant à uun homme d'Etaţ comme Vous Mr. le Ministre les faibles et incomplets *aperçues* dde mon voyage; Si ces *apperçues* n'apprendront rien de nouveau, elles *atireront ddu* moins Votre attention sur les peuples de cettes race slave, qui méritent tannt à ètre *connu*.

J'ai parcouru la majeure partie du pays de l'Empire *Ottomane* situé sur lla rive du Danube et le coeur de la Bulgarie. Je divise donc le terrain de mon vooyage en deux parties.

*I èr* Le Niz (pays bas) (ou Dobre (bon) ainsi nommé par les *habitans* du payys, forment une presque'isle entre la Mer Noire et le Danube, joint à la terre par *unne espace* de 12 heures (saat) de Kustendji à Tchernawoda par ou *parcourt* la routte *de la quelle* se sert la compagnie autrichienne des bateaux à vapeur du Danuboe, pour transporter les voyageurs et les marchandisses, qui lui arrivent de Constanntinople à Kustendji par le bateau et qu'elle vient déposer à Tchernawoda ou attennd un autre bateau faisant la navigation sur le fleuve. Non loin de Kustendji à gauchne de la route coule la petite rivière Kara-Sou (eau noire); elle s'achemine *paralèlement* à la route et tombe dans le Danube à Tchernawoda. C'est là qu'on avait l'irntention de creuser un canal qui *joindrit* le Danube à la Mer Noire, *espédient* qtui faciliterait de beaucoup la navigation de cet endroit — et par rapport du *tems* — parceque pour arriver de Kustendji à Tchernawoda passant par l'embouchurre du Danube il faut au moins[2] 52 heures-pour un bateau à vapeur — tandis que paar

[17] Const. C. Giurescu, *loc. cit.*, (hărţile de la sfîrşitul lucrării).

[1] Biblioteka Muzeum Narodowego, Odzz. Czartoryskich, Cracovia, Mss. nr. IV 5410, p. 639—661.

Textul documentului conţine numeroase confuzii de genuri, acord ş.a. In afarra accentelor, pe care le-am introdus pretutindeni acolo unde lipseau, am intervenit doar în cazurile — destul de rare, de altfel — cînd cuvîntul nu era perfect lizibiil. In asemenea împrejurări, am preferat să redăm cuvîntul exact. În rest, am reproodus întocmai cuvintele sau expresiile incluse în document. Confuziile sînt marcatte cu cursive.

[2] Text ilizibil. Dăm lectura probabilă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

le canal il n'en faudrait que 6 heures au plus, vu que cette route par terre est faite par les arabas dans *la même espace* de *tems*. Pour les bateaux à voiles et à rames *i serait* d'un plus grand avantage. 2. On eviterait les dangers de la navigation qui sont immenses à l'embouchure du Danube où le courant est fort et varie très souvent. 3. On n'aurait plus à craindre la Russie, qui est en quelque sorte maîtresse de la navigation du Danube possédant son embouchure qu'elle a bien *fortifié*.

La Russie s'est *oposé* à ce projet et les choses en restent là.

Le Niz compose six ajantere (districts): Kustendji, Babadak, Toultcha, Isaktcha, Matchyne et Hîrsova. Babadak est la bourgade *central* du pays. Kustendji échelle de la Mèr Noire, les quatre autres chefs-lieux, echelles du Danube.

Outre Kustendji, il y a encore une autre echelle de la Mer Noire au village Kara-Korman (Kara-Kerman) et sur le Danube au village de Dayan et dans toutes les villages riverains.

En commençant du Kustendji et *marchant* 16 heures dans l'intérieur du pays vers Babadak, c'est un vaste steppe, *parsemmé des* lacs d'eau douce, ayant quelques marais, *des* très petites rivières et quelques élévations peu considérables.

À 2 saat de Babadak commence *des* jolies forêts *des* chènes dont sont *couvert* les montagnes assez élevées mais accessibles. Après avoir passé Babadak, à *droites* vers la Mer Noire et le Danube, sur *une espace* de 14 à 16 saat une steppe immense et les lacs ; sur la route de Toultcha qui est à 8 saat et à droite les forêts et les montagnes ; de Toultcha à Matchyne 25 heures cotoyant le Danube continue le même terrain. De Matchyne par Hîrsowa à Tchernawoda, 26 saat, toujours sur les bords du Danube, commence une steppe immense, mais montagneuse ayant beucoup de vallées, de petits lacs et des rivières.

Le terrain *par tous* est beau, fertile, mais peu cultivé à cause du petit nombre *de habitans. Les villages des villages* sont très distants. Les bourgades ont l'air plus tôt des villages, que des villes. Les fortifications sont *par tous* ruinées ; les *russes* ont porté ce coup en 1827 et 1828 et les Turcs n'ont rien reparé de *ce tems là*.

Avant ce *tems il avait* à Kustendji une forteresse la résidence des Pachas et maintenant il *n'y que* 45 maisons et *une cimetière*, des ruines encore imposant par leur grandeur, car *c'était des anciens* murs *romaine réparé* seulement par les osmanlis. À Isaktcha à Matchyne il y avait un fort qui existe encore en *squelets* ; à Hîrsova un *bel* fort sur un rocher à l'angle du fleuve, vis à vis d'une *isle*, empêchant le passage du fleuve, et favorisant la construction du pont si on voulait le passer, reste *gissant*. La main du destructeur n'a *pas le* renverser complètement. À Babadak on n'aperçoit que les traces du *chateaux* fort et à Daunavats, avant 1827 Seteh [3] (résidence) des Cosaques zaporogues (Cosaques polonais) on voit une vaste ruine *ecoulé par la terre*.

La position du Daunavats a été très importante. Une branche du Danube, large comme un grand canal, et navigable pour les bâtiments d'une considérable dimension, se sépare du fleuve, et court vers le midi pour se jeter das le lac de Razelm. Les Cosaques zaporogues habitant les bords de cette branche, *avait* leur flotilles et *menaçait* la Russie de se jeter en Bessarabie, sans avoir besoin de forcer le passage de l'embouchure du Danube, qui est plus haut de 6 saat. Ils communiquaient facilement avec le port de Mer Kara Kerman à *l'oueste* du lac Razelm.

Les Russes en 1828 ont ruiné la Seteh et stipulé avec la Turquie que les steppes des cosaques zaporogues *resterait inhabité*.

La position du Daunavats *n-a pas resté* cependant moins importante et effrayante pour la Russie parce que sur les bords du lac Razelm habitent les autres Cocaques, Cosaques Nekrasovtse, ou comme les Turcs les nomment Ihmet Cosaques [4].

---

[3] Numele deformat al Secei.

[4] Deasupra rîndului este adăugat cu creionul *Koban*, iar dedesubt *Lipovian (ad religii)*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De cette position on peut facilement débarquer une *troupes* sur les côtes de la Bessarabie russe, laissant de côté la fortification de Sulina, Barabalta et Kilia *du quelles* les Russes ont *garnie* l'embouchure du Danube.

La forteresse russe d'Ismail n'est pas d'une haute importance et les fortifications de Kagoul, point où entre le Pruth /rivière qui sépare la Moldavie de la Bessarabie russe/ ne méritent pas même *d'attirer l'attention.*

Les rives du Danube de la Bessarabie russe sont plates et découvertes ; on *ni* voit des bois *que* s'approchant de Kagoul ; il y a sur le Danube plusieurs *isles* boisseuses et couvertes.

Ce pays du Niz immense par son étendue compte à peine de 120 à 140 mille *habitans.* C'est une aglomération des différentes populations pour la plus *pars* fugitives de la Russie. On la *divize* ainsi : Turcs, Tartares, Cosaques nekrasovtse, Cosaques ukrainiens (de la Pologne) ou ruthéniens, Moldo-Valaques, Bulgares, Mokans, Tsigans /Bohémiens/ et Juifs.

6 000 *„Les Musulmans"* habitent les bourgades et les villages peu *eloigné* de la côte de la Mer et encore là ils ne sont pas seuls, ils habitent avec les Cosaques ruthéniens, les Moldo-Valaques et Bulgares. La moitié de ces Musulmans ne sont pas turcs, mais Bosniaks et arnautes, d'origine slave, renégats à leur religion ; leur nombre ne peut être porté qu'à 6 mille des deux sexes.

20.000 *„Les Tartares"* émigrés de la Crimée et de la Bessarabie occuppent dans le haut
25 Niz" vingt cinq villages habités exclusivement par eux. Leur nombre monte à 20
villages mille individus.

Jadis ils servaient la Turquie, tous en qualité *des* cavaliers ; aujourd'hui ils sont soummis au nizar et fournissent *„deux régiments"* de cavalerie.

gr. *„Les Cosaques Necrasovtse"* /Ihmet cosaques/ou Lipovans/ habitent quatre
villages grands villages et plusieurs slobodes (colonies nouvelles).
2.600 Ils ne sont pas *russes* de la Turquie mais hôtes et soldats du gouvernement
cavaliers /missafir ou askier bejlik/. Jusqu'ici ils ne payaient ni tribu ni aucun impôt ni dime.
armés même. L'année passée on les a *obligé* de donner une somme d'argent comme cadeau au Sultan, promettant que ce n'est que pour une seule fois. À chaque appel du gouvernement ils doivent se présenter sur leurs propres chevaux et avec leurs propres armes, pour entrer en campagne. Ils ne sont commandés que par leurs propres officiers et forment un corps séparé.

Leur obligation est d'avoir toujours les chevaux et les armes chez eux. Le gouvernement et les Musulmans les respectent comme s'ils étaient des osmanlis. Sur les registres ils sont portés à 2600 cavaliers qui doivent se présenter à l'appel du gouvernement.

20.000 *„Les Cosaques Ukrainiens"* dites Routheniens ou Rousniacs, composés des fugitives de la Pologne de l'Ukraine polonaise dite aujourd'hui petite Russie et de la Moscovie /grande Russie/ même et des débris des cosaques zaporogues. En grande partie ce sont des déserteurs de l'armée russe et un bon nombre a servi dans la guerre insurectionnelle des *polonais* contre les moscovites en 1830 et 1831. Leur nombre monte jusqu'a 20 mille individus. Ils habitent dans les villages turcs, moldo-valaques, bulgares, servent chez les *turcs* et les *tartars* dans les Khifliks /fermes/ et bourgades et posèdent 26 villages colonisés par eux seuls exclusivement. Si on ajoute à ce nombre ceux qui habitent entre le pays du Niz et entre la ligne tirée de Varna à Sylistrie et ceux qui servent dans les fermes d'Andrinoples, Rodostos, Philipopolis etc. etc., sans aucune exagération on pouvait porter leur nombre *des* 35 à 40 mille individus.

Ils sont rayas et soummis aux impôts comme les autres *habitans* de la Turquie.

C'est ici le moment que je fasse une petite digression sur les *cosaques* zaporogues.

Les *cosaques,* après le démembrement de la Pologne, ne voulant reconnaitre le gouvernement moscovite, sont *emigré* en Turquie. *Ont* obtenu des privilèges, des terres *tels* qu'ils jouissaient en Pologne sous *la* condition de servir militairement

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cette puissance. *Jusqu'ou* l'an 1827 ils prenaient le taïn /nourriture / pour quarante kourens/ régiments. Chaque régiment devait être fait de mille hommes/, et 500 piastres par kourens. Outre cela ils avaient *du terre* à liberté et le droit de faire commerce *par tout* et *du* pêcher sans payer les droits *d'imposition aux quels* les autres *habitans* étaient *soummis*. On les regardait comme amis musulmans. Ils avaient le privilège de faire sonner les cloches comme les nekrasovtse. Leur chef, attaman ou pan Kochowy [5], /le maître de camp/était regardé comme un pacha à deux *queus* et ne recevait *des ordres* que du grand visir. Ils servaient la Turquie sur mer, dans leurs propres bâtiments et sur terre formant des légions d'infanterie.

adis
0 reg.
40.000 h.

Le dernier attaman nommé Hladki, à l'entrée de la campagne de 1828, ne pouvant présénter qu'un bien faible nombre *des* soldats à l'appel du Grand Vizir, parce que pour retenir le taïn qu'il vendait il *permetait* aux cosaques de s'éloigner de la Seteh et craignant que cette concession ne soit punie, trahit la Turquie et remit la Setehe avec les *cosaques* qui s'y *trouvait* entre les mains de la Russie. L'Empereur Nicolas le nomma depuis lieutenant-général, lui accorda de grands biens et les zaporogues furent *transporté* sur les bords de la Mer d'Azof et surnommés *cosaques* d'Azof. Ceux des zaporogues qui restaient fidèles à la Turquie, après la guerre, furent envoyés à Salonic pour s'y coloniser. Ce projet n'a pas réussi. Un à un ils *retournait* dans le Niz et dans les environs d'Andrinople. De l'autre côté, les nouveaux *cosaques* d'Azof commencèrent à déserter dans le Niz, apportant les paroles d'indignation contre le traître Hladki et contre l'Empereur Nicolas qui *a manqué* à ses promesses les *réduisants* à l'esclavage et à la misère.

La Turquie leur a permis d'habiter le Niz mais n'a pas jugé convenable de réorganiser les corporations des zaporogues, quoique ces vieux zaporogues *ayent* pris une bonne leçon et fondus avec les *cosaques* ukrainiens, auraient pu former une cohorte, la plus forte pour défendre la Turquie contre la Russie.

0.000

*„Les Moldo-Valaques"* emigrés de la Bessarabie russe et des Principautés Moldo-Valaques, lorsque celles ci ont passé sous la protection de la Russie. Ils habitent le pays rapproché du Danube. Leurs villages sont assez considérables et le nombre des *habitans* peut-être porté de 25 à 30 mille individus. Ils sont rayas et s'occupent uniquement de l'agriculture.

4.000

*„Les Bulgares"* sont en très petit nombre, à peine de 3 à 4 mille individus. Ce sont aux qui, compromis en 1828 pour avoir guidé les *russes* ont passé en Bessarabie, mais après, opprimés sous le gouvernement russe, ils s'enfuirent en Turquie. Le nombre des bulgares de cette *cathégorie* est plus grand dans le rayon entre le Niz et la ligne de Varna à Silistrie ; on l'évalue jusqu'à 30 milles individus. Ils sont rayas.

2.000

*„Les Mokans"*, pâtres de la Transylvanie et de la petite Valachie. Ils arrivent dans le Niz pour pâturer leur troupeaux, moyenant une somme convenue *payé* au gouvernement turque.

Ils habitent dans les échappes faites à la hute avec des roseaux, élèvent une grande quantité de moutons, du bétail et des chevaux. Leur nombre peut monter de deux à trois mille hommes. Ils sont sujets d'Autriche et de la Moldo-Valachie, mais ils restent quelques fois dix et quinze ans dans le Niz, sans retourner dans leurs pays.

Les chevaux qu'ils élèvent ne sont pas *jolies*, mais d'une bonne taille, propres à la cavalerie, dans une grande quantité et d'une prix très modéré parceque pour 400 piastres on peut avoir un bon cheval.

n cheval
400 p. =
= 110 fr.
000

*„Les Tchingans"* en nombre de 4 mille individus circulent par hordes avec leur camp nomade, dans le Niz. Ils élèvent des buffles et les chevaux ; *s'occupent de l'état* de forgeron, de la ferblanterie et d'autres métiers. Ils travaillent ainsi en journée dans le village auprès *du quelles* ils campent. Les Tchingans se disent musulmans, mais les musulmans les regardent comme payens et rayas.

---

[5] Koşevoi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2.500 *„Les Juifs"* sont fugitifs de la Russie, en grand nombre déserteurs de l'armée. Leur nombre est à 2500 individus, pour la *plus pars* rayas. *Il* y quelques uns qui ont obtenu la protection autrichienne et sont en quelque *sort agens* de ce gouvernement, *vantant* de bien être des habitans *soummis* à l'Autriche.

Ils sont cabaretiers et marchands colporteurs ; quelques uns ont les états de tailleurs, cordoniers etc. etc. *Par tous* et toujours factieuse, cette race fait un grand mal au pays.

Le nombre des grecs et arméniens établis marchands dans les villes d'échelles ne peut monter à plus de 200 individus et encore *il n'*y que 10 à 20 *arméniens.*

Les Francs si on y compte les employes des bateaux à vapeur et les marchands de *sangsus,* ne *dépasserait* plus le nombre de 30 personnes.

Excepté les musulmans et les juifs, le reste professent le *schizme.* Le nombre des catholiques est bien minime ; dans *tous* le pays il n'y a ni prêtre, ni église catholique. Mais dans le schizme se trouvent differentes sectes.

Le clergé schismatique, en majeure partie, exerce les fonctions *des agens* de la Russie et par cette raison jouit de peu d'influence sur la population qui nourrit une grande aversion contre le gouvernement de cette puissance.

Les *habitans* sont *soummis* aux charges suivantes par an : pour obtenir une teskiere /passeport/ 30 ptr. ; 15 ptr. de tribu /karatch/ par homme qui n'a pas de maison ; 30 par individu qui a une maison ; 30 piastres pour chaque paire de boeufs avec la quelle ils labourent la terre ; 4 ptr. par chaque cochon ; la dime de tous les produits d'agriculture et de moutons et l'impôt du dar /cadeau au Sultan/ qui varie selon la somme qu'impose l'ayan /gouverneur/ à chaque village.

Il existe une espèce de municipalité dans les villages. Chaque année le village se choisit un tchorbadji /espèce de maire/, que les *cosaques appele* ataman, et un tchavas /executeur de ses ordres/ que les *cosaques* appelent assavoula.

Le tchorbadji est *l'entremeteur* entre le village et l'autorite du gouvernement. S'il ne sait pas le turc, on lui ajoute un dragoman. Il préside le conseil des notables du village qui fait la *despartitions* des impôts, arrange les difficultés entre les *habitans* etc. etc.

Le tchavas veille à la police locale et execute les ordres des tchorbadji.

Le tchorbadji a le droit d'emprisonner les hommes coupables et même à leur faire appliquer les coups. Il doit recevoir les hôtes qui arrivent et leur fournir logement et nourriture pour un prix modéré, et pour les hommes du gouvernement gratis. Les mussulmans font souvent abus de cette hospitalité et *maltraite* les rayas. Dans chaque village il *doit* avoir une maison exprès pour les voyageurs et un gardien auprès de cette maison.

Le tchavas *fait avoir* la nourriture aux hommes et aux chevaux. Le tchorbadji règle le prix et reçoit l'argent. Dans plusieurs endroits ces maisons existent. La où elles ne sont pas, le tchorbadji reçoit chez lui les voyageurs.

Depuis le moment ou les sarafs ont commencé à affermer le sandjac /pachalik/, les ayans /gouverneurs/ sont devenus fermiers des pachas et ceux — ci, à leur tour afferment les villages pour un prix convenu aux villageois eux — mêmes ou aux individus. *Par* cette raison, beaucoup *des* cabaretiers juifs sont devenus fermiers des villages. Ce système produit beaucoup *des* abus et finira par amener l'oppression et le mécontentement.

Il n'y a ni écoles ni aucun genre d'instruction dans le pays, excepté chez les cosaques nekrasovtse qui *apprennent* leurs *enfans* à lire, écrire et les comptes. Les hommes, cependant, par la nature de leur vie forcée, connaissent beaucoup de choses, sont *initié* à leurs traditions historiques et sont très *porté* à causer politique. Chez les *cosaques* ukrainiens la poésie et l'envie de guerroyer prédominent toutes les autres idées.

Le commerce est bien minime dans ce pays ; il est fait par les *grecs,* les *cosaques* nekrasovtse et quelques musulmans un peu en grand, par les juifs en *détails.* Le blé, les bestiaux, le miel, la cire, la laine, les poissons, les peaux sont les produits du pays. Les *marchandisses* d'importation *sont* de la Russie et de l'Autriche.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Le commerce se fait beaucoup par échange, peu *de l'argent* comptant. Dans le Niz cependant il y a bien plus d'argent comptant que dans la Bulgarie.

S'il *avait bon* administration, ce pays promettrait *des* grandes richesses à l'avenir. Aucun autre pays du monde ne pouvait rivaliser avec lui pour la culture du blé et surtout pour l'élévation des bestiaux. Aujourd'hui tout y est dans l'enfance et l'abandon.

La France pourrait exercer une grande influence sur la population de ce pays, se servant de la sympathie que les cosaques ont pour leur patrie mère /la Pologne/. Ces cosaques, les plus politiques et les plus belliqueux, pour ainsi dire, dominent moralment sur le Niz.

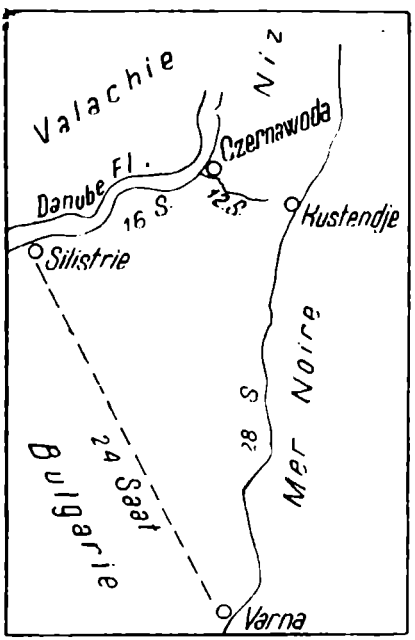


Schița pe care o reproducem este făcută în creion pe marginea foii.

Toute la *ceinture* de terre entre le Niz et la ligne de Varna et Silistrie, est habitée par les *bulgares, moldo-valaques, turcs, tartares,* et *cosaques* ukrainiens. C'est encore un refuge de population *aglomeré*. Ce n'est que de la ligne de Silistrie à Varna que commence la proprement dite Bulgarie. De Silistrie à Varna on compte 24 saat, de Silistrie à Tchernawoda 16 saat, de Varna à Kustendji 28 saat. Ce trapèse est moins considérable que le Niz mais la population est beucoup plus grande. *Quand* à la terre, tout y est comme dans le Niz, excepté *qu'approchant* de Silistrie on cultive la vigne et on élève les vers à soie.

La 2-ème division du terrain de mon voyage a *était* par la Bulgarie: de Silistrie par la rive du Danube à Rouchtchouk, de cette ville par Tyrnova, ancienne capitale de la Bulgarie, Drenowa, Gabrovo à côté de Karlovo, par Kalifer à Philipopolis et de là, par Andrinople, à Constantinople,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Les *Bulgares*" comptent leur population à 3 mil. 500 mille individus. Le nombre des *mussulmans* habitant leur pays ne *dépassent* pas 400 mille et *celles* des *grecs* et *arméniens* monte à 500 mille ou même plus. Les musulmans habitent les villes et les villages près de la grande route du Deli Orman /forêt des fous/ situé entre Tartukai et Rouchtchouk, le long du Danube, que les anciens sultans ont donné aux spahis /cavaliers musulmans/ pour s'y établir. Les *grecs* et les *arméniens* n'habitent que les villes.

400.000
500.000

En Turquie on n'apelle ville /kassaba/ que *les* ou se trouvent au moins quelques *habitans* musulmans. C'est pour cette raison *on* voit des bourgades de 160 maisons porter le nom de kassaba et des villages, comme, par exemple, Gabrovo qui compte 3 mille maisons, 10 mille *habitans*, s'appeler keoi, malgré qu'on y *fait* un grand et continuel commerce, tandis que la kassaba reste fermée et déserte.

Le centre de la Bulgarie est riche et fertile. Outre les blés de toute espèce et l'élévation des bestiaux, on y élève les vers à soie en quantité, principalement à Andrinople, qui envoye *de* soie en France et en Angleterre, et à Tyrnovo qui fournit à toute l'Allemagne sa soie. *On* cultive le coton: dans les environs de Philipopolis une excellente qualité de riz. Sur le ravin meridional des Balkans, et dans les Balkans eux — mêmes, les roses, qui produisent *l'uile* odoriférante si *recherché* dans le monde.

Aucun peuple de la race slave ne montre tant d'élan pour la civilisation, l'industrie et le commerce que les *bulgares*. J'ai vu dans les grandes villages bulgares des écoles qui avaient jusqu'à 500 élèves. Tout le monde veut apprendre mais apprendre la langue nationale slave. Dans beucoup d'endroits on me disait que la plus *grand* entrave à la civilisation *nait* [6] du clergé schismatique, *qui d'origine* méprise la langue slave et veut faire l'éducation en langue *grèc*; *que* de là vient l'abdominable crime, comme ils *s'esprimmaient*, que plusieurs *bulgares* sortis de ces collèges grecs rougissaient du *nom* bulgares et se disaient grecs.

Les jeunes gens *éveillé par* progrès de la Serbie, ont pris sur eux de braver les efforts du clergé, et depuis trois ans l'instruction nationale commença dans plusieurs endroits. Quelle bonne indication pour le catholicisme, qu'en se servant de la nationalité, il pourrait arracher la Bulgarie à *la schizme*. Malheureusement la propagande catholique n'a pas compris ce resort; elle a envoyé à Philipopolis des prêtres allemands qui faisaient avec la langue et la nationalité allemande ou latine ce que faisaient les prêtres schismatiques avec le grec. Ceci et quelques autres abus, ont provoqué leur expulsion par les catholiques eux — mêmes. Aujourd'hui les capucins painorlais — [7] se trouvant à Philipopolis n'ont aucune école, ni s'occupent guère de l'instruction malgré qu'ils comptent 7 mille catholiques à Philipopolis et dans les environs.

Quelques *bulgares* se sont rendus à Paris pour faire leur éducation d'autres à Vienne et à Moscou.

*L'industrie se voit par tout. À Tyrnovo il y a une manufacture de cotonade*, à Kalifer des fabriques qui fournissent des cordons à *toute* les *turques* pour garnir les costumes qu'on porte dans ce pays. À Karlovo une fabrique de poudre, à Selimnia des draps, à Kazanlik de *l'huille* de rose etc. etc.

J'ai vu un jeune *bulgare* à Kalifer qui à étudié à Lyon et *m'ont a di* que plusieurs apprentis appartenants aux differants états sont allés faire le tour de l'Allemagne et de France à l'instar des compagnons des pays *civilizés*.

L'argent manque à ce pays et c'est la chose qui les retient à la maison.

À Philipopolis qui est le point principal du commerce de la Turquie européenne avec l'Autriche, à Rouchtchouk entrepôt du Danube et point du commerce avec la Moldo-Valachie, à Gabrowo qui est l'échelle où on dépose toutes les marchandises qui passent les Balkans et sont *destiné* pour l'intérieur du pays, on voit

---

[6] Lectură probabilă.

[7] Cuvînt ilizibil. S-ar putea să fie *polonaises*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toute l'activité commerciale. Aujourd'hui l'Autriche seule profite du commerce de la Bulgarie ; elle fait des échanges très *avantageuse*. Il est très à regretter sous tous les rapports que la France *n'a* pas des *agens* consulaires à Philipopolis et Rouchtchouk. Son influence pourrait y être plus grande *que* de toute autre puissance ; les sympathies sont pour elle. Les bulgares sont bien guéris de leur attachement pour la Russie. Ils n'aiment pas les *allemands* par antipathie de race. Ils ne connaissent les *anglais* que comme une corporation de *négocians*. La vieille amitié de la France avec les *polonais*, leurs frères de race et l'établissement de la chaire de *la* littérature slave à Paris pousse *naturelement* les *bulgares* vers la France.

Il faut *le* dire que les osmanlis se comportent plus durement avec les *bulgares* qu'avec les [autres][8] rayas du Niz ; humiliation, persécution et entraves, rien n'est epargné. Et ce n'est qu'à force d'argent qu'on lève les difficultés que les *bulgares* rencontrent à chaque pas.

*Quand* aux fortifications que la Turquie possède en Bulgarie, celle de Silistrie est assez régulière et en bon état, excepté les brèches qu'on *fait* les *russes* en 1829 et qui jusqu'ici ne sont pas *reparé*. Silistrie est un point important pour l'Empire *Ottomane* ; là se réunissent toutes les routes pour y entrer — *ce assure* que la place de Schoumla est imprenable. Varna est ruinée. Les fortifications de Rouchtchouk sont très étendues et je crois ne *pouvait* être defendues [disent les hommes][8] contre l'art militaire d'aujourd'hui. Elle possède des forts à Sistovo et Vidyn sur les bords du Danube. Les forts de l'intérieur sont tout à fait délabrés et difficiles à réparer.

Les routes sont en général fort mal entretenues, mais pouvant être *bonne* facilement, à peu de prix.

C'est un resumé bien succint du voyage que j'ai *fais* d'après l'ordre de mon chef, le P.A.C. J'ai *taché* de restreindre ce résumé autant qu'il m'était possible. Maintenant je me *rend* à Paris pour travailler sur les notes que j'ai recueilies. Si donc M. le Mtre Vous *desireriez* des éclaircissements ou des renseignements plus détaillés, *par tous* et toujours je serais à Votre disposition.

Le but de mon voyage a été *d'établir* les peuples slaves de l'Empire et d'être utile si je *peut à eux*, ainsi qu'à mes compatriotes exilés de notre patrie et se refugiant en Orient.

Grace à la bienveillante sympathie at aux sentiments catholiques de mr. le Lapéras de MM. les Lazaristes et ayant reçu l'aprobation de mon chef, j'ai parvenu *d'établir* quelques uns de mes compatriotes dans la proprieté de MM. les Laz. et assurer le même azile pour ceux qui voudront le recquérir.

J'ai *soummis* à Mr. le Lap. du Laz l'élan des *slaves* pour l'instruction et lui, imitant le gouvernement français qui *protège* l'instruction slave, a consenti *de* faire étudiér au collège de Bebuk la langue et l'histoire *slave*. En même *temps*, à ma demande, Mr. le Laz se propose d'augmenter son imprimerie des caractères slaves. Toutes ces choses rattacheront de plus les sympathies des *slaves* pour la France, augmenteront son influence ce qui est essentiele pour la prospérité de toute la race slave et particulièrement pour ma patrie.

Connaissant Vos bonnes dispositions pour la cause des peuples slaves et persuadé que je n'engage *nulement* Votre responsabilité officielle, je prend la liberté de Vous communiquér nos oeuvres et demander par Votre entremise la protection du gouvernement français, protection qui nous serait très essentiele et de *la quelle* nous n'abuseront *nulement*.

Pendant mon séjour d'onze mois dans l'Empire *Ottomane*, je pense ne pas avoir donné aucun embarras à l'ambassade franç. par ma conduite que j'appelerais politique. Je suis certain que moi ou celui qui me succédera se comportera de la même manière.

---

[8] Tăiate în text.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

# NOUVELLE INFORMATIONS CONCERNANT LE TERRITOIRE ET LA POPULATION DE LA DOBROUDJA PENDANT LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XIX-e SIÈCLE

**RÉSUMÉ**

Le document qui fait l'objet de la présente note, est conservé à Cracovia dans le fonds Czartoryski. Il contient une description de la Dobroudja faite par Michel Czajkowski à la demande du baron de Bourqueney, ambassadeur de France auprès de la Sublime Porte.

En 1841, Michel Czajkowski, qui deviendra l'agent du prince Adam Czartoryski à Constantinople, a entrepris un voyage en Dobroudja et en Bulgarie. A l'occasion de ce voyage, il fit d'intéressantes constatations concernant le territoire et la population de ces contrées, qu'il communiqua à l'ambassadeur de France. Parmi ses observations, si quelques-unes ne correspondent pas à la réalité, d'autres cependant présentent un grand intérêt et nous donnent la possibilité de mieux connaitre certains détails de l'histoire de la Dobroudja, cette très ancienne terre roumaine.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

# PAGINI DE ISTORIE ROMÂNEASCĂ ÎN NOI PUBLICAȚII POLONEZE

DE

ILIE CORFUS

Nu demult ne-am oprit asupra felului în care a fost prezentat în unele cercetări polone apărute în ultimii ani aspectul militar al relațiilor româno-polone la sfîrșitul secolului al XVI-lea [1]. Acum vom urmări modul cum se reflectă raporturile politice și militare dintre Moldova și Polonia în alte lucrări polone publicate între timp și care cuprind o perioadă mult mai vastă de timp. Este vorba de studiile lui Zdzisław Spieralski, specialist în istoria militară polonă [2] și cercetător asiduu al istoriei relațiilor medievale polono-române. Avem de a face cu un istoric polon care știe românește și care folosește literatura noastră de specialitate, desigur în măsura în care și-a putut-o procura.

Studiile sale pe care le trecem în paginile ce urmează într-o succintă revistă sînt, în ordinea cronologică a tratării materiei, următoarele: *În legătură cu presupusa expediție a lui Cazimir cel Mare în Moldova* [3]; *Din istoria războaielor polono-moldovene*; *Problema Pocuției pînă la urcarea pe tron a lui Sigismund I* [4]; *După înfrîngerea din bucovine din anul 1497. Primele năvăliri ale turcilor în Polonia* [5]; *Campania de la Obertyn din anul 1531* [6].

În prima sa lucrare autorul este de acord cu concluziile la care a ajuns mai înainte P. P. Panaitescu, a cărui lucrare [7] o folosește, și anume, că data expediției polone în Moldova, pusă de Dlugosz în anul 1359, sub Cazimir cel Mare,

---

[1] I. Corfus, *Mihai Viteazul în cercetări polone recente*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie", I, Iași, 1964, p. 171—177.

[2] A scris istoria perioadei 1454—1576 din opera colectivă *Zarys dziejów wojskowosci polskiej* (Schiță asupra istoriei armatei și artei militare polone), I, Varșovia, 1965, p. 244—351.

[3] *W sprawie rzekomej wyprawy Kazimierza Wielkiego do Moldawii*, în „Przeglad Historyczny", tom. LII, nr. 1, 1961, p. 147—152.

[4] *Z dziejów wojen polsko-moldawskich. Sprawa pokucka do wstapienia na tron Zygmunta I*, în „Studia i materialy do historii wojskowosci", tom. XI-2, Varșovia, 1965, p. 62—121.

[5] *Po klesce bukowinskiej 1497 roku. Pierwsze najazdy na Polske*, în „Studia i materialy do historii wojskowosci", tom. IX-1, p. 45—58.

[6] *Kampania obertynska 1531 roku*, Varșovia, 1962, 316 p.

[7] *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independență în țările române*, în „Studii", anul IX (1956), nr. 4, p. 95—115.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și terminată prin înfrîngerea armatei polone, a avut loc în anul 1377, sub Ludovic de Anjou, rege în același timp al Ungariei și al Poloniei. Autorul este de asemenea de acord că această expediție a fost organizată de Vladislav de Oppeln, locțiitorul regelui Ungariei în țara Haliciului, că ea a fost făcută nu în interesul Poloniei, ci în cel al Ungariei și că la ea a luat parte nobilimea de arme polonă, precum și probabil, așa cum presupune Panaitescu, și principii lituanieni din Podolia.

Recent însă un alt istoric polon și anume St. Kuczynski pune din nou în discuție, într-o lucrare intitulată *Forțele armate polone în timpul lui Cazimir cel Mare și al Angevinilor*[8], problema datei expediției polonilor în Moldova. După el, criticii lui Dlugosz se pare că au dreptate, totuși nu se poate recunoaște că expediția în Moldova n-a avut loc sub Cazimir cel Mare pînă ce nu se va răspunde la întrebările de mai jos.

În primul rînd, de ce atît Dlugosz, cît și autorul celei de a doua descrieri a expediției, Callimachus, care n-a cunoscut versiunea lui Dlugosz (fapt cu care sînt de acord Panaitescu și Spieralski) pun, amîndoi, expediția în timpul lui Cazimir cel Mare? Dacă Dlugosz și Callimachus fac aceasta, bazîndu-se pe tradiția familiei Olesnicki, care a dat pe unul din principalii participanți la expediție și anume pe Zbigniew Olesnicki, atunci se poate concepe că nepotul acestuia, cardinalul Olesnicki, care se interesa de istoriografie și al cărui secretar a fost Dlugosz, să nu fi știut sub ce rege bunicul său a fost călicit în luptă? Doar despre această întîmplare a trebuit să povestească și încă cu multe amănunte bunicul său în familie, și tocmai pe baza tradiției acestei familii Dlugosz și Callimachus au pus, după cum s-a arătat, această expediție în timpul lui Cazimir cel Mare.

În al doilea rînd, este oare posibil ca Dlugosz, care a scris despre Cazimir cel Mare cu multă admirație, să încarce domnia acestuia cu amintirea unei înfrîngeri, a unicii înfrîngeri suferite de acest rege, în loc s-o deplaseze în timpul domniei în Polonia a Angevinilor, lucru ce cu siguranță n-ar fi omis să-l facă, dacă ar fi avut cît de puțină îndoială în privința regelui sub a cărui domnie s-a ajuns la această înfrîngere.

În al treilea rînd, este oare cu putință ca Janko din Czarnkow, cronicarul atît de defavorabil Angevinilor și care le-a subliniat insuccesele, să treacă sub tăcere înfrîngerea din Moldova, dacă aceasta ar fi avut loc sub domnia lui Ludovic?

În al patrulea rînd, Dlugosz redă prea precis amănuntele, de pildă data exactă a pornirii expediției, sau detaliul potrivit căruia Cazimir a răscumpărat pe prizonierii poloni din această expediție. Asemenea amănunte Dlugosz nu le-a luat niciodată din fantezie. Atunci de ce ar fi făcut-o în cazul expediției în chestiune?

În al cincilea rînd, oare organizarea bisericii din Moldova nu era în anul 1359 mai avansată decît ar fi putut fi în cazul cînd abia în acest an ar fi luat ființă statul moldovean?

În al șaselea rînd, Dlugosz s-a putut înșela cu un număr oarecare de ani, dar e greu de admis că el s-a înșelat cu o întreagă domnie. Dacă anul 1359 ar fi în *textul lui Dlugosz „numai o întîmplare"* (după cum *afirmă Spieralski, p. 152*), atunci trebuie reamintit că el n-a pus niciodată date din întîmplare. De multe ori le-a modificat intenționat, adeseori, fiind informat greșit, le-a deplasat cu cîțiva ani. Niciodată însă n-a comis în a sa *Istorie a Poloniei* din veacurile al XIV-lea și al XV-lea o eroare cronologică de 18 ani.

În sfîrșit, în al șaptelea rînd, dacă Panaitescu ar avea dreptate cînd a datat expediția în anul 1377, atunci cum se împacă textul lui Dlugosz, în care se precizează că trupele polone au trecut frontiera în Moldova după 21 iunie, cu faptul că, așa cum se știe, în anul 1377 nobilimea s-a adunat sub arme prin mobilizare generală la Sandomir, de unde a pornit, sub comanda lui Sedzinwój din Szubin, în jurul datei de 10 iulie în Volinia, contra lituanienilor, rămînînd în această expediție pînă la începutul lui septembrie?

[8] *Polskie siły zbrojne za Kazimierza Wielkiego i Andegawenów*, în „Studia i materiały do historii wojskowości", tom. XI-2, 1965, p. 3—61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prin urmare, după Kuczynski, Cazimir cel Mare, iar nu Ludovic de Anjou, este regele care și-a trimis oștile în Moldova în 1359 sau ceva mai tîrziu [9].

Astfel stînd lucrurile, problema datei primei expediții polone în Moldova rămîne, după noi, deschisă.

În a doua sa lucrare, consacrată problemei Pocuției pînă la urcarea pe tron a lui Sigismund I (1506), Spieralski arată că diferendul pentru stăpînirea acestei provincii a umbrit timp îndelungat relațiile dintre Polonia și Moldova. El își propune așadar să studieze începuturile acestui diferend, care n-au fost cercetate pînă acum îndeajuns, cu toate că în jurul lui s-a adunat o literatură istorică destul de bogată.

Cercetînd mai întîi geneza diferendului (p. 62—66), autorul arată că la înființarea statului moldovean (circa 1360), în hotarele lui nu intra nici Pocuția și nici țara Șepeniților, care aparțineau Poloniei încă din timpul încorporării la ea a Rusiei Haliciului (1340—1349). După o perioadă de 17 ani (1370—1387), în care Rusia Haliciană cu Pocuția și țara Șepeniților s-au aflat sub stăpînirea Ungariei, aceste teritorii au fost realipite la Polonia (1387). Atunci a intrat sub suzeranitatea Poloniei și Moldova, prin jurămîntul de credință depus regelui de Petru la 26 septembrie 1387 [10]. Patru luni mai tîrziu și anume la 27 ianuarie 1388, regele a luat cu împrumut de la Petru, pe cînd acesta se afla la Luck în Polonia, 4 000 de ruble de argint pe termen de trei ani, dîndu-i o chitanță în care se prevedea că în caz de nerestituire a sumei la termenul fixat, regele urma să dea ca amanet domnului moldovean și urmașilor săi cetatea Haliciului cu ținutul adiacent, care avea să fie stăpînită de ei pînă la restituirea banilor. Cu toate că a primit chitanța, Petru n-a numărat regelui banii pe loc, ci abia după ce s-a întors la Suceava, dar nu 4 000, ci numai 3 000 de ruble, anexînd o scrisoare din 16 februarie [11] 1388, în care i-a cerut să-i trimită o nouă adeverință de astă dată pentru 3 000 de ruble, obligîndu-se să-i restituie, la primirea ei, vechea chitanță. Într-adevăr regele a trimis lui Petru o nouă chitanță, primind-o înapoi pe cea pentru 4 000 de ruble. Prima chitanță s-a păstrat, a doua s-a pierdut în Moldova. În istoriografie, continuă autorul, s-a considerat pînă acum prima chitanță, deci cea anulată, drept act de adeverire pentru suma primită de rege cu titlu de împrumut, iar condițiile cuprinse în ea, drept obligatorii. Petru a murit în 1391. Fratele și urmașul său, Roman, a reînnoit obligațiile de vasalitate față de Polonia [12], dar, amestecîndu-se în luptele dintre principii lituanieni, a dispărut în condiții necunoscute. De această împrejurare au profitat ungurii, căci Ștefan, succesorul lui Roman, a intrat în 1394 sub suzeranitatea regelui Ungariei. Fracțiunea boierilor polonofili l-a adus însă în 1395 sub suzeranitatea polonă. În scrisoarea lor către rege se menționează pentru prima dată de Pocuția și țara Șepeniților. Într-adevăr boierii declară că Ștefan renunță la Pocuția, iar chestiunea stăpînirii țării Șepeniților rămîne să o discute cu ocazia întîlnirii sale cu regele. Autorul arată că istoricul polon Al. Czolowski, care s-a ocupat cu mult

---

[9] Kuczynski, *op. cit.*, loc. cit., p. 9 și nota 39.

[10] M. Costăchescu, în *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 599—603, dă greșit 6 mai ca dată a zilei și lunii în care s-a emis actul omagial al lui Petru. În realitate, „vigilia translacionis beati Stanislai martiri", în care s-a emis actul, cade în ziua de 26 septembrie, strămutarea moaștelor sărbătorindu-se la 27 septembrie (B. Wlodarski, *Chronologia polska*, Varșovia, 1957, p. 88—89).

[11] Autorul afirmă că data de 10 februarie 1388 a fost greșit calculată de cei ce au publicat pînă acum această scrisoare. Totuși, la această dată s-a ajuns just, luîndu-se ca bază de calcul săptămînile postului mare, inclusiv săptămîna de dinaintea Paștelor (Costăchescu, *op. cit.*, p. 603—604). Autorul a calculat zilele postului mare, fără cele ale săptămînii patimilor, ajungînd astfel la data problematică de 16 februarie 1388 (p. 63 și nota 10).

[12] Actul omagial al lui Petru este datat greșit de autor în 3 ianuarie 1393; în realitate el a fost emis la 5 ianuarie 1393 (Costăchescu, *op. cit.*, p. 607—609).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înainte de această problemă [13], a afirmat că domnul moldovean avea dreptul să ceară Pocuția pe baza chitanței regelui care-i asigura înapoierea sumei de 3 000 de ruble ; acest împrumut nefiind restituit la termen, Haliciul și teritoriul adiacent, care nu era altceva decît Pocuția, a trecut, în conformitate cu acordul stabilit, în proprietatea domnului moldovean. Această interpretare a fost admisă de atunci pînă astăzi atît în literatura polonă cît și în cea românească.

După autor însă realitatea a fost alta. Dat fiind că a doua chitanță a regelui pentru suma de 3 000 de ruble nu se cunoaște, el afirmă că nu se știe dacă amanetul (cetatea Haliciului cu ținutul adiacent), menționat în prima chitanță (cea anulată), figura și în chitanța a doua. În schimb, el declară că se poate presupune și că presupunerea sa se arată a fi justă că în a doua chitanță a regelui se menționa alt zălog. Cu această ocazie, autorul afirmă că Czolowski a greșit cînd a identificat cetatea Haliciului și teritoriul adiacent cu Pocuția. După autor, Haliciul cu ținutul din jur formau stărostia de Halicz, iar nu Pocuția.

Autorul încearcă să-și fundamenteze teza prin scrisoarea pretendentului Ivașcu, fiul lui Petru, din 9 decembrie [14] 1 400 către rege, prin care-i promitea să renunțe la țara Șepeniților și să-i restituie chitanța de împrumut al celor 3 000 de ruble în cazul cînd ar obține tronul. După autor ar rezulta deci că în tranzacția de împrumut obiectul amanetului n-a fost Pocuția și nici stărostia Haliciului ci țara Șepeniților. Cu acest prilej el respinge și afirmația lui Czolowski, după care regele polon a dat țara Șepeniților ca feudă lui Petru.

Dar autorul încearcă să-și sprijine teza și pe cele ce le-ar fi scris N. Iorga [15], care ar fi observat just că regele a pus ca amanet domnilor moldoveni pentru suma primită cu titlu de împrumut țara Șepeniților. În realitate însă, Iorga n-a afirmat niciînd că ar fi survenit vreo modificare în obiectul zălogului, ci numai că banii n-au fost restituiți la termen, astfel că Petru a primit, în locul îndepărtatului Halici, districtul de Șepeniț. În schimb, teza aceluiași Iorga, potrivit căreia chitanța ce ni s-a păstrat de la rege constituie o dovadă a vînzării Pocuției, sub pretextul amanetului [16], este respinsă de autor ca fantastică.

După noi, inovația autorului nu este nici convingătoare, nici științifică. Regele nu putea schimba obiectul zălogului de la o chitanță la alta, fără consimțămîntul domnului moldovean. Iar despre o asemenea schimbare și despre un asemenea consimțămînt nu există nici o mențiune documentară. Dimpotrivă, există un izvor documentar indiscutabil, care confirmă fără nici o putință de îndoială că obiectul amanetului a fost Pocuția. Este vorba de reînnoirea din 1411 de către rege a obligației de a restitui în curs de doi ani lui Alexandru cel Bun 1 000 de ruble din cele luate cu împrumut de la strămoșul său ; în caz contrar îi va pune amanet Pocuția [17]. Cu alte cuvinte, se punea după 23 de ani amanet tot Pocuția, chiar și pentru 1 000 de ruble, deci pentru a treia parte din suma împrumutată în 1388. Cel ce a văzut, primul, în acest document o confirmare a tezei că obiectul zălogului din 1388 a fost Pocuția, a fost Czolowski. Spieralski însă respinge și această confirmare, ca una ce n-ar corespunde adevărului. După el, în urma noului acord survenit în 1411, domnul moldovean ar fi obținut ca proprietate țara Șepeniților, ținută pînă atunci ca amanet, pentru care ar fi renunțat la 2 000 de ruble din suma împrumutată regelui de Petru în 1388 ; restul de 1 000 de ruble regele s-a obligat să-l restituie în

---

[13] În lucrarea *Sprawy woloskie w Polsce do r. 1412* (Chestiuni moldovenești în Polonia pînă la anul 1412), în „Kwartalnik Historyczny", 1891, p. 581—582.

[14] În realitate, scrisoarea e din 8 decembrie, căci în această zi se sărbătorește concepțiunea Maicii Domnului (Wlodarski, *op. cit.*, p. 228). Costăchescu, *op. cit.*, p. 619—621, a dat greșit pentru această scrisoare data de 25 martie. În realitate, la 25 martie cade Bunăvestirea, iar nu concepțiunea.

[15] În *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, Gotha, 1905, p. 286.

[16] În *Polonais et Roumains*, București, 1921, p. 7—8.

[17] Costăchescu, *op. cit.*, p. 640—641.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

termen de doi ani, în caz contrar urmînd să pună amanet Pocuția. În sprijinul celor de mai sus, autorul trimite din nou la lucrarea lui Iorga [18]. Dar acesta nu spune altceva decît că regele promite lui Alexandru cel Bun Pocuția cu titlul ereditar, dacă nu-i va restitui în termen de doi ani suma de 1 000 de ruble. El mai arată că regele nu restituise pînă atunci cele 3 000 de ruble, astfel că tranzacția din 1411 constituia o reducere prietenească a datoriei, restul fiind plătit prin cedarea țării Șepeniților. Cele spuse de Iorga, care nu vede în țara Șepeniților amanetul pentru împrumutul făcut de rege în 1388, nu constituie decît o interpretare a actului din 1411, interpretare care nu poate servi autorului drept sursă documentară pentru fundamentarea tezei sale.

Convins totuși că obiectul zălogului a fost țara Șepeniților, autorul combate teza lui I. Nistor [19], după care la 1387 această țară aparținea Moldovei. Dimpotrivă, el afirmă că domnii moldoveni, poate chiar Petru, dar desigur Roman, au luat în stăpînire acest teritoriu cu titlu de amanet probabil în anul 1391, dată cînd a expirat termenul de trei ani de restituire a sumei împrumutate. Acest teritoriu a fost luat apoi de poloni înapoi în 1393, cînd Roman a fost bătut de Vitold al Lituaniei. Amintind apoi de domnia lui Iuga, autorul atribuie greșit, după Czolowski, acestui domn un document din 8 noiembrie 1400 (p. 66, nota 31), cită vreme acest act a fost emis, în realitate, la 28 noiembrie 1399, deoarece încă din februarie 1400 începuse domnia lui Alexandru cel Bun [20].

În ceea ce privește Pocuția, autorul spune că pare să fie adevărat ceea ce s-a scris mai demult la noi că Moldova a obținut această provincie dimpreună cu țara Șepeniților din partea Ungariei în perioada cînd aceasta stăpînea Rusia Haliciului. În tot cazul, ulterior domnii moldoveni și-au motivat frecvent pretențiile asupra Pocuției prin aceea că regele Ungariei le-a cedat lor drepturile asupra ei. De aceea, autorul afirmă că nu este exclus ca Pocuția și țara Șepeniților să fi fost cedate de unguri moldovenilor în timpul lui Ludovic cel Mare sau mai curînd după moartea lui, deci în general în perioada dintre 1370 și 1387. În felul acesta, aceste teritorii au putut să se afle scurt timp în stăpînirea lui Petru, dar s-au întors la Polonia cînd domnul moldovean s-a recunoscut vasalul ei. Autorul mai arată că pretențiile moldovene asupra Pocuției își aveau surse într-un trecut mult mai îndepărtat. Căutînd însă să dezvolte această idee, autorul se face, din păcate, ecoul unor teze depășite și neștiințifice în legătură cu originea poporului român din Moldova.

În continuare, el se ocupă de primele lupte dintre moldoveni și poloni pentru Pocuția (p. 66—72). Astfel el arată că probabil chiar Roman, urmașul lui Petru, s-a gîndit la ocuparea Pocuției și că nu este exclus ca să fi reușit s-o ocupe pentru scurt timp. Urmașul său, Ștefan, vasal al Ungariei, a putut și el să revendice Pocuția, dar cînd s-a hotărît să recunoască suzeranitatea polonă, țara Șepeniților a revenit Moldovei (1395), după autor, ca zălog, cîtă vreme Pocuția a rămas mereu în stăpînirea polonilor. Autorul combate afirmația lui Iorga că Pocuția aparținea în 1398 Moldovei, afirmație bazată pe existența în acel an a unui staroste de Halici și Colomeea cu numele de Benko. Autorul dovedește că acest nume atestă o naționalitate ruteană, iar nu una românească. În continuare el arată că Alexandru cel Bun a rămas aproape pînă la sfîrșitul domniei un vasal credincios al regelui polon. În paranteză menționăm că Spieralski a scris în acest sens și un articol sub titlul *În legătură cu participarea moldovenilor la lupta de la Grünwald* [21] Autorul arată apoi că deși regele n-a restituit probabil lui Alexandru cele 1 000 de ruble, pentru care a dat o nouă chitanță în 1411, domnul moldovean n-a ocupat totuși

[18] *Polonais et Roumains*, p. 9—10.

[19] În lucrarea *Die moldauischen Ansprüche auf Pokutien*, Viena, 1910, p. 10—11.

[20] *Documente privind istoria României*, A, XIV, XV, vol. I, p. 6, nr. 9.

[21] W *sprawie udzialu Moldawian w bitwie pod Grunwalden*, în „Zapiski Historyczne", 1964, nr. 4, p. 519—526. Pînă acum n-am avut putința de a procura acest articol.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pocuția ca amanet, ci, amenințat de înțelegerea polono-maghiară ostilă Moldovei (1412), a depus omagiu de vasalitate regelui la Sniatyn (1415). Autorul combate pe drept cuvînt afirmația lui Nistor și Iorga că la Sniatyn Alexandru a apărut ca gazdă, cu alte cuvinte că Pocuția se afla atunci în stăpînirea Moldovei. El arată că abia incursiunea din 1431 a domnului moldovean în Pocuția constituie o dovadă despre pretențiile moldovene nestinse asupra acestui teritoriu.

În continuare autorul urmărește problema stăpînirii țării Șepeniților în cursul luptelor pentru domnie dintre urmașii lui Alexandru cel Bun pînă la Ștefan cel Mare. Cu această ocazie însă, pe lîngă interpretări uneori greșite ale documentelor, el atribuie și o cronologie eronată actelor omagiale date de domnii și boierii moldoveni regilor poloni, și aceasta ca urmare a calculării defectuoase a anului de emisie a acestor acte redactate în limba slavă. Într-adevăr autorul, neștiind că în Moldova anul începea la 1 ianuarie și că anul de la 1 septembrie a fost introdus abia după 1572 [22], scade din anii de la facerea lumii pentru documentele emise în lunile septembrie-decembrie 5509 în loc de 5508, astfel că le datează cu un an mai devreme decît au fost redactate în realitate. De pildă, data de 1 septembrie 1434 pentru actul omagial al lui Ilie, fiul lui Alexandru cel Bun (p. 68), trebuie deplasată cu un an mai tîrziu, adică la 1 septembrie 1435 [23]. De asemenea, data de 3 septembrie 1434 pentru actul boierilor (p. 68) urmează să fie corectată prin 3 septembrie 1435 [24]. Afară de aceasta, autorul afirmă că prin actul său omagial, Ilie a promis să restituie Poloniei țara Șepeniților. În realitate, în documentul citat nu este vorba de nici o promisiune de această natură. Al doilea act omagial al lui Ilie, emis, după autor, în septembrie 1435 (p. 68), poartă în realitate data de 19 septembrie 1436 [25]. Autorul arată că atunci s-au făcut pentru a doua oară presiuni asupra lui Ilie pentru a promite să întoarcă polonilor țara Șepeniților, ca despăgubire pentru distrugerile provocate de tatăl său în voievodatul Rusiei la 1431, dar că Ilie a amînat să restituie teritoriul citat, deși și-a repetat încă de două ori promisiunea de a-l restitui (p. 68—69). În realitate, Ilie n-a amînat nimic, ci, prin actul său de la 23 septembrie 1436, iar nu din 22 septembrie 1435, după cum îl datează greșit autorul (p. 68), a întors polonilor țara Șepeților, ca despăgubire pentru pagubele pricinuite de tatăl său în Pocuția [26]. De asemenea, nu poate fi vorba de repetate promisiuni din partea lui Ilie de a restitui teritoriul, ci numai de o întărire după trei ani a jurămîntului de credință și a renunțării la acel teritoriu, întărire făcută prin actul de la 8 septembrie 1439 [27], iar nu de la 8 septembrie 1438 după cum îl datează greșit autorul (p. 69, nota 53). Documentul prin care Ștefan, fratele lui Ilie, se obligă să dea ajutor armat regelui poartă, după autor, data de 25 septembrie 1438 (p. 69, nota 54); în realitate, el a fost emis cu un an mai tîrziu, adică la 25 septembrie 1439 [28]. La fel anul actului omagial al lui Ștefan, calculat de autor ca fiind 1444 noiembrie 26 (p. 69), trebuie înlocuit cu anul 1445 noiembrie 26 [29]. Și data de 23 septembrie 1542, atribuită de autor scrisorii lui Alexandru, fiul lui Ilie, prin care se obligă să depună regelui jurămîntul de credință (p. 71), urmează să fie corectată prin data de 23 septembrie 1453 [30]. În sfîrșit, autorul dă greșit atît data de 6 octombrie 1454 pentru scrisoarea lui Petru Aron către rege, cît și conținutul acestei scrisori. După el, domnul moldovean a jurat credință regelui și a garantat în același timp Mariei Holszanska, văduva lui Ilie, stăpînirea asupra țării Șepeniților (p. 71). În realitate în această scrisoare, emisă la

[22] *Documente privind istoria României. Introducere*, I. București, 1956, p. 416—417.
[23] Costăchescu, *op. cit.*, p. 686—688.
[24] *Ibidem*, p. 689—690.
[25] *Ibidem*, p. 697—700.
[26] *Ibidem*, p. 706—709.
[27] *Ibidem*, p. 712—714.
[28] *Ibidem*, p. 714—715.
[29] *Ibidem*, p. 728—731.
[30] *Ibidem*, p. 765—769.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1 octombrie 1455, domnul moldovean a jurat credință regelui și a dat Mariei, în schimbul Hotinului, tîrgul Siretului și alte venituri în Moldova [31], țara Șepeniților aflîndu-se atunci și rămînînd de atunci în stăpînirea Moldovei. Alungat de Ștefan cel Mare, Petru Aron trăia încă, după autor, în 1490, cînd, aflîndu-se în Hotin, se obliga să plătească unui magnat din Rusia ruteană 1 000 de zloți anual în cazul cînd ar obține din nou tronul cu ajutor polon (p. 72, nota 81). Autorul își întemeiază afirmația de mai sus pe o scrisoare pe pergament a lui Petru din 19 iulie 1490, care se păstrează în Arhivele Centrale din Varșovia. Aceasta ar însemna că Petru Aron n-a fost ucis de Ștefan în 1469, după cum se știa pînă acum. După noi, în scrisoarea citată nu este vorba de Petru Aron, ci de un alt pretendent cu numele de Petru.

Autorul combate, în sfîrșit, opinia exprimată într-o lucrare sovietică [32], potrivit căreia Polonia, folosindu-se de războiul feudal din Moldova, a pus în 1443 stăpînire pe Pocuția, luată în stăpînire de Alexandru cel Bun. În schimb, el arată că în învălmășagul acelor lupte, în Polonia s-a hotărît încorporarea Moldovei la regatul polon. Într-adevăr, sub pretextul ajutorului pentru Alexandru, fiul lui Ilie, a fost trimisă aici o armată, formată din mobilizarea generală a șleahtei din regiunile rutene, care însă a fost zdrobită de moldoveni la Crasna (1450).

Urmează apoi paginile consacrate lui Ștefan cel Mare și problemei Pocuției (p. 72—77). După autor, Ștefan, cea mai eminentă individualitate dintre toți domnii moldoveni, a comis o mare greșeală făcînd din Pocuția obiectul unui conflict cu Polonia, conflict care a făcut imposibilă colaborarea dintre români și poloni, dar care s-a terminat în cele din urmă în favoarea turcilor.

Trecînd la subiect, autorul afirmă că Ștefan a revendicat încă din anul 1468 Pocuția. În realitate, prin solia sa din 28 iulie 1468, el a promis regelui credință de vasal, dar n-a ridicat nici o pretenție asupra provinciei amintite [33]. Autorul combate apoi afirmația istoricilor români (Iorga, Nistor, Ursu), după care Ștefan a pus stăpînire pe Pocuția în 1490—1492. După autor, cea dintîi acțiune a lui Ștefan în Pocuția a avut loc mai înainte, și anume în 1488, cînd regele a protestat pe lîngă domnul moldovean împotriva incursiunii oamenilor săi în Pocuția. Este vorba de acțiunea lui Muha. Autorul arată că istoriografia actuală vede în acțiunea acestuia o răscoală antifeudală țărănească. Mai justă i se pare însă poziția istoriografiei mai vechi românești, care a păcătuit ce-i drept atunci cînd a negat aspectul de clasă al răscoalei, dar care, potrivit situației reale a lucrurilor, a pus pe primul plan tendința lui Ștefan de a pune stăpînire pe Pocuția. După autor, se pare că începutul așa-numitei răscoale populare a lui Muha l-a constituit misiunea primită în 1488 din partea lui Ștefan de a ridica pe țăranii ruteni împotriva nobilimii, de a prăda și, în cazul unor împrejurări favorabile, de a pune stăpînire pe Pocuția. Încercarea însă a eșuat. Abia în primăvara anului 1490, în Rusia ruteană au avut loc grave tulburări țărănești, provocate desigur de a doua acțiune a lui Muha, inspirată tot de Ștefan. De astădată însă această acțiune a luat un caracter neașteptat și pentru domnul moldovean: s-a transformat într-o răscoală țărănească, care s-a întins și asupra Moldovei. Bătut, Muha a fugit, nu însă la Ștefan ci la turci. Prins pe drum, el a fost închis la Suceava. Autorul afirmă că, în goană după el, polonii au intrat în Moldova, aducînd cu ei ca pretendent la tron pe Petru Aron [34]. În 1491, Muha a fost trimis din nou în Rusia ruteană, unde a fost însă prins și ucis. Autorul arată, în încheiere, că Ștefan, care a voit să pună stăpînire pe Pocuția prin

---

[31] Costăchescu, *op. cit.*, p. 773—777.

[32] *Istoria Moldavii*, I, Chișinău, 1951, p. 131.

[33] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 300—304.

[34] Autorul citează pentru această afirmație scrisoarea lui Petru din Hotin din 19 iulie 1490, care se află, după cum s-a amintit, în Arhivele Centrale din Varșovia.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

răscoală, a fost nevoit în cele din urmă să se ocupe de stingerea tulburărilor țărănești din propria-i țară [35].

El arată apoi că încercarea următoare a lui Ștefan de a ocupa Pocuția este legată de consecințele înfrîngerii lui Ioan Albert în Moldova (1497). Exploatînd această înfrîngere, precum și năvălirile turco-tătare ce i-au urmat asupra Poloniei, Ștefan a căutat să silească pe rege să-i dea Pocuția. Acesta a rezistat însă presiunilor sale, astfel că în tratatul polono-moldovean din 15 aprilie 1499 problema Pocuției n-a fost menționată.

În continuare, autorul se ocupă de pierderea Pocuției de către poloni în 1502 (p. 77—94). Cu acest prilej el arată că actul de ratificare din partea lui Ștefan a tratatului moldo-polon a fost emis la 11 iulie 1499 și că data de 12 iulie dată de editori exemplarului slav al acestui tratat este greșită (p. 77, nota 118). În realitate, instrumentul moldovean de ratificare a fost redactat în două exemplare și în două limbi (latină și slavă), exemplarul latin purtînd data de 11, iar cel slavon de 12 iulie 1499 [36]. Autorul arată că Ștefan a cerut Pocuția cu ocazia schimbului actelor de ratificare a tratatului. El urmărește apoi îndelungatele și pentru Ștefan infructuoasele tratative cu Albert, în prezența comisarilor unguri, în vederea soluționării diferendului de hotar. În continuare, el redă, pe baza unui material documentar în mare parte necunoscut la noi, mersul evenimentelor care au dus la ocuparea Pocuției de Ștefan la sfîrșitul lunii septembrie 1502. Justa precizare de către autor a datei ocupării Pocuției de Ștefan vine să corecteze data eronată din colecția românească de documente [37], precum și cea din ultima sinteză istorică de la noi [38]. Totodată autorul combate teza istoricilor români (Nistor, Iorga), după care Pocuția s-ar fi aflat în posesiunea lui Ștefan încă din anul 1497 și că ocupația militară a acestui teritoriu de către moldoveni ar fi urmat abia în noiembrie 1502.

Autorul se ocupă apoi de recuperarea Pocuției de către poloni (1505) (p. 94—109). El continuă să prezinte în amănunte noi mersul tratativelor moldo-polone, prin intermediul regelui Ungariei, în vederea reglementării problemei stăpînirii Pocuției. Astfel el arată că după moartea lui Ștefan, Polonia, pentru a recupera Pocuția, a fost gata să apeleze la ajutorul turcilor și să aprindă războiul civil în Moldova, prin sprijinirea pretendenților la tron împotriva lui Bogdan. Ca urmare, acesta a renunțat la Pocuția în speranța căsătoriei sale cu sora regelui (1505).

În sfîrșit, autorul prezintă (p. 109—121) evenimentele care au dus la reocuparea, în prima decadă a lunii septembrie 1506, a Pocuției de către Bogdan, dezamăgit în proiectele sale de alianță cu Polonia, proiecte care, după autor, au mers prea departe (uniunea Moldovei cu Polonia și unirea bisericii cu Roma), supărînd atît pe turci cît și pe unguri. Bogdan s-a arătat deci, după autor, un om politic nerealist, căci în loc de a continua să mențină relații prietenești cu Polonia și Ungaria, fapt care ar fi constituit singura șansă de salvare a Moldovei față de turci, el a pornit împotriva Poloniei. La 29 septembrie 1506 însă, armata polonă, compusă din circa 2 000 de călăreți mercenari, cîteva sute de pedestrași și cîteva tunuri și comandată de Kamenecki, a înlăturat garnizoanele moldovene din Pocuția (600 de oameni) și a intrat în Moldova într-o expediție de represalii, pierzînd la început 50 de călăreți din avangardă, dar înfrîngînd în sfîrșit armata moldoveană undeva pe drumul de la Colacin spre Șepenit sau Cernăuți, iar nu la Hotin, după cum s-a susținut pînă acum, și ajungînd cu pustiirea pînă la Botoșani.

---

[35] Cu acest prilej, autorul combate unele teze din *Istoria Moldavii* (I, p. 109) în legătură cu această răscoală.

[36] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 417—441.

[37] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 459—462, unde se dă greșit luna aprilie 1502 ca dată pentru întrevederea dintre Ștefan și trimisul polon după ocuparea Pocuției, întrevedere care, în realitate, a avut loc la 8 octombrie 1502 și în care s-a cerut domnului moldovean să retrocedeze Pocuția.

[38] *Istoria României*, II, 1962, p. 549, unde se dă greșit anul 1501 ca dată pentru ocuparea Pocuției de Ștefan.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În cel de al treilea studiu al său, Spieralski analizează sumar campania polonă din Moldova din anul 1497 și consecințele ei imediate, adică primele năvăliri turcești asupra Poloniei. El arată că polonii au urmărit prin expediția lor să ia de la turci Chilia și Cetatea Albă și să subordoneze Moldova Poloniei. După autor, Ștefan cel Mare, deși vasal al regelui, era de fapt un stăpînitor independent, iar pentru aspirațiile polone la Marea Neagră, un stăpînitor greu de suportat. De aici proiectul polon de a-l înlocui cu Sigismund, fratele regelui. În Polonia însă nu s-a apreciat la justa ei valoare politica lui Ștefan. Cercurile conducătoare poloneze s-au încrezut în propriile lor forțe, n-au pregătit din punct de vedere diplomatic expediția și au ales pentru ea momentul cel mai nepotrivit. Regele n-a cîștigat pentru planurile sale nici pe fratele său, regele Ungariei, care s-a opus expediției și înlăturării lui Ștefan, aceasta datorită îndelungatei rivalități polono-maghiare pentru influență în Moldova. El a putut conta numai pe ajutorul celuilalt frate al său, marele duce al Lituaniei. În schimb, Ștefan s-a bazat pe o vastă coaliție antipolonă. Sub aceste auspicii, continuă autorul, expediția lui Albert n-avea nici o șansă de reușită : îndreptată împotriva Moldovei în loc de împotriva Turciei, ea a fost sortită din capul locului eșecului. Într-adevăr, armata polonă, care a asediat fără succes cetatea Sucevei, a găsit în fața ei nu numai pe moldoveni, ci și pe turci, cu românii din Țara Românească și cu tătarii, ba chiar și pe unguri. După armistițiul încheiat, ea a luat calea întoarcerii, dar a fost bătută în codrii Cosminului. Regele n-a primit ajutorul Lituaniei, datorită intervenției hotărîte a Moscovei, aliata lui Ștefan. În continuare autorul combate teza mai veche, preconizată de O. Górka, după care nici Ștefan și nici armata sa n-au luat parte la lupta de la Cosmin. Dacă el admite totuși ca foarte probabilă absența lui Ștefan de pe cîmpul de bătaie, și aceasta din cauza bătrîneții și bolii sale de picioare, în schimb afirmă că oastea moldoveană a luat cu siguranță parte nu numai la luptă, ci și la urmărirea învinșilor.

Într-adevăr, continuă autorul, pe urma armatei polone înfrînte au pornit, în noiembrie 1497, trupele victorioase ale moldovenilor, turcilor, muntenilor și tătarilor, prădînd ținuturile rutene pînă la Halici. Cu această ocazie, autorul arată pe bună dreptate că nu poate fi vorba de ocuparea atunci a întregii Pocuții, după cum afirmaseră la timpul lor unii istorici români. Dar consecința imediată și cea mai grea a înfrîngerii polonilor în Moldova au fost năvălirile turcilor asupra Poloniei. Autorul descrie prima mare expediție, întreprinsă în mai 1498, cu acordul sultanului, de Bali-bei Malcoci-oglu, pașa Silistrei, expediție conjugată cu năvălirea în același timp a tătarilor. La armata turcească s-au atașat, după autor, detașamente necontrolate de munteni și moldoveni. Găsind Polonia lipsită de apărare, turcii au prădat nestingheriți voievodatul Rusiei de la Liov la Prezemyśl și Sanok, iar tătarii întinderi mari din Podolia și Volinia. Autorul afirmă că la aceste năvăliri Moldova n-a luat parte în mod deschis și că opinia istoricilor poloni și români, după care promotorul lor a fost Ștefan cel Mare, este falsă. După autor, Ștefan a dat în tăcere mînă liberă lui Boldur să urmărească pe poloni după luptă și a ajutat apoi turcilor și tătarilor în incursiunile lor asupra Poloniei, *dar toate acestea le-a făcut în așa fel*, încît să nu dea regelui motive pentru a-l acuza că a călcat armistițiul încheiat sub zidurile Sucevei. Aceasta, pentru motivul că în spiritul acelui armistițiu urmau să fie duse, prin intermediul Ungariei, tratative de pe urma cărora Ștefan se aștepta la încorporarea Pocuției la Moldova.

În concluzie, autorul afirmă că nu este adevărat că în iunie-iulie 1498 a avut loc o incursiune personală a lui Ștefan în Podolia și Rusia Roșie. El nu dă crezare așadar cronicilor de la Bistrița și Putna și nici cronicii moldo-polone, după care moldovenii, sub comanda lui Ștefan, au năvălit în Polonia și au pustiit-o pînă la Liov și Przemyśl. Autorul arată că avem de a face cu o grupă de cronici de atmosferă antipolonă, iar că întîmplările relatate în ele sînt legate de năvălirile turco-tătare. El nu dă crezare nici cronicii lui Ureche, care, după cum se știe, numai de simțăminte antipolone nu poate fi învinuită. Autorul își mai bazează teza pe faptul că nici un izvor polon nu vorbește de vreo incursiune moldovenească în Polonia.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După noi, problema nu este atît de simplă. În primul rînd, nu se poate trece atît de uşor peste relatările unei întregi serii de cronici vechi moldoveneşti, inclusiv cronica lui Ureche, care, toate, dau amănunte asupra incursiunii lui Ştefan în Polonia. Nu se poate trece apoi atît de uşor nici peste tradiţia păstrată pînă tîrziu în Polonia în legătură cu această năvălire. Ca dovadă, o frescă din biserica franciscanilor din Przemyśl, datînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, înfăţişează pînă astăzi scena uciderii, la 20 iulie 1498, a unor călugări în piaţa oraşului de către moldoveni [39]. Nici aşa-zisa grijă a lui Ştefan pentru respectarea armistiţiului nu ne convinge, aceasta pentru simplul motiv că cea mai flagrantă violare a acestui armistiţiu au constituit-o doar atacul moldovenilor şi înfrîngerea polonilor la Cosmin. După această bătălie se mai putea oare pune problema respectării vreunui armistiţiu, încheiat înaintea ei? În sfîrşit, tăcerea izvoarelor polone în legătură cu incursiunea lui Ştefan nu constituie o dovadă „ex silentio" de neexistenţa acestei incursiuni. O anumită îndoială asupra acţiunii lui Ştefan ne-o poate provoca totuşi itinerarul aproape identic al năvălirii moldovene şi al celei turceşti. Locurile atinse, după autor, de turci sînt în cea mai mare parte aceleaşi, pe care după cronica lui Ureche, le-a lovit Ştefan. Izvoarele narative moldovene dau în plus trei oraşe pustiite numai de Ştefan (Trembowla, Podhajce şi Buczacz). Îndoiala se naşte din întrebarea: a luat oare Ştefan acelaşi drum pe care-l pustiiseră numai cu o lună înainte turcii?

Problema incursiunii lui Ştefan în Polonia din 1498 rămîne deci deschisă.

În continuare autorul se ocupă de tactica regelui polon şi de cea a domnului moldovean în activităţile lor diplomatice pentru încheierea păcii. Cu această ocazie el afirmă că Ştefan a căutat să şantajeze pe poloni cu legăturile sale cu Turcia, dar că regele nu s-a lăsat şantajat, ci a amînat mereu începerea tratativelor de pace pînă ce a găsit că momentul îi era favorabil. Tergiversarea începerii discuţiilor de către partea polonă a făcut pe Ştefan să-şi modifice tactica, în sensul îmbunătăţirii relaţiilor cu Polonia, continînd însă în acelaşi timp pe sprijinul Ungariei în sforţările sale de a obţine pe cale paşnică Pocuţia. Această schimbare de tactică şi-a găsit, după autor, reflexia în prevenirea de către Ştefan a polonilor, probabil prin intermediul ungurilor, de noua incursiune turcească ce se pregătea şi care a avut loc la sfîrşitul lui noiembrie 1498 în regiunea de sud de Nistru a Rusiei rutene. La întoarcere, cei scăpaţi vii de gerurile iernii au fost loviţi şi nimiciţi de moldoveni la trecerea Prutului (5 ianuarie 1499). Prin acest atac, ca şi prin prevenirea polonilor de incursiunea turcească, autorul crede că Ştefan a căutat să demonstreze Poloniei şi Ungariei, care încheiaseră încă la 12 iulie 1498 o alianţă împotriva Turciei, că este gata să adere la ea. S-a ajuns astfel la tratativele de pace cu polonii, care au avut loc, prin intermediul ungurilor, la Cracovia în primăvara anului 1499 şi care au dus, după cum s-a arătat, la încheierea, la 15 aprilie acelaşi an, a unui tratat polono-maghiar şi a unui tratat de pace moldo-polon, ratificat de Ştefan în iulie 1499. Autorul arată că, deşi în tratat nu se aminteşte nimic de Pocuţia, totuşi problema ei a fost ridicată de partea moldoveană în cursul tratativelor. Cu această ocazie, autorul combate, pe drept cuvînt, pe istoricii români care au considerat că în acea vreme Pocuţia se găsea deja în stăpînirea lui Ştefan. După autor, trecerea sub tăcere a pretenţiilor moldovene asupra ei în tratat se explică prin intransigenţa părţii poloneze la tratative. Sub acest aspect, afirmă autorul, se poate vorbi de o înfrîngere diplomatică a lui Ştefan, care n-a reuşit să exploateze pînă la capăt înfrîngerea polonă de la Cosmin. Se poate, mai spune autorul, ca atitudinea mediatorilor maghiari în problema Pocuţiei să nu fi fost atît de hotărîtă pe cît se aşteptase domnul moldovean, care se bucura de un puternic sprijin în cercurile influente ale magnaţilor maghiari şi care recunoştea mai departe suzeranitatea Ungariei asupra ţării sale. Aceasta

[39] K. Wolski, *Przemyśl i okolice* (Przemyśl-ul şi împrejurimile), Przemyśl, 1957, p. 69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fiind situația, Ștefan a rezolvat singur problema, ocupînd în toamna anului 1502 Pocuția.

În sfîrșit, ultima și cea mai amplă lucrare a lui Spieralski se ocupă de campania de la Obertyn din anul 1531. În ansamblu, cartea cuprinde două secole de relații polono-române. Într-adevăr, jumătate din partea ei narativă constituie introducerea la campania de la Obertyn. În această vastă parte introductivă, autorul trece în revistă raporturile politice și militare dintre Polonia și Moldova de la începuturile lor și pînă la războiul din 1531 inclusiv. Expunerea este precedată de o analiză critică a bibliografiei polone și române asupra subiectului.

În primul capitol, consacrat condițiilor geografice (p. 11—17), autorul se ocupă de numele și așezarea geografică a Moldovei și Pocuției, precum și de limba, religia și ocupația populațiilor lor. În ceea ce privește Moldova, autorul dă greșit Romanul drept primă capitală a țării, cînd vreme este știut că cea dintîi reședință a domnilor moldoveni a fost Baia. De asemenea, considerăm drept anacronism studierea pentru veacul al XVI-lea a populației Moldovei pe provincii, ale căror denumiri, așa cum le folosește autorul, apar abia în secolele XVIII și XIX. Este știut doar că la începutul secolului al XVI-lea Moldova se prezenta geografic, politic și administrativ ca o țară unitară, iar așa-numita țară a Șepeniților, care făcea parte din hotarul ei de nord, nu era un teritoriu aparte și nici nu constituia o împărțire administrativă.

Mai importante însă pentru noi sînt amănuntele date de autor în privința Pocuției. Aceasta aparținea administrativ țării Haliciului, care intra, la rîndul ei, în componența voievodatului Rusiei. Țara Haliciului cuprindea patru districte: Halici, Trembowla, Colomeea și Sniatyn. Aceste două din urmă, împreună cu o parte din districtul Haliciului formau Pocuția. Aceasta avea în ajunul războiului moldo-polon din 1531 circa 107 sate și 13 orașe și orășele. Populația provinciei era, în majoritatea ei, ruteană și ortodoxă. Poloni se găseau foarte puțini, chiar printre nobilime. Nobilimea ruteană, mai ales cea mărunță, era numai în mică măsură polonizată. Anumite progrese le făcuse pe acest teritoriu colonizarea cu români, începută foarte de timpuriu și sprijinită în secolul al XVI-lea de magnații din familia Chodecki. Deci relațiile cu acești coloniști, dar mai ales raporturile religioase au favorizat propaganda moldovenească menită să asigure Moldovei stăpînirea asupra Pocuției. Această propagandă s-a folosit de nemulțumirile populației rutene ortodoxe față de biserica oficială, catolică. Așa se explică faptul că de fiecare incursiune românească în Pocuția, o mare parte din populația acesteia trecea de partea domnului moldovean.

În capitolul al doilea se studiază forțele armate ale părților combatante la Obertyn (p. 18—58), cu care ocazie autorul dă pentru prima dată în istoriografia poloneză o schiță asupra armatei și artei militare moldovene de la jumătatea secolului al XV-lea pînă la jumătatea secolului al XVI-lea, folosind literatura română de specialitate. El arată apoi că la începutul secolului al XVI-lea, domni ambițioși (ca Bogdan cel Chior, numit de autor Bogdan cel cu un ochi, și Petru Rareș) s-au străduit să ducă o politică externă activă, dar n-au avut nici mijloace și nici geniul părintelui lor, Ștefan cel Mare. Pentru statul polono-lituanian însă, ale cărui resurse erau angajate în războaiele cu Moscova, iar dificultățile financiare nu-i permiteau să dezvolte sistemul de apărare militară permanentă la frontiera de sud, Moldova era, după autor, un adversar de temut, care dispunea încă mereu de o armată mai numeroasă, dar care era hotărît mai slabă decît armata polonă în ceea ce privește echiparea și arta militară. Cu această ocazie, autorul dă un succint istoric al armatei polone din acel timp, în care se arată că forța militară a Poloniei se baza la acea epocă mai ales pe armata de mercenari, care forma embrionul armatei permanente existente sub forma așa-numitei apărări curente („obrona potoczna") a hotarelor de sud. În timp de pace, aproape toate aceste trupe mercenare erau dislocate în Rusia Roșie și Podolia, apărînd hotarele de incursiunile moldovenilor și tătarilor. Cavaleria stătea în cîmpie, pe sleau-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rile tătărești, iar infanteria în cetăți și cetățui, mai ales în Camenița. În timp de război, trupele apărării curente, sporite cu forțe suplimentare, constituiau principala, dacă nu chiar unica forță armată a statului polon.

În capitolul al treilea, dedicat originii și desfășurării conflictului polono-moldovean pînă la 1510 (p. 57—78), autorul, după ce emite teoria neștiințifică cu privire la originea poporului român din Moldova, trece în revistă primele relații politice și militare dintre statul moldovean și regatul polon. Și în acest studiu autorul afirmă, fără o bază documentară sigură, că obiectul litigiului dintre polони și moldoveni a fost țara Șepeniților, iar nu Pocuția. Analizînd apoi relațiile polono-moldovene din timpul lui Ștefan cel Mare, el arată că domnul moldovean a căutat încă de la început sprijin în Polonia împotriva turcilor, care-l amenințau cu război din cauza politicii duse de el în Țara Românească. Autorul este sigur că visul lui Ștefan a fost unirea Țării Românești, de același neam cu Moldova. În ceea ce ne privește, nu contestăm lui Ștefan cel Mare efortul de a realiza unitatea de luptă a Moldovei și Țării Românești împotriva turcilor, dar nu-i putem atribui ideea unificării acestor țări pe baza conștiinței naționale, noțiune care a apărut evident mult mai tîrziu. Autorul comite apoi și în această lucrare eroarea cînd afirmă că pretențiile lui Ștefan asupra Pocuției au fost ridicate pentru prima dată în 1468. În realitate, acest teritoriu a fost revendicat de domnul moldovean după înfrîngerea polonilor din 1497. El recunoaște că atitudinea dușmănoasă a lui Ștefan față de polони a fost justificată de neîncrederea sa în ei din cauză că nu i-au dat ajutor eficient împotriva turcilor. Totuși, el afirmă că politica antipolonă a domnului moldovean a fost o greșeală din punct de vedere al intereselor Moldovei. Aceasta pentru motivul că în loc să caute căi de colaborare cu Polonia, în fața amenințării de moarte turcești, Ștefan a jucat un mare rol în realizarea alianței antiiagelonice. Din parte-ne sîntem convinși că presupusa greșeală a lui Ștefan se justifică prin reala eroare a polonilor de a nu-i fi susținut lupta împotriva turcilor, ba mai mult, de a fi căutat să-l înlăture și să lichideze Moldova ca stat independent.

Independența lui Ștefan și activitatea sa în coaliția antiiagelonică au servit, după autor, grupării oamenilor politici influenți din Rusia Roșie ca argument pentru lichidarea Moldovei independente. Urmarea directă a înfrîngerii polonilor a fost năvălirea turcilor în Polonia (1498). Autorul repetă și în acest studiu că Moldova n-a luat oficial parte la ea și afirmă că opinia, după care promotorul acestei năvăliri a fost Ștefan, dornic de răzbunare, este falsă. Și din nou, după autor, Ștefan a șantajat în cursul tratativelor pentru Pocuția pe polони cu legăturile sale cu Turcia. Neobținînd nimic în privința Pocuției prin pacea încheiată cu Polonia la 15 aprilie 1499, Ștefan a ocupat în 1502 această provincie. Urmașul său, Bogdan, a renunțat la ea, pentru a o ocupa din nou în 1506 și 1509, fără a o putea însă menține. Prin tratatul de pace încheiat în 1510, chestiunea Pocuției a rămas să fie soluționată *prin arbitrajul regelui Ungariei*.

În capitolul al patrulea autorul trece în revistă relațiile polono-moldovene din anii 1510—1526 (p. 78—91). Cu acest prilej, el arată că după moartea lui Bogdan (1517), în Polonia s-a venit cu planul de a așeza în scaun pe Petru Rareș. Acest pretendent se afla, după autor, de mai mulți ani în Polonia, închis în cetatea Marienburg, de unde a stăruit, fără succes, în mai multe rînduri, să obțină ajutorul regelui pentru a ocupa scaunul Moldovei. În realitate, după cum s-a stabilit de mult timp la noi într-o lucrare, pe care autorul o folosește[40], nu este vorba de Petru Rareș, ci de un pretendent cu numele de Petru[41]. Că Petru Rareș nu

[40] C. Coriolan, *Petru Rareș înainte de urcarea sa pe tron și Petru pribeagul*, București. 1909; lucrarea este citată de Spieralski la p. 79, nota 6.

[41] Acesta ar putea fi pretendentul din anul 1490, pe care Spieralski îl identifică greșit cu Petru Aron și pe care polonii îl aduceau în Moldova, atunci cînd îl urmăreau pe Muha.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și-a petrecut timpul de dinainte de urcarea sa în scaun în Polonia ne-o dovedește și faptul că în corespondența sa cu regele polon din 1531 în legătură cu ocuparea Pocuției, acesta îl numește fiu al lui Bogdan, lucru ce-i stîrnește indignarea [42]. Dacă Rareș ar fi fost pretendentul, care a petrecut atît de mult timp în Polonia și care a dat atît de mult de furcă regelui, ne-am fi așteptat ca acesta să fi știut cel puțin că era fiul lui Ștefan cel Mare.

În al cincilea capitol, în care prezintă politica lui Petru Rareș față de Polonia în anii 1527—1530 (p. 92—98), autorul caracterizează pe domnul moldovean în felul următor: a fost o personalitate remarcabilă, dar, contrar tatălui său, a fost lipsit de spirit realist politic; voind să redea Moldovei vechea sa însemnătate, a căutat să imite politica părintelui său, fără a ține însă seama de situația politică internațională, radical schimbată în timpul său, cînd era nevoie de o mare perspicacitate politică și tact, dacă se voia ca Moldova să nu cadă pradă expansiunii turcești; Rareș n-a avut însă asemenea însușiri, iar prin întreaga sa politică a contribuit simțitor la căderea Moldovei.

După noi, politica lui Petru Rareș în ansamblul ei a fost o politică al cărei obiectiv constant l-a constituit lupta pentru redobîndirea independenței țării și împotriva expansiunii otomane. Dacă autorul ar fi luat în considerare ansamblul politicii sale, iar nu numai latura ei polonează, atunci poate n-ar fi redat în culori atît de sumbre chipul și activitatea domnului moldovean.

Cu aceasta, după 89 de pagini de tipar, autorul ajunge în sfîrșit la subiectul propriu-zis al cărții și anume la războiul lui Petru Rareș cu polonii pentru Pocuția. În capitolul al șaselea el analizează așadar incursiunea moldovenilor în Pocuția din anul 1530 (p. 99—117). Înainte de aceasta însă, el amintește de tratativele purtate anterior între rege și Rareș pentru aplanarea litigiilor de hotar dintre cetățenii poloni și moldoveni. Cu această ocazie autorul arată greșit că domnul moldovean ar fi pus condiția ca întrunirile comisiei mixte de hotar să aibă loc timp de două zile pe partea moldovenească, iar a treia zi pe partea polonă, aceasta pentru că, după autor, daunele suferite de moldoveni ar fi fost mult mai mari decît cele pricinuite polonilor. În realitate, din documentul citat rezultă tocmai contrariul, adică două zile au fost consacrate întrunirilor comisiei pe partea polonă iar a treia zi pe partea moldovenească, la Hotin [43].

Trecînd la subiect, autorul arată că acțiunea lui Rareș de a pune stăpînire pe Pocuția s-a făcut cu aprobarea Turciei, care găsea în ea un excelent mijloc de presiune asupra Poloniei de a o opri să intre în alianță cu Habsburgii împotriva ei. El remarcă apoi că toți istoricii poloni și români, care s-au ocupat de această problemă, au stabilit eronat data incursiunii lui Rareș în Pocuția. Autorul dovedește că năvălirea s-a produs cel mai tîrziu în ziua de 3 decembrie 1530, la lăsatul serii. În sfîrșit, el scoate pe bază de noi mărturii documentare pentru prima dată la lumină, ca ultim act al incursiunii, lupta ce s-a dat între moldovenii ce se înapoiau din Polonia și trupele polone din apărarea curentă la Hotin, la 31 decembrie 1530 la trecerea Nistrului, luptă care s-a terminat cu înfrîngerea polonilor și la care, după cum presupune autorul, au luat parte cel puțin 1120 de călăreți mercenari poloni.

În capitolul al șaptelea, dedicat pregătirilor polone de război în vederea recuperării Pocuției (p.118—147), autorul precizează, pe baza registrelor de recrutare a mercenarilor, că armata polonă care a luptat la Obertyn s-a compus din 24 de steaguri de călăreți și din o subunitate de strajă călare de graniță (în total 4452 de oameni și tot atîtea cai), din 10 roate de infanterie (în total 1167 de oameni și 32 de cai) și din 12 tunuri (cu 29 de oameni și 58 de cai). În total:

---

[42] Bogdan în Hurmuzaki, *Documente*, supl. II, vol. I, p. 23—24.

[43] *Acta Tomiciana*, XI, nr. 265.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5648 de oameni și 4542 de cai. Dacă la aceasta se adaugă cele 300 de care, trase de circa 1200 de cai și deservite de cel puțin 300 de oameni, se ajunge la concluzia că efectivul total al armatei polone număra circa 6000 de oameni, circa 5800 de cai și 12 tunuri. Între călărețiî mercenari se găseau și cîțiva români refugiați din Moldova (de pildă, Toma). Autorul amintește că refugiații moldoveni ajungeau în Polonia la anumite slujbe, de pildă un oarecare Dumitru a fost în 1530 comandantul mercenarilor poloni care păzeau granița cu Moldova pe Nistru. El combate, în sfîrșit, pe istoricul ceh Macurek, care afirmase la timpul său că infanteria polonă care a luptat la Obertyn se compunea în cea mai mare parte din mercenari cehi [44]. După autor, marea ei majoritate era formată din poloni.

În capitolul al optulea, în care tratează despre recuperarea Pocuției de către poloni (p.148—159), autorul precizează că garnizoanele moldovene din această provincie se compuneau exclusiv din călărețî, cu un efectiv de pînă la 1200 de oameni, mai puțin decît stabiliseră anterior istoricii poloni și români. Lichidarea lor s-a făcut în zilele de 2—4 august 1531 de cei circa 1300 de călărețî poloni, defalcați de Tarnowski din armata sa concentrată la Rohatyn. Și cu această ocazie autorul corectează cifrele date pînă acum în istoriografia polonă și românească în legătură cu evaluarea efectivului forțelor polone care au luat parte la acțiunea de recuperare a Pocuției, precum și amănuntele privind desfășurarea operațiilor militare. El arată că nu se cunosc pierderile moldovenilor, ci numai numărul prizonierilor (40, între care comandanți și boieri).

În capitolul al nouălea se descrie lupta de la Gwoździec din 19 august 1531 (p.160—170). Autorul arată că Rareș a dispus în noua sa campanie în Pocuția de maximum 20000 de oameni și de 50 de tunuri. Dintre aceștia, 6000 de călărețî au fost trimiși înainte să ia cetățuia Gwoździec. Asediul a început cel mai tîrziu la 15 august. Faptul că moldovenii n-au putut timp de cîteva zile cuceri această cetățuie, apărată de cel mult 200 de poloni, dovedește, după autor, incapacitatea comandanților moldoveni și valoarea mediocră a trupelor de sub ordine. În ajutorul garnizoanei a sosit Tarnowski cu circa 4000 de călărețî, cu întreaga infanterie (1168 de oameni) și cu tabăra de 300 de care. Lupta a fost cîștigată fără a se angaja toate forțele polone (infanteria și artileria). Moldovenii au fost înfrînți, cu pierderi grele: circa 2000 de morți și un mare număr de prizonieri, care au fost uciși pe loc din ordinul lui Tarnowski. Pe întregul parcurs al expunerii, autorul supune unei analize critice scrierile contemporane, precum și literatura istorică polonă și românească privind această luptă.

În capitolul al zecelea, consacrat bătăliei de la Obertyn din 22 august 1531 (p.171—190), el arată că, după lupta de la Gwoździec, lui Rareș i-au rămas nu mai mult de 17000 de călărețî, cu care a înfruntat pe poloni la Obertyn. Autorul corectează deci pe scriitorii contemporani și pe istoricii poloni și români, după care domnul moldovean ar fi dispus la Obertyn de numărul exagerat de mare de 20—24000 de oameni. În continuare, el dă o descriere clară a poziției și dispozitivului forțelor combatante și în sfîrșit, a luptei ca atare în care tactica lui Tarnowski, ajutat de tabără, i-a adus victoria. Autorul crede că numărul moldovenilor căzuți în luptă, înecați apoi în mlaștină sau uciși ulterior de țărani n-a trecut de 5000. Nu se cunoaște precis numărul prizonierilor. După autor, pierderile polonilor au fost mai mari decît 256 de morți, după cum s-a scris pînă acum. El nu este de acord cu teza acelor istorici români, după care principala cauză a înfrîngerii lui Rareș a fost trădarea boierilor, și aceasta pentru motivul că nici un document nu vine în sprijinul ei. După autor, singura explicație a înfrîngerii moldovenilor este superioritatea artei militare polone față de cea moldovenească.

În ultimul capitol, al unsprezecelea (p.191—208), autorul se ocupă de luptele ce au urmat de o parte și de alta a frontierei după bătălia de la Obertyn.

[44] J. Macůrek, *Čehové v polskem vojsku v Podněstří v letech 1531—1538* (Cehii în armata polonă de pe Nistru în anii 1531—1538), Brno, 1931, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Astfel, se arată că Rareș a făcut o mică incursiune în Pocuția în ultima decadă a lunii octombrie 1531 cu 500 de călăreți, ca o demonstrație de forță pe Nistru. Ca revanșă polonii au trecut în primele zece zile ale lunii noiembrie în Moldova. La frontieră au continuat apoi să se dea lupte mărunte, de caracterul unor mici incursiuni. În aceste lupte, trupele polone au suferit anumite pierderi, dar, în general, au ieșit din ele învingătoare. Autorul arată apoi, pe bază de noi documente, că la 31 decembrie 1531 s-a dat pe teritoriul Moldovei o luptă de o amploare mai mare, în care patru steaguri polone au pierdut 104 călărești și un rotmistru. Altă înfrîngere polonă, cunoscută și istoriografiei românești, este cea de la 4 februarie 1532, cînd un grup mai mare de călărești poloni (500—1000) a fost bătut în Moldova, la Tărășăuți, pierzînd 200 de oameni. În sfîrșit, autorul se ocupă sumar de tratativele polono—moldovene duse în primele patru luni ale anului 1532 pentru încheierea unui armistițiu. În paranteză menționăm că tratativele diplomatice prilejuite de războiul moldo—polon și purtate în cursul anilor 1532—1534 au format recent în istoriografia românească obiectul unei cercetări, bazate pe documente publicate în ultimii ani în colecția „Acta Tomiciana" [45].

În anexă, autorul dă efectivul cavaleriei și infanteriei polone participante la campania de la Obertyn, pe baza registrelor de recrutare a mercenarilor (p.213—267). Pentru artileria polonă care a luat parte la această campanie se publică din nou un registru, după manuscrisul original. Sînt retipărite, în sfîrșit, relatările lui Zacharia și Dantiszek asupra campaniei menționate, cu amănunte asupra autorilor și edițiilor anterioare.

Cu rezervele exprimate mai sus, cartea analizată asupra campaniei de la Obertyn constituie, prin materialul nou folosit, prin corectarea și completarea literaturii existente polone și române referitoare le subiect, o interesantă contribuție la istoria relațiilor politice și militare polono—române de la începutul lor și pînă la jumătatea secolului al XVI-lea, precum și cea mai bună monografie polonă asupra conflictului dintre Petru Rareș și Polonia.

Zdz. Spieralski are pregătite pentru tipar încă două studii: *Campania din Moldova a hatmanului Kamieniecki din anul 1509 și Războiul polono—moldovean din anul 1538*. Apariția lor este așteptată cu viu interes la noi, și aceasta atît pentru lucrurile noi ce le aduce acest prodigios istoric polon în fiecare din lucrările sale, cît și pentru documentația necunoscută la noi, cu ajutorul căreia el corectează și completează fapte și date din istoriografia polonă și românească. Acest lucru, care n-a putut fi realizat decît printr-o muncă asiduă în arhivele polone, poate constitui pentru noi un îndemn de a întreprinde cercetări în aceste arhive, care, după cum se știe, conțin un material documentar pe cît de bogat pe atît de prețios pentru studiul istoriei țării noastre.

[45] I. Corfus, *Activitatea diplomatică în jurul conflictului dintre Petru Rareș și Polonia*, în „Romanoslavica", X, București, 1964, p. 315—340.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

# CU PRIVIRE LA „ORAȘUL BUCUREȘTI, REȘEDINȚĂ ȘI CAPITALĂ A ȚĂRII ROMÂNEȘTI, 1459—1862".

Lucrarea pe care am consacrat-o istoriei *orașului* București s-a bucurat pînă acum de patru recenzii. Trei dintre acestea au fost alcătuite de specialiști în istoria orașului — Matei Ionescu, Paul Cernovodeanu (în colaborare cu Ioana Constantinescu) și Panait Panait — iar cea de-a patra o datorez tov. I. Caproșu. Primele trei recenzii cuprind aprecieri elogioase și, de asemenea, unele observații critice pe care le socot în general justificate — parte privindu-mă însă indirect și fiind rezultatul condițiilor editoriale de apariție a lucrării. Nota dominantă a acestor recenzii rămîne însă *aprecierea pozitivă*.

I. Caproșu, autorul celei de-a patra recenzii, consideră, la rîndul său, lucrarea drept „prima sinteză asupra istoriei Bucureștilor pe o perioadă de 400 de ani" și subliniază „importanța" ei „deosebită... pentru cunoașterea istoriei acestui oraș". Tot d-sa observă că autorul „prin lucrările sale din ultimul deceniu s-a dovedit un pasionat și constant cercetător al istoriei orașului" și că lucrarea a utilizat „o foarte bogată bibliografie" și „o bază documentară sporită" — aici aș mai sublinia că în monografie s-a utilizat un număr important de informații inedite, fapt nerelevat de recenzent. Prezentarea cuprinsului se încheie prin aprecierea că „lucrarea lui Dan Berindei îmbrățișează într-o tratare evolutivă principalele probleme pe care le ridică istoria Bucureștilor pe timp de 400 de ani". „Se cuvin — mai adaugă I. Caproșu — a fi remarcate contribuțiile valoroase ale autorului la cercetarea începuturilor Bucureștilor, a dezvoltării economice a orașului, a structurii sale sociale, a organizării sale administrative și a dezvoltării lui urbanistico-edilitare".

In continuare, după aceste aprecieri elogioase, recenzentul trece la o serie de *observații critice pentru a ajunge la generalizări* prin care practic sînt răsturnate cu totul aprecierile inițiale și cele din aliniatul concluziv. Unele observații sînt îndreptățite: culturii îi puteam acorda într-adevăr o pondere ceva mai mare (trebuie însă observat că problema n-a fost neglijată — vezi indicele col. 1—2 de la p. 287 — și că în general economia lucrării n-a permis ca în numeroase cazuri să se depășească *mențiunea*) și, de asemenea, problemei fiscalității (cîteva informații anterioare din lucrare n-au fost însă ținute în seamă de recenzent — vezi p. 37, 49 și 61).

Trec acum la observațiile pe care nu le pot socoti îndreptățite.

I. Caproșu contestă opinia subsemnatului „că în primii 25 de ani ai secolului al XVII-lea — scrie d-sa — activitatea comercială bucureșteană ar fi fost stagnantă". In primul rînd, dacă I. Caproșu ar fi urmărit *atent* cum prezint comerțul bucureștean — în spațiul dat: trei pagini pentru șase decenii! — ar fi observat că opinia subsemnatului este aceea că acest comerț „stagnant în *perioada inițială* a secolului" (*inițială* nu înseamnă 25 de ani!) sau prezentînd „o *oarecare* stagnare"

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în primul sfert al secolului al XVII-lea, și-a *reluat* dezvoltarea în cel de-al doilea sfert al secolului. Poate contesta recenzentul situația critică obiectivă prin care a trecut orașul la începutul veacului al XVII-lea, mai ales comparînd-o cu cea din perioada anterioară anului 1595 ori cu cea următoare? I. Caproșu argumentează „bogat" — prin numeroase exemple — pe care le cunoaștem dar din care nu am putut folosi în lucrare decît pe cele mai semnificative — că în București a existat un comerț în perioada dată! Dar oare am contestat acest lucru? *Stagnare* sau *oarecare stagnare* — adică o oarecare *oprire pe loc* — nu însemnă *inexistență*. De altfel, în expunerea sintetică pe care am făcut-o pentru cele șase decenii — și în mod firesc accentul l-am pus pe ultimele patru — am menționat faptul că „numărul prăvăliilor bucureștene este și acum ridicat" și am dat drept exemplu cazul stăpînirii exercitate de mănăstirea Plumbuita *în 1614* asupra a 15 prăvălii bucureștene (p. 46). De asemenea, informații referitoare la prăvălii bucureștene în primul sfert al secolului al XVII-lea au mai fost date la p. 47 și 50 (inclusiv cazul din 1605 al vornicesei Chiajna citat de recenzent). În ceea ce privește venirea tîrgoviștenilor, nu este vorba de o renaștere a comerțului bucureștean ca urmare a *venirii* negustorilor din Tîrgoviște — cum a înțeles recenzentul — trecînd probabil rapid asupra explicației ce am mai dat-o la p. 52. — ci de faptul că noua ascensiune a comerțului bucureștean a creat condiții favorabile unor strămutări și că această strămutare ilustrează și dovedește ascensiunea.

A doua observație critică a lui I. Caproșu se referă la instituția ispravnicilor de scaun, cărora — după opinia d-sale — le-am dat „o importanță exagerată pentru istoria Bucureștilor" și i-am legat „nejustificat... de organizarea administrativă a orașului". Recenzentul nu ține seama de faptul că reședința acestor ispravnici a fost *în București*, că ei erau legați în exercitarea autorității lor *de acest oraș*, elemente care ar îndritui observația că am dat instituției „o importanță mult exagerată". Nici cea de-a doua aserțiune a recenzentului nu este îndreptățită. În lucrare am precizat limpede că ispravnicii aveau rosturi „largi depășind cadrele înguste ale administrării orașului", deci am subliniat faptul că nu erau organe propriu-zise de administrare ale orașului, dar totodată este cert că ispravnicii, între alte probleme, se ocupau *și de probleme bucureștene* și că erau, în lipsa domnului, cea mai înaltă autoritate în oraș, exercitînd aici, direct ori prn intermediari o autoritate administrativă. Deci nu se poate susține — cum o face recenzentul — că „ispravnicii nu au nici o atribuție în legătură cu administrarea orașului". De altfel, în lucrare nu s-a făcut vreo paralelă între acești ispravnici și „organele comunității orășenești" — în afara menționării disparității celor dintîi (vezi p. 95) — ci comparație s-a făcut doar cu reprezentanții domniei în oraș (vornicul al doilea).

O altă observație critică a lui I. Caproșu este aceea că în unele locuri ordinea de tratare a faptelor nu ar fi cea firească și d-sa dă în această privință *un singur* exemplu care nu rezistă unei examinări critice, căci relevarea în fruntea părții consacrate comerțului în capitolul IV — la p. 70 — a rolului dobîndit de *negustori în conducerea* orașului și *analizarea în continuare* a situației economice a acestora au fost *intenționate*. Am vrut să reliefez la *începutul* acestei părți ceea ce reprezenta un element *nou*.

Tot astfel nu este susținută observația recenzentului asupra cazurilor în care aș fi renunțat la analiză „în favoarea unei constatări generale". I. Caproșu înțelege întemeierea unei afirmații generale numai pe sublinierea *noului* înregistrat de la o epocă la alta. Pentru d-sa existența *mai departe* a unei situații ori *amplificarea* ei par a nu avea însemnătate. Relatarea și aprecierea — mai ales cînd apare sau se dezvoltă *nou* — a cazurilor particulare care autorizează o „constatare generală" oare nu este o analiză? Neîntemeiată decît pe o afirmație generală, nedocumentată și neconcretizată prin exemple, învinuirea că în unele „secțiuni de capitol" — indicație vagă! — nu s-a reușit ca „raportul dintre analiză și sinteză să fie echilibrat", nu rezistă dacă se face o examinare obiectivă textutului monografiei. Cum pot fi „dominante" „constatările generale" cînd, pe de altă parte se reproșează în aceeași frază „multitudinea exemplelor", iar în alt loc se vorbește chiar de „prolixitate"!

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O altă obiecție pe care o aduce I. Caproșu este aceea că unele situații se repetă, că unele afirmații generale se „potrivesc" și în alt capitol și că afirmațiile generale din fiecare capitol nu sînt suficiente „fără sublinierea a ceea ce aduc nou o epocă sau alta". I. Caproșu nu ține seama de faptul că de cîte ori au existat elemente noi *acest lucru a fost subliniat*, că mai multe capitole îmbrățișînd *toate* orînduirea feudală o similitudine de situație este implicită, dar că și aci expunerea a fost făcută *nuanțat*, relevîndu-se cît s-a putut *noul* ori creșterea cantitativă. Ce ar fi vrut? simple afirmații generale nesusținute documentar, nereținîndu-se faptele decît în capitolul inițial? Economia lucrării a impus aceste aparente repetiții, *de fapt constatări ale continuității unei situații* cu sesizarea însă nuanțată a elementelor noi. Ca o paranteză, nu pot să nu semnalez că pentru I. Caproșu intervalul „a doua jumătate a secolului al XVI-lea pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea" reprezintă „aproape 300 de ani"!

Nu pot accepta nici învinuirea că o „afecțiune" de bucureștean mi-a „influențat" aprecierea de istoric. A arunca o astfel de acuzație pe temeiul celor două fraze citate de la p. 64 și 76 referitoare la declinul Tîrgoviștei și ascensiunea Bucureștilor mi se pare cel puțin nedrept. Lectura frazelor incriminate dezvăluie că n-am făcut decît să constat și să consemnez o *realitate*, iar exemplul de „părtinire" pe care-l dă recenzentul e concludent pentru a infirma acuzația, căci una este să *strici* curtea domnească și alta este s-o *surpi*! De asemenea, poate oare nega recenzentul „procesul de creștere" al Bucureștilor în ciuda calamităților? Crede oare că am inventat din „afecțiune" o situație concretă ilustrată prin multilaterala și aproape neîntrerupta dezvoltare a orașului?

In privința observațiilor mai mărunte pe care I. Caproșu le aduce lucrării aș vrea să arăt că „*spre* mijlocul veacului" poate să aibă și sensul de „*pe la* mijlocul veacului", ceea ce înseamnă și cea de-a doua jumătate a secolului; că nota de la p. 12 completează aserțiunea din text, deoarece situarea cu totul periferică a Slatinei în Muntenia face ca într-adevăr Bucureștii să poată fi considerat în perioada dată „singurul centru orășenesc în regiunea de cîmpie a Munteniei"; că *surprinzător* în ascensiunea Bucureștilor este tocmai faptul că aceasta a fost rezultatul unei dezvoltări scurte și intense, cuvîntul *surprinzător* avînd aci sensul de *neobișnuit*. De asemenea, cînd din 23 de documente de la Radu cel Frumos 16 sînt emise în București este evident că este vorba de o stabilire *cvasipermanentă* a domnului în București, că acesta reprezintă pentru domn scaunul *stabil*, în comparație cu celelalte reședințe trecătoare; nu văd contradicția dintre cele două afirmații, care, citite în context, nu fac decît să se întregească.

I. Caproșu mă mai învinuește de „surprinzător de numeroase neglijențe de formă", spicuind apoi „cîteva din cele mai evidente", „în ordinea paginilor cărții". In mod concret, nu sînt „spicuite" — începînd *doar* de la p. 164! — decît patru exemple urmate de un *etc!* Cel de-al patrulea este o evidentă greșeală de corectură, celelalte trei sînt în fond „repetiții" din categoria cărora I. Caproșu mai adaugă în aliniatul următor trei exemple și un... *etc!* „Repetiții" este foarte posibil să mai existe în cele 28 de coli ale lucrării, cum astfel de scăpări din condei pot fi găsite în orice lucrare, dar numărul lor este departe de „surprinzător de numeroase neglijențe", cum scrie generalizînd I. Caproșu. În această lumină nu mai poate produce mirare lectura trunchiată pe care o face recenzentul pentru a sesiza o „contradicție de fond": la p. 142 n-am scris „dezvoltarea demografică a orașului nu înregistrează progrese", ci „dezvoltarea demografică a orașului nu înregistrează progrese prea mari", ceea ce este cu totul altceva!

În sfîrșit, prin conținutul său penultimul aliniat vine într-o evidentă contradicție cu ceea ce rezistînd unei analize critice poate fi considerat just în recenzie și cu însuși aliniatul ei concluziv. Considerînd ca „bunuri cîștigate" criticile sale, I. Caproșu își repetă sintetic învinuirile — vorbind de data aceasta și de o insuficiență prelucrare a informației documentare! — și le dă un caracter *generalizant*, care-l autorizează să conchidă la sfîrșitul aliniatului în cauză că autorul „s-a grăbit să încredințeze tiparului o interesantă lucrare, înainte de a o finisa suficient". Nici unul dintre ceilalți recenzenți nu mi-a adus acest reproș și pentru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

elucidarea autorului recenziei țin să precizez că lucrarea în cauză a așteptat cinci ani lumina tiparului!

Închei exprimînd un regret: pe I. Caproșu l-am urmărit deseori în funcția de critic, dar atît de rar în cea de autor. Nu cred că aceasta reprezintă pentru un tînăr și meritos cercetător calea cea mai nimerită de activitate. Fără să vreau, îmi aduc aminte de dictonul *La critique est facile, l'art est difficile!*

*Dan Berindei*

Consacrînd într-unul din numerele acestui „Anuar" (tom. I, 1964, p. 193—200) o recenzie mai amplă cărții lui Dan Berindei, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești, 1459—1862*, observam importanța apariției unei astfel de lucrări într-o vreme în care necesitatea ei se făcea stringent simțită și subliniam, analizînd capitol cu capitol, meritele incontestabile (cu mult mai multe însă decît cele pe care le menționează Dan Berindei în alăturatul răspuns; vezi recenzia noastră, p. 193—196) ale acestei, repetăm, atît de documentele lucrări. Remarcînd valoroasa contribuție a autorului la cercetarea istoriei celui mai mare oraș al țării noastre, aduceam totodată, ca cercetător în domeniul istoriei medii a României, unele obiecții cărții. Așa încît, cu toată considerația pe care o avem față de ceilalți recenzenți ai cărții menționate, socotim discriminarea interesată și cu vădită tendință de autoapărare de la început răspunsului lui Dan Berindei ca fiind arbitrară. Nefiind la obiect nici veleitățile profesorale ale tov. Dan Berindei din finalul răspunsului, le lăsăm deoparte, oprindu-ne doar asupra acelei părți din întîmpinare în care, nejustificat, sînt contestate afirmațiile recenzentului și e pusă la îndoială însăși obiectivitatea lui. Din acest punct de vedere, cum e și firesc, răspunsul lui Dan Berindei comportă unele precizări, pe care ne îngăduim să le consemnăm în cele ce urmează.

Deși nu ne vom referi la acele observații ale noastre pe care Dan Berindei și le însușește în mod expres sau tacit, ținem totuși să observăm, (urmînd ordinea obiecțiilor ridicate de Dan Berindei), că la p. 37, 49 și 61 ale cărții recenzate nu sînt nicăieri pomenite, așa cum arătam și în recenzie (p. 198), „sarcinile fiscale ale orășenilor". Informațiile de la aceste pagini, deși privesc chestiuni de natură fiscală, se referă la cu totul altceva (atribuțiile fiscale ale comunității orășenești — p. 37, 61 — și sarcinile fiscale ale unor poslușnici — p. 49).

Dan Berindei nu e de acord cu critica ce i-am adus-o privind modul cum prezintă comerțul bucureștean din primul sfert al secolului al XVII-lea, dar d-sa, în lipsa argumentelor (documentele citate de noi în recenzie nu-i îngăduie o argumentare împotriva concluziei noastre), invocă o pretinsă lectură grăbită a cărții din partea subsemnatului sau, răstălmăcind cuvintele noastre și atribuindu-ne afirmații ce nu ne aparțin, deplasează discuția pe un tărîm cu totul lateral. Astfel, după Dan Berindei, recenzentul nu „ar fi urmărit *atent*" (subl. lui D.B.) modul cum prezintă autorul comerțul bucureștean din intervalul 1601—1659 și ca atare n-a „observat că opinia subsemnatului (a lui Dan Berindei, n.n.) este aceea că acest comerț „stagnant în *perioada inițială* a secolului"... sau prezentînd „o oarecare stagnare" în primul sfert al secolului al XVII-lea, și-a *reluat* dezvoltarea în cel de al doilea sfert al secolului" (sublinierile lui D.B.). Pentru că recenzentul a urmărit, totuși, *foarte atent*, modul cum prezintă Dan Berindei comerțul bucureștean din perioada menționată, a *observat* că, într-adevăr, opinia lui Dan Berindei este tocmai cea de mai sus, dar că ea este greșită și ca atare, a combătut-o. *În acest sens* a citat recenzetul foarte numeroasele exemple din documentele anilor 1600—1625 (vezi recenzia noastră, p. 196—197), și nu pentru a argumenta, cum răstălmăcește Dan Berindei, „că în București a existat un comerț în perioada dată" sau pentru a contesta vreo închipuită afirmație a autorului cărții despre inexistența unui comerț bucureștean în primul sfert al secolului al XVII-lea, cum insinuează preopinentul nostru. Iată, spre restabilirea adevărului, concluzia noastră din recenzie: „înșiruirea aceasta (a exemplelor privind negustorii bucureșteni, n.n.) ar putea continua dacă spațiul ne-ar permite, dar și așa noi o considerăm suficientă, căci dacă la cele de mai sus adăugăm comer-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țul pe care-l fac încă meșteșugarii prin pravăliile proprii și cel practicat de boieri..., vom avea imaginea reală despre un comerț *nicidecum stagnant* în acest sfert de secol" (p. 197—198, subl. n.). Recenzentul nu a contestat, cum s-ar părea după Dan Berindei, nici „situația critică obiectivă prin care a trecut orașul" București între 1595 și 1611, ci, menționînd că „mărturiile vremii arată că evenimentele" din această perioadă „au constituit într-adevăr o nenorocire și pentru viața bucureșteană", el a subliniat, argumentînd în continuare cu numeroasele date excerptate din documentele vremii, că urmările acestor evenimente nu „s-au perpetuat într-atîta încît să determine stagnarea comerțului bucureștean tocmai pînă în 1625, iar de o înflorire a lui să poată fi vorba *numai* după restabilirea în acest an, de către Al. Coconul a reședinței domnești în București". „O cercetare atentă a acelor interne, continuam noi,... probează că cicatrizarea rănilor pricinuite localității de fiecare din evenimentele de mai sus și de toate laolaltă a avut loc, totuși, foarte repede, viața comercială bucureșteană reluîndu-și imediat cursul de dezvoltare normală" (p. 196). In aceeași situație s-au aflat și meșteșugurile bucureștene despre a căror stagnare însă, cum arătam în recenzie (p. 196), autorul nu vorbește pentru că documentele indică, așa cum rezultă și din paragraful respectiv al cărții (vezi p. 44—45), continua dezvoltare a lor. Cît privește interpretarea, pe care ne-o atribuie Dan Berindei, a concluziei sale cu privire la „renașterea" comerțului bucureștean la începutul celui de al doilea sfert al secolului al XVII-lea, ea nu ne aparține. Ținînd însă să ne fie călăuză în „interpretarea" acestei concluzii, Dan Berindei ne sugerează, acum, și modul în care ea trebuie înțeleasă. In lucrarea sa, Dan Berindei scrie: „Comerțul bucureștean, stagnant în perioada *inițială* a secolului își reia apoi dezvoltarea..." precizînd, în continuare, în același pasaj, că „dacă în *primul sfert* al secolului activitatea comercială bucureșteană prezintă, *cum s-a semnalat* [1], o oarecare stagnare, din 1625 — după restabilirea reședinței principale a domniei la București — se remarcă strămutarea aci a unui însemnat număr de negustori din Tîrgoviște" (p. 46, subl. ns.). Sensul acestei afirmații a lui Dan Berindei, pe care recenzentul nu l-ar fi „înțeles", ar fi, în „tălmăcirea" preopinentului nostru, acela că „noua ascensiune a comerțului bucureștean a creat noi condiții favorabile unor strămutări și că această strămutare ilustrează și dovedește ascensiunea", ceea ce, judece oricine, nu se prea poate înțelege din pasajul respectiv mai ales dacă el trebuie corelat, cum indică acum autorul, cu explicația dată la p. 52 a cărții, peste care, recenzentul ar fi trecut, chipurile, repede. Iată explicațiile (căci sînt mai multe) de la această pagină care, în treacăt fie spus, fac parte din secțiunea de capitol consacrată istoriei politico-militare a Bucureștilor: „Odată cu domnul, boierii se stabilesc în București" (numeroasele exemple ilustrative ce urmează sînt, cu excepția unui singur din 1630, din documentele anilor 1626—1628); „Interesant este faptul că în această vreme are loc și o deplasare a populației lucrătoare din Tîrgoviște spre București" (exemplificare printr-un act din 1627); „... este sigur că restabilirea curții și venirea boierilor *au atras în cuprinsul orașului o numeroasă populație de deservire sprijinindu-se și creșterea meseriilor și a negoțului...*" (subl. ns.). Toate acestea sînt observații juste, la care subscriem, dar care în nici un caz nu pot da sensul dorit de Dan Berindei mai sus citatei sale concluzii. Din contra, ele arată că din prea puțin clara afirmație mai sus citată a lui Dan Berindei rezultă că strămutarea negustorilor tîrgoveșteni constituie cauza fenomenului de ascensiune a comerțului bucureștean, iar nu efectul acestuia, cum ține cu orice preț să ne convingă Dan Berindei pentru a evita critica pe care recenzentul i-a adus-o cu privire la nedocumentarea de către autorul cărții a strămutării negustorilor tîrgovișteni la București. Autorul s-a împotmolit astfel în propriile afirmații.

Trecînd la cea de a doua observație critică cu care Dan Berindei nu e de acord, ținem să subliniem că recenzentul nu a ignorat *nicidecum* faptul că reședința

[1] Așadar, din chiar textul lucrării rezultă că autorul prin *„perioada inițială"* a secolului a avut în vedere *„primul sfert al secolului"* (al XVII-lea); echivalența deci nu ne aparține.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ispravnicilor de scaun a fost Bucureștii și nici nu a contestat concluziile juste ale autorului cu privire la esența și evoluția instituției ispravnicilor, lucruri lămurite, de altfel, cît se poate de limpede de autor „într-o foarte documentată notă", cum apreciam în recenzie, publicată anterior în revista Institutului nostru (vezi Dan Berindei, *Ispravnicul sau ispravnicii scaunului Bucureștilor*, în „Studii și cercetări științifice, Istorie", an. XIII (1962), fasc. 1, p. 129—138). Citînd însă unele din afirmațiile întemeiate alături de altele neîntemeiate ale autorului, recenzentul și-a manifestat surprinderea „de ce autorul amestecă într-atît observații juste cu altele fortuite" (p. 198) cînd Dan Berindei însuși demonstrase, „pe bună dreptate", cum observam noi în recenzie, că (citam din Dan Berindei *op. cit.*, p. 138) „de oraș îi leagă (pe ispravnicii de scaun, n.n.) reședința și unele intervenții în problemele bucureștene, *dar ei rezolvă acestea din urmă ca și orice altă chestiune referitoare la întreaga țară*" (subl. ns.). Ispravnicii Bucureștilor ocupîndu-se așadar de problemele bucureștene numai în măsură în care *domnul* intervenea în astfel de probleme, instituția ispravnicilor trebuia tratată nu în cadrul organizării administrative a orașului ci în cadrul problemei raporturilor domniei cu orașul. Fiind, în secolul al XVIII-lea, înlocuitori ai domnului în conducerea întregii țări, ispravnicii de scaun nu exercitau în chip special vreo autoritate administrativă în București, așa încît comparația cu organele comunității orășenești, pe care totuși Dan Berindei o face (vezi p. 95 și citatul din recenzie, p. 198), este fără îndoială, greșită. Din același motiv nici comparația cu vornicul nu este potrivită, atribuțiile acestui dregător vizînd, spre deosebire de cele ale ispravnicilor de scaun, *numai* administrația orășenească.

În ceea ce privește problema rolului dobîndit de negustori în conducerea orașului în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, rămînem la părerea, exprimată în recenzie, că modul just de tratare a acesteia este cel logic (cauză—efect) și nu invers.

Consecvent în a nu fi de acord cu recenzentul, Dan Berindei se îndepărtează cu abilitate mereu de subiect, situînd discuția pe un plan convenabil d-sale, dar abandonînd, din păcate, și probitatea științifică, prin ignorarea voită a unor pasaje din recenzie. Are oare vreun rost să fie taxată ca *nesusținută* observația recenzentului privind renunțarea de către autorul cărții la analiză în favoarea constatărilor generale cînd recenzentul și-a ilustrat afirmația cu exemple relevante pe o jumătate de pagină (vezi p. 199)? Ignorînd exemplificarea largă a recenzentului și ocolind fondul problemei, preopinentul nostru încearcă, în schimb, să-l convingă pe recenzent de adevăruri elementare arhiștiute precum noțiunea de analiză ș.a. *Cui prodest?* Constatările generale (citate în recenzie) deși sînt însoțite de numeroase exemple de către autor, ele rămîn dominante în paragraful respectiv pentru că sînt așezate, de regulă, în fruntea paragrafelor. Fără a pierde din vedere formularea defectuoasă din întîmpinarea lui Dan Berindei (așa-zisa *învinuire* a recenzentului nu poate fi bazată pe afirmația aceluiași, ci conținută în această afirmație), trebuie să arătăm că observația recenzentului privitoare la „raportul dintre analiză și sinteză" din cartea lui Dan Berindei nu se reduce, totuși la o „afirmație generală", ci e însoțită de unele detalii pe care recenzentul le-a considerat suficient de convingătoare pentru a mai fi nevoie să apeleze iarăși la exemple cînd alte observații, mai importante, trebuiau bogat exemplificate (și acesta în limitele unui spațiu, totuși, redus). Noi am arătat, astfel, că semnificația unor fapte nu este „îndeajuns subliniată de autor, așa încît acestea ajung să copleșească prețioasele observații și ideile juste ale autorului ...Lectura acestor secțiuni de capitol lasă impresia că autorul a fost dominat de foarte bogata documentație remarcată mai sus, așa încît nu a reușit ca la expunerea aparte a problemelor, raportul dintre analiză și sinteză să fie echilibrat. De aici discrepanța dintre claritatea unor paragrafe și prolixitatea altora în cadrul aceluiași capitol". Dacă e nevoie, totuși, de o exemplificare, cum dorește autorul, este destul să ne referim, între altele, doar la paragrafele privind negustorii, prăvăliile și morile din capitolele II—IV pentru a nu fi pusă la îndoială obiectivitatea recenzentului.

Afirmația lui Dan Berindei cum că recenzentul n-ar fi ținut seama „de faptul că de cîte ori au existat elemente noi acest lucru a fost subliniat" de către autorul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cărții este iarăși neîntemeiată pentru simplul motiv că recenzentul a scos în permanență în relief acest fapt atunci cînd a fost cazul. Să citățm doar două exemple din recenzie: „În comparație cu capitolele precedente, viața Bucureștilor e studiată aici mai pe larg, autorul lucrării subliniind, totodată, *elementele noi* care caracterizează dezvoltarea capitalei Țării Românești în această epocă"; „...autorul urmărește, după același plan de dezvoltare ca în capitolele anterioare evoluția schimbărilor survenite în toate sectoarele de dezvoltare a orașului, reliefînd importanța *elementelor noi*, caracteristice perioadei de descompunere a feudalismului, care apar în acest timp..." (subl. ns. p. 195). Recenzentul nu a putut trece însă peste acele părți din lucrare în care autorul, grăbit, s-a mărginit la simple constatări generale semănînd ca două picături de apă deși de multe ori ele privesc fenomene din perioade diferite. Din înseși exemplele care însoțesc aceste constatări ale autorului rezultă posibilitatea reliefării elementelor noi în procesul de dezvoltare a fenomenelor respective. Ne surprinde faptul că Dan Berindei, pe de o parte, în numele unei „implicite" „similitudini de situație" și al unor necesități impuse de economia lucrării încearcă să ne convingă că afirmațiile sale standard sînt, de fapt, numai, „aparente repetiții" iar pe de altă parte afirmă că, totuși, expunerea a fost făcută nuanțat, cînd am citat atîtea fraze șablon la p. 199 din recenzie. Cît privește paranteza lui Dan Berindei despre cei 300 de ani pentru intervalul de două secole este evident pentru oricine știe să numere pînă la doi că e o greșeală de tipar.

Rămînem, de asemenea, la părerea exprimată în recenzie în privința modului cum prezintă Dan Berindei uneori evoluția istorică a Bucureștilor și Tîrgoviștei. Este necesar totuși să subliniem că aprecierea recenzentului nu s-a vrut nici „acuzație" nici „învinuire", cum afirmă Dan Berindei, ci simplă constatare (care e însoțită, să se observe, de *„se pare* că", „cel puțin așa *ar rezulta* din..."). Analizînd comparativ evoluția istorică a celor două orașe, Dan Berindei prezintă, într-adevăr, o realitate istorică binecunoscută, dar, orice s-ar spune, ascensiunea Bucureștilor e consemnată uneori de autor cu o anumită satisfacție (vezi pasajele citate de noi în recenzie, p. 199). De ce oare pentru Dan Berindei dărîmarea întăriturilor din Tîrgoviște „confirmă... *că* (București, n.n.) *deveniseră capitala însăși a țării*, în timp ce Tîrgoviștea lua calea declinului" (subl. lui D. B.), iar stricarea, de către turci, *în timpul aceleiași domnii*, a curților domnești din București nu mai „confirmă" nimic? Menționăm din fragmentul de cronică a comisului Iștoc e destul de clară: „căci curțile domnești din București le-au fost stricat turcii pe vremea tată-său Ghica Vodă, cum și la Tîrgoviște le-au surpat". Oare cuvintele *stricat și surpat* din acest citat trebuie luate *ad literam*, cum crede Dan Berindei? De ce atunci Grigore Ghica, noul domn, venind în țară spre sfîrșitul anului 1660, a fost nevoit să stea un timp la Caracal?.

Trecînd la observațiile de amănunt ale recenzentului, Dan Berindei este de acord în mod tacit cu unele, dar altora le contestă, printr-un mod ciudat de interpretare, valabilitatea. Astfel, afirmații grăbite și, evident, greșite, din cartea sa devin, prin interemdiul unei gramatici poprii a autorului, juste. Deși ar fi deajuns să-i indicăm lui Dan Berindei oricare din gramaticile românești apărute pînă în prezent pentru a se convinge că prepoziția *spre* nu are niciodată sensul imposibil pe care ni-l propune d-sa, ci în contextul menționat înseamnă *„aproape* de mijlocul secolului" (referindu-se, evident, la prima jumătate a acestuia), vom proceda la o reluare a chestiunii în discuție pentru a reliefa maniera, atît de frecventă în răspunsul său, în care Dan Berindei înțelege să-și „justifice" afirmațiile greșite din carte. Iată ce scrie în lucrarea sa Dan Berindei: „... în nordul țării... va ființa, de altfel, centrul de greutate al statului moldovean pînă spre mijlocul veacului al XVI-lea, cînd se mută capitala la Iași" (p. 11). Recenzentul, în mod firesc, nu putea fi de acord cu această afirmație și a scris, trimițînd la izvoare: „Capitala Moldovei n-a fost mutată la Iași „spre mijlocul veacului al XVI-lea" cum afirmă autorul (p. 11), ci în a doua jumătate a secolului" (p. 200 din recenzie). Iată acum și „interpretarea" propriei afirmații din răspunsul lui Dan Berindei, prin care d-sa vrea să arate că, chipurile, nu autorul a greșit, ci

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

recenzentul n-a înțeles că „spre mijlocul veacului" poate să aibă și sensul de *„pe la* mijlocul veacului" (subl. lui D.B.), *ceea ce înseamnă și cea de adoua jumătate a secolului* (subl. ns). În condițiile în care Dan Berindei se conduce în scrisul d-sale după o gramatică proprie nu ne mai surprinde faptul că pentru d-sa inconsecvențele și contradicțiile evidente relevate de noi în recenzie (vezi p. 200) nu sînt de fapt ceea ce scrie negru pe alb, ci... consecvențe și fapte care se întregesc armonios (pentru contradicțiile privind Slatina, ascensiunea Bucureștilor și principala reședință domnească a lui Radu cel Frumos, a se vedea recenzia noastră, p. 200).

Cartea lui Dan Berindei conține, așa cum notam și în recenzie, „surprinzător de numeroase neglinjențe de formă", lucru cu care autorul nu e de acord pentru că recenzentul n-a citat „decît patru exemple urmate de un *etc.*" și cîteva repetiții însoțite de același *etc.* Este de mirare cum pentru Dan Berindei, binecunoscut pentru acuratețea scrisului său, exprimări de felul *meșteri meșteșugari, descălușare de căluși, înlesnirea circulației lesnicioase* și altele asemănătoare citate de noi în recenzie constituie simple „scăpări de condei". Am vrea să subliniem că astfel de „scăpări", nepermise nici chiar unui școlar, nu „pot fi găsite în orice lucrare" cum scrie, minimalizînd, Dan Berindei, ci se întîlnesc *numai* în lucrarea recenzată. Recenzentul s-a oprit la cele șapte exemple din recenzie pe care le-a citat „în ordinea paginilor cărții" (și nu clasificate după vreun criteriu de ordin gramatical), pentru că le-a socotit deosebit de elocvente pentru susținerea afirmației sale. El spicuise însă din cartea lui Dan Berindei o listă întreagă de asemenea, să ne exprimăm totuși eufemistic, stridențe, dar din necesități redacționale a fost nevoit să renunțe a le mai cita pe toate, folosindu-l, în consecință, pe *etc.*, cu sensul, totuși, cunoscut și nu pentru a exagera, cum bănuiește Dan Berindei. Spre convingere, vom reda în cele ce urmează pomenita listă așa cum arăta ea înainte de intervenția foarfecei redacționale: „primele începuturi" (ale orașului) (p. 5, 13, 17); progresul economic „ia un ritm rapid..." (p. 10); nucleul urban al Bucureștilor secolului al XV-lea avea „o rază de extindere *destul de apreciabilă* în semicercul format de malul sting al Dîmboviței" (p. 18); „lucrări de sinteze" (p. 18); „București tind să devină ceea ce fuseseră în ultima parte a veacului al XV-lea, Tîrgoviștea dinspre munți începînd din nou *a-i ceda pasul*" (sic!) (p. 31); *„însăși* spațiul de extindere a așezării" (în loc de *însuși)*, (p. 38); *„incercări* de rezistență față de turci sînt și ele caracteristice ale perioadei cercetate" (în loc de *incercările)* (p. 44); „dezvăluindu-se prin aceasta firea hrăpăreață *marelui boier*" (în loc de *a marelui boier* sau *caracteristică marelui boier)* (p. 57, nota 1); mișcare de caracter militar" (în loc de „mișcare *cu* caracter militar" (p. 69); „construirea unui mare număr de edificii" (p. 63; un caz similar, la p. 145); „din cei 899 capi de familie... 138 erau țărani (argați, birnici, scutelnici) care se ocupau în mod exclusiv cu agricultura. *deci 15, 35%*" (p. 73); „chiria *datorită* de orășenii șezători pe locurile m-rii sf. Ioan" (în loc de *datorată)* (p. 74); „La 7 ianuarie 1790, Brîncoveanu reintră în București, *prilej cînd* au dat tunurile, făcînd veselie mare" (p. 79); „pe un plan de importanță mai scăzută" (p. 91); „în anii următori, *cercetări* de acest fel *le* face al doilea vornic" (în loc de *cercetările... le face...*) (p. 92); *„Instituția* ispravnicilor de scaun se întîlnește... în a doua jumătate a secolului... *Ei* apar acum... îndeosebi cînd domnul *lipsea înafara hotarelor* (corect: *a lipsi din* sau *de* undeva) (p. 93); „eforia fabricilor de testemeluri acordă „autorizație de funcționare mai multor manufacturi *probabil, de lapt,* ateliere mai mari" (159); din cauza pericolului de incendiu „se iau măsuri pentru evacuarea cazanelor așezate în locuri *neprielnice* (în loc de *neindicate)* (p. 162); *„Dezvoltare iau* în acești ani și atelierele de lumînări de ceară" (p. 163; o afirmație a lui Ion Ghica „conține destule grăunțe de adevăr" (sic! expresia se folosește numai la singular) (p. 164); „În 1832 se numără în București circa 2 000 de *meșteri meșteșugari"* (p. 164); activitatea economică este *„descălușată* în parte *de călușele feudale"* (p. 174); „Burghezia tinde să cadă la o tranzacție cu boierimea silind-o pe aceasta să accepte formula unei *exploatări combinate* a maselor" (p. 175); dominante

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sînt *în oraș masele orășenești"* (p. 175); în anul 1831 se alege „primul *sfat orășenesc al orașului"* (p. 190); „de *ziua sa onomastică"* (a lui Kiselev) (p. 191); „poporul bucureștean" (!) (p. 224); „măsuri pentru *a înlesni* circulația *lesnicioasă* în oraș" (p. 241); „interiorul unei *case* dintr-o *casă* boierească din București" (p. 243); în anul 1835 se cumpără burghie pentru săparea puțurilor „dar cu această achiziție problema nu se *elucidează"* (p. 252) etc.

Tot atît de supărătoare sînt și repetițiile de felul celor ce urmează: „dezvoltarea demografică a orașului *nu înregistrează* progrese prea mari... deși este cert că *se înregistrează* o creștere a numărului populației Bucureștilor" (p. 142); „acest *progres* a fost consecința directă a necurmatei lupte pentru *progres* a poporului român" (p. 157); Convenția de la Paris stabilește *„bazele* politice ale statului pe *bază* de proprietate și avere" (p. 175); „se trag și focuri de armă în orașul *în care* boierii, *care* nu plecaseră, unelteau și *în care* căminarul Sava — *care* făcea joc dublu — căuta să-și păstreze o poziție proprie" (p. 181 )etc.

Cu enumerarea de mai sus nu am epuizat „lista" stîngăciilor stilistice, a construcțiilor gramaticale forțate, a repetițiilor supărătoare și (chiar!) a incorectitudinilor gramaticale (folosirea lui *etc.* a fost așadar obligatorie). La acestea trebuie să adăugăm că în lucrare se întîlnesc nu de puține ori fraze plate, contorsionate sau construite în grabă. Credem că, în aceste condiții, Dan Berindei va fi, în sfîrșit, de acord cu recenzentul că acesta din urmă n-a avut nici pe departe intenția să-l învinuiască în mod gratuit pe autor.

Fiind binecunoscută, cum remarcam și mai sus, acuratețea scrisului fecundului publicist și apreciatului istoric bucureștean, recenzentul nu putea să nu rămînă surprins de modul neîngrijit în care e scrisă această atît de documentată carte. Cu atîtea carențe de formă, interesanta lucrare a lui Dan Berindei apare, evident, insuficient finisată. Faptul că ea a așteptat cinci ani pentru a fi publicată nu poate constitui o justificare a neglijențelor de formă pe care le conține, ci dimpotrivă, după cum, în lumina celor arătate de noi mai sus, nu poate fi invocat ca justificare nici faptul că ceilalți recenzenți nu i-au „adus acest repros".

În ceea ce privește penultimul paragraf din recenzie, Dan Berindei putea observa că el sintetizează exact observațiile critice dezvoltate în cuprinsul acesteia, așa încît el nu vine în contradicție cu nimic din ceea ce se afirmase mai înainte. El nu contrazice nici aliniatul final ci se *deosebește* de acesta, prin simplul fapt că penultimul alinat sintetizează carențele lucrării, iar în ultimul se arată în mod obiectiv meritele ei. Pentru că, dincolo de obiecțiile aduse cărții, lucrarea lui Dan Berindei are merite incontestabile pe care recenzentul le-a remarcat cu obiectivitate (o carte proastă nici nu ne-ar fi reținut atenția). Este regreabil însă că Dan Berindei a minimalizat acest ultim fapt și, foarte puțin receptiv la critică, a purces, nejustificat, la respingerea consecventă a observațiilor întemeiate ale recenzentului. Intervenția de față va contribui, credem, la precizarea unora din chestiunile în care critica noastră l-a nedumerit sau i s-a părut prea aspră cercetătorului bucureștean și va fi de natură să evidențieze faptul că uneori dictoanele (subsemnatul a publicat totuși nu numai recenzii) pot fi și parafrazate sau, în orice-caz, că respingerea unei critici constructive implică anume consecințe.

*I. Caproșu*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACAD. D. PRODAN, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967, 596 p.

In istoriografia noastră studiile şi cercetările asupra iobăgiei şi şerbiei din Transilvania sînt foarte reduse ca număr şi, ca atare, lucrarea acad. D. Prodan, bazată în cea mai mare parte pe material documentar inedit, de arhivă, este binevenită, fiind aşteptată cu mult interes de către toţi specialiştii noştri. Autorul a urmărit în această lucrare să ne prezinte drepturile, dar mai ales sarcinile feudale ale iobagului, devenit şerb, în secolul al XVI-lea, precum şi domeniul feudal cu întregul lui conţinut material şi uman.

Înainte de a trece la prezentarea şi discutarea conţinutului lucrării ne întrebăm de ce în titlu se arată că iobăgia din Transilvania va fi studiată doar în secolul al XVI-lea, deşi autorul se ocupă de ea, exhaustiv, începînd încă din secolul al XIII-lea, bineînţeles că în măsura de care a dispus de material informativ. Deci nu ar fi fost mai indicat să se menţioneze în titlu şi secolele XIII—XV, mai ales al XV-lea, fiindcă întregii perioade i s-a acordat peste 180 de pagini?

Volumul I al lucrării cuprinde două părţi. În prima parte intitulată *Prezentare introductivă 1437—1514* se tratează *Convenţiile dintre ţărani şi nobili de la 1437, Sarcinile feudale, Monopolurile senioriale, Judecarea iobagului — Moştenirea lui — Dreptul de strămutare al iobagului, Obligaţiile militare ale iobagului, şi Legiuirile din 1514*. Partea a II-a a lucrării, care se referă în special la perioada de timp dintre anii 1514—1600, cuprinde capitolele în care se tratează: *Cuprinsul uman al domeniilor feudale, Sarcinile feudale, Pămîntul alodial, Monopolurile senioriale, Judecăţi — Gloabe — Moşteniri, Vite de pripas, Obligaţiile publice ale iobagului, Şerbia, Evoluţia domeniului feudal, Economia domenială şi Producţia ţărănească de marfă*.

După ce face o analiză succintă a convenţiilor de la 1437 dintre ţărani şi nobili, autorul trece la cercetarea atentă a sarcinilor iobagului faţă de feudal, adică a censului, darurilor, dijmelor ca şi a obligaţiilor de muncă. Se arată astfel că censul, ca obligaţie feudală de bază, se plătea obişnuit în bani, mai rar în natură, că varia după averea iobagului şi că se plătea global sau în maximum trei rate, la anumite date.

Censul era completat prin diferite prestaţii în natură, numite daturi sau daruri şi care constau din boi, cai, porci, piei de jder, miere, bere, păturі, perne, colaci, pui, cantităţi de cereale ş.a. legate de producţia locală, de nevoile stăpînului, precum şi de ocupaţiile specifice ale iobagilor.

Pe lîngă cens, dijmele au fost cele mai importante obligaţii ale iobagilor faţă de biserică şi se luau din grîne, vin, albine, miei, iezi, păsări, porci etc. În principiu, dijmele trebuiau luate în natură, dar s-a practicat şi răscumpărarea. Fixarea sumelor de răscumpărare era însă arbitrară. Pentru arendarea dijmelor au început certuri între nobili, precum şi între biserică şi nobilime, totodată ţăranii revoltîndu-se împotriva abuzurilor, silniciilor şi în general a tuturor mijloacelor de constrîngere.

Pe lîngă dijme, *nona*, adică a noua parte din producţia de cereale şi vin se lua de către stăpînul locului. Obişnuit se lua mai întîi dijma şi apoi nona. Deci,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conchide documentat autorul, nona şi dijmele erau prestaţii care grevau simţitor rezultatul muncii iobagilor.

Pe lîngă dijma din cereale şi vin, deosebită de dijma bisericească, era dijma porcilor, luată de stăpîni din animalele scoase la ghindă de iobagi pe domenii sau în păduri.

Se lua şi o dijmă din albine.

Quinquagesima era o dare către rege numai a românilor care aveau oi. Obişnuit se lua din 50 oi o oaie cu miel. Prin abuz se putea lua şi mai mult. S-a practicat şi arendarea locală sau chiar generală a acestei dări.

Autorul a acordat atenţia cuvenită variatelor şi împovărătoarelor obligaţii în lucru ale iobagilor, menţionate în acte sub denumirea de *servitia*, care se fixau de stăpîn după anumite criterii.

Direct, asupra iobagului, ca şi asupra altor categorii sociale productive, apăsau şi monopolurile senioriale, ca: morăritul, crîşmăritul şi vămile feudale, distincte de cele regale. In cursul expunerii, autorul arată tendinţa nobilimii de a înmulţi mereu vămile, autoritatea centrală a statului fiind nevoită să intervină. Pentru a susţine dezvoltarea comerţului, regii au acordat scutiri de plata vămilor şi au interzis încasarea mai multor vămi în aceeaşi localitate. Sînt discutate în capitolul *Vămile*, vămile de ape, vămile de uscat, vămile de la poduri, vămile de la trecători etc. dovedindu-se că înmulţirea lor, pe lîngă cele regale, a îngreuiat circulaţia bunurilor. Din cauza aceasta puterea centrală s-a văzut nevoită să facă mereu revizuiri şi verificări de drepturi de vamă.

Trecînd la cercetarea condiţiei juridice a iobagului, autorul demonstrează că fiind legat de stăpîn a fost supus judecăţii acestuia, iar bunurile sale, după moarte, erau grevate de fosta lui situaţie. Astfel, convenţiile din 1437 au acordat nobilului dreptul de a-şi judeca şi slugile fără moşie pentru toate delictele şi infracţiunile, în afară de tîlhării şi crime, dar la sfîrşitul secolului al XV-lea a primit şi acest drept, cu anumite excepţii. Iobagii au făcut eforturi pentru a li se garanta dreptul de apel sau cererile de revizuire, pentru a nu fi întrutotul la discreţia stăpînilor.

Autorul a acordat o atenţie deosebită şi organizării justiţiei feudale a timpului, folosind un material documentar foarte bogat şi extrem de interesant. Astfel, a studiat competenţa justiţiei regale, precum şi a scaunelor comitatelor, a scaunelor tradiţionale de judecată, săteşti, cheneziale, voievodale, boiereşti etc., precum şi ale comunităţilor incluse în domeniile feudale. Scaunul de judecată al stăpînului se suprapunea instanţelor de judecată din sate, restrîngîndu-le competenţa. Autorul subliniază just că în materie judiciară, faţă de regatul maghiar, Transilvania a avut instanţele ei aparte „mărturii ale istoriei ei aparte" (p. 128).

Trecînd la succesiunea iobagului, acad. D. Prodan arată că persoanele dependente numai în condiţii privilegiate au avut dreptul de a testa. Deşi acest drept al iobagilor a fost prevăzut în convenţiile din 1437, totuşi bunurile celor fără urmaşi şi soţii, netestate, rămîneau stăpînilor.

Paralel cu aceasta şi dreptul de liberă mutare a iobagilor a fost supus celor mai numeroase şi variate abuzuri, urmărindu-se desfiinţarea lui, deşi era reglementat de o serie de legi. Dar aceste reglementări, după cum a observat just autorul, urmăreau ocrotirea intereselor stăpînilor şi nu apărarea dreptului iobagilor. Totuşi, oricum au interpretat feudalii acest drept, iobagii l-au considerat ca o garanţie a libertăţii lor de oameni liberi.

Cercetarea atentă a acestor capitole ne arată că în Transilvania, cu stadiul, specificul şi variaţiile ei de dezvoltare istorică, iobagii aveau sarcini faţă de rege, biserică şi stăpîni. Astfel, ei plăteau darea, lucrau la cetăţi, aveau diverse obligaţii militare concretizate în plata unui impozit special, în mergerea la oaste, aprovizionarea armatelor etc. In acelaşi timp, stăpînul beneficia şi de o serie de drepturi regaliene, ca judecata şi amenda. Permanent însă, susţine documentat autorul, ţărănimea a continuat lupta pentru emancipare, pentru uşurarea sau desfiinţarea unor sarcini, căutînd în acelaşi timp să i se recunoască un rol în viaţa statului.

Infrîngerea ţăranilor din 1514 a dus — după cum se ştie — la groaznice represiuni, precum şi la şerbirea, adică legarea de pămînt a celor rămaşi în viaţă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deci, de acum înainte iobagul — ajuns şerb — devine obiect de tranzacţie între stăpîni. Totuşi, observăm că titlul nu corespunde materialului tratat în lucrare. Ne întrebăm dacă lucrarea nu se putea intitula iobăgia şi şerbia, sau, dacă prima parte poate fi considerată ca o introducere a celei de a doua, de ce nu a fost intitulată *Şerbia?*

În cele zece capitole ale părţii a doua se continuă expunerea, după acelaşi plan urmărit în partea întîi, asupra situaţiei economice, juridice şi politice a iobagilor deveniţi şi şerbi. Situaţia economică a iobagilor şi imaginea clară a raporturilor feudale se constată din materialul documentar care se referă la distribuirea sarcinilor feudale, a repartiţiei censului, precum şi a obligaţiilor darurilor, taxelor, dijmelor şi slujbelor, care se conturează şi precizează devenind stabile, ca şi a sarcinilor publice, concretizate în impozite, obligaţii militare ş.a. Cresc în special obligaţiile de muncă ale foştilor iobagi, deoarece domeniul feudal din aducător de venituri devine producător. Stăpînul domeniului îşi constituie un teren propriu destinat culturii numit pămînt alodial. Această schimbare esenţială în organizarea domeniului feudal a impus şerbia şi munca servilă.

Credem că introducerea şerbiei trebuia să formeze capitolul iniţial şi principal al acestei părţi a lucrării, deoarece s-a datorat chiar măsurilor luate după înfrîngerea răscoalei din 1514. Ar fi trebuit apoi să urmeze, credem, tot grupate, condiţia juridică creată şerbilor şi, în continuare, obligaţiile către stăpîni şi stat. Evident că aceste capitole sînt tratate după o manieră strict ştiinţifică, folosindu-se toată literatura de specialitate precum şi materialul documentar inedit.

Dieta din 1514 — arată autorul — a condamnat pe toţi iobagii la „servitute veşnică", lăsîndu-i la discreţia stăpînilor prin anularea dreptului de strămutare. Dietele următoare au urmărit să aplice prevederile votate de prima. Dar, fiindcă nemulţumirile şerbilor luau proporţii s-au luat unele măsuri de reducere a numărului zilelor de muncă, revenindu-se chiar asupra anulării dreptului de strămutare, dar în asemenea condiţii încît devenise inoperabil.

Discutată atent, pe baza unui bogat material documentar inedit şi cu date deosebit de ilustrative, este atitudinea lui Mihai Viteazul faţă de şerbi după cucerirea Transilvaniei (p. 446—447).

Pentru a opri totuşi nu atît strămutarea şerbilor ci fuga lor, pentru că readucerea lor la urmă era dificilă şi extrem de costisitoare, atît principele Transilvaniei cît şi nobilii au introdus chezăşia, ca o garanţie a rămînerii lor pe loc. Chezaşii urmau să plătească o sumă fixă de bani, foarte ridicată, pentru cel care pleca, şi de aceea ei erau cointeresaţi să-l oprească. Deci chezăşia a fost pentru stăpîni un mijloc de asigurare împotriva fugii iobagilor, asigurîndu-se totodată şi o despăgubire în cazul în care nu ar mai fi putut dispune de iobagii fugiţi.

În condiţiile şerbiei au intervenit tranzacţii între stăpîni, sub diferite titluri, creîndu-se şerbilor o situaţie — am putea spune — similară cu aceea a robilor din *Moldova şi din Ţara Românească*. S-a ajuns ca şerbii să fie zălogiţi pentru banii împrumutaţi, să fie donaţi de veci, să fie vînduţi, deci coboriţi în situaţia de obiecte negociabile. S-a arătat clar că pentru legarea iobagului de pămînt a fost interesat nu numai stăpînul ci şi statul. Dar, ca un revers al medaliei, arată autorul, pe măsura accentuării şerbiei intervine şi strămutarea ilicită, fuga, angajarea la ocne, calificarea ca meseriaşi în oraşe, fuga peste graniţe etc.

Referindu-se la obligaţiile în muncă ale şerbilor acad. D. Prodan demonstrează clar că ele au fost în funcţie „de creşterea pămîntului lucrat de stăpîn în regie proprie sau lucrat pentru stăpîn" (p. 319). Întinderea acestui teren a variat ca şi concentrarea lui, prin desprinderi treptate din pămîntul comun şi prin ocuparea unor părţi din pămînturile şerbilor. În această acţiune feudalii au folosit tot felul de mijloace de constrîngere.

Pe lîngă obligaţiile şerbilor faţă de stăpînii pămîntului, autorul şi în această parte a lucrării a acordat toată atenţia obligaţiilor cu caracter public pe care le-a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împărţit în două categorii: 1. militare şi 2. fiscale. Datorită ameninţării externe, în special a celei turceşti, în secolul al XVI-lea se reintroduc obligaţiile militare pentru şerbi. Pe lîngă obligaţia de întreţinere a armatelor aflate în campanie, s-a introdus şi un sistem de recrutare în armată a şerbilor, iar în caz de pericol extrem, o ridicare „ pe capete". Bineînţeles că participarea la campanii se suporta de fiecare şerb, care în plus trebuia să suporte dări speciale pentru achiziţionarea armamentului.

Şi în secolul al XVI-lea dările către stat ale şerbilor au fost distincte de cele datorate stăpînilor şi în permanentă creştere. Foarte interesant ni se pare faptul că nu numai modul de impunere dar şi cel de percepere a impozitelor din Transilvania seamănă cu cele din Moldova şi Ţara Românească. Amintim aici — ca exemplu — darea împărătească din Transilvania, din care se plătea tributul turcesc, similară cu cea din Moldava.

In concluzie, vol. I din lucrarea acad. D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea,* cuprinde, într-o expunere clară, un material faptic extrem de bogat, reuşit analizat şi sintetizat în capitole bine închegate. Instituţiile din Transilvania legate de iobăgie şi şerbie, aşa cum reiese din cercetarea acestei lucrări, au asemănări izbitoare cu cele din Moldova şi din Ţara Românească, ceea ce indică dezvoltarea lor unitară.

Lucrarea acad. D. Prodan o apreciem ca una din cele mai remarcabile realizări ale istoriografiei noastre, iar cercetătorilor noştri le poate fi dată ca un exemplu de muncă susţinută şi atentă.

Aşteptăm cu deosebit interes volumul al II-lea care nu ne îndoim că va fi de aceeaşi valoare ca şi primul.

*N. Grigoraş*

MÉLANGES PIERRE RENOUVIN, *Etudes d'histoire des relations internationales,* Paris, P.U.F., 1966, 241 p.

Binecunoscut şi apreciat nu numai în Franţa ci şi peste hotarele ei, Pierre Renouvin este una din personalităţile proeminente ale istoriografiei franceze contemporane, creator şi conducător al unei adevărate şcoli a studierii istoriei relaţiilor internaţionale. Volumul omagial care i-a fost consacrat, volum la care au colaborat unii din cei mai de vază istorici francezi, este o nouă dovadă a preţuirii de care se bucură ca urmare a activităţii sale de peste 50 de ani în domeniul istoriei.

După cum era şi firesc, date fiind preocupările celui omagiat, articolele privesc sau sînt legate de istoria relaţiilor internaţionale. Ele se referă atît la metode şi probleme ale cercetării, cît şi la aspecte concrete. Din prima categorie se detaşează studiul introductiv *De l'„Histoire diplomatique" à l'„Histoire des relations internationales"* (p. 1—15), consacrat lui P. Renouvin şi pe care în mod firesc îl semnează elevul, colaboratorul şi continuatorul său, J. B. Duroselle.

Autorul se opreşte mai întîi asupra evoluţiei lui Renouvin de la vechea orientare a istoriografiei franceze în care evenimentele diplomatice erau explicate prin alte evenimente diplomatice, la tendinţa acestuia, mai ales în anii de după război, de a descoperi „forţele profunde" care le determină — prin „forţe profunde" înţelegîndu-se atît factori materiali (geografici, economici, financiari) cît şi spirituali şi, în mod deosebit psihologia colectivă — tendinţă care a stat la baza cunoscutei *Histoire des relations internationales* (Paris, 1953—1958, 8 vol.) şi care a fost teoretizată în *Introduction à l'histoire des relations internationales* (Paris, 1964), la care a colaborat şi Duroselle. Propunîndu-şi să aprofundeze conţinutul acestei formule, autorul subliniază că aici trebuie avute în vedere numai macrofenomenele, microfenomenele neinfluenţînd decît într-o mică măsură acţiunea omului de stat. In privinţa direcţiilor viitoare ale cercetării istoriei relaţiilor internaţionale, Duroselle consideră că ele trebuie să urmărească căutarea în toate direcţiile a expli-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

caţiilor unui eveniment, precizarea interacţiunii între omul de stat şi „forţele profunde", a relaţiilor între diferite componente ale acestora din urmă, ca şi a raportului între perioadele de pace şi războaie.

Discutarea concepţiilor lui Renouvin depăşeşte cadrul unei simple recenzii şi nu ne vom opri aici asupra ei. Considerăm însă că prezentarea lor este incompletă fără a avea în vedere contextul în care au apărut. Evident, într-un articol omagial atenţia se îndreaptă în mod firesc spre cel omagiat; credem însă că meritele lui Renouvin nu ar fi fost cu nimic diminuate dacă activitatea sa ar fi fost încadrată în dezvoltarea generală a studiilor istorice din Franţa ultimelor două decenii, dezvoltare determinată de anumite condiţii istorice [1], mai mult, că o asemenea prezentare ar fi fost conformă spiritului operei acestuia. Poate că tendinţa „Şcolii Analelor" — curentul dominant în istoriografia franceză contemporană — de desconsiderare aproape completă a evenimentelor în favoarea elementelor structurale este, aşa cum sugerează Duroselle, depăşită; dar tendinţa acesteia spre realizarea unei „istorii totale" nu putea să nu influenţeze studierea istoriei relaţiilor internaţionale. De altfel, chiar unul dintre întemeietorii acestei şcoli, L. Febvre, se pronunţa, încă în 1930, pentru o modificare a opticii în acest domeniu [2].

Deosebit interes prezintă şi materialul consacrat de V.L. Tapié istoriei Europei Centrale *(Méthodes et problèmes de l'histoire de l'Europe centrale* (p. 33—49), termen aplicat de autor, în mare, Imperiului habsburgic, adică acelei regiuni căreia un dublu proces istoric „i-a legat, pe de o parte, destinele de cele ale sfîntului Imperiu roman de naţiune germană dar, pe de altă parte, i-a conferit o originalitate incontestabilă, a făcut din ea o lume diferită de restul Europei în esenţa şi în problemele sale". Apreciind că efortul istoriografiei din trecut, deşi lăudabil, este depăşit, V.L. Tapié consideră că se impune o schimbare de perspective în studierea istoriei acestei regiuni, mai ales în privinţa a trei probleme — naţională, social-economică şi culturală — probleme care, de altfel, sînt în strînsă legătură. Datorită caracterului specific al acestei regiuni, cercetările ar trebui să urmărească atît acele elemente care au dus la puternica luptă naţională din secolul al XIX-lea — problema formării naţiunilor, a apariţiei conştiinţei naţionale, a rolului răscoalelor, culturii şi limbii în această privinţă — cît şi factorii, mai ales cu caracter politic, social şi cultural, care au asigurat Imperiului habsburgic o anumită unitate. Consideraţiile autorului în legătură cu aceste probleme sînt deosebit de interesante; ele comportă însă unele discuţii.

Mai întîi, tendinţa sa de a reliefa „condiţiile profunde ale coeziunii popoarelor în interiorul imperiului" (p. 37) ni se pare exagerată. Fără îndoială, prezenţa aceluiaşi suveran, a unei structuri social-economice şi a unei culturi asemănătoare puteau contribui la o anumită apropiere; nu credem însă că se poate vorbi de „l'élaboration d'une âme collective". Istoria oferă şi alte exemple ale unor situaţii asemănătoare — să ne gîndim la statele scandinave — în care deosebirile naţionale nu s-au estompat totuşi. De altfel, respingerea categorică a tezei privind existenţa unei anumite stratificări naţionale nu ni se pare justificată; fără cunoscuta inegalitate de tratament a popoarelor din cadrul imperiului, caracterul naţional al revoluţiilor de la 1848 nu poate fi înţeles. Lupta se manifestă în toată amploarea ei în secolul al XIX-lea; dar ea nu ar putea fi concepută fără antecende mai pronunţate decît cele care sînt menţionate în articol.

O altă chestiune discutabilă este aceea a structurii sociale. V. L. Tapié înclină să creadă că în Europa Centrală ar fi vorba nu de o societate pe clase ci de una pe stări, societatea împărţită în clase fiind proprie, în concepţia sa, numai societăţii capitaliste în care una din clase nu posedă nimic în afara forţei de muncă, în vreme

[1] *Vingt-cinq ans de recherche historique en France (1940—1945)*. Volume offert par le C.N.R.S., I, p. XXI.

[2] L. Febvre, *Combats pour l'histoire*, Paris, 1965, p. 61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce în Europa Centrală țăranii posedă pămînt. A fost în felul acesta ignorat faptul că nu există o identitate între clasele din epoci diferite, că sfera noțiunii de clasă variază. Este adevărat că în capitalism împărțirea societății în clase atinge forma cea mai clară; dar situația a fost pregătită prin evoluția anterioară a societății, prin simplificarea treptată a raporturilor de clasă.

In sfîrșit, nu putem trece peste faptul că autorul a neglijat complet istoriografia română. Cunoașterea ei, sau măcar apelul la istoria românilor transilvăneni — menționați o singură dată — ar fi permis o expunere mai nuanțată. Autorul vorbește despre rolul dublu al aristocrației, pe de o parte de sprijinitoare a monarhiei, pe de alta de reprezentantă a națiunii proprii; or, situația românilor transilvăneni oferea particularitatea lipsei unei aristocrații naționale, fapt care putea să determine o anumită modificare a conținutului și a formelor luptei lor naționale în raport cu fenomele similare din alte regiuni ale monarhiei. Se face afirmația că, dacă după 1848, predomină lucrările de istorie națională, înainte de această dată mai numeroase erau cele privind ansamblul monarhiei; afirmația nu este însă valabilă pentru istoriografia transilvană, care prezintă și particularitatea că urmărește adesea întocmirea unor istorii comune românilor din cadrul și din afara Imperiului habsburgic. La fel, pentru românii transilvăneni problema limbii naționale nu se pune abia în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ca pentru ansamblul monarhiei, ci, în mod clar, încă din a doua jumătate a secolului precedent, odată cu „Școala ardeleană".

Prin însuși specificul său, articolul lui V.L. Tapié este de natură să dea naștere la discuții, dar chiar și prin aceasta, fără a mai aminti numeroasele sugestii pe care le conține, el are o reală importanță pentru cei care se preocupă de istoria Europei Centrale.

Reputat specialist în istoria Germaniei, J. Droz își propune în *L'idéologie, facteur de la politique internationale. La neutralité prussienne et l'opinion publique de 1795 à 1806* (p. 77—106) să încerce o nouă interpretare a relațiilor franco-prusiene de la pacea de la Basel pînă la bătălia de la Jena. Autorul pleacă de la considerentul că „în mai multe rînduri ideologia politică a fost un factor determinant pentru opinia publică și pentru guverne în atitudinea pe care ele au adoptat-o față de problemele politicii internaționale", teză care ar putea fi aplicată și atitudinii Prusiei față de Franța în perioada menționată. Ideea este interesantă; dar ea poate suscita discuții atît în formularea sa generală cît și în încercarea de aplicare concretă pe care o face J. Droz. Ideologia poate să apară, la un moment dat, pe primul plan al relațiilor internaționale; dar ea reflectă o anumită situație social-economică sau politică care rămîne totuși factorul determinant, chiar P. Renouvin considerînd că opinia publică este o reflectare a condițiilor demografice, a intereselor economice sau financiare și a psihologiei colective[3]. De altfel, și Droz subliniază că ideile favorabile unei înțelegeri cu Franța care apar acum în Prusia sînt un rezultat al situației acesteia din urmă. Pe de altă parte, am fi așteptat o încercare de explicație a felului în care aceste idei au acționat asupra poziției oficiale a Prusiei, încercare ce ar fi fost în spiritul metodelor de cercetare preconizate de Renouvin. Articolul rămîne totuși interesant în privința atitudinii opiniei publice — termen care ar fi meritat însă o delimitare în funcție de epoca respectivă — față de ideile Revoluției franceze, atitudine determinată de interesele Prusiei și poziția ei printre statele germane.

Oprindu-ne doar asupra a trei articole, subliniem însă că întreg volumul constituie, prin informațiile și sugestiile pe care le conține, o prețioasă contribuție la studierea istoriei relațiilor internaționale din secolele XVI—XX.

*V. Cristian*

[3] Vezi introducerea la *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, 1964, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*Cronici şi povestiri româneşti versificate (sec. XVII—XVIII)*, Studiu şi ediţie critică de Dan Simonescu, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967, 349 p.

Rezultat al unei laborioase investigaţii, volumul *Cronici şi povestiri româneşti versificate (sec. XVII—XVIII)* se înscrie pe linia preocupărilor intense ale istoricilor noştri de editare a izvoarelor narative privitoare la istoria României. Importanţa corpusului este cu atît mai mare cu cît cronicile versificate medievale sînt cuprinse pentru prima dată într-un volum. Mai mult chiar, unele din cronicile incluse în colecţie, ca *Rumeanţev în luptele dintre ruşi şi turci* (1769—1772), *Înfrîngerea generalului Horváth* (1786), *Mazilirea lui Alexandru Moruzi din domnia Ţării Româneşti* etc., sînt editate acum pentru întîia oară.

Cele 22 de cronici rimate cuprinse în colecţie, însumînd peste 9000 de versuri, au fost studiate şi editate pe baza a 56 de manuscrise chirilice păstrate în marile biblioteci din Cluj, Iaşi şi Bucureşti sau fotocopiate (un manuscris fotocopiat în *Codrul Cosminului*, iar altul din Arhivele Statului din Budapesta). Autorul a ales numai acele „stihuri politiceşti" care, „prin conţinutul lor au caracter de cronică, de izvor narativ, dezvăluind ideile şi sentimentele autorului, ale clasei şi categoriei sale sociale, în legătură cu desfăşurarea diferitelor evenimente din istoria patriei noastre, înainte de mişcarea revoluţionară din 1821" (p. 5—6). Din cauză că multe din manuscrisele cronicilor s-au pierdut, prof. Dan Simonescu a folosit şi o serie de izvoare de cronici care se găsesc numai în ediţiile din secolele XIX şi XX sau în cele ale mitropolitului Dosoftei din sec. al XVII-lea.

Fiecare cronică este precedată de o notă introductivă în care sînt expuse modul şi tehnica editării, valoarea ei documentară, cu precizările bibliografice referitoare la cronica respectivă. În subsol, autorul dă numeroase şi binevenite explicaţii, care înlesnesc înţelegerea cadrului istoric în care s-au desfăşurat evenimentele descrise în cronică. Un alt merit al lucrării constă în aceea că autorul, în majoritatea cazurilor, a redat nu numai textele de bază, ci şi variantele lor. Nefiind posibilă întotdeauna stabilirea datelor cînd au fost redactate, cronicile sînt editate în ordinea cronologică a „evenimentelor petrecute şi înfăţişate". Ca urmare, volumul începe cu versurile lui Miron Costin despre originea latină a poporului şi a limbii române şi se încheie cu „stihurile" despre mazilirea lui Alexandru Moruzi din a doua a sa domnie în Moldova (august 1806).

Întregul volum este precedat de un amplu şi documentat studiu introductiv. După ce dă definiţia cronicii rimate, pe care o numeşte „prezentarea analistică, în versuri, a evenimentelor, fără preocupare din partea autorului de a le explica adînc şi complet" (p. 7), autorul dă unele informaţii referitoare la genul cronicii rimate la diferite popoare şi face o scurtă trecere în revistă a cercetătorilor români care s-au ocupat de editarea de cronici rimate (p. 7—12).

Analizînd conţinutul lor tematic, profesorul Dan Simonescu ajunge la concluzia că, din acest punct de vedere, cronicile rimate se împart în şase mari grupe şi anume: a) *cronici care povestesc despre uciderea unor mari feudali*, b) *cronici şi povestiri care prezintă episoade din războaiele ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea*, c) *povestiri satirice*, d) *povestiri care tratează despre mazilirea domnului Moruzi*, e) *versuri istorice ocazionale şi* f) *cronica polemică*.

Autorul face şi cîteva consideraţii pe marginea cauzelor care au determinat apariţia acestui gen de cronică (p. 25—26) şi analizează sistemul de versificaţie.

Volumul se încheie cu un *glosar* şi un *indice* al numelor proprii din versuri. Editat cu grijă şi competenţă, volumul constituie un instrument de lucru indispensabil în activitatea de cercetare istorică şi filologică.

*V. Ciobanu*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OVIDIU PAPADIMA, *Cezar Boliac*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966, 349 p.

Lucrarea de faţă este cea mai bună biografie a lui Cezar Boliac, publicată pînă azi. Întemeiat pe un bogat material şi valorificînd informaţii noi, Ovidiu Papadima ne înfăţişează, într-un stil sobru, viaţa zbuciumată a unui neînfricat progresist din ţara noastră care timp de patru decenii, pînă în 1877, cînd a fost lovit de o cumplită boală, a fost un mare ziarist, un fecund poet, un entuziast arheolog şi numismat, precum şi un pasionat culegător de documente şi cronici referitoare la istoria neamului românesc.

Cu toate că în activitatea sa au fost şi deficienţe, Cezar Boliac a avut mari merite ca scriitor şi ca om politic. De aceea biografia lui prezintă un interes evident atît pentru istoria literaturii, cît şi pentru istoria frămîntărilor politice din ţările române în veacul trecut.

Cezar Boliac s-a născut la Bucureşti în 1813, după cum se precizează în revista „Familia" de la Oradea, într-un articol apărut în 1875 şi probabil redactat pe baza propriilor lui indicaţii. În 1830 s-a înrolat în oştirea nou creată, pe care a părăsit-o însă în curînd. A renunţat la cariera armelor pentru a se consacra literelor şi politicii militante. În 1835 a apărut primul său volum de poezii. A colaborat adesea cu versuri şi proză la publicaţiile periodice ale epocii, ca „Foaia pentru minte" a lui G. Barițiu, „Curierul românesc" al lui I. Eliade, „Vestitorul românesc" al lui Zaharia Carcalechi etc. A dat, în 1844, concursul său şi revistei ieşene „Propăşirea". A aderat, în 1836, la acţiunea întreprinsă de opoziţia liberală din Obştească Adunare pentru apărarea autonomiei Ţării Româneşti. În 1840, fiind bănuit de participare la „complotul" pus la cale de Mitiţă Filipescu, a fost arestat. Comisia de anchetă a stabilit însă că această bănuială era neîntemeiată. Totuşi, ea a considerat pe Boliac vinovat de „scrieri defăimătoare împotriva oblăduirii", găsite la percheziţia ce i se făcuse. Pentru această vină el a fost pedepsit de Domn cu surghiunul la mănăstirea Poiana Mărului. A petrecut în surghiun numai trei luni, fiind iertat de Vodă Alexandru Ghica. Închisoarea de la Bucureşti şi chilia mănăstirii Poiana Mărului au contribuit la radicalizarea lui Cezar Boliac. În asemenea condiţii era firesc ca el să participe intens la pregătirea revoluţiei din 1848 în Ţara Românească şi, după abdicarea lui Gheorghe Bibescu, să i se încredinţeze sarcini importante de noul regim. Astfel, la 24 iunie 1848, Boliac a fost numit „vornic" al capitalei, funcţiune corespunzînd aceleia a primarului de mai tîrziu. A făcut parte şi din comisia pentru eliberarea ţiganilor, precum şi din comisia pentru şcoli.

După înăbuşirea revoluţiei, Cezar Boliac, împreună cu alţi fruntaşi, a fost arestat şi apoi exilat. S-a dus atunci în Transilvania, unde a îndemnat pe români să sprijine acţiunea întreprinsă de generalul Bem. În acest scop, Boliac a publicat la Braşov un ziar purtînd titlul de „Espatriatul", din care au apărut 12 numere în perioada 25 martie 1849—3 iunie 1849. După ce generalul Bem a fost înfrînt, Boliac s-a refugiat în Turcia. A avut alte mari supărări. Implicat într-o obscură afacere de diamante ungureşti, a fost arestat în două rînduri. Şi-a redobîndit libertatea datorită intervenţiei lui Ion Ghica pe lîngă autorităţile turceşti.

În 1850 Boliac s-a strămutat la Paris, unde va rămînea şapte ani. În capitala Franţei, el s-a evidenţiat în lupta dusă pentru cauza românească de compatrioţii lui emigraţi. A publicat articole în ziare şi reviste, a tipărit broşuri, a editat chiar şi o gazetă săptămînală, din care au apărut şapte numere în 1857.

Înapoiat în acel an la Bucureşti, Cezar Boliac a militat cîtva timp în viaţa politică alături de stînga radicală, îndrumată de C. A. Rosetti, fără însă a se înregimenta în rîndurile ei. A colaborat asiduu la ziarul „Românul" al liberalilor munteni. Ca o manifestare a independenţei sale, ei a colaborat, în această perioadă, şi la alte foi, ca, de ex., la „Naţionalul" de sub direcţia lui Vasile Boerescu şi la „Dîmboviţa" de sub direcţia lui Dimitrie Bolintineanu.

Prin coloanele ziarului „Românul", Cezar Boliac a propăvăduit secularizarea averii mănăstirilor închinate, într-o serie de articole care au avut un mare răsunet

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și au constituit întîia campanie de presă din țara noastră, după cum constată Ovidiu Papadima. În același ziar, Boliac a deslănțuit și o altă campanie pe tema mănăstirilor zise brîncovenești, ale căror foarte mari proprietăți erau administrate de un membru al familiei Brîncoveanu. Boliac a cerut ca și aceste proprietăți să fie preluate de stat sau, cel puțin, administrarea lor să fie supusă controlului statului.

La 15 decembrie 1862 a ieșit de sub tipar la București primul număr din „Buciumul", gazetă pe care Boliac a publicat-o, reluînd titlul foii efemere apărute la Paris în 1857. Treptat el s-a îndepărtat de radicali, pe care i-a atacat vehement după ce s-au aliat cu boierimea latifundiară, încheind acea nefirească alianță, denumită de Boliac „monstruoasa coaliție". Aprobînd, fără rezerve, politica lui Alexandru Ioan Cuza, recunoscînd necesitatea reformelor care au fost înfăptuite după lovitura de stat de la 2 mai 1864, Boliac a pus în evidență, în „Buciumul", însemnătatea acestor reforme și a luat apărarea țărănimii muncitoare împotriva exploatatorilor ei. El s-a rostit și în favoarea votului universal.

Unele atacuri la adresa lui Kogălniceanu, apărute în „Buciumul", au avut de consecință suspendarea ziarului, în decembrie 1864, din ordinul președintelui consiliului de miniștri.

După demisia lui Kogălniceanu din guvern, Cezar Boliac, la 1 martie 1865, a publicat foaia intitulată „Trompetta Carpaților" care a apărut pînă în ianuarie 1877 și a fost, în fapt, continuarea „Buciumului" sub alt nume.

În „Trompetta Carpaților" marile realizări ale domniei lui Cuza au fost necontenit puse în evidență și „monstruoasa coaliție" aspru criticată; chiar și după 11 februarie 1866, detractorii lui Alexandru Ioan Cuza n-au fost cruțați, iar numele Domnitorului Unirii a fost amintit cu respect și recunoștință la orice prilej. În problema agrară Cezar Boliac s-a menținut pe o poziție progresistă, sprijinind revendicările țăranilor, cerînd în „Trompetta Carpaților" aplicarea sinceră și integrală a legii rurale, denunțînd abuzurile administrației la sate și exploatarea exercitată de mosierime. Totodată, în „Trompetta Carpaților", acțiunea muncitorimii de la orașe a fost apreciată cu multă simpatie. Au apărut și ample relatări despre manifestațiile culturale ale vremii. Aici a publicat Cezar Boliac rezultatele cercetărilor lui arheologice.

Cu un entuziasm care probabil n-a fost dezinteresat, „Trompetta Carpaților" a comentat înființarea primelor societăți capitaliste pe acțiuni în România, ca, de ex., Societatea pentru monopolul tutunului, Societatea pentru exploatarea păcurii, Societatea de asigurări „Dacia" etc.

Printre deficiențele lui Cezar Boliac a fost și aceea de a fi aprobat constituirea cabinetului Lascar Catargi în 1871. „Trompetta Carpaților" a adoptat atunci o atitudine binevoitoare față de guvernul conservator. Dîndu-și seama, în curînd, de eroarea sa, Boliac a trecut în opoziție și a combătut pe Lascar Catargi. A fost însă prea tîrziu. Din cauza greșelii ce săvîrșise, Boliac a rămas izolat politicește și înrîurirea „Trompettei Carpaților" asupra opiniei publice a scăzut simțitor.

*În ianuarie 1877, Boliac a fost doborît de o congestie cerebrală. Pe jumătate paralizat, ne mai putînd vorbi, a mai trăit patru ani.* A murit la 25 februarie 1881.

În cursul agitatei sale vieți, Boliac a deținut vremelnic unele funcțiuni publice. A fost membru al curții apelative din București (1860), director al Arhivelor Statului (1864—1866), membru al comitetului arheologic (1864) și apoi președinte al acestui comitet (1869). Deputat al orașului Tîrgoviște în Camera din București la 1859, a fost invalidat de Adunare. În anul următor fiind ales deputat de Giurgiu, a fost iarăși invalidat de Cameră. Consilier comunal al Bucureștiului în 1861, membru al consiliului județului Ilfov în 1864, a fost înfrînt la succesivele alegeri pentru parlament care au avut loc pînă în toamna anului 1866, cînd a izbutit să fie ales deputat de colegiul țărănesc al județului Vlașca. Nu și-a putut însă păstra mandatul la alegerile generale din 1867. A reintrat în Cameră abia la 1869, ca deputat de Vlașca. Reales deputat în același județ la alegerile generale din 1870, 1871 și 1875, el a suferit o dureroasă înfrîngere la 1876, cînd s-a și încheiat cariera sa parlamentară.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Apreciind activitatea desfăşurată de Cezar Boliac de-a lungul anilor, Ovidiu Papadima îl consideră, cu dreptate, ca pe „cel mai de seamă gazetar al epocii". El a fost superior chiar şi lui C. A. Rosetti a cărui proză a fost întunecată prin „nebulozităţi de gîndire" şi printr-o „frazeologie exaltată". Ceea ce a caracterizat pe ziaristul Cezar Boliac a fost vigoarea stilului, claritatea expunerii, orînduirea logică a argumentelor, materialul documentar amplu pe care şi-a bazat campaniile de presă, interesul pe care el s-a priceput să-l stîrnească pentru temele tratate. Au avut succes şi formulele lapidare pe care le-a folosit, cum a fost, de ex., celebra formulă „monstruoasa coaliţie". În foile pe care Boliac le-a redactat, articolele în care a susţinut ideile sale au predominat faţă de rubricile cuprinzînd numai informaţii. Prezentarea grafică a constituit şi ea un progres, gazetele lui Boliac fiind mai îngrijit tipărite decît ziarele de pînă la el. Cu asemenea însuşiri, Boliac a reuşit să exercite cîndva o mare influenţă asupra opiniei publice, după cum s-a văzut cu prilejul manifestaţiilor de stradă din Bucureşti, la 1866.

Pe cît de elogios este apreciată proza gazetărească a lui Boliac, pe atît de aspru sînt criticate poeziile lui de către O. Papadima. Astfel, el declară, cu privire la unele din aceste poezii, că sînt „absolut nule din punct de vedere estetic" şi „înţesate de franţuzisme" inutile (p. 74). El adaugă apoi că „aceste carenţe ale simţului estetic, ca şi penibilele şovăieli în crearea unei limbi literare proprii vor constitui o constantă a poeziei lui Boliac de mai tîrziu şi din totdeauna" (p. 77). Deşi recunoaşte însemnătatea poeziilor sociale ale lui Boliac, care, la vremea lor, au avut un mare răsunet, Papadima este de părere că ele au fost „salvate [...] de gazetarul care se zbate în ele" (p. 77).

Despre studiile de arheologie ale lui Cezar Boliac, lucrarea ce recenzăm cuprinde o conştiincioasă enumerare. Papadima laudă străduinţele depuse de Boliac pe acest tărîm. Aminteşte şi criticile care i-au fost aduse de Alexandru Odobescu. Deşi consideră aceste critici ca excesiv de severe, totuşi Papadima constată că i-a lipsit lui Boliac „precizia ştiinţifică" (p. 332) şi lasă să se înţeleagă că i-a lipsit şi pregătirea ştiinţifică necesară.

Papadima semnalează preocupările lui Boliac privitoare la numismatică, menţionează colecţia sa de monede adunată cu multă trudă, precum şi cursul gratuit de numismatică pe care l-a ţinut în 1868. Nu se rosteşte însă asupra valorii ştiinţifice a contribuţiei lui Boliac în acest domeniu.

Pasiunea pe care Boliac a avut-o pentru istoria românilor este bine pusă în evidenţă de către Ovidiu Papadima. El arată că Boliac, în ziarele sale, a tipărit textul a numeroase documente, însoţindu-l de notiţe, şi că în articolele sale, de ex., în articolele consacrate secularizării averii mănăstirilor închinate, el s-a întemeiat adesea pe hrisoave domneşti sau pe alte acte din trecut privitoare la problemele dezbătute. Preţiosul material pe care Boliac l-a tipărit n-a fost încă pe deplin valorificat de istoricii noştri.

Viaţa şi activitatea lui Cezar Boliac sînt astfel înfăţişate de Ovidiu Papadima, cu talentul şi metoda binecunoscute *din lucrările sale anterioare. Totuşi, în cartea* de faţă sînt şi unele mici erori. De ex., ziarul „Popolul suveran" n-a apărut de la 19 iunie 1848 pînă la 14 iulie 1848 (cum s-a tipărit la pagina 153), ci pînă la 11 septembrie 1848 [1]. Ziarul „Buciumul" pe care Boliac l-a publicat la Paris, în timpul emigraţiei, nu şi-a încetat apariţia „în martie 1857" (p. 196), ci la 3 mai 1857 (stil nou). Hasdeu n-a fost destituit în 1862 din funcţiunea de profesor la Colegiul Naţional din Iaşi (p. 286), ci un an mai tîrziu, la 18 mai 1863 [2]. Etc. Aceste mici erori s-ar putea să fie greşeli de tipar.

La întocmirea lucrării pe care o recenzăm Ovidiu Papadima a utilizat un amplu material. I-au rămas însă necunoscute unele informaţii din cărţi, reviste sau ziare care i-ar fi fost de un real folos.

---

[1] Nerva Hodoş şi Al. Sadi Ionescu, *Publicaţiunile periodice româneşti*, Tom. I, Bucureşti, 1913, p. 501.

[2] „Studii şi cercetări ştiinţifice, Filologie", (Iaşi), VIII (1957), 2, p. 278.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Astfel, Papadima n-a ştiut că în *Dictionnaire universel des contemporains* al lui Vapereau este publicată şi biografia lui Cezar Boliac [3]. Autorul acestei biografii a fost marele filoromân Ubicini [4] care, încă din 1848, cînd fusese secretarul guvernului provizoriu al Ţării Româneşti şi apoi al Locotenenţei domneşti, cunoscuse la Bucureşti pe Boliac. Este neîndoios că, precum procedase în alte cazuri, de ex., faţă de Vasile Alecsandri [5], Ubicini s-a adresat lui Boliac spre a obţine datele necesare redactării biografiei acestuia. Din textul înserat de Ubicini în „Dicţionarul contemporanilor" al lui Vapereau aflăm că Boliac s-a născut în 1813, ceea ce confirmă informaţia din revista „Familia" de la 1875. Mai aflăm că, în 1848, Boliac a fost unul din cei patru secretari ai guvernului provizoriu din Ţara Românească. Firesc că asemenea informaţii nu sînt lipsite de interes.

Ovidiu Papadima n-a cunoscut nici actele unui proces penal din 1831—1832, intentat unui sublocotenent Manolescu, proces în care a fost menţionat şi numele lui Cezar Boliac [6]. În vîrstă de 18 ani, Boliac se distra pe atunci în timpul nopţii, spărgînd geamuri la casele boiereşti. Distracţii ale tinereţii...

De asemenea, Ovidiu Papadima n-a avut cunoştinţă de scrisoarea pe care, la 7 iunie 1850, Cezar Boliac din Constantinopol a trimis-o lui C. A. Rosetti. Importanţa ei a fost semnalată de N. Iorga [7].

La observaţiile făcute de Ovidiu Papadima cu privire la poezia lui Cezar Boliac *Pedeapsa cu moarte* (p. 201—202), adăugăm că această poezie a fost inspirată de un proces judecat la Bucureşti, în 1844. Un boier, Dumitrache Vernescu, fusese asasinat, în oraşul Buzău, din îndemnul amantului soţiei sale, de către unul din robii săi, Constantin sin State, cu ajutorul unei roabe. Divanul Criminalicesc şi, în urmă, Înaltul Divan au condamnat la moarte pe aceşti trei acuzaţi, surghiunind la o mănăstire pe termen doar de un an pe soţia adulteră. Domnitorul Gheorghe Bibescu a menţinut numai pedeapsa cu moarte a lui Constantin sin State şi a micşorat celelalte două osînde capitale [8]. Actul său a dat loc la numeroase comentarii. Mihail Kogălniceanu a publicat atunci un articol în revista „Propăşirea" (15 oct. 1844, p. 319—320). Probabil că tot atunci a scris şi Boliac poezia despre *Pedeapsa cu moarte*, iar nu în 1846, cum a afirmat într-o notiţă înserată în „Trompetta Carpaţilor" din 1872 [9]. De altminteri Vodă Bibescu, la 5 decembrie 1844, a decis comutarea pedepsei lui Constantin sin State în munca ocnelor pe viaţă şi 200 toiege, aplicate în două rînduri [10]. Dacă Boliac ar fi scris poezia sa în 1846, el n-ar fi omis să arate că era aproape cu neputinţă să-şi păstreze viaţa un osîndit la inumana muncă silnică în ocne, după ce primise 200 toiege.

În încheierea acestei recenzii, subliniem din nou că biografia lui Cezar Boliac, publicată de Ovidiu Papadima, este o foarte bună lucrare. S-ar cuveni ca ea să fie completată de specialişti, care să se pronunţe, cu competinţă, asupra valorii ştiinţifice a contribuţiei lui Cezar Boliac la arheologie şi numismatică.

*Constantin C. Angelescu*

---

[3] Prima ediţie a acestui dicţionar a apărut la Paris, în 1858. La Biblioteca Universităţii din Iaşi am găsit numai ediţia a 5-a, tipărită în 1880. La pagina 255 a acestei ediţii este înserată biografia lui Cezar Boliac.

[4] Olimpiu Boitoş, *Biografiile româneşti ale lui Ubicini*, Cluj, 1932, p. 6.

[5] *Ibidem*, p. 9—10.

[6] Diniu N. Ioan, *Justiţia militară acum o sută de ani*, „Revista de drept penal şi ştiinţă penitenciară", 1932, p. 410—432.

[7] N. Iorga, *O scrisoare importantă a lui Cezar Boliac*, Academia Română, Mem. secţiunii istorice, seria III, tom. XVIII, p. 213—215.

[8] Decretul n-rul 367 din 19 august 1844, publicat în „Buletinul oficial" al Ţării Româneşti, n-rul 99 din 1844.

[9] Cesar Boliac, *Opere*, vol. II, Bucureşti, 1956, p. 315.

[10] Decretul n-rul 511 de la 5 decembrie 1844, publicat în „Buletinul oficial" al Ţării Româneşti, n-rul 148 din 1844.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VASILE NETEA, *George Barițiu. Viața și activitatea sa*, București, Editura științifică, 1966, 364 p.

Monografia consacrată vieții și activității lui George Barițiu de Vasile Netea completează o lacună de mult resimțită în istoriografia românească. Despre activitatea multilaterală a marelui ziarist și istoric transilvănean s-a scris mult și variat, atît în trecut cît și în zilele noastre [1]. Lipsea însă o lucrare amănunțită și cuprinzătoare, care să închege într-un tot unitar contribuțiile fragmentare anterioare și care să dea, totodată, o imagine de ansamblu a vieții, ideilor și activității întemeietorului presei românești din Transilvania. Este meritul monografiei pe care o recenzăm de a întruni calitățile de mai sus, într-o expunere critică, completă și bine documentată.

Înscriindu-se pe linia unor preocupări mai vechi ale autorului [2], lucrarea despre G. Barițiu se bazează pe o amplă informație bibliografică, completată de cercetarea aprofundată a periodicelor vremii și a vastului material furnizat de corespondența acestuia, dintre anii 1829—1893, donată de Barițiu Academiei Române.

În introducere, autorul trece în revistă lucrările mai importante consacrate marelui publicist transilvănean în istoriografia noastră din trecut și de astăzi, după care, într-un prim capitol, procedează la o atentă analiză a mediului familial, social, național și cultural în care s-a născut, a crescut și s-a format G. Barițiu. Se subliniază influența deosebită exercitată asupra formației sale intelectuale de tinerii săi profesori de la facultatea de teologie din Blaj: Simion Bărnuțiu, Timotei Cipariu și Ioan Rusu.

Reține atenția evocarea sugestivă a primei călătorii întreprinse de Barițiu, în tovărășia lui Timotei Cipariu, în Țara Românească în vara anului 1836, prezentată în capitolul, semnificativ intitulat, *În largul vieții românești* (p. 49—55). Autorul subliniază cît de importantă a fost pentru orientarea culturală și națională a viitorului redactor de la Brașov cunoașterea directă a realităților social-politice din Principate și a mișcării literare transcarpatine.

Nu lipsită de interes este prezentarea concepției pedagogice și a activității didactice a lui Barițiu desfășurată ca profesor la Brașov. Autorul scoate în evidență marele merit al acestuia de a fi contribuit la elaborarea unei ideologii pedagogice progresiste și la promovarea unui învățămînt științific, cu un accentuat caracter practic.

În afara operei didactice și paralel cu aceasta, pînă în 1845, G. Barițiu a desfășurat cea mai întinsă activitate publicistică din secolul al XIX-lea, numele său fiind legat de întemeierea presei românești din Transilvania. Capitolul *George Barițiu ziarist* (p. 82—111) este consacrat tocmai acestui aspect al activității barițiene, care prin durata și amploarea sa depășește pe toate celelalte.

Autorul procedează la o cercetare amănunțită a activității publicistice a lui G. Barițiu, pe etape cronologice și în raport cu orientarea ideologică a acestuia, ceea ce nu s-a făcut pînă la monografia pe care o recenzăm. Urmărind activitatea publicistică a lui Barițiu, autorul distinge o primă fază a acesteia între anii 1838—1850, cu inevitabile prelungiri determinate de orientările sale ulterioare. Este perioada afirmării lui Barițiu ca remarcabil publicist în variate domenii, cu accentul pe problemele economice, sociale și politice.

Deosebit de interesant este capitolul *Ideile* (p. 113—196), întemeiat pe o bogată informație, în care sînt înfățișate ideile lui Barițiu despre limbă și ortografie, activitatea sa literară și culturală, principiile social-economice, orientarea politică și atitudinea națională care au stat la baza ziaristicii sale. Autorul reliefează, în primul

[1] Vezi bibliografia lucrării de la p. 331—337.

[2] Vasile Netea, *Noi contribuții la cunoașterea vieții și activității lui Visarion Roman. Corespondența sa cu George Barițiu și Iosif Hodoș*, Sibiu, 1942; Idem, *Timotei Cipariu și George Barițiu călători prin Țara Românească în 1836. — Note pe marginea unui text inedit* —, în „Studii", an. XI (1958), nr. 1, p. 117—132.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rînd, calitatea sa de ziarist economic, social şi politic al burgheziei româneşti din Transilvania; de asemenea, subliniază caracterul progresist al ideilor sale economice care îl situează printre principalii exponenţi ai promovării relaţiilor capitaliste în perioada prepatruzecioptistă.

Orientarea politică şi atitudinea naţională a lui Bariţiu sînt bogat ilustrate prin prezentarea celor mai semnificative articole ale sale din perioada anterioară anului 1848. Îndeosebi, autorul pune în lumină valoarea articolului „Românii şi maghiarismul", pe care îl consideră pe nedrept uitat, astăzi, faţă de discursul lui Simion Bărnuţiu din 2/14 mai 1848. El arată, totodată, că articolul respectiv conţine toate argumentele naţionale ale discursului menţionat, exceptînd partea social-juridică a acestuia şi elementele polemice în legătură cu „uniunea" Transilvaniei cu Ungaria, specifice anului 1848.

Prezentarea detaliată a ideologiei politice, a orientării naţionale şi a principiilor social-economice ale lui Bariţiu din perioada prepatruzecioptistă permit înţelegerea poziţiei sale faţă de revoluţia de la 1848, care face obiectul unui capitol separat, *În faţa revoluţiei* (p. 197—231). Merită semnalat faptul că, pe baza cercetării principalelor surse de informaţie contemporane asupra organizării discuţiilor şi hotărîrilor adunării naţionale de la Blaj din 3/15 mai 1848, autorul ajunge la concluzia că G. Bariţiu, contrar celor afirmate de Silviu Dragomir, a avut un rol activ, proeminent, în desfăşurarea lucrărilor istoricei adunări. Cercetările mai noi[3] permit stabilirea originii unora dintre revendicările economice ale moţiunii prezentate poporului la Blaj în ziua de 4/16 mai 1848 în ideile susţinute de redactorul de la Braşov în foile sale, fapt care pune în lumină adevăratul rol jucat de acesta în cursul adunării de pe Cîmpia Libertăţii.

În lucrare se precizează, de asemenea, limitele ideologice ale lui Bariţiu în problema naţională, la începutul revoluţiei, explicate printr-o prudenţă exagerată şi încredere în democratismul revoluţionarilor maghiari, fapt care îl va împiedeca de la o participare mai activă la lupta pentru mobilizarea maselor şi pentru combaterea tendinţelor guvernului maghiar de a proceda, fără consultarea poporului român, la unirea Transilvaniei cu Ungaria.

Activitatea postrevoluţionară a lui Bariţiu, pe plan economic, politic, cultural şi publicistic, sub absolutism şi dualism, formează în monografie un capitol aparte (p. 232—306). Se subliniază participarea sa activă, în această perioadă, la viaţa politică, lupta sa neobosită, după proclamarea dualismului austro-ungar, pentru redobîndirea autonomiei Transilvaniei, viguroasa sa revenire ca publicist militant, fără a fi neglijate marile sale merite şi contribuţii în cadrul Academiei Române şi în al „Asociaţiunii pentru literatura română şi cultura poporului român".

Unul din ultimele capitole ale monografiei se ocupă de *Concepţia şi activitatea istoriografică a lui G. Bariţiu* (p. 307—319). În cadrul său autorul reliefează elementele materialist dialectice din gîndirea istorică a lui Bariţiu, care a fost idealist romantică cu tendinţă democrat-liberală, prezintă concepţia lui cu privire la raportul dintre rolul maselor şi al personalităţii în făurirea istoriei, caracterul progresist al ideilor sale naţionale, preocuparea sa permanentă de publicare a izvoarelor, considerate ca premisă în scrierea adevăratei istorii, legarea activităţii istoriografice de necesităţile practice ale luptei politice şi naţionale din Transilvania.

Demnă de relevat este critica adusă de autor obiecţiilor ridicate de unii istorici din trecut cu privire la opera istorică fundamentală a lui G. Bariţiu — „Părţi alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani în urmă". V. Netea subliniază, de asemenea, contribuţia valoroasă adusă de Bariţiu la îmbogăţirea istoriografiei româneşti prin biografiile, articolele, studiile, culegerile de documente şi mai ales prin monumentala sa lucrare istorică menţionată.

---

[3] G. Ghişe, I. Kecskés şi P. Teodor, *Idei economice în opera lui G. Bariţiu privind promovarea istoriei la românii din Transilvania*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", an. VI (1963), p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Capitolul final prilejuieşte autorului o sintetică expunere a activităţii desfăşurate pe o perioadă de mai bine de jumătate de veac de „Nestorul presei româneşti", cu sublinierea caracterului complex al personalităţii acestuia.

Monografia recenzată este însoţită de bibliografia scrierilor despre viaţa, opera şi epoca marelui publicist, de un indice de nume şi locuri, alcătuit dde Paul Simionescu şi de două rezumate în limbile franceză şi engleză.

Lucrarea lui V. Netea este susceptibilă de unele completări şi precizări, care însă nu-i limitează valoarea. George Barițiu ca membru al Societăţii Academice Române, devenită mai tîrziu Academia Română, a avut o activitatte deosebit de bogată şi variată, pe care autorul a expus-o succint. Ne îngăduim să relevăm mai jos unele aspecte din multilateralitatea manifestărilor lui G. Bariţiu în cadrul înaltului for de cultură românească, care au scăpat atenţiei autorului.

Intervenţiile lui G. Bariţiu în lucrările Societăţii Academice Române aau fost numeroase şi importante. Amintim că în urma propunerii sale s-a publicaat primul catalog cuprinzînd lista cărţilor şi manuscriselor oferite bibliotecii Societăţii, însoţită de numele donatorilor[4]. De asemenea, tot lui îi aparţine propunerea să se determine forma sigiliului Societăţii Academice[5].

Dintre comunicările prezentate de George Bariţiu în cadrul Academiei Române, ca istoric, amintim: „Proiecte de tratate între împăratul Leopold I de o parte şi între principii Transilvaniei şi ai Munteniei de altă parte", „Proiectul de exilare a românilor locuitori pe un teritoriu cu saşii şi strămutarea lor în Valahiia mică în secolul trecut"[6], „Sumariul cîtorva rescripte şi decrete religionare din Ungaria relative la goanele religioase din veacul al XVIII-lea"[7], nemenţionatte de V. Netea.

Activităţii lui G. Bariţiu de raportor al operelor înaintate Academiei pentrru premiere i se adaugă aceea de membru şi adeseori de referent al comisiei dde cercetare a manuscriselor traducerilor după istoricii latini[8], aspect care a scăpaat atenţiei autorului.

Calitatea lui G. Bariţiu de donator a numeroase colecţii de documente Acaademiei Române, amintită de autor, nu este însă şi exemplificată. Indicăm maai jos donaţia pe care Bariţiu însuşi a considerat-o de o deosebită valoare istorică şi anume colecţia de documente copiată de protopopul Ştefan Moldovan dupăă arhiva eruditului conte maghiar Iosif Kemény[9].

Cu ocazia aniversării a 80 de ani de viaţă a lui G. Bariţiu, în semn dde omagiu pentru marele cărturar ardelean, Academia Română a decis baterea iin 1.000 de exemplare a unei medalii de bronz, care să imortalizeze evenimentul[10]. Această acţiune completează informaţiile date de autor în capitolul *Sfîrşitul* cu privire la manifestările prilejuite de sărbătorirea lui Bariţiu din 12/24 mai 18922.

In încheiere, adăugăm cîteva precizări: George Bariţiu a donat încă diin viaţă Academiei Române corespondenţa sa dintre anii 1838—1848[11] şi nu cu *începere de la anul 1920, cum arată autorul (p. 304)*

„Cartea de rugacioni pentru evlavia homului creştin", publicată de Samuiil Micu Clain la Viena, în 1779, amintită de V. Netea ca fiind donaţia lui G. Bariţiu (p. 304), a fost, de fapt, dăruită Academiei Române de Andrei Cosma diin

[4] „Analele Societăţii Academice Române", tom. IV (1871), p. 8.
[5] *Ibidem*, tom. I (1867), p. 117.
[6] *Ibidem*, seria II, tom. XI (1888—1889), p. 65 şi 106.
[7] *Ibidem*, tom. VIII (1885—1886), p. 171.
[8] *Ibidem*, tom. V (1872), p. 72; tom. VI (1873), p. 57; tom. VII (1874), p. 1083; tom. X (1877), p. 159.
[9] *Ibidem*, seria II, tom. VII (1884—1885), p. 212.
[10] *Ibidem*, tom. XVI (1893—1894), p. 12—13.
[11] *Ibidem*, tom. VIII (1885—1886), p. 122.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

satul Supuru, din Transilvania. George Barițiu a avut meritul de a fi mijlocit această donație, în sensul expedierii cărții la București [12].

Comunicarea despre „Muzeul etnografic din Lipsca" a fost citită de G. Barițiu în ședința Academiei din 31 august 1877. Tot atunci el a făcut și propunerea înființării în țară a unui muzeu etnografic și a participării cu exponatele acestuia la expoziția din Leipzig [13]. La 26 august 1877, data indicată de autor (p. 303), Barițiu a dat citire doar unui extras din programa muzeului respectiv.

Completările și precizările de mai sus se referă la amănunte și deci nu micșorează meritele incontestabile ale lucrării lui V. Netea.

In concluzie, nu putem decît să subliniem încă odată contribuția deosebit de valoroasă adusă de autor la îmbogățirea istoriografiei românești prin documentata sa monografie despre George Barițiu.

*S. Mărieș-Agapi*

MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Scrisori, note de călătorie*. Texte îngrijite, adnotate și prezentate de Augustin Z. N. Pop și Dan Simonescu, București, Editura pentru literatură, 1967, 311 p.

In anul sărbătoririi unui secol și jumătate de la nașterea lui Mihail Kogălniceanu, Editura pentru literatură a scos de sub tipar — sub îngrijirea lui Augustin Z. N. Pop și Dan Simonescu — un prețios volum de documente, de o incontestabilă valoare istorică și literară, cuprinzînd scrisori și note de călătorie ale ilustrului istoric, literat și om politic. Buni cunoscători ai vieții și operei neobositului luptător pentru unitate și independență națională, alcătuitorii ediției de față, mergînd pe linia unor preocupări anterioare, pun și de această dată la dispoziția cititorilor un bogat material informativ asupra activității desfășurată de către M. Kogălniceanu vreme de peste jumătate de secol, iar specialiștilor un indispensabil instrument de lucru.

Scrisori de la Kogălniceanu publicase încă din 1913 Petre V. Haneș *(Scrisori 1834—1849)*, dar ele nu acopereau decît o perioadă relativ scurtă din viața sa, perioada studiilor și a refugiului postpatruzecioptist. La acestea s-ar mai adăuga unele piese epistolare, din preajma și vremea Unirii incluse în volumul *Documente privind Unirea Principatelor* (vol. I, București, 1964), cum și corespondența lui M. Kogălniceanu din vremea războiului pentru independență, înserată în volumele de *Acte și documente din corespondența diplomatică a lui M. Kogălniceanu relative la războiul independenței României 1877—1878*, edilate de către V. Kogălniceanu și *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, București, 1952—1954. In rest, s-au tipărit grupuri restrînse de scrisori, unele chiar izolate, ce sînt departe de a alcătui unități de corespondență în timp și activitate. După ce, în anul 1959 a tipărit primul volum din *Catalogul corespondenței lui Mihail Kogălniceanu*, lucrare de semnalare a peste 2.200 scrisori aflătoare în colecțiile Bibliotecii Academiei, Augustin Z. N. Pop adună, în prima parte a volumului de față, un număr apreciabil de scrisori semnate de M. Kogălniceanu, provenind din diverse fonduri ale Bibliotecii Academiei cum și din Arhiva Elenei Popovici din Piatra-Neamț. Fără a-și propune o ediție exhaustivă de documente, alcătuitorul acestei părți a volumului le-a reținut selectiv și pe considerentul contribuției informative noi — interesînd dezvoltarea societății românești în secolul al XIX-lea și adăugînd date noi la biografia lui Kogălniceanu. Editorul s-a fixat pentru prezentarea materialelor epistolare în trei cicluri: familiale, către prieteni și oficiale, în interiorul acestora păstrînd succesiunea cronologică. Cele mai vechi scrisori sînt 1835, deci din perioada studiilor lui Kogălniceanu la Berlin, iar ultimele corespondențe din ciclul

[12] „Analele...", tom. IX (1886—1887), p. 10—11.
[13] *Ibidem*, tom. X (1877), sect. I, p. 53—54.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

familial, către soția sa Catinca și către fiul său Vasile întind informația autobiografică pînă în ceasurile din urmă ale lui Kogălniceanu.

Din aceste scrisori se degajă pasiunea pentru cunoaștere și pentru organizarea muncii, înțeleasă de el ca primă și principală condiție a existenței omului. Impresionante sînt scrisorile către cei de acasă pe care-i informează lunar asupra studiilor școlare și extrașcolare. Nu mai puțin interesante sînt scrisorile adresate patrioților moldoveni C. Negri și V. Alecsandri, cu care Kogălniceanu se întîlnise pe pozițiile înaintate ale revoluției burghezo-democratice de la 1848 și cu care, împreună, va organiza eșalonul luptătorilor pentru unitatea și libertatea națională. Alte epistole adunate în volumul de față sînt adresate unor personalități marcante ale vieții culturale și politice românești de la jumătatea secolului trecut ca: I. Eliade Rădulescu, D. A. Sturdza, Al. Papadopol—Calimah, Iacob Negruzzi, Dim. Cozadini etc. Toate aceste scrisori sînt străbătute de ideea progresului — linie directorie în vasta lui activitate desfășurată pe un plan multilateral.

O pondere deosebită în cadrul culegerii o are corespondența oficială și protocolară a lui M. Kogălniceanu, pătrunsă în întregime de un consecvent democratism. Încă din tinerețe, prigonit fiind de către regimul despotic al lui M. Sturdza pentru ideile sale democratice, Kogălniceanu va deveni un aprig apărător al legalității. In același sens, semnificative sînt scrisorile din vremea domniei lui Al. I. Cuza. Kogălniceanu nu pierde nici un prilej pentru a sesiza organele de resort și a înfiera îngerințele administrației de stat. Cu doi ani înainte de secularizare, Kogălniceanu informa pe domnitor asupra condițiilor în care egumenii greci voiau a împosesui moșiile închinate în dauna regimului fiscal al țării. Rapoartele din 30 august 1859 (p. 117) și august 1860 (p. 121) îl arată cald sprijinitor al unificării corpurilor legiuitoare.

Perioada 12 octombrie 1863—21 ianuarie 1865 cînd, ca președinte al Consiliului de Miniștri, ministru de interne și temporar ad-interim la Departamentul Lucrărilor Publice inspiră și sprijină reformele secularizării averilor mănăstirești și a legii rurale, este de asemenea viu reflectată în scrisorile din această culegere. Actul de la 2 mai 1864 se oglindește vibrant în ordinul trimis comandanților de unități militare asupra modului cum se va desfășura plebiscitul (p. 126—127), iar, în ce privește aducerea la îndeplinire a reformei agrare grăitor este raportul către domnitor din 1 iulie 1864 (p. 128). E de la sine înțeles că după răsturnarea lui Cuza, în alegerile pentru Constituantă el va fi combătut cu cea mai înverșunată ură de către conspiratorii din 11 februarie. Totuși, laminile politice ale lui Kogălniceanu, priceperea sa gospodărească și creditul său moral de care se bucura în fața maselor populare, se fac simțite și după 1866, așa încît corespondența din timpul ministeriatului de interne (16 noiembrie 1868—24 ianuarie 1870) în cabinetul Dim. Ghica abundă în măsuri administrative de tot felul: recomandă prefecților și primarilor respectarea prevederilor constituționale la întocmirea listelor electorale învederîndu-le că, de se vor produce abuzuri, va proceda la dizolvarea comitetelor comunale (p. 133); dezaprobă abuzurile organelor militare la recrutări, încorporări, revizuiri și mobilizări criticînd fără înconjur comisiile vizate de neonești chiar apostrofîndu-le: „ar fi o monstruozitate ca numai clasele muncitoare să fie de fapt supuse serviciului ostășesc, ca numai ele să răspundă țării impozitul sîngelui" (p. 142); se ridică energic împotriva vandalismelor autorităților argeșene sprijinite de magistratură și de unități de dorobanți împotriva răzeșilor răsculați la Măcău în 1860 (p. 144); manifestă o permanentă grijă ca patrioți îndeobște cunoscuți prin lupta lor revoluționară și cu garanți de probitate ca V. Alecsandri și C. Negri să intre în parlament pentru a îmbunătăți compoziția morală a corpurilor legiuitoare (p. 77—80); dezminte calomnia răspîndită de adversari că ar fi promis „de a disface Unirea" replicînd: „Numele meu este și va fi întotdeauna lipit de legea rurală și de proclamarea Unirii. Și acest nume țin a-l lăsa intact și copiilor mei" (p. 136).

Corespondență numeroasă acoperă perioada 3 aprilie 1877—25 noiembrie 1878 cînd e titularul afacerilor externe, girînd președinția Consiliului de Miniștri și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

internele. Numeroase autografe personale, piese oficiale, cum şi corespondenţa diplomatică dovedesc entuziasmul de care fusese cuprins marele om de stat în acel elan eroic al poporului nostru. Corespondenţa sa cu agenţii diplomatici ai României la Viena, la Paris, la Berlin şi Roma, cu prinţul Gorceakov şi cu prefecţii din ţară informează asupra bravurii ostaşilor români pe cîmpul de luptă din sudul Dunării (p. 155).

Ultimele scrisori şi telegrame din acest ciclu privesc activitatea desfăşurată de către Kogălniceanu în parlamentul ţării în ultimii ani ai vieţii. Capitolul se încheie cu cîteva anexe: actele de naştere şi de deces, precum şi note despre colecţia de tablouri şi piese muzeistice a lui M. Kogălniceanu.

In general, această parte a volumului este editată cu grijă. Scrisorilor redactate în limba franceză, Augustin Z. N. Pop le-a alăturat traduceri, iar pentru a înlesni orientarea cititorului, textele au fost însoţite — acolo unde a fost cazul — de note explicative.

Primul capitol al lucrării prezintă însă şi unele mici deficienţe, pe care ne permitem a le semnala. Nu toate materialele epistolare din acest volum sînt inedite, cum se arată în partea introductivă a culegerii. Astfel, unele dintre ele apăruseră în diverse publicaţii anterioare. Aşa de pildă, circulara din 15 septembrie [1877] (p. 155) o găsim şi în volumul II din *Acte şi documente din corespondenţa diplomatică a lui M. Kogălniceanu, relative la războiul independenţei României 1877—1878* (p. 160); scrisoarea către V. Alecsandri din [10 februarie 1878] (p. 161) figurează şi în vol. I din *Acte şi documente...* (p. 37); scrisoarea către soţia sa Catinca trimisă de la Paris la 10 iunie 1891 (p. 17—18) o găsim, însoţită de traducerea românească, reprodusă în revista „Făt-Frumos", nr. 1/1909, p. 19—20; scrisoarea către Ion Eliade Rădulescu din 3 noiembrie 1864 (p. 74) a fost publicată şi în revista „Studii şi cercetări bibliografice" vol. II, 1957, p. 287—288; Manifestul „Către partizanii unionişti din ţinutul Dorohoi" din 1 martie 1857 (p. 11) a fost tipărit şi în vol. IV din *Acte şi documente privind istoria renaşterii României*, p. 40—43 (la p. 84—86 din acelaşi volum fusese tipărit sub titlul „Manifestul comitetului electoral al Unirii din 10/22 martie 1857, Iaşi").

Alte scrisori au apărut şi în publicaţii recente ca „Tribuna", sau „Argeş", sub semnătura aceluiaşi Augustin Z. N. Pop, dar în perioada cînd volumul se afla deja sub tipar, aşa încît asupra acestora nu mai insistăm. In altă ordine de idei se înscriu unele neconcordanţe vizibile în datarea unor corespondenţe, între indicaţiile din prezentul volum şi cele din *Catalogul corespondenţei lui M. Kogălniceanu*, fără ca autorul să prezieze cauza acestor schimbări. Notăm de pildă: scrisoarea din 18/30 ianuarie 1881 către Grigore Ventura (p. 90) în *Catalog* (p. 423) e datată 2/20 ianuarie 1881; telegrama din 31 august [1869] către generalul Anibal Gherghely (p. 142) în *Catalog* (p. 397) apare ca fiind din [1879]; telegrama din 14 septembrie [1877] către Emil Ghica (p. 154) în *Catalog* (p. 344) e datată 9 septembrie [1877]; telegrama din [1878] către baronul de Stuart (p. 164) e datată în *Catalog* (p. 354) ca fiind din [1877]; telegrama din 7 martie [1880] către Leon Negruzzi (p. 166), în *Catalog* (p. 214) poartă data de 7 martie [1869], scrisoarea din 23 noiembrie [1888] către preşedinţii colegiilor I de senatori din Roman, Huşi şi Galaţi (p. 170) în *Catalog* (p. 430) e datată [1887]; de asemenea şi scrisoarea către alegătorii colegiului I de deputaţi din Iaşi (p. 171) în volum poartă anul [1888] iar în *Catalog* (p. 130) anul [1887].

Totodată ne exprimăm dezacordul în ce priveşte datarea unor scrisori făcută de către alcătuitorul ediţiei: e vorba de scrisoarea către Ion Ghica (p. 39) considerată a fi din 1844 — în realitate ea fiind din 5/17 ianuarie 1845 (vezi argumentele Corneliei Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională. 1834—1849*, Bucureşti, 1967, p. 263, nota 2) şi scrisoarea către acelaşi I. Ghica (p. 48—49) din 4/16 august [1845] care pare să fie mai curînd din 1846 (C. Bodea, *op. cit.*, p. 286—287, nota 1).

Semnalăm, de asemenea, unele inadvertenţe strecurate în notele explicative. De exemplu, în nota 3 de la p. 61 se afirmă că „nu se ştie cînd s-a introdus forţa

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aburului în fabrica lui Kogălniceanu" (de la Tg. Neamț — n.n.); or, știut este că după 1855 fabrica a fost înzestrată cu forța motrice a aburului. Fabrica a fost mărită apoi prin cumpărarea în 1856 a utilajelor fabricii de postav a lui Bühl, iar în 1860 prin achiziționarea mașinilor fabricii de la mănăstirea Neamț (vezi L. Boicu, *Industria în Moldova între anii 1848—1864* în *Dezvoltarea economiei Moldovei. Contribuții*, București, 1963, p. 235). În 1863 fabrica ne apare ca o întreprindere industrială de tip capitalist, bine organizată și înzestrată deja cu mașina de vapori (vezi Gh. Chiriță, *Date noi privind fabrica de postav de la Tg. Neamț a lui M. Kogălniceanu*, în „Studii" nr. 6/1964, p. 1398, anexa 1). În nota 4 de la aceeași pagină se afirmă că Czajka era „porecla conspirativă" a lui Sadyk-pașa (Mihail Czajkowski), or, acesta era numele său, prescurtat, des folosit între prietenii lui. El se stabilise la Constantinopol după ce părăsise în aprilie 1841 Parisul, nu pentru a intra în armata turcă, ci ca agent al lui Adam Czartoryski în capitala Imperiului Otoman (vezi C. Bodea, *op. cit.*, p. 14). Considerăm inutilă includerea în nota 1 de la p. 124 a textului integral al telegramei din 3 martie 1864 către prefecții din țară, de vreme ce același text este reprodus apoi ca document la p. 125.

Sînt prezente în textul documentelor și unele greșeli de transcriere. Exemplificăm prin scrisoarea către Ion Ghica din 12 aprilie 1845: la p. 46, paragraful 2, întîlnim „...alții ce vor să tragă *viața* românilor... de la Rumul" (corect *viță*); „Petru Maior prin cartea sa *despre începutul românilor...*" (e titlul cărții și deci trebuia scris ca atare); în ultimul paragraf al paginii întîlnim expresia „...autorul lor n-au *frechentat* niciodată buna societate" (corect *frecventat*); la p. 47, ultimul paragraf, *„Ați primit* opt calendare..." (pentru *„Îți trimit"...)* și „...copia litopiseților ce *i-ai* cerut... (pentru *„...i-am* cerut").

Făcînd abstracție de aceste mici deficiențe, capitolul în sine este bine alcătuit și reprezintă un cîștig în procesul de valorificare a materialului epistolar provenind de la M. Kogălniceanu.

În cel de-al doilea capitol din acest volum sînt publicate, sub îngrijirea lui Dan Simonescu, pentru prima dată integrale după textele autografe existente în Biblioteca Academiei, însemnările de călătorie la Viena (1844) și în Spania (1846). Ele sînt însoțite de succinte prezentări din partea editorului, care precizează valoarea lor istorică și literară.

Însemnările pe care le-a făcut Kogălniceanu cu prilejul călătoriei sale la Viena (aprilie—iunie 1844) fuseseră editate fragmentar de către Al. Lapedatu în revista „Floarea darurilor" nr. 5/1907, vol. I, p. 301—306 și vol. II, nr. 1/1907, p. 8—11, fără a indica însă sursa. De atunci și pînă astăzi acest jurnal de călătorie n-a mai constituit obiectul de studiu al vreunui cercetător.

Impresiile lui Kogălniceanu, notate uneori sub forma unor idei asupra cărora avea de gînd probabil să revină cu dezvoltările necesare, sînt grupate metodic în jurul mai multor probleme esențiale: considerații istorice despre relațiile româno-polone; interes pentru viața culturală și artistică a Vienei (biblioteci, teatru, muzică); restricțiile de clasă în Austria pentru cei ce îmbrățișau cariera armelor; diferențierea între clasele sociale din Viena (poporul, aristocrația și burghezia) și posibilitățile fiecăreia din punct de vedere politic și economic; rigiditatea oficialității austriece. Kogălniceanu se remarcă prin notația realistă a celor observate, prin referirea permanentă la stările de lucruri de la noi, dar mai ales prin aprecierea faptelor de pe poziția înaintată a patriotului progresist și democrat. Jurnalul se încheie cu considerații de ordin social și economic asupra situației muncitorilor din Austria, mai bună, după părerea sa, decît situația muncitorilor din Anglia.

Celălalt text *Notes sur l'Espagne, 1846*, reprodus acum integral de către același Dan Simonescu și considerat de editor „un mozaic literar de mare preț pentru aprecierea personalității lui M. Kogălniceanu în special și a memorialului de călătorie în general" — la care apreciere subscriem — fusese fragmentar pus în valoare de către N. Cartojan *(Călătoria lui Kogălniceanu în Spania*, în „Anuarul Gimnaziului „Ion Maiorescu" din Giurgiu pe anul școlar 1918—1919", București, 1919, (p. 47—62).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Călătoria lui M. Kogălniceanu în Spania (septembrie 1846—martie 1847), spre deosebire de călătoria la Viena, a fost mai rodnică prin rezultatele ei informative. Însemnările făcute cu acest prilej cuprind, fără a respecta o anumită ordine, tablouri din istoria politică a Spaniei bîntuită în acea vreme de lupte politice interne, din istoria claselor sociale cu contradicțiile dintre ele, tablouri etnografice și imagini ale peisajului spaniol, cum și aprecieri pe marginea artei și literaturii spaniole. Acestea sînt redate realist, de pe poziția patriotului care își evocă mereu țara lui îndepărtată, găsind între ea și Spania, surori latine, analogii și deosebiri pe care le explică științific. Însemnările sale nu se limitează la simple impresii, ci acestora le adaugă o bogată informație istorică și literară luată din izvoare documentare de primă mînă pentru acea vreme.

Călătoria în Spania, ca și cea de la Viena au lăsat urme adînci în opera literară de mai tîrziu a lui Kogălniceanu, iar însemnările pe care le-a făcut relevă cercetătorilor o nouă și importantă latură a activității neobositului patriot.

Alcătuitorului acestui capitol îi revine meritul de a fi reușit să ordoneze un material — ne referim la însemnările din Spania — în manuscrisul autograf nepaginat și fără titluri care să indice succesiunea ideilor, operație nu tocmai ușoară. În plus, Dan Simonescu a completat aceste însemnări cu un aparat critic absolut indispensabil pentru înțelegerea textului.

Volumul se încheie cu un indice cronologic al scrisorilor și cu indici alfabetici de nume și locuri pentru cele două capitole distincte ale ediției.

În ansamblul ei, lucrarea reprezintă un instrument valoros, rod al unei munci îndelungate desfășurată de cercetători competenți, a căror străduință merită cu prisosință cele mai îndreptățite aprecieri.

*D. Vitcu*

MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Texte social-politice alese*, Volum alcătuit de Dan Berindei (coordonator), Leonid Boicu, Nicolae Ciachir, Matei Ionescu, Dan Simonescu, București, Editura Politică, 1967, 423 p.

Apariția volumului de față constituie un omagiu pe care alcătuitorii ediției îl aduc marelui om politic și bărbat de stat, Mihail Kogălniceanu, cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la nașterea sa.

Culegerea, cuprinzînd texte alese din lucrările, studiile, discursurile și corespondența lui Kogălniceanu, are scopul de a reda în ansamblu imaginea unei complexe personalități și îndeosebi aceea a gîndirii sale în domeniul social-politic. Concepînd lucrarea ca un auxiliar prețios pentru categorii mai largi de cititori, autorii au procedat la o selecție riguroasă a materialului și, totodată, dat fiind numărul mare al textelor rămase de la Kogălniceanu, au apelat adeseori doar la pasajele cele mai semnificative ale documentelor. Întîlnim, astfel, reunite în culegere pagini din valoroasa și vasta sa corespondență purtată vreme de peste o jumătate de veac fie cu membrii familiei, fie cu prieteni sau persoane oficiale din care cu ușurință se pot desprinde coordonatele gîndirii sale progresiste. Găsim, de asemenea, ordonate cronologic, fragmente sau texte integrale ale lucrărilor sale cele mai reprezentative, care l-au afirmat pe Kogălniceanu în cadrul vieții culturale și politice românești din secolul trecut (*Moldau und Wallachei Romänische oder Wallachische Sprache und literatur, Schiță asupra istoriei, moravurilor și a limbii țiganilor, Introducțiile* la „Dacia Literară" și „Arhiva Românească", *Cuvînt introductiv la cursul de istorie națională, Dezrobirea țiganilor, Însemnările* de călătorie la Viena și în Spania, *Despre civilizație, Dorințele partidei naționale în Moldova, Ochire istorică asupra sclaviei, Jurnalismul românesc în 1855, Idei greșite, Chestiunea Dunării* etc.).

Autorii culegerii, propunîndu-și să evidențieze poziția lui Kogălniceanu în cadrul marilor evenimente politice ale veacului trecut — revoluțiile de la 1848, Unirea Principatelor, războiul de independență — au selectat pentru aceasta paginile cele

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai edificatoare. O parte însemnată a volumului cuprinde memorabilele discursuri din epoca de formare a statului naţional, care l-au afirmat pe Kogălniceanu nu numai ca un strălucit orator, dar îndeosebi ca un neobosit luptător pentru cauza progresului social şi naţional. Perioada anilor în care, ca prim-ministru al ţării, a dirijat viaţa politică românească pe un drum corespunzător celor mai înaintate aspiraţii ale poporului este, de asemenea, judicios reprezentată în culegerea de faţă. Se cuvin a fi menţionate aici cele cîteva piese privitoare la actul împroprietăririi de la 1864, în înfăptuirea căruia Kogălniceanu a avut un rol determinant.

Alte materiale se referă la diversele acţiuni întreprinse de Kogălniceanu în Parlament, în preajma şi în timpul războiului pentru independenţa naţională, toate menite să contribuie la afirmarea drepturilor şi intereselor naţiunii române pe plan european. În sfîrşit, relevăm prezenţa în culegere a celor mai semnificative materiale care atestă participarea activă a lui Kogălniceanu la viaţa social-politică şi culturală a ţării pînă în ultimele clipe ale vieţii.

La sfîrşitul volumului s-a adăugat cronologia vieţii şi activităţii lui Kogălniceanu, precum şi un indice de nume de persoane.

Nu putem încheia această prezentare fără a sublinia utilitatea studiului introductiv datorat editorilor care, pe baza unui bogat material informativ, urmăreşte să realizeze o viziune de ansamblu asupra activităţii de-a dreptul copleşitoare desfăşurată timp de o jumătate de veac de către marele patriot M. Kogălniceanu.

*D. Vitcu*

N. COPOIU, *Refacerea Partidului Social-Democrat din România (1900—1910)*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1966, 299 p.

Lucrarea pe care o prezentăm contribuie la elucidarea uneia dintre cele mai importante perioade din istoria mişcării muncitoreşti din România.

Prezentînd pe larg necesitatea organizării şi refacerii partidului clasei muncitoare, autorul face o analiză atentă a situaţiei economice, sociale şi politice a perioadei tratate, analiză care ne ajută să urmărim întreg procesul de maturizare ideologică şi organizatorică a mişcării muncitoreşti pînă la refacerea Partidului Social Democrat din România. Concepută astfel, lucrarea prezintă actul reorganizării partidului muncitorilor români de la începutul secolului al XX-lea nu ca un fenomen izolat, întîmplător, fără legătură cu încercările anterioare de reorganizare, ci scoţînd în evidenţă faptul că procesul refacerii partidului este o etapă nouă a creşterii şi maturizării mişcării muncitoreşti, etapă impusă de condiţiile istorice concrete existente în România.

Prima parte a cărţii, consacrată analizei situaţiei sociale, economice şi politice a ţării de la începutul secolului al XX-lea, prezintă cadrul în care se vor desfăşura acţiunile mişcării muncitoreşti din această perioadă. Tabloul vieţii economice, concretizat prin intensificarea dezvoltării industriei, care nu schimbă totuşi caracterul permanent şi predominant agrar al economiei, completat de o analiză a vieţii politice a ţării, constituie punctul de plecare al autorului în examinarea profundă a situaţiei şi luptei clasei muncitoare. Înainte de a trece la cercetarea mişcării muncitoreşti, într-o succintă prezentare a situaţiei clasei muncitoare din acea vreme, autorul insistă asupra faptului că mişcarea muncitorească de la noi a cunoscut la sfîrşitul secolului al XIX-lea anumite frămîntări care prin caracterul şi urmările lor au însemnat încheierea unei etape în procesul dezvoltării ei.

Aşa după cum se subliniază în lucrare, noua etapă urmează unei faze superioare a mişcării muncitoreşti, faza de desăvîrşire a procesului de transformare a clasei muncitoare dintr-o clasă *în sine* într-o clasă *pentru sine*, fenomen ce se reflectă pe plan social-politic prin intensificarea luptei de clasă, iar în sînul P.S.D.M.R. prin ascuţirea luptei dintre curentul muncitoresc şi cel reformist. Etapa de după 1900 se caracterizează prin dezorganizarea vremelnică a Partidului Social Democrat al muncitorilor din România, datorată tradării elementelor burghezo-liberale. Totuşi,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

elementele înaintate ale mişcării muncitoreşti vor lupta în continuare pentru regruparea forţelor şi strîngerea rîndurilor clasei muncitoare. N. Copoiu acordă o atenţie deosebită acţiunilor revoluţionare care demonstrează continuitatea dezvoltării mişcării muncitoreşti al cărei scop era reorganizarea partidului clasei muncitoare. Ca urmare a acestui proces de transformare şi maturizare a mişcării muncitoreşti, după 1904 proletariatul poate relua mai hotărît lupta pentru refacerea organizaţiilor muncitoreşti şi socialiste. De acum se accentuiază procesul radicalizării maselor muncitoare, mişcarea grevistă capătă un avînt deosebit, se organizează sindicatele muncitoreşti şi se editează cu regularitate ziare socialiste.

Afirmarea poziţiei socialiştilor români faţă de problemele dezvoltării social-economice şi politice a României, centralizarea mişcării sindicale, precum şi evenimentele din primăvara anului 1907, duc în cele din urmă la crearea Uniunii Socialiste din România, eveniment care constituie — după cum arată N. Copoiu — primul pas pe drumul refacerii partidului clasei muncitoare.

Urmărind îndeaproape planul prezentării procesului refacerii P.S.D. drept rezultatul dezvoltării mişcării muncitoreşti din primul deceniu al secolului al XX-lea, N. Copoiu analizează cu atenţie intensificarea acţiunilor în sensul organizării proletariatului şi al răspîndirii ideilor socialiste în această perioadă.

Conferinţa Uniunii Socialiste din ianuarie 1908 reprezintă un alt moment important al procesului de reconstituire a Partidului Social-Democrat. Se crează acum efectiv organizaţia politică centralizată a proletariatului român, transformată mai tîrziu în P.S.D. Autorul reliefează faptul că în perioada respectivă acţiunea de reorganizare a partidului este caracterizată prin respingerea atacurilor guvernului burghezo-moşieresc şi de ofensiva ideologică împotriva manevrelor claselor dominante de a ieşi din criza politică ce urmează răscoalelor ţărăneşti. Măsurile luate de guvernele burghezo-moşiereşti împotriva clasei muncitoare şi a mişcării socialiste dovedeau că, în ciuda numărului relativ mic al muncitorilor organizaţi, clasele dominante erau înspăimîntate de creşterea mişcării socialiste din România. Dezvoltarea mişcării muncitoreşti dă posibilitatea să se întrevadă întărirea continuă a acesteia în sensul organizării şi refacerii partidului socialist. Infruntînd piedicile ridicate împotriva organizării sale, clasa muncitoare reuşeşte acum să treacă peste acestea şi la începutul anului 1910 să fie reconstituit Partidul Social Democrat.

Privită în ansamblu, lucrarea prezentată atestă o serioasă documentare din partea autorului, folosirea judicioasă a tuturor informaţiilor şi expunerea lor în aşa fel încît să oglindească întregul proces al desfăşurării mişcării muncitoreşti din primul deceniu al secolului nostru pînă la reorganizarea partidului. Indicii de nume, de publicaţii şi geografici, de la sfîrşitul cărţii, înlesnesc folosirea lucrării.

In încheiere, apreciem că lucrarea lui N. Copoiu reprezintă o cercetare valoroasă a unui capitol interesant din istoria mişcării muncitoreşti din România.

*Gh. Florescu*

## PRIMA MONOGRAFIE A RĂSCOALEI ŢĂRANILOR DIN 1907

Pe linia valoroaselor realizări ale istoriografiei noastre contemporane se înscrie şi volumul *Marea răscoală a ţăranilor din 1907* (Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1967, 907 p.), lucrare de anvergură, rezultat al muncii unui larg colectiv de cercetători (A. Oţetea, Ion Popescu—Puţuri, Augustin Deac, Titu Georgescu, Damian Hurezeanu, Traian Lungu, Marin Badea, Ion Felea, Marin Florescu, Coralia Fotino, Ion Ilincioiu, Anastase Iordache, Mircea Iosa, Vasile Niculae, Georgeta Tudoran, Ludovic Vajda) de la Institutul de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C. C. al P.C.R. şi Institutul de istorie „N. Iorga" al Academiei.

Dacă pînă în prezent un studiu monografic asupra marii încleştări de forţe sociale din primul deceniu al sec. al XX-lea nu a existat, iar lucrările apărute s-au limitat numai la analiza unor aspecte, colectivul de autori menţionat, cercetînd numeroase fonduri arhivistice din ţară şi din străinătate, presa centrală şi locală, memoriile oamenilor politici ai vremii şi dezbaterile parlamentare, au reuşit să com-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pleteze acest gol, prezentîndu-ne într-o viziune integrală, unitară şi amănunţită izvorul cauzelor răscoalei, importanţa şi semnificaţia ei istorică, rolul pe care l-a avut în determinarea dezvoltării ulterioare pe plan politic, economic şi social a României.

Cele nouă capitole ale volumului, respectînd ordinea din lucrare, se referă la istoriografia răscoalei, situaţia social-economică şi politică a ţărănimii la începutul sec. al XX-lea, desfăşurarea răscoalei şi influenţa exercitată de aceasta în Transilvania şi Bucovina, atitudinea clasei muncitoare şi intelectualităţii faţă de răscoală, ecoul stîrnit peste hotare, modul cum a fost reflectată în literatură şi artă şi, în sfîrşit, la consecinţele răscoalei ţărăneşti din 1907 pe plan economic şi social-politic.

Bogatul material documentar folosit a facilitat evidenţierea faptului că marea răscoală a ţăranilor din 1907 a constituit produsul obiectiv al realităţilor social-economice, ilustrate mai ales prin structura caracterului relaţiilor agrare de la sfîrşitul sec. al XIX-lea şi începutul sec. al XX-lea din România, determinate la rîndul lor, în primul rînd, de disproporţia enormă în ce priveşte repartizarea proprietăţii asupra pămîntului. Urmărind izbucnirea şi desfăşurarea răscoalei, al cărei ascuţiş a fost îndreptat direct împotriva puterii economice a moşierimii, autorii lucrării au scos în relief, pe lîngă intensitatea şi amploarea ei, faptele eroice şi jertfele ţărănimii răsculate în ciocnirile avute cu detaşamentele militare represive. Totodată, relevăm modul judicios şi sistematic în care este prezentat tabloul desfăşurării răscoalei, avînd în vedere faptul că acţiunile ţăranilor au avut uneori un caracter simultan, alteori intermitent, cuprinzînd teritorii foarte întinse.

Clasa muncitoare şi mişcarea socialistă din România au avut cea mai înaintată atitudine atît prin sprijinul şi aderarea la lupta comună împotriva forţelor reacţionare, cît şi prin organizarea de greve şi manifestaţii, de apeluri mobilizatoare în paginile ziarului „România Muncitoare".

Atitudinea intelectualităţii din România faţă de ţărănimea răsculată este analizată cu preciziune. Atît la oraşe cît şi la sate, cu excepţia unui număr foarte redus, intelectualii au fost de partea ţărănimii, fie condamnînd nedreptatea şi suferinţele la care este supusă, fie luînd parte activă, mai ales învăţătorii şi preoţii satelor, la luptele ţărăneşti.

In teritoriile româneşti aflate încă sub jugul străin, Transilvania şi Bucovina, ecoul izbucnirii răscoalei ţărăneşti din 1907 a căzut pe un teren propice, mai ales că aici lipsa de pămînt a ţărănimii, viaţa grea şi mizeră a maselor populare erau împletite cu asuprirea naţională. Cu toate măsurile severe luate de aparatul burghezo-moşieresc pentru a preveni orice tulburări, în numeroase localităţi, în special din Transilvania, ţărănimea a trecut la acţiuni îndreptate împotriva organelor locale ale puterii de stat şi a moşierilor.

Rezonanţa luptelor ţărănimii din primăvara anului 1907 a avut o mare arie de răspîndire pe plan internaţional. Ziare din numeroase ţări europene şi în primul rînd din cele vecine României, indiferent de orientarea lor politică, au furnizat în coloanele lor informaţii ample privind desfăşurarea răscoalei, dovedindu-se prin aceasta ecoul care l-au avut în rîndul opiniei publice de peste hotare amploarea, înverşunarea şi extinderea ei.

Marea ridicare la luptă a ţărănimii pentru pămînt şi un trai mai bun, înăbuşită în sînge cu cruzime de către regimul burghezo-moşieresc în numele „ordinii", a avut mari repercusiuni în viaţa politică şi economică a ţării şi în primul rînd în politica agrară a cercurilor conducătoare. Legile adoptate de partidul liberal în perioada 1907—1910 au avut drept scop să înlăture orice pericol al reeditării unui nou 1907, prin atenuarea contradicţiilor de clasă din mediul rural. Dar, aşa cum afirmă şi autorii, felul cum au fost concepute şi aplicate, aceste legi, au constituit simple paleative, ele neînlăturînd adevăratele cauze care stăteau la baza realităţilor agrare, dreptul de proprietate asupra pămîntului fiind considerat de burghezo-moşierimea română „sacru şi inviolabil".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Volumul prezentat constituie, aşa cum am mai afirmat, prima monografie a răscoalei ţărăneşti din 1907, întocmită pe o largă bază documentară. Planul judicios alcătuit, ca de altfel şi viziunea unitară care îmbrăţişează toate problemele tratate o recomandă ca o lucrare izbutită, căreia îi acordăm sufragiile noastre.

*A. Macovei*

COLONEL ION CUPŞA, *Armata română în campaniile din anii 1916, 1917*, Bucureşti, Editura Militară, 1967, 342 p.+18 hărţi.

Analizînd principalele acţiuni militare ale armatei române din anii 1916 şi 1917, autorul lucrării, aşa după cum însuşi menţionează, şi-a propus să scoată în evidenţă anumite concluzii de ordin militar care au influenţat dezvoltarea artei militare a armatei române în această perioadă.

Prezentînd situaţia militară a României în vara anului 1916, Ion Cupşa face o trecere în revistă a situaţiei militare pe fronturile europene în august 1916, dîndu-ne posibilitatea de a cunoaşte starea de lucruri existentă în Europa la intrarea României în război. Rezultat al unei serioase documentări, tabloul privind efectivul, armamentul, tehnica de luptă şi nivelul de pregătire al armatei române, este deosebit de interesant pentru cunoaşterea exactă a unor aspecte ale participării României la primul război mondial.

Descriindu-se împrejurările nefavorabile în care intră armata română în război, în urma realizării acelui echilibru de forţe pe toate fronturile existente, dînd astfel Puterilor Centrale posibilitatea de a realiza o superioritate covîrşitoare pe frontul român, sînt redate totodată planurile de campanie ale celor două tabere beligerante.

In continuare este prezentată ofensiva forţelor române în Transilvania şi apărarea pe frontul de sud, acţiuni militare de o importanţă deosebită pentru desfăşurarea ulterioară a războiului. Este evidenţiat faptul că datorită conducerii necorespunzătoare exercitată de comandamentul român, a lipsei de armament şi de pregătire necesară, cît şi datorită superiorităţii numerice şi tehnice a inamicului, cea dintîi campanie desfăşurată pe frontul român nu duce la obţinerea rezultatelor scontate. Acţiunile următoare, descrise cu multă competenţă, demonstrează ridicarea nivelului de pregătire generală a armatei, eroismul şi curajul soldaţilor români în acţiunea de respingere a ofensivei Puterilor Centrale. Prima campanie de pe frontul român terminîndu-se cu retragerea armatei române în Moldova, constituie totuşi, aşa după cum reliefează I. Cupşa, una din cele mai glorioase pagini din istoria armatei noastre. In cursul iernii şi a primăverii anului 1917, armata română, reorganizîndu-se, devine capabilă de a ieşi învingătoare în acţiuni militare de mare amploare.

La Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz, armata română obţine succese strălucite, scoţînd în evidenţă trăsăturile caracteristice ale artei militare a trupelor române din acea perioadă pe plan strategic, operativ şi tactic.

Analiza campaniilor militare ale armatei române din 1916, 1917 este foarte importantă deoarece în această perioadă a războiului centrul de greutate al acţiunilor militare s-a deplasat pe frontul român, Puterile Centrale făcînd eforturi deosebite pentru a înfrînge România şi a-i cotropi teritoriul bogat în resurse petroliere şi agroalimentare de care Germania şi Austro-Ungaria aveau mare nevoie pentru ducerea războiului.

Ion Cupşa a selecţionat critic şi a interpretat în mod just informaţiile bogate privind primul război mondial, fără a trata însă toate aspectele participării României la război, limitîndu-se doar la analiza principalelor acţiuni ale armatei române şi urmărind să demonstreze caracteristicile artei militare a acesteia în timpul celor două campanii desfăşurate pe frontul român. Discutînd anumite puncte de vedere privind tactica şi strategia militară, autorul face legătura între

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noile concepţii de ducere a unor acţiuni de luptă şi vechea tradiţie a artei militare româneşti.

Lucrarea prezentată este prima realizare pe linia clarificării multiplelor aspecte ale participării României la primul război mondial. Bun cunoscător al teoriei şi tacticii militare din perioada de care se ocupă, autorul aduce prin această lucrare o contribuţie preţioasă atît la cunoaşterea acţiunilor militare desfăşurate de armata română în 1916 şi 1917, cît mai ales la dezvoltarea artei militare a acesteia.

Bazîndu-se pe o documentaţie bogată, Ion Cupşa reuşeşte să clarifice anumite puncte de vedere controversate privind participarea României la primul război mondial. Lucrarea cuprinde numeroase tabele statistice privind compunerea şi înzestrarea tehnică a armatei române, fiind însoţită de o listă bibliografică şi de un mare număr de hărţi militare.

*Gh. Florescu*

NICOLAE TITULESCU, *Discursuri*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1967, 622 p.

La scurt timp după apariţia în Editura Ştiinţifică a substanţialei şi apreciatei monografii *Nicolae Titulescu* de I. M. Oprea, aceeaşi editură a publicat, sub îngrijirea lui Robert Deutsch, un volum de *Discursuri* ale marelui om politic şi diplomat român. Volumul nu conţine numai discursuri propriu-zise ci şi interviuri, declaraţii, articole şi studii menite, aşa cum arată şi editorul, să ofere o imagine cît mai completă a concepţiei lui N. Titulescu şi să sublinieze unele trăsături ale personalităţii sale complexe. Materialele au fost reproduse, în general, în ordine cronologică şi numai uneori a fost preferat criteriul tematic; studiul introductiv şi notele explicative vin să uşureze publicului larg înţelegerea problemelor tratate, în diferite împrejurări, de către T. Titulescu.

Discursurile din perioada anterioară intrării lui Titulescu în activitatea diplomatică ilustrează preocupările ştiinţifice şi didactice ale profesorului universitar în domeniul dreptului şi cele ale omului politic care cerea, în limitele poziţiei sale de clasă, o largă reformă agrară, vot universal şi, cîţiva ani mai tîrziu, ca ministru de finanţe în cabinetul Averescu, aplicarea reformei fiscale bazate pe repartizarea mai echitabilă a impozitelor, impunerea progresivă pe venituri.

In remarcabila sa activitate diplomatică, în calitate de delegat la Conferinţa păcii de la Paris, reprezentant la Londra şi la Liga Naţiunilor, titular la departamentul externelor în 1927—1928 şi 1932—1936, preşedinte al Adunării Societăţii Naţiunilor etc., Nicolae Titulescu, animat de un fierbinte patriotism, şi-a pus întreaga capacitate şi putere de muncă, strălucitul său talent oratoric în slujba apărări intereselor economice şi politice ale ţării, menţinerii păcii şi întăririi colaborării între state.

Volumul conţine discursuri, interviuri etc. semnificative pentru eforturile depuse de N. Titulescu în problema reparaţiilor şi — în mod deosebit — în afacerea optanţilor; susţinînd cu fervoare drepturile româneşti, el şi-a atras încă de atunci atenţia şi simpatia unor cercuri largi ale opiniei publice internaţionale.

Un interes deosebit prezintă discursurile lui N. Titulescu din perioada 1932—1936, importante documente ale politicii externe româneşti, oglindind principalele direcţii şi obiective ale acesteia.

Reorganizarea Micii Înţelegeri, înfiinţarea Pactului balcanic, intensificarea colaborării între statele membre ale acestor alianţe, normalizarea relaţiilor româno-sovietice, întărirea prieteniei cu Franţa, definirea agresorului, adoptarea convenţiei strîmtorilor de la Montreux, acţiuni de mare însemnătate în rezolvarea cărora ministrul de externe român şi-a adus din plin contribuţia, sînt ilustrate în culegere prin diferite materiale. Se evidenţiază cu deosebită pregnanţă ţelurile majore ale acţiunilor întreprinse de N. Titulescu, toate urmărind menţinerea păcii prin efortul colectiv al popoarelor, menţinerea tratatelor de pace.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In toţi aceşti ani, ca şi după demiterea sa, în numeroase discursuri ţinute în ţară şi în străinătate, marele diplomat se pronunţa cu hotărîre pentru crearea unui sistem de securitate colectivă, combătînd politica de concesii a statelor occidentale şi cerînd aplicarea de sancţiuni severe statelor revizioniste, agresive, fasciste. Ca urmare a neobositei sale activităţi diplomatice, a talentului oratoric remarcabil, N. Titulescu s-a impus ca o autoritate a diplomaţiei mondiale dintre cele două războaie mondiale.

Conferinţele, discursurile, interviurile sale reprezintă un izvor de informare extrem de preţios; totodată, ele stîrnesc un interes deosebit prin bogatul conţinut de idei, prin logica expunerii şi aleasa formă literară. Presa românească şi străină a vremii, toţi cei care l-au ascultat au fost unanimi în a recunoaşte strălucitul talent oratoric al marelui diplomat; expunerile sale erau aşteptate cu nerăbdare şi primite cu un interes deosebit, stîrnind admiraţia auditorului.

Apariţia volumului „Discursuri", prin care se pun la îndemîna publicului larg adevărate pagini de antologie retorică cu un conţinut plin de semnificaţii, cu o importantă valoare documentară, reprezintă totodată îndeplinirea unei datorii patriotice. N. Titulescu a militat neobosit pentru apărarea independenţei naţionale şi a integrităţii teritoriale a României, pentru încredere şi colaborare între popoare. Strălucită personalitate a diplomaţiei româneşti, el ocupă un loc de cinste în istoria diplomaţiei mondiale. Tocmai de aceea aşteptăm editarea *în întregime* (în mai multe volume) a *tuturor* discursurilor, interviurilor, declaraţiilor, articolelor, studiilor etc., aparţinînd marelui diplomat, nutrind şi speranţa descoperirii, în scurt timp ,a materialelor semnalate, dar necunoscute pînă în prezent.

*I. Agrigoroaie*

ION M. OPREA, *Nicolae Titulescu*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1967, 406 p.

Cu monografia semnată de Ion M. Oprea, cel mai de seamă reprezentant al diplomaţiei româneşti dintre cele două războaie mondiale, Nicolae Titulescu, îşi reia locul cuvenit în rîndul valorilor naţionale. Reconsiderarea acestei personalităţi era necesară deoarece oferă un exemplu de om politic care într-o perioadă de frămîntări ca cea interbelică, deşi „situat pe poziţiile clasei burgheze" (p. 14), a intuit căile şi mijloacele cele mai potrivite promovării unei politici externe realiste ce avea ca scop menţinerea integrităţii teritoriale şi a suveranităţii naţionale a României.

În primele capitole ale lucrării, autorul se ocupă de formarea ca intelectual a lui Titulescu, relevînd trăsăturile dominante ale viitorului om politic. Se menţionează că deşi Titulescu s-a impus în conştiinţa naţională mai ales ca diplomat, el a desfăşurat şi în alte domenii o activitate nelipsită de succese şi semnificaţii. Astfel, ca profesor universitar, Titulescu a urmărit reformarea învăţămîntului superior, preocupat fiind de ridicarea învăţămîntului nostru la nivelul celui mondial şi de sporirea prestigiului ştiinţei româneşti peste hotare: „să vie cît mai curînd ziua, spunea Titulescu, în care românul va figura cu strălucire în concertul european intelectual" (p. 33).

Pe aceeaşi linie a prezentării activităţii multilaterale a lui Titulescu, autorul se ocupă în capitolul al III-lea al monografiei de poziţia adoptată de eminentul om politic faţă de principalele probleme interne ale României (1905—1921), relevînd în special poziţia lui de susţinător activ al reformelor agrară şi electorală. Analizînd critic elementele esenţiale ale acestei poziţii, Ion M. Oprea integrează pe Titulescu „în rîndul elementelor burghezo-democrate care au ocupat o poziţie înaintată în rezolvarea chestiunii ţărăneşti" (p. 61).

După părerea autorului, activitatea lui Titulescu de pregătire şi elaborare a reformei financiare este elocventă în privinţa poziţiei sale de promotor entuziast al reformelor înnoitoare. Reforma financiară din 1921 elaborată de Titulescu se distinge prin caracterul ei democratic, lăsînd un minimum de venit neimpozabil

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi înlocuind principiul proporţionalităţii cu principiul progresivităţii în aplicarea impozitelor. Ion M. Oprea relevă şi cauzele neaplicării acestei reforme, subliniind mai ales opoziţia marelui capital dezavantajat de sistemul impozitului progresiv. Deşi autorul menţionează spiritul înaintat al reformelor, viziunea critică asupra activităţii lui Titulescu este omniprezentă arătînd că, de fapt, reformele nu vizau decît „o finisare a democraţiei burgheze, o modernizare a relaţiilor sociale prin înlăturarea a ceea ce era învechit în cadrul acestora" (p. 16).

Întrucît activitatea diplomatică a lui Titulescu este cea mai bogată în semnificaţii, Ion M. Oprea consacră cinci din cele zece capitole analizei acestei activităţi. Cum era şi firesc, autorul urmăreşte evoluţia diplomatului român. Numirea ca prim delegat la Conferinţa păcii, preluarea în 1922 a funcţiei de ministru al României la Londra, procesul optanţilor ungari sînt momente importante ale începutului unei strălucite activităţi diplomatice, trepte care marchează creşterea marelui diplomat. Înainte de a cerceta activitatea diplomatică a marelui Titulescu, autorul încearcă o sistematizare a metodelor şi mijloacelor de care s-a folosit Titulescu de-a lungul întregii sale activităţi definindu-i opera ca „un sistem cuprinzător de metode şi mijloace diplomatice cu o structură logică şi un fundament realist, menite să contribuie la dezvoltarea paşnică a popoarelor" (p. 382).

Ion M. Oprea, continuînd cercetarea activităţii diplomatice a lui Titulescu, menţionează măsurile eficace de reorganizare a activităţii Ministerului Afacerilor Externe în perioada în care l-a condus (1927—1928). Numirea pentru a doua oară, în 1928, ca ministru al României la Londra este delimitată de autor ca o etapă distinctă a activităţii marelui diplomat, etapă în care a fost prezent la majoritatea evenimentelor diplomatice. Cu deosebită atenţie trateză autorul poziţia lui Titulescu faţă de problema reparaţiilor, arătînd că participarea eminentului diplomat la Conferinţa de la Haga (1929—1930) a constituit un exemplu de apărare a intereselor ţării. Autorul menţionează faptul că dubla alegere consecutivă ca preşedinte al Societăţii Naţiunilor era o recunoaştere pe plan internaţional a meritelor diplomatului nostru.

Ion M. Oprea arată cum sporirea succeselor internaţionale face din Titulescu un colaborator tot mai solicitat şi pe plan intern. Astfel, în 1932, preia conducerea Ministerului Afacerilor Externe reuşind să pună condiţia păstrării portofoliului independent de fluctuaţia guvernelor. În această funcţie, relevă autorul, Titulescu va lucra neobosit pentru apărarea păcii pe baza principiului securităţii colective. Semnificativă, pe această linie, este participarea lui Titulescu la negocierile încheiate prin semnarea convenţiei privind definirea agresorului (1932—1933). Tot pe linia consolidării păcii, Titulescu a iniţiat reorganizarea Micii Înţelegeri (16 februarie 1933) declarînd: „cînd pacea este ameninţată nu se răspunde cu războiul, ci cu organizarea păcii. Aceasta este geneza simplă dar întreagă a pactului de organizare a Micii Înţelegeri" (p. 230).

*Preocupat de bunele relaţii cu vecinii, element esenţial al unei politici realiste*, marele diplomat a depus eforturi îndelungate pentru normalizarea relaţiilor cu Uniunea Sovietică. Mai mult, Titulescu a urmărit încheierea unui pact de asistenţă mutuală cu Uniunea Sovietică. Se subliniază că negocierile duse pentru acest pact (Montreux, 1936), în urma cărora se ajunsese la formulări ce nu lezau interesele ţării, au fost abandonate după înlocuirea lui Titulescu în 29 august 1936. România n-a mai încheiat pactul de asistenţă mutuală, deşi Titulescu recomandase în momentul destituirii sale necesitatea semnării în timp util a unui asemenea pact, „înainte ca Germania să declare război Uniunii Sovietice sau să-i acorde un pact de neagresiune".

Ion M. Oprea se ocupă de activitatea antifascistă şi antirevizionistă în capitolul al VIII-lea, arătînd că Titulescu „nu s-a ridicat împotriva fascismului din considerente sociale" (p. 277), ci această atitudine îi era dictată de sentimentele sale patriotice, de concepţia sa profund umanistă în virtutea căreia popoarele trebuie să trăiască independente şi suverane. De asemenea, autorul relevă poziţia constantă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a strălucitului diplomat în susţinerea tezei că revizuirea păcii generale constituie un pericol de război.

Monografia tratează în ultimele două capitole îndepărtarea lui Titulescu din guvern şi activitatea desfăşurată ca persoană particulară pînă la sfîrşitul vieţii. Deşi tratează întreaga viaţă a lui Titulescu, preferinţa netăgăduită a autorului se îndreaptă către cercetarea rolului şi aportului eminentului diplomat la dezvoltarea politicii externe a României interbelice.

Pe baza unui bogat material, în cea mai mare parte inedit, Ion M. Oprea evidenţiază contribuţia lui Titulescu la soluţionarea unor complexe probleme internaţionale, dar care priveau direct România, acţiunile sale pentru întărirea alianţei României cu statele vecine şi marii aliaţi, lupta sa neobosită pentru respectarea tratatelor şi pentru apărarea păcii indivizibile împotriva tendinţelor revizioniste ale statelor fasciste.

Apreciind într-o înaltă măsură reuşitele autorului, nu putem trece cu vederea peste unele deficienţe ale lucrării. Astfel, tratînd activitatea viitorului diplomat între 1905—1921, Ion M. Oprea se referă doar în trecere la atitudinea adoptată de Titulescu în problema naţională. Credem că era necesar să se insiste îndeaproape asupra acestui aspect din viaţa lui Titulescu, întrucît, aşa după cum se ştie, în perioada respectivă desăvîrşirea unităţii naţionale, pentru care a militat Titulescu, forma, alături de reforma agrară şi de votul universal, una din problemele fundamentale ale statului român.

De asemenea, subcapitolul întîi din capitolul al VI-lea ni se pare rupt de restul lucrării. Autorul prezintă situaţia României în perioada crizei economice din 1929—1933, aducînd explicaţii mult prea detaliate pentru înţelegerea mobilurilor acţiunilor lui Titulescu în epoca respectivă.

În plus, credem că era indicat ca autorul să întocmească o bibliografie a lucrărilor cercetate. Surprinde, de asemenea, faptul că autorul a ignorat unele lucrări (Pierre Renouvin, P. Boncour, G. Warsamy, M. Blondel, M. Baumont) fundamentale pentru istoria relaţiilor internaţionale între cele două războaie mondiale cu interesante mărturii despre activitatea lui Titulescu. Remarcăm, de asemenea, că autorul trimite concomitent la ediţiile română şi rusă ale lucrării ziaristei Tabouis (vezi p. 285 şi 344).

Aceste observaţii nu diminuează meritele lucrării lui Ion M. Oprea, căruia îi datorăm cea mai amplă monografie consacrată strălucitului diplomat român.

*I. Ciupercă*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

## SIMPOZIONUL „25 DE ANI DE LA MOARTEA PROFESORULUI ILIE MINEA"

În cadrul aniversărilor culturale ale anului 1968, Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" al Filialei Iași a Academiei Republicii Socialiste România a organizat, în ziua de 23 februarie 1968, simpozionul „25 de ani de la moartea profesorului Ilie Minea", fondatorul Institutului de istoria românilor „A. D. Xenopol" din Iași.

Personalitatea și opera omului de știință ieșean au fost evocate în cinci comunicări, susținute de foști elevi ai săi: conf. dr. N. Corivan, șeful Secției de istoria României a Institutului de Istorie și arheologie „A. D. Xenopol", *Viața și opera profesorului Ilie Minea*, prof. N. C. Bejenaru, *Activitatea didactică a profesorului Ilie Minea*, prof. dr. C. Cihodaru, șeful Sectorului de istorie medie a Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", *Contribuția lui Ilie Minea la dezvoltarea științei istorice românești*, cercet. pr. dr. N. Grigoraș, *Cercetările profesorului Ilie Minea în domeniul culturii feudale românești* și conf. dr. D. Ciurea, șeful Sectorului de istorie universală al aceluiași Institut, *Contextul de istorie universală al studiilor lui Ilie Minea*.

La acest simpozion au luat parte academicieni, profesori universitari, cercetători științifici, profesori, studenți, care au ascultat cu deosebit interes comunicările prezentate.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița, directorul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", care a evocat personalitatea profesorului, îndrumătorului, și neobositului cercetător al istoriei românilor, patriotului sincer Ilie Minea. Prin opera sa de certă valoare științifică, Ilie Minea se situiază, pe drept cuvînt, în rîndul celor mai apreciați istorici români. Conștient de înalta misiune educativă a istoricii, profesorul Ilie Minea s-a străduit ca, de la înălțimea catedrei, să insufle generațiilor de studenți mîndria față de opera înaintașilor și respectul față de celelalte popoare.

În comunicarea sa, conf. dr. doc. N. Corivan a subliniat aria vastă a cercetărilor profesorului Ilie Minea, după care s-a referit la cele mai semnificative momente din viața istoricului.

Preocupările lui Ilie Minea au fost orientate în special spre „domeniul istoriei politice și multe din studiile lui au și astăzi valabilitate", dar istoricul ieșean a adus și contribuții la cercetarea istoriei culturii românești. S-a subliniat că „în toate lucrările sale el a urmărit precizia documentării, analiza critică a izvoarelor și interpretarea cît mai justă dată textelor din cronici și documente". În continuare, sînt evidențiate trăsăturile caracteristice ale operei sale, și anume: preocuparea de a integra istoria politică a țărilor române în contextul istoriei universale, fapt semnalat în „toate studiile lui mai ample de istorie politică și mai ales în lucrarea sa de bază *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, deosebita atenție acordată de Ilie Minea „fenomenelor de cultură" și „dorința sa permanentă de a pune în valoare tradițiile culturale ale poporului român", precum și abordarea unitară a istoriei românilor, observată mai ales în cursurile sale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deși Ilie Minea nu a înțeles rolul luptei de clasă în evoluția procesului istoric, el a sesizat totuși că modul în care era scrisă istoria nu era cel mai potrivit, fapt pentru care a căutat să găsească forme mai adecvate de tratare. În încheiere, s-a subliniat că „rezultatele științifice valoroase obținute prin munca asiduă pe care a depus-o, critica istorică, precum și probitatea științifică în modul de tratare a problemelor istorice, îl situează pe Ilie Minea pe un loc de frunte în istoriografia românească".

Prof. N. C. Bejenaru s-a referit, în special, la metodele de lucru ale lui Ilie Minea și la sincerul și puternicul său patriotism, care străbătea ca un fir roșu toate prelegerile sale. După Ilie Minea, o istoriografie autentică este numai aceea care are la bază, pe de o parte, reconstituirea faptelor istorice și, pe de alta, interpretarea acestora, între ele fiind o strînsă legătură. Din acest motiv, el acorda o mare atenție chiar și celor mai mici amănunte, dacă pe baza lor se puteau trage concluzii importante. Lecțiile sale de la facultate se remarcau printr-o ținută științifică, datorată, în mare parte, și concepției sale despre menirea acestora. „Lecția — spunea Ilie Minea — este o operă de artă care trebuie alcătuită cu cea mai mare grijă; nu trebuie să dăm impresia de superficialitate și de ușurință în prezentarea ei; ea trebuie să reprezinte un tot bine închegat și ideile ei bine dovedite. Numai astfel cei ce ne ascultă vor folosi din expunerea noastră, numai în felul acesta vom putea fi folositori tinerilor care vin la facultate pentru instruire și educare".

O altă notă a cursurilor sale o constituie strădania profesorului de a cultiva la studenți cel mai fierbinte patriotism, sentiment care însă nu avea nimic comun cu șovinismul. Pentru a demonstra că avem o istorie plină de fapte măreț, Ilie Minea se străduia să evidențieze nota patriotică care a stat la baza tuturor faptelor de seamă ale înaintașilor noștri și să sublinieze că, prin sacrificiile sale, poporul român a contribuit la păstrarea și dezvoltarea civilizației europene. Dar nu numai istoria politică, ci și cea socială putea și trebuia să servească la educarea patriotică a tinerelor generații, fapt pentru care, în lecțiile sale, el a acordat atenție și mișcărilor sociale din istoria poporului român. În sfîrșit, s-a reliefat rolul de precursor al lui Ilie Minea în apărarea dreptului la viață independentă a popoarelor mici, idee din care și-a făcut o profesiune de credință.

Vorbind despre contribuția substanțială a profesorului Ilie Minea la dezvoltarea științei românești, prof. dr. C. Cihodaru s-a referit mai întîi la concepția istorică a lui Ilie Minea. Format la școala istorică vieneză fondată de Ottokar Lorenz, discipol al lui Leopold Ranke, la care se formaseră și alți istorici români ca D. Onciul și Gh. Popovici, Ilie Minea „supunea izvoarele la o critică exigentă pentru a le da astfel valoarea necesară și de a stoarce din ele adevărul istoric". Dar, propria concepție istoriografică profesorul și-a dezvăluit-o în lucrarea *Există tendințe noi în istoriografia românească de astăzi?* Cu această ocazie el făcea afirmația că istoriografia „a ajuns, mai ales în timpul din urmă, o funcție socială". Ilie Minea a admis rolul personalității în istorie, dar a subliniat că pînă și cei mai mari eroi „care au transformat lumea reprezintă colectivitatea însăși". El a criticat diferite școli istorice, a cunoscut unele lucrări asupra materialismului istoric, pe care însă l-a confundat cu economismul vulgar și l-a respins. Spre deosebire de unii istorici romantici, Ilie Minea arată că istoria este o știință și că ea trebuie să respecte „adevărul istoric și să fie scrisă în mod obiectiv".

Cercetările sale au îmbrățișat întreaga istorie românească. Totuși perioada asupra căreia s-a oprit mai mult este aceea a evului mediu, în legătură cu care a dat numeroase lucrări de certă valoare, publicate separat sau în reviste de specialitate, ca: *Relațiile politice dintre Țara Românească și Ungaria în vremea regelui Ludovic I* (1900), *Românii înainte de 1222* (1923), *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, *Vlad Dracul și vremea sa* ș.a., pentru întocmirea cărora a folosit izvoare noi, în mare parte maghiare, inaccesibile altor istorici români. Ilie Minea a adus, de asemenea, o contribuție însemnată la valorificarea izvoarelor istorice românești și la cunoașterea vechilor noastre instituții și a organizării social-politice a societății românești din trecut, prin lucrări ca

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*Letopisețele românești scrise slavonește*, *Reforma lui Constantin Mavrocordat* cu completarea *În legătură cu reforma lui Constantin Mavrocordat*, *Istoria unui cnezat ardelean* ș.a. În concluzie, s-a subliniat că Ilie Minea „a fost fondatorul Institutului „A. D. Xenopol", în al cărui cadru reorganizat în anii democrației populare în țara noastră lucrăm noi astăzi, în forme noi și după concepții noi", dar „metoda de cercetare este aceea care ne-a dat-o neobositul istoric".

Remarcînd că „o comemorare ca aceasta de astăzi se poate aprecia ca un popas, ca o rememorare și recunoaștere a muncii înaintașilor și dascălilor noștri, dar totodată ar trebui să fie o verificare a strădaniilor noastre și în special a rezultatelor lor", cercet. pr. dr. N. Grigoraș s-a referit apoi la autoritatea științifică pe care istoricul Ilie Minea și-a asigurat-o grație metodei sale de lucru și a concepției pe care o avea despre istorie ca știință. În legătură cu aceasta s-a subliniat că „profesorul Ilie Minea credea just că orice istoric adevărat — nu improvizații sau diletanții — prin cultura, metoda și posibilitățile de investigare, poate cunoaște și judeca orice epocă din viața unui popor sau a umanității, evoluția ei, realizările ei, și din acest punct de vedere el considera istoricul ca fiind deasupra tuturor oamenilor de știință". Pornind de la astfel de premise, Ilie Minea a dat numeroase lucrări de analiză și de sinteză asupra culturii românești, „ajungînd la rezultate valabile și astăzi". Dintre acestea, pot fi citate lucrările: *Literatura și pacea universală* (1901), *Poeții ardeleni* (1911), *Contribuții la studiul personalității lui M. Eminescu* (1911), *Primul pictor ardelean cunoscut din secolul al XVI-lea* (1913) ș.a. Un loc aparte l-a ocupat în comunicare lecția de deschidere a anului universitar 1923—1924, în care profesorul Ilie Minea a tratat despre *Intelectualismul vremurilor noastre*. N. Grigoraș a subliniat justețea ideilor istoricului privind generalizarea culturii științifice, arătînd că pentru ridicarea culturală a maselor țărănești Ilie Minea cerea studenților să plece în lumea satelor și să aprindă făclia culturii.

În lucrări ca *Letopisețele moldovenești scrise slavonește* (1925), *Din istoria culturii românești*, în care sînt grupate o serie de prelegeri ținute în anul universitar 1932—1933, *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Dlugosz* (1926), *Dimitrie Cantemir. Omul. Scriitorul. Domnitorul*, Ilie Minea a adus contribuții la istoria culturii românești. Concluzînd că Ilie Minea s-a dovedit un adevărat erudit și în acest domeniu al cercetărilor sale, N. Grigoraș a arătat că pentru munca și străduința cu care istoricul ieșean a urmărit descoperirea adevărului istoric, el reprezintă un exemplu de urmat pentru toți cei ce lucrează în domeniul cercetărilor istorice.

Ultima comunicare a fost prezentată de conf. dr. D. Ciurea care, urmărind preocupările lui Ilie Minea de a scoate în relief aportul românilor la politica sud-est europeană, s-a referit la unele aspecte din lucrările istoricului în domeniul istoriei universale și în mod special la lucrarea *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismud* (București, 1919), pe care a apreciat-o ca pe o lucrare „cu larg cadru de istorie universală, în care a întrunit rezultatele parțiale obținute anterior". Folosind surse interne, dar și străine, mai ales maghiare, istoricul a demonstrat în lucrarea sa *Un popas al regelui Mateiaș în Moldova* („Cercetări istorice", 1936) injustețea politicii externe a regelui maghiar. Combaterea exagerărilor istoriografiei burgheze șovine maghiare și restabilirea adevărului istoric au constituit o preocupare permanentă a sa. Referitor la cursurile lui Ilie Minea, s-a arătat că unul dintre cele mai reușite a fost cel intitulat *Mihai Viteazul în cadrul epocii* (1936), din care D. Ciurea a prezentat și un fragment edificator. Referindu-se la limitele contribuțiilor lui Ilie Minea, datorate formării sale la școala critică austriaco-germană, D. Ciurea a arătat că pentru Ilie Minea n-a existat un feudalism „autentic" în istoria poporului român și că „economicul și socialul au fost numai sumar luate în considerație în cursurile și studiile sale, ca factori constanți, care au influențat și determinat evoluția istorică". Ilie Minea a fost dominat de concepția școlii germane a lui M. Reymond (1833) potrivit căreia politicul este „firul roșu" al istoriei; el era convins că istoricul „este omul timpului și al arhivelor, căruia

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu-i este permis să-i fie străin nimic din ce este documentar și cronologic". Cu toate acestea, din activitatea sa trebuie subliniat aportul său la studierea „unor probleme majore din istoria românilor într-un amplu cadru de istorie generală pe care o cunoștea profund".

În încheierea comunicării s-a arătat că Ilie Minea n-a fost un „ambasador" în străinătate, ca unii din contemporanii săi, al „culturii și drepturilor politice românești, dar le-a afirmat pe plan intern, cu aceeași tenacitate de la modesta sa tribună didactică și publicistică ieșeană".

Comunicările prezentate au reliefat personalitatea lui Ilie Minea, om de știință cu vederi progresiste, care și-a pus întreaga sa capacitate de muncă și creație în slujba celor mai nobile idealuri ale poporului român. Prin cercetările sale științifice, omul de știință ieșean a contribuit la elucidarea a numeroase probleme de istorie politică, socială și culturală a României, multe din concluziile sale rămînînd — după cum s-a subliniat în toate comunicările — valabile și astăzi.

Fondator al Institutului de istoria românilor „A. D. Xenopol" și al revistei „Cercetări istorice", Ilie Minea a contribuit la crearea bazei organizatorice a viitoarelor cercetări istorice, iar metoda sa de lucru — așa cum s-a arătat în una din comunicări — a fost însușită de cei ce lucrează astăzi în Institutul fondat de el.

*V. Ciobanu*

## SĂRBĂTORIREA A 120 DE ANI DE LA REVOLUȚIA DIN ANUL 1848 ÎN ȚĂRILE ROMÂNE

În primăvara acestui an, întreaga țară a sărbătorit împlinirea a 120 de ani de la revoluția română din anul 1848 — parte integrantă a revoluției europene — eveniment cardinal în istoria poporului român din vremea renașterii sale naționale. Importante manifestări cu caracter științific și cultural au marcat acest eveniment.

Iașul, străvechi leagăn de cultură și progres, orașul în care acum douăsprezece decenii s-a aprins flacăra revoluției pe pămîntul românesc, a adus, cu acest prilej, un fierbinte și emoționant omagiu luptătorilor veacului trecut, acelor „neînfricați bărbați moldoveni" de numele cărora este legată o întreagă epocă de strălucită afirmare socială și națională a poporului român.

Seria manifestărilor a fost inaugurată în ziua de 4 aprilie 1968, în aula „M. Eminescu" a Universității ieșene, printr-o sesiune științifică festivă organizată de către Universitatea „Al. I. Cuza", Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" al Filialei Iași a Academiei și sectorul din Iași al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. Cuvîntul de deschidere a sesiunii a fost rostit de prof. dr. C. Cihodaru, decanul Facultății de istorie și filozofie a Universității „Al. I. Cuza", care a subliniat importanța revoluției de la 1848 în Țările române, *moment de răscruce al luptei poporului romîn pentru răsturnarea rînduielilor feudale*, pentru dreptate socială și libertate națională.

Prezentînd apoi comunicarea *Premisele anului revoluționar 1848 în Țările române*, C. Cihodaru a făcut o amplă analiză a factorilor economici și social-politici care au generat revoluția, arătînd că în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ca urmare a dezvoltării forțelor de producție și, pe această bază, a diviziunii sociale a muncii, producția de mărfuri și procesul de transformare a acesteia în producție capitalistă au înregistrat progrese simțitoare. Creșterea producției meșteșugărești, a atelierelor bazate pe cooperația capitalistă simplă, a manufacturilor și chiar a producției de fabrică, sporirea producției agricole destinată schimbului, precum și dezvoltarea, mai apoi, a transporturilor au contribuit deopotrivă la întărirea legăturilor economice dintre diferitele regiuni locuite de români și, astfel, la formarea pieței naționale. Înlăturarea monopolui turcesc asupra comerțului Principatelor, în urma păcii de la Adrianopol, desființarea vămilor interne și apoi a vămii dintre Moldova

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și Țara Românească — a arătat în continuare vorbitorul — au avut o mare însemnătate atît pentru creșterea numerică a burgheziei cît și pentru întărirea pozițiilor sale economice în condițiile societății feudale aflată în descompunere. Dar, dezvoltarea forțelor de producție și, implicit, a burgheziei însăși, era frînată de dominația învechitelor relații feudale, pe de o parte și de persistența jugului otoman, pe de alta. Eforturile întreprinse de această nouă forță socială în vederea dobîndirii drepturilor economice și politice în stat rămăseseră pînă în preajma anului 1848 fără rezultate. Pe plan social, autorul a evidențiat ascuțirea la maximum a contradicției dintre țărănimea dependentă — clasa socială cea mai numeroasă — și boierimea retrogradă. Agravarea contradicției dintre capitalismul în ascensiune și feudalismul dominant, a conchis autorul, manifestată și prin dezvoltarea luptei întregului popor român pentru unitatea și independența națională, a generat marea mișcare de eliberare socială și națională, care a zdruncinat din temelii un regim devenit anacronic, deschizînd drumul dezvoltării ulterioare a societății românești pe o nouă treaptă istorică.

Cu un deosebit interes a fost audiată comunicarea lectorului universitar Gh. Platon intitulată *Puncte noi de vedere în legătură cu mișcarea revoluționară de la 1848 din Moldova*. Autorul, folosind un bogat material documentar, a făcut o minuțioasă analiză a unor aspecte esențiale ale mișcării revoluționare moldovene, ca de pildă: programul mișcării, locul ocupat de problema agrară în cadrul acțiunilor cu caracter revendicativ din această perioadă, raportul mișcării revoluționare cu masele populare, etc.

Referindu-se la saltul ideologic pe care l-au realizat revoluționarii moldoveni, de la „Petiția — proclamație" la „Prințipiile noastre" și chiar „Dorințele partidei naționale", autorul a combătut cu argumente viabile teza potrivit căreia mișcarea revoluționară moldoveană, sub raport ideologic, era în urma revoluțiilor din Țara Românească și Transilvania, că acest salt s-ar datora influențelor exercitate de ideologia munteană și transilvăneană. Dezvoltarea unitară a ideologiei în cele trei țări române exclude ipoteza unei „cristalizări" gradate a ideologiei revoluționare moldovene în prima parte a anului 1848 — această ideologie fiind deja cristalizată în momentul izbucnirii mișcării. Autorul a apreciat că limitele programului revoluționar de „Petiția-proclamație" n-au fost generate de confuzia ideologică ce-ar fi domnit în rîndul revoluționarilor moldoveni ci acel program le-a fost dictat mai mult din considerente de natură tactică, între care un rol important l-a jucat tendința de a realiza transformările pe cale pașnică și progresivă. Tactica aceasta a impus încă de la începutul mișcării neincluderea în programul revoluționar a acelor revendicări — îndeosebi eliberarea și împroprietărirea țăranilor — de natură să ridice masele în sprijinul revoluției. Totodată, această tactică a fost impusă și din necesitatea de a evita o intervenție armată din afară. Cît privește acțiunea maselor în cadrul mișcării, autorul a subliniat faptul că eforturile lor au fost izolate, iar revoluționarii n-au încercat să le canalizeze pe făgașul unei insurecții cu caracter general. De aceea, mișcările revoluționare ale burgheziei și boierimii liberale din perioada anterioară și din cursul anului 1848, ilustrînd aceeași situație revoluționară generată de sistemul feudal ajuns în ultimul stadiu al descompunerii, s-au desfășurat separate de cele ale țăranilor, ambele contribuind din plin, în măsură și pe planuri diferite, la prefacerile ulterioare anului 1848, cărora Unirea le-a deschis o nouă etapă, cu noi condiții și perspective.

În comunicarea *Anul revoluționar 1848 în literatură* prof. dr. doc. C. Ciopraga a reliefat caracterul militant al literaturii române de la mijlocul veacului trecut. Ca și în alte părți — a remarcat autorul — în umbra grupărilor literare s-a desfășurat o activitate politică susținută. „Societatea literară" întemeiată în 1845 de N. Bălcescu, I. Eliade-Rădulescu și I. Ghica era destinată să abată atenția de la asociația secretă „Frăția". Din „Asociația literară", cum s-a numit ea după 1845, făceau parte și moldovenii C. Negruzzi, V. Alecsandri, M. Kogălniceanu ș.a., învederîndu-se astfel ideea colaborării strînse pentru înfăptuirea unității naționale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din literatura epocii, strălucit reprezentată de Alecsandri, Russo, Bolintineanu, Boliac, Mureșanu ș.a. autorul a evidențiat două sentimente: unul de revoltă împotriva tiraniei feudale, altul de încredere în destinul patriei. Același suflu respiră și arta oratorică a lui Simion Bărnuțiu ca și creațiile pictorilor militanți din aceeași perioadă, Ioan Negulici, Barbu Iscovescu și Const.Daniel Rozenthal, care, în totalitate s-au încorporat marii lupte antifeudale și naționale. Literatura referitoare la evenimentele revoluționare de acum 120 de ani, a spus în încheiere autorul, ilustrează prezența activă a literaturii la marile dezbateri ale istoriei.

Cercetătorii științifici A. Karetki și G. Tudoran au prezentat apoi comunicarea *Idealurile revoluției de la 1848 în mișcarea socialistă și comunistă din România. Desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice.* Autorii, pornind de la marile deziderate sociale și naționale ale revoluționarilor pașoptiști din cele trei țări române, au urmărit modul cum s-au repercutat acestea, după înăbușirea revoluțiilor, în mișcarea socialistă și apoi comunistă din România pînă la desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice (30 decembrie 1947). Programul revoluției din 1848, deși trunchiat, s-a realizat în bună parte, dar treptat, atît pe plan economic și social cît și pe plan politic și național.

În condițiile de dezvoltare a societății românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea — au arătat autorii — sarcina continuării și dezvoltării revoluției burghezo-democratice a revenit proletariatului, singura clasă consecvent revoluționară. Astfel, lupta maselor populare nu s-a oprit odată cu realizarea Unirii Moldovei cu Țara Românească nici după dobîndirea independenței naționale, ci programul generației pașoptiste a fost preluat, pe un plan superior, de către noua clasă revoluționară, proletariatul, care va conduce lupta maselor populare în condițiile noi create de dezvoltare a capitalismului în țara noastră, pentru înfăptuirea tuturor deziderateloi revoluționare ale poporului român, pentru desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice.

În comunicarea *Revoluția română de la 1848 — parte integrantă a revoluției europene* —, asistentul univ. V. Cristian, referindu-se la locul revoluției române în contextul general al epocii, a apreciat că, prin programul ei național și social-politic, ea s-a încadrat în puternica efervescență revoluționară care cuprinsese Europa încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Contactul cu ideile revoluției franceze, idei concretizate în celebra „Declarație a drepturilor omului și ale cetățeanului", a avut un efect pozitiv pentru ideologia revoluționară românească din deceniile premergătoare anului 1848, în sensul maturizării acesteia. Dar — a subliniat autorul — preluarea ideilor apusene, luministe sau liberale, nu s-a făcut în mod mecanic, ci ele au fost adaptate gradului de dezvoltare a societății românești și necesităților ei stringente, așa încît ideologia revoluționară românească apare ca un produs autohton al unui pămînt rodnic chiar dacă pe el au fost însămînțate și unele idei de largă circulație în Europa vremii.

*Izbucnită într-un moment cînd torentul revoluționar cuprinsese aproape întreaga* Europă, revoluția română a înscris în programul ei probleme vitale pentru dezvoltarea ulterioară a societății românești, probleme fără a căror rezolvare constituirea României moderne nu putea fi concepută. Afirmînd cu tărie în fața Europei deziderateie sale sociale și naționale, revoluția română — a conchis autorul — a constituit, în același timp o prețioasă contribuție la mișcarea revoluționară europeană de la mijlocul veacului trecut.

Ultima comunicare, *Idealurile comune ale revoluționarilor pașoptiști în Țările Române*, a fost prezentată de către asist. univ. V. Russu și cercet. șt. D. Vitcu. Autorii au scos în evidență faptul că deși țările române au fost separate din punct de vedere politic vreme îndelungată, prin hotare nefirești impuse de vicisitudinile istoriei, totuși, prin originea, limba și factura psihică comună locuitorilor lor, prin neîntreruptele legături economice și culturale, ele se afirmau la jumătatea secolului trecut ca părți teritoriale componente ale aceluiași popor. Era deci și firesc ca în atmosfera de puternică efervescență revoluționară ce domnea de o parte și alta a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Carpaților către jumătatea veacului trecut, moldovenii, muntenii și transilvănenii să acționeze nu ca reprezentanți ai unor provincii, ci ca români, aparținînd aceleiași națiii, cu aceleași aspirații și drepturi istorice.

Țările române — au arătat în continuare autorii — au cunoscut o singură revoluție, deoarece același a fost programul, sincronică a fost desfășurarea și unic a fost scopul final. Programul unitar, statornicit în liniile sale generale încă de la Paris, însuma cele două probleme primordiale ale vremii: socială — desființarea șerbiei și emanciparea țărănimii — și națională — Unirea și independența — a căror realizare a fost urmărită printr-o strînsă colaborare între moldoveni, munteni și transilvăneni atît în timpul revoluției, cît și în anii următori. Adăugată în lanțul necontenitelor străduinți către progres ale poporului român, revoluția de la 1848, corespunzînd unor necesități legice și obiective, a dat un puternic impuls acțiunilor întreprinse în cea de-a doua jumătate a veacului trecut în direcția înfăptuirii marilor ideaiuri sociale și naționale pentru care au trăit și luptat reprezentanții de frunte ai generației pașoptiste.

Sesiunea științifică festivă de la 4 aprilie 1968 se înscrie în rîndul unui larg șir de manifestări cu caracter științific și cultural care au avut loc la Iași — ca și în întreaga țară — cu prilejul împlinirii a 120 de ani de la revoluția română din anul 1848.

*D. Vitcu*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

# VALERIAN POPOVICI

(1908—1967)

## *NECROLOG*

În ziua de 23 septembrie 1967 s-a stins din viață conf. univ. Valerian Popovici, șeful sectorului de istorie modernă al Institutului de istorie și arheologie din Iași.

Născut la 29 noiembrie 1908 în comuna Ivești-Bîrlad, Val. Popovici a făcut studiile liceale în orașul Tecuci și a urmat apoi cursurile Facultății de litere și filozofie la Universitatea din Iași, fiind unul dintre studenții distinși ai secției de istorie.

După o laborioasă activitate desfășurată în învățământul mediu, a fost numit, în 1949, conferențiar la Facultatea de istorie din Iași unde, în scurtă vreme, a devenit șeful catedrei de istoria României și titular al disciplinei de istorie modernă.

Val. Popovici a desfășurat o îndelungată și prețioasă activitate la Filiala din Iași a Academiei R. S. România timp de 17 ani în calitate de cercetător și conducător al Institutului.

În această din urmă funcție a contribuit la dezvoltarea Institutului de istorie și arheologie și la progresul cercetărilor științifice în domeniul istoriei moderne.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Studiile pe care Val. Popovici le-a consacrat mișcării revoluționare de la 1848 în Moldova, mișcărilor țărănești și problemei agrare în general, începuturilor industriei moderne în România, istoriei partidelor politice, aportul său la elaborarea celui de al IV-lea volum al Tratatului de istoria patriei — alcătuiesc o contribuție durabilă închinată istoriografiei noastre.

Val. Popovici s-a distins și printr-o bogată activitate obștească. A fost membru al Partidului Comunist Român din 1946.

Pentru activitatea desfășurată i s-au acordat ordine și medalii ale Republicii Socialiste România.

Încetarea prematură din viață a lui Val. Popovici reprezintă o grea pierdere pentru Institutul de istorie și arheologie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Institutul de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" al Filialei Iaşi a Academiei Republicii Socialiste România publică „Anuarul institutului de istorie şi arheologie", care continuă seria de *Istorie* a revistei „Studii şi cercetări ştiinţifice", Iaşi, apărută între anii 1950 şi 1963.

„Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" cuprinde *studii, comunicări şi note, recenzii* ş. a., consacrate istoriei României (veche, medie, modernă şi contemporană), istoriei relaţiilor internaţionale ale României, istoriei universale ş. a.

Publicaţia noastră se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei României şi universale, profesorilor, studenţilor şi tuturor celor interesaţi în cunoaşterea şi studierea ştiinţelor istorice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Publicația apare anual.

Prețul unui abonament este de lei 25.

În țară abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din instituții.

Comenzile din străinătate se fac prin :

CARTIMEX

Căsuța poștală 134—135
București
Republica Socialistă România
sau prin reprezentanții săi din străinătate

La revue „*Anuarul Institutului de Istorie și arheologie „A. D. Xenopol*" paraît 1 fois par an.

Le prix d'un abonnement annuel est de Dollars 2, FF 10, — DM 8.

Toute commande à l'étranger sera adressée à

CARTIMEX

Boîte postale 134-135
Bucarest, Roumanie
ou à ses représentants à l'étranger

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

*Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol",*
*tom. V, p. 1—275, Iași, 1968*

40559

Lei 25

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro